

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**DİNLERİN İNSANA VERDİĞİ DEĞER
(YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

**HAZIRLAYAN
Şevket ÖZCAN**

ANKARA-2013

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**DİNLERİN İNSANA VERDİĞİ DEĞER
(YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

**HAZIRLAYAN
Şevket ÖZCAN**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Durmuş ARIK**

ANKARA-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI

DİNLERİN İNSANA VERDİĞİ DEĞER
(YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ.....	viii

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	1
B. METOT.....	2
C. KAYNAKLAR	3
D. MİTOLOJİLERDE İNSAN.....	5
1. Yunan Mitolojilerinde İnsan.....	6
2. Türk Mitolojilerinde İnsan	9
E. ÇEŞİTLİ DİNLERDE İNSAN.....	13
1. Hint Dinlerinde İnsan	13
2. Çin ve Japon Dinlerinde İnsan	19
3. Eski İnan Dinlerinde İnsan.....	23
4. Sabiilik'te İnsan	25

I. BÖLÜM

YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'A GÖRE İNSANIN GENEL ÖZELLİKLERİ ..28	
A. İLK İNSAN VE HZ.ADEM.....	29
1. Yahudilik'te İlk İnsan ve Hz. Adem.....	29
2. Hıristiyanlık'ta İlk İnsan ve Hz. Adem	34
3. İslam'da İlk İnsan ve Hz. Adem.....	45
B. İNSANIN BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ	50
1. Yahudilik'te İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri	50
2. Hıristiyanlık'ta İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri.....	57
3. İslam'da İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri	63
C. İNSANIN YARATILIŞ AMACI.....	68
1. Yahudilik'te İnsanın Yaratılış Amacı.....	68
2. Hıristiyanlık'ta İnsanın Yaratılış Amacı.....	81
3. İslam'da İnsanın Yaratılış Amacı	87
D. KARŞILAŞTIRMA.....	95

II. BÖLÜM

YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'IN İNSANA VERDİĞİ TEMEL HAKLAR VE UYGULAMALAR	99
A. NEFSİ KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR	103
1. Yahudilik'te Nefsi Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	103
2. Hıristiyanlık'ta Nefsi Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	108
3. İslam'da Nefsi Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	115
B. AKLI KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR	120
1. Yahudilik'te Akli Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar.....	120
2. Hıristiyanlık'ta Akli Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	124
3. İslam'da Akli Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	128
C. MALİ KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR	132
1. Yahudilik'te Malı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	132
2. Hıristiyanlık'ta Malı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	136
3. İslam'da Malı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	141
D. NAMUSU KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR	145
1. Yahudilik'te Namusu Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	145
2. Hıristiyanlık'ta Namusu Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	152
3. İslam'da Namusu Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar.....	161
E. DİNİ KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR	166
1. Yahudilik'te Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar.....	167
2. Hıristiyanlık'ta Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	172
3. İslam'da Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar	183
F. KARŞILAŞTIRMA	189
SONUÇ	197
KAYNAKÇA	201
ELEKTRONİK KAYNAKLAR	223
ÖZET	225
ABSTRACT	226

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.E.	: The Catholic Encyclopedia
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
E.R.	: Encyclopedia of Religions
E.R.E.	: Encyclopedia of Religion and Ethics
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
J.E.	: The Jewish Encyclopedia
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.S.	: Milattan Sonra
M.Ö.	: Milattan Önce
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
Sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ünv.	: Üniversitesi
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Trsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları/Yayınevi/Yayıncılık
Y.A.	: Yahudilik Ansiklopedisi
Yrsz	: Yersiz

ÖNSÖZ

İnsan, maddi ve manevi özelliklerden müteşekkil mükemmel bir varlıktır. Onu bu konuma haiz kılan en önemli özelliği akla sahip olması yani düşünmesidir. Akli nedeniyle bütün dinlerin insanı muhatap alması dinin insan için olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Özellikle ilahî dinler, insanın dünyada ve ahirette mutluluğa kavuşmasını hedeflemekte ve bunu temel kaynaklarında açıkça ifade etmektedirler. İlahî dinler bu amaç doğrultusunda insanın nefsinin, aklını, malını, namusunu ve dinini koruma altına almış ve bunları korumayı temel esasları haline getirmişlerdir. İnsanların tarih boyunca elde etmek için çabaladıkları evrensel insan hakları ilahî dinlerin koruma altına aldığı beş temel esas olarak da özetlenebilir. Nitekim, bu beş temel esastan hareketle temellendirilen temel haklar günümüzde İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde belirtilen haklar haline gelmiştir. Genel anlamda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün insanların bu temel haklara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü bu dinler'e göre Allah, insanı diğer yaratılardan farklı ve üstün bir şekilde yaratarak ona büyük bir değer vermiştir. Bu değerın göstergesi olarak da insanın nefsinin, aklını, malını, namusunu ve dinini korumayı insanın temel hakları olarak kabul etmiş ve bu hakları bazı emir, yasak ve uygulamalarla koruma altına almıştır. Tezimizde insanın üstün yaratılışını ve kendisine verilen bu temel hakları incelemeye çalışacağız.

Tezin hazırlanmasına bilgisi, tecrübesi ve engin hoşgörüsüyle destek veren değerli hocam Prof. Dr. Durmuş ARIK Bey'e, desteği ve teşviki nedeniyle eşime ve sevinç kaynağım biricik kızım Zümra'ya teşekkürü bir borç bilirim

Şevket ÖZCAN

Ankara- 2013

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da, Tanrı tarafından yaratılan varlıklar içerisinde insan, hem beden hem de ruhen en güzel şekilde yaratılarak akıl, irade ve sorumluluk sahibi olan yegane varlıktır. Bu dinlerde insan, yaratılış özellikleri ve konumu itibarıyla diğer varlıklardan daha üstün sayılarak, kendisine din, dil, ırk, Yahudilik'te kısmen farklı bir anlayış olmakla birlikte millet ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın sayısız nimetler ve birtakım temel haklar verilmiştir. "Temel İnsan Hakları" denilen ve çağımızda büyük önem verilen hakların, zamanımızın bir keşfiymiş gibi ortaya konması yanlış ve yanıltıcıdır. Gerek geçmişte gerekse günümüzde insanın onur, şeref ve haysiyetine yakışmayan ve insanın temel haklarını yok sayan uygulamalar mevcuttur. Bu duruma karşı insanlık tarihi kadar eski ve köklü geçmişi olan ilahî dinlerin mesajlarında, insana üstün bir değer verilmekle beraber, bu değerın göstergesi olarak günümüzde de büyük önem atfedilen temel insan haklarının köklerini bulmak mümkündür.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da, en üstün varlık olarak kabul edilen insanın, yaşamını onurlu bir şekilde sürdürebilmesi için din, can, akıl, namus ve mal hakkı vazgeçilmez temel haklarından. Bu dinlerin başta gelen amaçları arasında insana bu hakları sağlamak yer almaktadır. Dolayısıyla, günümüzde güncelliğini koruyan ve sıkça vurgulanan insan hakları konusu bazı temeller üzerine oturtulmadığı sürece sağlıklı bir toplum, barışçıl bir dünya ve doğru din anlayışlarına sahip bireylerin varlığından bahsedilemeyecektir. Ancak günümüz dünyasına bakıldığında dini kisveye bürünmüş bazı fikir ve düşünceler neticesinde insanlar, Yüce Yaratıcının insana vermiş olduğu üstün değeri yok sayan uygulamalarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda tezin amacı; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın insana bakış açılarını tespit ederek, insana

her şeyden önce verdiği temel haklar ile bu temel hakları tehdit eden uygulamaları incelemek ve söz konusu bu dinlerin insana verdiği değeri deskriptif bir şekilde ortaya koymaktır.

B. METOT

Tez; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Dinlerin konuyla ilgili temel kaynakları ve başvuru eserleri araştırılarak, deskriptif ve karşılaştırmalı bir metotla tez metni oluşturulmaya çalışılmıştır. Konu içeriğinin oldukça geniş ve kapsamlı olması nedeniyle tez konusu Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dinleriyle sınırlandırılmıştır. Ancak, bazı mitoloji ve dinlerde, insanla ilgili bilgilerin konunun anlaşılabilirliğine katkı sağlayacağı düşüncesiyle, giriş bölümünde bazı mitoloji ve farklı coğrafyalardaki dinlerin insanla ilgili yaklaşım ve tutumuna yer vermek uygun görülmüştür.

Giriş kısmında; Türk ve Yunan mitolojileri incelenerek, bu mitolojilerde insanın konumu ve değeri ortaya konulmuştur. Yine bu kısımda, Hint, Çin ve Japon Dinleri ile Sabiilik ve Eski İnan Dinlerinde insanla ilgili bilgilere kısaca yer verilmiştir.

Birinci bölümde; üç dinde insanın genel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, üç dinde de insanların atası, ilk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen Hz. Adem prototip kabul edilerek, insanın biyolojik-psikolojik özellikleri ve yaratılış amacına yer verilmiştir. Bölüm sonunda, verilen bilgiler karşılaştırılmıştır.

İkinci bölümde ise; üç dinin insana verdiği değer bir göstergesi olarak, dinlerin insana verdiği temel haklar konusuna yer verilmiştir. Bu bölümde, üç dinde de büyük öneme haiz, temel insan haklarından sayılan insanın can, akıl, mal, namus ve din (inanma) hakkıyla, bu hakları tehdit eden uygulamalara yer verilmiştir. Bölüm sonunda, verilen bilgiler karşılaştırılmıştır.

Sonuç kısmında; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da insanın sahip olduğu biyolojik ve psikolojik özellikleriyle bir bütün olarak üstün bir varlık kabul edilişi ve kendisine verilen temel hakların bunun bir göstergesi oluşu vurgulanmıştır. Ayrıca karşılaştırmalarla ulaşılan neticelere yer verilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

C. KAYNAKLAR

Öncelikle üç dinin kutsal kitapları esas alınarak çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de, insanın yaratılışı, özellikleri ve Yüce yaratıcının insana verdiği değer ve temel haklarla ilgili cümleler ve ayetler tespit edilmiştir. Ayetlerde kastedilen manalar, kutsal kitapları açıklamak ve yorumlamak amacıyla yazılan kaynaklar yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, insana verilen değer ve temel hakları inceleyen literatür taranarak, tespit edilen temel kaynaklardan elde edilen bilgiler, dinler tarihinin hem deskriptif hem de karşılaştırma metodu çerçevesinde bir metin haline getirilmiştir. Günümüz insanı için önemli bir bilgi kaynağı olan internet ağı üzerinden de konumuzla ilgili kaynak taraması yapılarak, özellikle İngilizce kaynakların bir kısmı elde edilmiştir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık'la ilgili yararlandığımız müstakil eserlerden başlıcaları şunlardır. Kitab-ı Mukaddes Şirketi ve Yeni Yaşam Yayınları tarafından hazırlanmış olan *Kutsal Kitap Dizini*; Matthew Henry (1662- 1714)'nin *An Exposition Of The Old And New Testament* adlı eseri, Moşe Farsi ve arkadaşları tarafından hazırlanmış olan *Tora; Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (1. Kitap: Beresit, 2. Kitap: Şemot, 3.Kitap: Vayikra, 5.Kitap: Devarim)* adlı eser, William MacDonald'ın *Kutsal Kitap Yorumu (Eski ve Yeni Antlaşma Serisi)* adlı kutsal kitap yorumları; Michael L. Rodkinson tarafından İngilizceye çevrilen *The Babylonian Talmud*'u (Babil Talmud'u), Mircea Eliade editörlüğünde hazırlanmış *The Encyclopedia of Religion*, J. Hasting editörlüğünde hazırlanmış *Encyclopedia of Religion and Ethics*,

Isidore Singer ve arkadaşlarının editörlüğünde hazırlanmış *Jewish Encyclopedia*, Charles G. Herbermann ve arkadaşlarının editörlüğünde hazırlanmış *The Catholic Encyclopedia*, Yusuf Besalel tarafından hazırlanmış *Yahudilik Ansiklopedisi*, Katolik Kilisesi'nin resmi ilmihali niteliğinde olan *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri* ve Turgay Üçal ve Derek Malcolm tarafından hazırlanan *Hıristiyan Ahlakı* adlı eser bunlardan bazılarıdır.

İslam'la ilgili yararlandığımız müstakil eserlerden başlıcaları da şunlardır: Taberî (v. 310/922)'nin *Tarih-i Taberî*, Zemaşşerî (v.538/1143)'nin *el-Keşşaf*, Fahreddin er-Razî (v.606/1209)'nin *Mefatihul Gayb*, İbn-i Kesir (v.774/1373)'in *İbn-i Kesir Tefsiri*, Mevdudi (v.1391/1971)'nin *Tefhimul-Kuran*, Seyyid Kutub (v.1396/1966)'un *Fî Zilali'l-Kur'an*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v.1361/1942)'in *Kur'an-ı Kerim Meali* ve *Hak Dini Kur'an Dili*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi* ve *İslam İlmihali* ile Mustafa Erdem'in *İlk insan Hz. Adem* adlı eserleridir.

D. MİTOLOJİLERDE İNSAN

Eskiden beri birçok din, insanı ilahî bir sanat eseri, ilahî kudretle var edilen, evrende her şeyden farklı ve kendine has özellikleri olan bir varlık olarak görmüştür.¹ İlk insandan itibaren insan, evrenin ve hayatın merkezinde yer almıştır. Onun sahip olduğu özelliklerinden, konumundan ve tarih boyunca içinde bulunduğu durumlardan bahseden kaynaklar mevcuttur. Bunlar mitolojik hikayeler, dinî ve tarihî metinler ile kutsal kitaplardır.

İlahî dinlerde insana verilen değer konusuna girmeden, mitolojilerde ve farklı coğrafyalardaki dinî inanışlarda insan motifine göz atmakta yarar vardır. Çünkü, mit araştırmaları, dinler tarihi araştırmalarıyla yakından ilgilidir² ve elimizde mevcut olan en eski kültür kaynakları mitolojilerdir. Dinî inanç ve düşüncelerde, mitolojilerin tesirlerine rastlanır ve onların şekillenmesinde mitolojilerin etkilerinden söz edilir.³

Mitolojilerde insanın ne şekilde yer aldığına geçmeden önce mitolojinin tanımını ve özelliklerini kısaca açıklamak yerinde olacaktır: Efsanelerin kendilerine *Mythus* veya *Mythe* dendiği, mitolojinin ise bu efsaneleri inceleyen ilim kolu olarak kabul edildiği görülür.⁴ Mit kutsal bir öyküyü, en eski bir zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı dile getirir. Doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini anlatır. Mit kutsal bir öykü olarak kabul edilebilir ve her zaman gerçekliklere başvurur.⁵ Mitoloji, insanlığın ruh aleminin sembollerle (*allegoria*) ifade edilmiş bir aynasıdır.⁶ Kutsal bir “kozmogoni” ve yaratılış diye tanımlanabilecek mitolojik olgular, kutsal kitaplarda yer alan profan zaman dışı bazı

¹ Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man (A Christian Interpretation)*, Charles Scribner's Sons, New York- 1945, c.I, s. 1- 2.

² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara- 1993, c.I, s.VI.

³ Mustafa Erdem, *Hz. Adem (İlk İnsan)*, Ankara- 2007, s.4.

⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.V.

⁵ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rıfat, İstanbul- 1993, s.13.

⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.19.

anlatımlarla ortak noktalar taşıyabilir.⁷ Mitolojiyi diğer sıradan hikâyelerden ayıran en önemli fark, onun kutsal olanı anlatmasıdır.⁸ Bu noktada; kutsala atıfta bulunma özelliği taşıdığından örnek olarak; Yunan ve Türk Mitolojilerinde insanın konumu, değeri ve özellikleri incelenecektir.

1. Yunan Mitolojilerinde İnsan

Yunan mitolojisinin şekillenmesinde Hint-Avrupa, Sami kavimlerin ve Doğu Akdeniz kültürlerinin oldukça etkili olduğu anlaşılır.⁹ Antik Yunan tarihinde, Yunan Tanrıları ve Tanrılarla beraber insanla ilgili mitolojik efsaneler önemli bir yer tutar. Çünkü mitolojilerde, insanın yeryüzünde görülmesinin Tanrı ile beraber olduğu kabul edilir.¹⁰ Yunan mitolojisinde önemli bir yere sahip olan insanın özellikleri ve içinde bulunduğu durumlar farklı şekillerde tasvir edilir.

Yunan mitolojisinde, insanın ortaya çıkışını ve özelliklerini ayrıntılı şekilde, M.Ö. 8. yy.'ın sonlarına doğru yaşamış olan Yunanlı şair Hesiodos "İşler ve Günler" adlı kitabında açıklamıştır. Hesiodos insanı ve özelliklerini "Altın Soyu, Gümüş Soyu, Tunç Soyu, Kahramanlar Soyu, Demir Soyu ve Ak Saçlılar Soyu" olmak üzere altı döneme ayırarak anlatmıştır. Hesiodos, Yunan Tanrıların babası Zeus'un aynı zamanda insanların da babası olduğunu söyler. Ona göre, Zeus'un yarattığı bütün ırkların en onurlusu ve en mutlusunu, çiftçilikle uğraşan "Altın Soy" dur. Bu insanlar çok fazla teknolojiye sahip olmadıkları için değerleri bozulmamış ve son derece basit yaşam sürdüklerinden, onların hem gönülleri hem de işleri saftır. Bu soy hem Tanrı'ya hem de insanlara saygı gösterdiklerinden barınmak ve yemek için çalışmak zorunda kalmamıştır. Çünkü doğada bulunan her şey onlara hizmet etmiştir. Bu soy kanaatkardır ve saldırgan da değildir. Bu

⁷ Sadık Kılıç, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir- 1993, s.44

⁸ Şemseddin Sami, *Esatir- Dünya Mitolojisinden Örnekler*, Ed.Cengiz Batuk, İstanbul- 2004, s.15.

⁹ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü- Yunan ve Roma*, İstanbul- 1997, s.XIII.

¹⁰ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.4.

soydan insanların ölümünün uyku gibi huzurlu olacağı ve bunların Zeus tarafından birer melek yapılacağı belirtilmiştir.¹¹

İlk kuşak öldüğünde, Zeus ikinci kuşak insanları “Gümüş Soyu” yaratmıştır. Bu soyun insanlarının ömrü kısadır, birbirlerine karşı nezaketsiz ve hoşgörüsüz oldukları için de mutsuzdurlar. Bencillikleri, adaletsizlikleri ve Tanrılara karşı saygısızlıkları nedeniyle savaşlar çıkar. Zeus bu soya kızar ve onları toprağın altına gömerek yer altı cinleri yapar. Tanrılar babası Zeus, ikinci kuşağın ardından “Tunç Soyu” nu yaratmıştır. Bu soyun insanları, kaba saba ve oldukça güçlüdür. Amaçları azıtmak ve her yana korku salarak insanları öldürmek olduğu için acımasızdırlar. Yenilmek nedir bilmezler, çünkü evleri, silahları ve aletleri her şeyleri tunçtandır. Bu soy da kendiliğinden ölüp öbür dünyaya gitmiştir.¹²

Zeus, dördüncü kuşak olarak, diğer geçmiş soylardan çok daha doğru, çok daha bereketli ve çok daha yürekli bir soy olan “Kahramanlar Soyu”nu yaratmıştır. Hesiodos’un övdüğü bu soyun insanları yarı tanrı özelliği taşırlar. Kahramanlıklarıyla meşhur olan bu soyun çoğu, savaşlarda ölürken, sağ kalanlarına da Zeus, dünyanın bir ucunda, insanlardan uzakta ve halen yaşamakta oldukları bir hayat bağışlar. Kahramanların soyundan sonra gelen beşinci kuşak, Hesiodos’un da içinde yaşamaktan pişman olduğu “Demir Soy” dur. Hesiodos’un pişmanlığının nedeni, bu soyun insanlarının gündüzleri çalışıp didinirken, geceleri de Tanrıların yolladığı türlü dertlerle kıvrınmalarıdır. Hesiodos, yaşamlarında sevincin yeri çok az olan bu soyun bir gün Zeus tarafından yok edileceğine inanır.

Hesiodos’a göre son ve henüz gelmemiş olan soy “Ak Saçlılar Soyu” dur. Demir Soyunun sona ermesiyle gelecek olan bu soyun insanları arasında kadir kıymet bilme ve

¹¹ Bkz. Dona Rosenberg, *Dünya Mitolojisi (Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi)*, Çev. Koray Atken vd., Ankara- 2003, s.42- 43; Earnest Granger, *Mitoloji*, Çev. Nurullah Ataç, İstanbul- 1983, s.44- 46; Edith Hamilton, *Mitologya*, Çev. Ülkü Tamer, İstanbul- 2002, s.51- 52.

¹² Bkz. Sabahattin Eyüboğlu- Azra Erhat, *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları*, Ankara- 1991, s.147; Rosenberg, s.42- 43.

sevgi-saygı ortadan kalkacak, evlat babasını hor görecek, kardeş kardeşini ve dost dostunu bugünkü gibi sevmeyecektir. Tanrı sevgisinden de mahrum kalacak bu soy için iyiliğin, doğruluğun ve yeminin değeri kalmayacaktır. Sadece kötüler ile azgınlar saygı görecek ve her halükarda güçlünün haklı olacağı bu dönemde acıma duygusu ortadan kalkacaktır. Yapılan bütün kötülöklere karşı çare bulunmaz olacaktır.¹³

Efsanelerde anlatılan insanın altı döneminde sadece erkeklerin varlığından bahsedilirken,¹⁴ bazı efsanelere göre; Zeus, ilk kadın Pandora'yı intikam için balçıkta yaratarak onu yeryüzüne indirmiştir. Böylece yeryüzünde ilk ortaya çıkan kadın olan Pandora bütün insanların anası olmuştur.¹⁵

İnsanın özellikleri ve içinde bulunduğu durumdan bahseden Yunan Mitolojisinde, kendisinden sonra geleceklerin atası olan bir tek insanın yaratılmasından çok, bir soyun ya da bir kentin ataları olacak insanların ortaya çıkışından söz edilir. Daha önce insanoğluna pek aldırın olmazken, Yunanlılarla birlikte insanoğlu evrenin en önemli varlığı haline gelir. Mısır ve Mezopotamyalıların tasarladıkları Tanrıların hayvan suretinde oluşu, Yunanlıların tasarladığı Tanrıların ise insan biçiminde olması Yunan Mitolojisinde insana verilen değerin göstergesi olarak gösterilebilir. Bunu anlamak için Zeus'un mitlerde anlatılan insanî özelliklerine bakmak yeterlidir.¹⁶

Yunanlılar, asırlar önce kainatın en aciz varlığı gibi görünen insanın değerini anlamış ve ona değer verdiğini göstermiştir. Nitekim Yunan mitolojisinin en hoş ve en ölümsüz tarafı onun insana verdiği değerdedir. Bu nedenle mitler sadece birer masal gibi okunup geçilmemeli, onların üzerinde düşünölmeli ve arkalarında gizlenmiş bulunan anlam bulunmaya çalışılmalıdır.¹⁷

¹³ Bkz. Eyüboğlu- Erhat, s.148; Rosenberg, s.44- 45.

¹⁴ Bkz. Hamilton, s.52.

¹⁵ Bkz. Granger, s.44; Hamilton, s.52.

¹⁶ Bkz. Hamilton, s.7- 9.

¹⁷ Bkz. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul- 1997, s.VII.

Yunan mitolojisinde, kısaca insanın konumu ortaya konulduktan sonra Türk mitolojisinde insanın yeri, konumu ve özellikleri incelenmeye gayret edilecektir.

2. Türk Mitolojilerinde İnsan

Türklere ait mitolojilerde kainatın yaratılışı çok geniş şekilde yer almakla birlikte, insanın ortaya çıkışı ve özellikleri hakkında bazen farklı bazen de birbiriyle çelişen bilgiler mevcuttur.

Eski Türk mitolojilerine göz atıldığında; Altay mitolojisinde, kainatın başlangıcında, Tanrı Ülgen ile Kişioğlu (Erlık) olmak üzere yalnızca iki varlığın mevcudiyeti dikkat çeker.¹⁸ Bu mitolojiye göre, Tanrı Bay- Ülgen dünyayı yarattıktan sonra altı gün uyur yedinci gün yaptıklarına bakar. İnsanı da kilden yaratır.¹⁹ Yaratılan ilk insanın erlik²⁰ adını alması, Tanrı'nın ilk yarattığı insanı beğenmeyerek tekrar yedi insan yaratması, insanın Tanrı ile rekabete girmesi, Altay mitolojilerinin yerli motifleridir.²¹

Altay ve Sibirya Türklerinin, insanın yaratılışı ile ilgili efsanelerde toprak ilk ve ana motiftir.²² Nitekim, Altay mitolojisinde Tanrı Ülgen'in, insanın etlerini topraktan, kemiklerini taştan ve kadını da erkeğin kaburga kemiğinden yarattığı belirtilir. Hatta Tanrı Ülgen'in insanın ruhunu yaratmak için yolculuğa çıkmadan önce insanı bir köpeğe emanet ettiği, ancak köpeği kandıran şeytanın bir kamış yardımıyla, insana ruhunu üflediği ifade edilir.²³ Ögel, bu yaratılış efsanesiyle Tevrat'ın Tekvin bölümünde anlatılan Hz.Adem ve Havva'nın yaratılışlarının benzerliklerine dikkat çeker.²⁴

¹⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.421.

¹⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.445.

²⁰ Altay mitolojisinde "erlik" kötü ruh olarak da görülmüştür. Bkz. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul- 1976, s.28; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul- 2002, s.52- 56; Türk Destanlarında Erlık'in Şeytan'ı temsil ettiğini ifade eden görüşler de mevcuttur. Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.428- 429.

²¹ Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.446; Behçet Necatigil, *100 Soruda Mitologya*, İstanbul- 1978, s.10.

²² Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.486.

²³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.465.

²⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.475.

Yakutların yaratılış mitolojisinde ise ilk insanın gökten inen bir yaratıktan türediğine dair bilgiler yer alır.²⁵

Destanlarda da mitolojik unsurlar yer almakta ve anlatılmaktadır. Türklerin en önemli destanlarından birisi olan Oğuz Kağan Destanı²⁶ da bu bağlamda değerlendirilebilir. Türk destanlarında söz edilen insanların özelliklerini anlamak için destanların kahramanlarına bakıldığında, bütün kahramanların olağanüstü özelliklere sahip olduğu görülür. Bu kahramanlardan biri olan mitolojik Oğuz Kağan tipinin özellikleri şöyledir: Yüzü gök rengi, ağzı ateş kızılı, gözleri ela, saçları ve kaşları karadır ve güzel perilerden daha alımlıdır.²⁷ Oğuz Kağan'ın zaman temposu son derece süratlidir. O, adeta çocukluk yaşamaz, hatta öyle ki doğduktan sonra anasının sütünü bir kere emer, bir daha emmez. Çiğ et, çorba ve şarap ister. Kırk gün sonra büyür ve dile gelir. Hemen yürür, ata biner ve av avlar. Bu süratin ve normal çocukluğu birdenbire aşmasının sebebi, Oğuz'daki "yiğit olma ideali" dir.²⁸ O, kimsenin öldüremediği gergedanı öldürür ve Oğuz halkını kurtararak kahraman olur. Diğer bazı Türk destanlarında yer alan Manas ve Beyrek gibi kahramanlar da düşmanlarını korkutan olağanüstü bir güce sahiptirler.²⁹

Göktürklerin Türeyiş (Bozkurt)³⁰ Destanına göre, Gök Türkleri yok etmek isteyen Çin kuvvetleri halkı tamamen imha etmek isterler ve hepsini öldürürler. Onlardan tek bir çocuk kalır. O çocuğunda kolunu ve bacaklarını keser bir bataklığa atarlar. Yaralı çocuğu dişi bir kurt kurtarır, yaralarını tedavi eder, onunla çiftleşirler, 10

²⁵ Abdulkadir İnan, *Tarih 'te ve Bugün Şamanizm*, Ankara- 1995, s.13.

²⁶ En eski Türk efsanesi olan Oğuz efsanesi için bkz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, İstanbul- 1982.

²⁷ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul- 1987, c.I, s.17.

²⁸ Mehmet Kaplan, "Oğuz-Kağan – Oğuz Han Destanı", *Türkler*, Ankara- 2002, c.III, s.512.

²⁹ Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.496- 547; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul- 2001.

³⁰ Bu destan Göktürklerin, soy kütüğü ve var olma hikayesidir. Bu destan soyun ve ırkın nasıl bir şekilde ilahileştirilmek istendiğini anlatmaktadır. Bkz. Necati Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İstanbul- 1995, s.122- 123; Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara- 1997, s.8- 9.

çocukları olur ve buradan bir toplum oluşur.³¹ Bu destanda yer alan kurt kurtaran, tedavi edebilen, besleyen, kahramanla birleşen ve zürriyeti ile bir toplum oluşturabilen bir tipliklemeyle karşımıza çıkar.³² Bu efsanede doğasına aykırı bir şekilde yer alan dişi kurdun, Gömeç'e göre, başka bir fonksiyonu vardır. Ona göre; dişi kurt, Türk ırkını besleyip büyüten ve koruyan kahraman bir Türk anası ya da kadınıdır. Belki de Gök Türk yazıtlarında geçen Umay'dır. Fakat daha sonraki çağlarda bu olay, Türklerin kendilerine çok yakın gördükleri ve kutsal saydıkları kurdun kişiliğinde özdeşleşmiştir.³³

Uygurların kendi türeyişlerine dair inanışlarının anlatıldığı Türeyiş Destanına göre; Tolga ve Selenge nehirlerinin arasında bulunan iki ağacın arasına gökten bir ışık iner. Ve bir gün, aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş ve her birinin içinde bir çocuğun bulunduğu beş çadır görülür. Çocuklar büyüyüp anne ve babalarını sorduklarında halk onlara bu iki ağacı gösterir.³⁴

Hem Yunan hem de Türk mitolojisine benzer özellikler taşıyan, Kafkas halklarının mitolojisi olarak da bilinen Nart Destanlarında,³⁵ ilk insan ve yaratılışıyla ilgili konular yer alır.

Nart Destanlarında anlatılan kahramanların sayısı oldukça fazladır. Bu destanlarda kahramanların yaratılışıyla ilgili olarak; Satanay Biyçe'nin annesinin ay, babasının güneş olduğu, Özümek'in gökten düşen bir kuyruklu yıldızın içinden çıkıp, kurt sütü içerek büyüdüğü ve Sosurka'nın granit bir kayadan doğduğu anlatılmaktadır. Olağanüstü şekillerde doğan bu Nart kahramanlarının doğa üstü güçleri vardır.³⁶

³¹ Yaşar Kalafat, *Türk Halk Tefekküründe Kurt-II*, Ankara- 2009, s.37; B. Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara - 2003, s.19- 21.

³² Kalafat, *Türk Halk Tefekküründe Kurt-II*, s. 38; Türk kültürlü halklar arasında kurt farklı nedenlerle kutsal sayılmaktadır. Bkz. *Türk Halk İrfanında Kurt*, Ankara- 2007.

³³ Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara- 1997, s.8- 9.

³⁴ Bkz. Banarlı, c.I, s.28; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara- 2006, s.32, 235; *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara- 1997, s.31.

³⁵ Bkz. Ufuk Tavkul, "Karaçay- Malkar Nart Destan Kahramanlarından "Demirci Debet", *Kırım Dergisi*, 8 (33), 2000, s.25- 29; Adilhan Adiloğlu, "Karaçay- Malkar Nart Destanları", *Turkish Studies*, Vol: 2 /1, Winter- 2007, s.196.

³⁶ Bkz. Tavkul, s.25- 29; Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, (E-Kitap), Türkiye- 2011, s.169, 177.

Nart kahramanlarından, Debet öne çıkmaktadır. Çünkü bu destanlarda, Gök ile Yer'in oğlu olan Debet'in ilk insan olduğu da anlatılır. Tanrılar ilk olarak Debet'i yaratmışlar ve diğer Nart kahramanları Debet'ten türemişlerdir. Kalbi ve kanı ateşten yaratılan Debet, Nartların hem ilk demircisi hem de ilk öğretmenidir. Tanrılar tarafından Elbruz dağının eteklerinde yaratılan Debet, demir madenini ve demirden çelik yapmasını burada öğrenir. Kızgın demiri çıplak elleriyle döverek kolayca işleyebilme gücüne sahip olan Debet, kuşlarla ve diğer yabani hayvanlarla konuşabilme yeteneğine de sahiptir. Kılıç, balta, mızrak gibi yaptığı silahlar sayesinde Nartlar düşmanlarına karşı zaferler kazanır. Karaçay-Malkar Nart destanlarına göre, Debet ölmemiş, gökte yaşamakta ve orada demircilik yapmaktadır.³⁷

İlahi dinlerde önemli bir yere sahip olan Davut peygamberin, Karaçay-Malkar Nart destanlarında birtakım değişikliklere uğrayarak Nartların demircisi Debet kimliğine büründüğü ileri sürülmektedir. Nitekim; çıplak elleriyle kor halindeki demiri eğip bükerek ona diledikleri şekli verebilmeleri; ateşin, taşların ve kuşların dilini bilmeleri; ikisinin de on dokuz oğlunun olması Hz.Davut ile Debet'in aynı kişi olduğu yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³⁸

Sonuç olarak, Türk destanlarının özünde insanoğlu, Tanrı'nın yarattığı en kıymetli varlıktır.³⁹ Yeryüzü ve gökyüzünden sonra ikisi arasında ortaya çıkan kainatın üç önemli varlığından biridir. İnsanoğlunun yaratılışı ve özellikleriyle ilgili farklı kültür ve dinlerin etkisi dikkat çekmektedir. Bu destanlarda olağanüstü güçlere sahip olduğu anlatılan insanın Tanrılarla rekabet eden bir görüntüsü de vardır. Türk mitolojisinin değişik destanlarında farklı şekillerde yer alan insanoğlu her halükarda dünyada yaşayan ve hayatın merkezinde yer alarak tarihin akışını değiştirebilen önemli bir varlık olma özelliğini her zaman muhafaza etmektedir.

³⁷ Bkz. Adiloğlu, s.202- 203; Karakurt, s.206.

³⁸ Bkz. İnan, *Tarih'te ve Bugün Şamanizm*, s.121- 123; Ağaoğlu, s.204.

³⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.I, s.475.

Yunan ve Türk Mitolojilerinde insanın yaratılışını, durumunu ve konumunu kısaca ortaya koyduktan sonra ilahî dinlerde önemli bir yere sahip olan insanın Mısır, Asur, Mezopotamya, Eski Pers, Hint, Çin ve Japon inançlarında konumunu, değerini ve özelliklerini ortaya koymak konunun anlaşılabilirliğine katkı sağlayacaktır.

E. ÇEŞİTLİ DİNLERDE İNSAN

Geçmişten günümüze kadar tarihî değeri bulunan ve eklektik olmayan bütün dinler, ilk yapıları itibariyle, insan fitratına uygun; insanı insanca yaşamaya, “insan olmaya” sevk eden ulvî değerleri ihtiva ederler.⁴⁰ Bütün dinlerin muhatabı insandır. Bu nedenle üç ilahî dinin insana verdiği değeri anlamak için diğer dinlerin de insan anlayışını bilmek önemlidir. Çünkü, ilahî menşeli dinler sadece Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’dan ibaret değildir. Hinduizm, Budizm ve Zerdüştilik gibi tarihî olan ve eklektik yapı taşımayan bazı dinlerin de ilahî menşeli olabileceği belirtilmektedir.⁴¹ Burada, bazı dinlerin insana bakışı kısaca gösterilmeye gayret edilecektir.

1. Hint Dinlerinde İnsan

Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm Hint alt kıtasında ortaya çıkan dinî inançlardır. Hint yarımadası’nda ortaya çıkan dinlerde anlayış farklılıkları bulunmakla birlikte insana ve hayata bakışta benzerlikler dikkat çeker.⁴²

Yeryüzünde yaşayan dinlerin en eskilerinden birisi olan Hinduizm’de⁴³ insanın yaratılışı ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Bu dinde Brahma, Vişnu ve Şiva adında Tanrı’nın kutsal üçlemesinden bahsedilmekle birlikte,⁴⁴ bir rivayete göre insan, yaratıcı

⁴⁰ Baki Adam, “Yahudilerde Din ve Gelenek Üzerine”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1992, c.VI, sayı:I, s.44.

⁴¹ Adam, “Yahudilerde Din ve Gelenek Üzerine”, s.44; Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul- 1959, s.52- 53.

⁴² Abdurrahman Küçük- Günay Tümer- M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara- 2009, s.175.

⁴³ Hinduizm, Hint yarımadasında yaşamakta olan halkın çoğunluğunun dini inanç ve geleneklerini ifade eden bir kelimedir. Kurucusu ve amentüsü yoktur. Çok hacimli bir kitap koleksiyonu vardır. Geniş bilgi için bkz. Philip H. Asshaby, *The Conflict of Religion*, New York- 1955, s.46- 60; Ali İhsan Yitik, *Hinduizm, Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.278- 304.

⁴⁴ Murray Mitchell, *The Great Religions of India*, Turnbull and Spears, New York- Trsz, s.92.

Brahma tarafından yaratılmıştır. Sanskritçe’de “insan” anlamına gelen Manu, Brahma’nın oğludur ve insan nesli ondan türemiştir. Diğer bir rivayete göre; insan nesli büyük bir tufanla yok olurken Tanrı Vişnu sadece Manu’yu kurtararak onu bir kara parçasına götürmüştür. Manu burada Vişnu’nun emriyle bir ateş yakmış ve ateşten bir kadın meydana gelmiştir. İnsan nesli Manu ile ateş kadının birleşmesiyle türemiştir.⁴⁵ Dolayısıyla bu dinde, Manu’nun insan ırkının atası olan kişi olduğuna inanılmıştır.⁴⁶

Hinduizm’de, Tanrıların insan şeklinde cisimleşerek yeryüzüne inmesi anlamına gelen “Avatara” inancı mevcuttur.⁴⁷ Avatara inancına göre; Tanrının kendini insanlar arasına sokmak istemesinin amacı, kutsal mükemmelliğini insanlara yansıtarak, insanlara nasıl mükemmel olabileceklerini göstermektir.⁴⁸ Bu nedenle Hint dinlerinde suretlere karşı çok fazla ilgi gösterilmekte, yapılan heykeller takdis işlemiyle kutsallaştırılmakta ve putlaştırılmaktadır. Çünkü Hint dindarlığı putları, Tanrı’nın içinden tezahür ettiği pratik (tezahür, resim, çehre) birer sembol olarak görmektedir.⁴⁹

Hinduizm’de insan doğuştan belli bir kastın mensubu olarak dünyaya gelir ve kendi kaderini tayin eder. Bu dine göre kastlar, yaratıcı Tanrı Brahma’nın insan şeklinde tasavvur edilen vücudunun çeşitli yerlerinden ortaya çıkmıştır. Buna göre Brahmanlar (Rahipler, Din adamları) Tanrı Brahma’nın ağzından, Kşatriyalar (Hükümdar Sülalesi ve Savaşçılar) Brahma’nın kollarından, Vaisyalar (Tüccar, Esnaf ve Çiftçi) Brahma’nın midesinden, Sudralar (İşçiler) da Brahman’ın ayaklarından yaratılmıştır. Bunların dışında kast dışı kabul edilen gruplar da vardır.⁵⁰

⁴⁵ Abdulkadir Şeybetü’l-hamd, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, Çev. Osman Cilacı, İstanbul- 1995, s.97

⁴⁶ Bkz. John Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion*, Rupa Paperback, New Delhi- 1987, s.199.

⁴⁷ Küçük vd., s.176.

⁴⁸ Swami Bhaskarananda, *The Essentials of Hinduism*, Viveka Press Edition, Canada- 2002, s.77- 78.

⁴⁹ Bkz. Ekrem Sarıkcıoğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, Isparta- 2002, s.57- 59.

⁵⁰ Küçük vd., s.181.

Bu dindeki tenasüh inancına göre insan, dünyada yaşadığı hayatın değerine göre, ölümden sonra ruh, yeni bir vücut içinde yeni baştan ortaya çıkar. Eğer insan bu dünyada suç işlemiş, kötü bir hayat sürmüş ise, ölümünden sonra, ruhu da aşağı bir hayvan, hatta bir bitki şeklinde yeniden doğar.⁵¹ Dolayısıyla insan için ölüm, bir korku vasıtası değil, bir varlıktan diğerine geçiştir. Bu anlayış din mensuplarını ahlaklı bir hayat sürmeye teşvik eder. Zira, insanın doğduğu kast (sosyal sınıf) dahi, amellerinin neticesi olarak görülür.⁵² Bu anlayışa göre, bir insanın eski elbiselerini bırakıp yenilerini giymesi gibi, ruh da ölümlü bedeni bırakır ve yeni bir bedene girer.⁵³

Hinduizm’de, dinin odağında bulunan insanın hayattaki gerçek gayesi, dinî ve ahlakî kurallarda benimsenen bir hayat sürmek (*dharma*), kendine ve ailesine yetecek kadar mal-mülk sahibi olmak (*artha*), şehevî arzu ve istekleri meşru çerçevede tatmin etmek (*kama*) ve tenasüh/samsara çarkından kurtularak mutlak kurtuluşa ulaşmak (*mokşa*) olarak ifade edilir.⁵⁴

Hinduizm’de “*Bir rahibi öldürmek, içki içmek, hırsızlık, gurunun karısıyla zina etmek ve bunları yapanlarla ilişki kurmaya devam etmek ölümcül günahlar olarak isimlendirilir.*”⁵⁵ İnsanın temel haklarını korumaya yönelik olarak yasaklanan bu fiillerin kiminle, kime karşı ya da hangi nedenle yapıldığı günahın büyüklüğünü veya küçüklüğünü belirlemektedir. Zira, bu dine göre, bir rahibi öldürmekle sıradan bir insanı öldürmek ya da bir gurunun karısıyla zina etmekle sıradan bir kadınla zina etmek arasında fark vardır.⁵⁶ Çünkü, bu dinde kast sistemi insanın değerini belirleyen bir ölçü kabul edilir. Ayrıca günümüzde yasaklanmışsa da kocası ölen bir kadının, kocasının

⁵¹ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, s.202.

⁵² Bkz. Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, İstanbul- 1996, s.27; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul- 1983, s.139- 145; Küçük vd., s.177- 178; Şeybetü'l-hamd, s.95- 103; Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara- 1975, s.116- 117.

⁵³ *Bhagavadgita: Hinduların Kutsal Kitabı*, Sanskritçeden Çev. Korhan Kaya, Ankara- 2001, s.16.

⁵⁴ Yitik, “Hinduizm”, s.290.

⁵⁵ *The Laws of Manu*, Trans. G. Bühler, Oxford University Press, USA- 1886, XI/55.

⁵⁶ Bkz. *The Laws of Manu*, XI/56-59; XI/296- 330; VIII/352- 358.

cenazesıyla birlikte yakılması (sati)⁵⁷ geleneği, insanın yaşam hakkını; kadınlara, dini ayinlere katılma ve kutsal kitapları okumalarının yasaklanması da⁵⁸ de insanın inanç hürriyetini elinden alan birer uygulama olarak karşımıza çıkar.

Hint dinlerinden biri de Budizm’ dir.⁵⁹ Buda (M.Ö.563-483)’nın öğretileri üzerine kurulan ve evrensel nitelik kazanan bu dinde, insanın bir kast içerisinde doğduğu öğretisi reddedilirken, Hinduizm’in tenasüh, karma ve nihaî kurtuluş (mokşa) öğretileri bazen küçük değişikliklerle bazen de olduğu gibi kabul edilir.⁶⁰

Yaratıcı Tanrı anlayışı vurgulanmayan Budizm’de, varlıklar herhangi bir neden ya da koşula bağlı olmaksızın manevî olarak saf bir şekilde meydana gelirler. İnsanın doğuştan sahip olduğu şeyler kendisinin veya başkalarının çaba ya da eylemine bağlı değildir. Bunda insan gücü ya da enerjisi de etkili değildir. Bütün varlıklar, kendi doğalarına bağlı olmaksızın yaşam, varlık ve ruh sahibi olurlar.⁶¹ Hinduizm’den farklı olarak, Budizm’in Karma inancında yer alan anatta/anatman; varlığın özünü oluşturduğunu düşündüğümüz ruh veya ben adını verdiğimiz bir cevherin yokluğunu ifade eder.⁶²

Buda Hinduizm’deki kast anlayışına karşı çıkararak, insanlar arasında, hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin eşit olduğunu ileri sürer.⁶³ Zira, sorumlu bir varlık olan insan, kimsenin müdahalesi ve yardımı olmaksızın, tek başına kurtuluşa erebilir. İnsanın

⁵⁷ Bkz. Peter G.Mode, “Suttee”, A Dictionary of Religion and Ethics, Ed. Shailer Mathews- Gerald Birney Smith, The Macmillan Company, New York- 1923, s.432.

⁵⁸ Bkz. *The Laws of Manu*, IX/18.

⁵⁹ Bu ad Siddharta Gautama’ya verilmiş ve “Aydınlanmış” anlamına gelen “Budda” sıfatına dayandırılmıştır. Mensuplarınca Buda-dharma (Budda’nın Şeriatı), Buda-vacana (Budda’nın Sözleri) diye bilinen bu inanç sistemi, günümüzde dünyanın dört bir yanında mensubu bulunan dinlerden birisidir. Geniş bilgi için bkz. Charles Samuel, “Buddhism”, *The World Religions*, New York- 1954, 225- 276; Yitik, “Budizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.307- 355.

⁶⁰ Küçük vd., s.225; Yitik, “Budizm”, s.319.

⁶¹ Rhys Davids, *Buddhism*, Williams and Norgate, London- 1912, s.82.

⁶² Yitik, “Budizm”, s.323; Küçük vd., s.255.

⁶³ Monier Williams, *Hinduism (Non-Christian Religious Systems)*, Pott, Young&Co., New York- 1877, s.82.

kurtuluşa erişebilmesi, kendisinin hatalarını fark ederek dünyayı gerçek boyutlarıyla görmesine bağlıdır.⁶⁴

Budizm'e göre aydınlanmış ruhun tekrar tekrar vücut bulma kısır döngüsünden kurtulması (hakikatin gerçekleşmesi)⁶⁵ anlamına gelen "Nirvana/Kesin Kurtuluş"un, insan hayatının nihaî gayesi olduğu konusunda bütün Budist mezhepleri hem fikirdir.⁶⁶ Zira, bu dine göre insan için gerçek mutluluk ancak Nirvana'ya ulaşmakla gerçekleşir.⁶⁷

Buda'nın temel öğretilerinde insanın sahip olması gereken temel haklara vurgu yapan unsurlar yer almaktadır. O'nun "Beş Dikkat Çalışması" öğretisinde, yaşama saygı, başkalarına ait olan birşeye sahip olmama ve çalmama tavsiye edilir. Cinsel ahlaksızlığın kötülüğü ve zararları bildirilir. Doğru konuşup iftira atmama ve alkol veya başka zehirli maddelerin alınmaması tavsiye edilir. Bu öğretilerde bildirilen tüm ahlakî davranışlar insanın temel haklarını korumaya yönelik önlem ve girişimler olarak yorumlanabilir.⁶⁸

Hint yarımadasında ortaya çıkan ve kurucusu Mahavira (M.Ö.599-527) olan Caynizm,⁶⁹ insanın bir kast içerisinde yaratıldığı anlayışına⁷⁰ ve "Tanrı" veya "Yüce Varlık" gibi yaratıcı varlık fikrine karşı çıkar.⁷¹ İnsanın bedenini maddî ve kötü, ruhunu da saf ve ebedî olarak gören bu dinde asıl amaç;⁷² insanı bedeni ile ilgili her türlü yükten kurtarmak suretiyle ruhunu kurtuluşa (Nirvana) kavuşturmasıdır.⁷³

Caynizm'de, yaşam sahibi hiçbir varlığın öldürülmemesi (ahimsa) en önemli görev (parama dharma) kabul edilir. Nitekim Caynistler küçük bir canlıya zarar vermemek için yürürken önlerini süpürürler ve bütün hayvanların tedavi edilebileceği

⁶⁴ Küçük vd., s.254.

⁶⁵ Davids, s.180.

⁶⁶ Gündüz, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Ankara- 1998, s.286; Yitik, "Budizm", s.324.

⁶⁷ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.165.

⁶⁸ Bkz.Thich Nhat Hanh, *Buda'nın Öğretisi*, Çev. Nur Yener, İstanbul- 2002, s.84- 99.

⁶⁹ Bkz. George A. Barton, *The Religions of The World*, The University of Chicago Press, Chicago- 1917, s.158- 177.

⁷⁰ Barton, *The Religions of The World*, s.175; Yitik, "Caynizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.358; Küçük, s.197.

⁷¹ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.150; Yitik, "Caynizm", s.364; Küçük vd., s.199; Barton, *The Religions of The World*, s.177.

⁷² Küçük vd., s.200.

⁷³ Bkz. Hüseyin G. Yurdaydın- Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi*, Ankara- 1978, s.131.

hastaneler kurarlar. Bu dinde öldürmemek, yalan söylememek, hiçbir şekilde çalmamak, mümkün olduğu kadar cinsel ilişkiden uzak durmak ve asgarî bir mal ile yetinmesini bilmek⁷⁴ insanın temel haklarını korumaya yönelik emir ve yasaklar olarak değerlendirilebilir.

Hint dinî ve siyasî hayatında önemli bir yere sahip olan Sihizm ise,⁷⁵ Nanak (1469- 1539) tarafından kurulan senkretik bir dinî harekettir.⁷⁶ Sihler, İslam'ın Allah inancına paralel tarzda bir yaratıcı tanrının varlığını kabul ederek insanın, hiçbir benzeri olmayan Tanrı tarafından yaratıldığına inanırlar.⁷⁷ Mutlak ve ebedî olan Tanrı'nın yanında insan, yardıma muhtaç ve boyun eğici bir varlıktır.⁷⁸ Sihizm'de kişi, insan olarak dünyaya gelmekle mükemmelliğe ulaşır ve kurtuluşa erişir. Bu bağlamda değerli bir varlık olarak görülen insan, kendine verilen akıl ve sorumluluk sayesinde, hayatın, ölümün ve yeniden doğumun acımasız çemberinden kurtulabilir. Sihizm'e göre, bütün insanlar kasta tabi değildir ve kurtuluş için insanın yapması gereken; ibadet etmek ve Tanrı'ya yakarmaktır.⁷⁹

Sihlere göre, Guru Nanak insanlara sahip olmaları gereken temel hakları veren yegâne insandır. Sihler tüm insanların din, ırk veya cinsiyet ayrımı olmaksızın eşit olduğunu kabul ederler. Çünkü, bütün yaratılanların Tanrı'nın ruhunu taşıdığına inanırlar. Dolayısıyla bu din mensupları tarih boyunca rehberlerinin (guru) yaptığı gibi, kendilerinin de, insanların haklarını korumak için ellerinden geleni yapmakla görevli olduklarını düşünürler⁸⁰

⁷⁴ Bkz. Hermann Jacobi, "Jainizm", Encyclopedia of Religion and Ethics (ERE), (I-XII), Edit.by J.Hasting, c.VII, Edinbourg- 1908, s.469- 470; Barton, *The Religions of The World*, s.177; Yurdaydın- Dağ, s.131; Küçük vd, s.202.

⁷⁵ Bkz. Horace Arthur Rose, "Sikhs", (ERE), c.XI, s.507- 511; Küçük, "Sihizm", *AÜİFD*, Ankara- 1986, sayı:28, s.391- 417.

⁷⁶ Bkz. Lepel Griffin, "Sikhism and Sikhs", *Great Religions of the World*, Harper and Brothers Publishers, New York and London- 1902, s.141; Küçük vd., s. 212; Rose, c.XI, s.507.

⁷⁷ Gündüz, "Sihizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.376.

⁷⁸ Yurdaydın- Dağ, s.146.

⁷⁹ Bkz. Küçük, "Sihizm", s.399- 401; Küçük vd., s.218; Gündüz, "Sihizm", s.376- 378.

⁸⁰ Bkz. M.S. Rahi, "Human Rights and Sikhism", <http://www.sikhreview.org/pdf/january2008/pdf-files/dynamics.pdf>, (10.12.2012); Gündüz, "Sihizm", s. 377- 378.

Hint dinlerinde insanın kasta tabi bir varlık olarak görülmesi yanında insanların tamamen eşit kabul edildiği inanışlar da mevcuttur. Hint dinlerinde ortak unsur, insanın mutluluğu için kurtuluş yolunun gösterilmiş olmasıdır. Zira, ahlaklı ve erdemli bir hayat neticesinde insan hem tenasühteki yerini hem de nihaî kurtuluşunu kendisi sağlayabilmektedir. Ayrıca Hint dinlerinde insanın temel haklarına vurgu yapan emir, yasak ve uygulamalar da mevcuttur.

Bu bölümde; Hint dinlerinde insanın yerini ortaya koyduktan sonra tarihi bir değeri ve çok sayıda mensubu olan Çin ve Uzak Doğu dinlerinin insana bakışı kısaca ele alınacaktır.

2. Çin ve Japon Dinlerinde İnsan

Çin’de, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dışında, resmî niteliğe sahip, Çinlilerin San Kiao (Üç Din) dedikleri üç din vardır. Bunlar; Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm’dir.⁸¹ Hint kaynaklı bir din olan Budizm daha önce incelendiğinden ona burada yer verilmeyecektir.

Konfüçyüsçülük,⁸² büyük bilgin ve filozof Konfüçyüs’ün (M.Ö.551-479) adına izafe edilen dinî, ahlakî, sosyal, politik ve ekonomik konularla ilgili inanç ve uygulamalar bütünü⁸³ ya da daha önceki dönemlerden beri Çin’de var olan tabii dinin üzerine perçinlenmiş bir ahlak sistemi olarak tanımlanır.⁸⁴

“Eğer biz insana hizmet edemezsek, ruhlara nasıl hizmet edebiliriz?”⁸⁵ diyerek Tanrı’ya hizmet etmenin yolunun, insana hizmet etmekten geçtiğini söyleyen

⁸¹ Bkz. Ahmet Usta, “M.Şemseddin Günaltay’ın Tarih-i Edyan’ına Göre Çin Dinleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun- 1999, sayı:XI, s.133; Küçük vd., s.73.

⁸² Bkz. Lewis Hodous, “Konfüçyüs Dini”, Çev. Günay Tümer, *AÜİFD*, Ankara- 1976, c.21, s.391- 410; Ahmet GÜÇ, “Konfüçyanizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.383- 399.

⁸³ E. Royston Pike, *Encyclopedia of Religion and Religions*, London- 1951, s.107.

⁸⁴ George A. Barton, “Religions of China”, *A Dictionary of Religion and Ethics*, Ed. Shailer Mathews- Gerald Birney Smith, The Macmillan Company, New York- 1923, s. 83.

⁸⁵ Konfüçyüs, *Konuşmalar*, Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, Haziran- 2000, 11/11.

Konfüçyüs'e göre, insan doğasının temel prensibi erdemdir.⁸⁶ “Üstün İnsan”ın hayat tarzını belirlemeyle ilgilenen bir ahlak öğreticisi olan Konfüçyüs,⁸⁷ insanların doğruluk için dünyaya geldiğini ve doğruluğun peşinde olan, hatalarından ders alarak doğru yolu bulan, bencil olmayan, üstün meziyetlere sahip, ne yaptığıının bilincine varan insanların erdemli, üstün ve soylu insanlar olduğunu belirtir.⁸⁸

Konfüçyüs'ün amacı, insanları mutluluğa kavuşturacak yolları onlara öğretmektir. O'nun öğretilerinde bütün insanlığın aynı özden yaratılması nedeniyle eşit olduğu bildirilir.⁸⁹ İnsanın yaşam hakkı en değerli haklarından birisi olarak kabul edildiğinden,⁹⁰ adam öldürme gibi fiillerden uzak durulması tavsiye edilir.⁹¹

Konfüçyüs, zenginlik ve şerefın kader işi olduğunu ifade eder.⁹² Ayrıca, “Zenginlik ve onur, herkesin istediği şeylerdir. Bunlar doğru bir yolda kazanılmazsa, pek çabuk yitirilir. Yoksulluk ve düşkünlük insanların nefret ettiği şeylerdir, insanlar dürüst davranmazlarsa, bunlardan kendilerini sıyrmalarının olanağı yoktur.”⁹³ sözleriyle insanlara haksız kazançtan uzak durmalarını tavsiye eder. Bu bağlamda, “Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma!”⁹⁴ sözü de, insanların sahip olduğu temel haklara saygı gösterilmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir. Bu sözün ilahi dinlerin kaynaklarında farklı şekillerde yer alması da dikkat çekici bir durumdur.

⁸⁶ Robert K. Douglas, *Confucianism and Taosim (Non-Christian Religious Systems)*, E. and J.B.Young and Co., New York- 1900, s.105.

⁸⁷ Ahmet Güç, *Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa- 2001, c.X, sayı:II, s.59.

⁸⁸ Küçük vd., s.77.

⁸⁹ Bkz. *Konuşmalar*, 17/3.

⁹⁰ Bkz. Konfüçyüs, *The Four Books (Confucian Analects, The Great Learning, The Doctrine of the Mean, The Works of Mencius)*, Trans. James Legge, The Commercial Press, China- Trsz, *Confucian Analects*, XII, s.133.

⁹¹ Bkz. *The Works of Mencius*, XXXV/1- 5, s.964.

⁹² *Konuşmalar*, 12/5.

⁹³ *Konuşmalar*, 4/5.

⁹⁴ *Konuşmalar*, 15/23.

Lao-Tzu'nun (M.Ö. 634-531) kurucusu olduğu Çin'in millî ve en eski dinlerden birisi de Taoizm'dir.⁹⁵ Taoist kozmolojide her şeyin Tao'dan geldiği kabul edilir. İnsan vücudu evren içinde evren ve bir dağ veya su kabağı şeklinde tasvir edilir.⁹⁶

Lao-Tzu, Tanrı tarafından yaratılan insan için dünyada iken sevinmesini gerektiren şu iki nedeni sayar; insan olarak var olmak ve alçak bir kadın ya da rezil bir erkek olmamaktır.⁹⁷

Taoizm'de insan kendi mutluluğunu kendisi meydana getirir. İyi ve kötünün ödülü veya cezası insanın kendi iradesine göre belirlenir.⁹⁸ Çünkü, varlıklar içerisinde insana özel bir yer tanınmaz. Aksine insanı bağlarından çözerek, Tao'nun derinliklerine düşürmek istenir.⁹⁹

Bu dinde, insandan sakin, rahat, yumuşak, alçakgönüllü ve barışsever bir hayat sürmesi istenir.¹⁰⁰ Çünkü, insanın doğduğu zaman yumuşak ve zayıf, öldüğünde ise sert ve güçlü olduğu bildirilir.¹⁰¹ Sevgi ve hoşgörü anlayışının ön plana çıktığı bu dinde, insanın temel haklarına yönelik bazı atıfların bulunduğu da görülür. Bu doğrultuda, *“Uğursuz araçtır silah yakışmaz eline kutlu kişinin, Alay alay cana kıyanlar, Yağmur gibi gözyaşı dökmelidir. Savaşta zafer kazanan taraf ölü evi gibi davranmalıdır.”* denilerek savaşta bile olsa öldürmenin kötülüğüne işaret edilir.¹⁰² Zira, Lao-Tzu'ya göre kutlu kişi sükunet içinde yaşamalı ve bütün insanları kendi çocuğu gibi görmelidir.¹⁰³ Sevgi ve kanaatkarlığı birer hazine olarak gören Lao-Tzu,¹⁰⁴ halinden memnun olmanın

⁹⁵ Bkz. Ahmet Güç, “Taoizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.401; Annamari Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara- 1955, s.18; Bkz. Farzeen Baldrian, “Taoism”, *The Encyclopedia of Religion*, (ER), (I-XVI), Ed. Mircea Eliade, The Macmillan Co., New York- 1987, c.XIV, s.288- 306.

⁹⁶ Bkz. Farzeen Baldrian, “Taoism”, (ER), c. XIV, s.299- 300.

⁹⁷ Douglas, s.230.

⁹⁸ J. C. Cooper, *Taoçuluk Nedir*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul- 2003, s.38

⁹⁹ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.178.

¹⁰⁰ Yurdaydın- Dağ, s.158.

¹⁰¹ Lao Tse, *Tao Te Ching*, Türkçesi ve Yorumu: Ömer Tulgan, İstanbul- 1994, s.76.

¹⁰² *Tao Te Ching*, 31.

¹⁰³ Bkz. *Tao Te Ching*, 49.

¹⁰⁴ Bkz. *Tao Te Ching*, 67.

gerçek zenginlik olduğunu dile getirir.¹⁰⁵ Çünkü ona göre, zenginlik felaketi çağırmak demektir.¹⁰⁶ Öyle ki, insanları kötülük yapmaya mal-mülk arzusu sevketmektedir.¹⁰⁷ Ayrıca, halkı hırsızlık yapmaktan alıkoymak için amirlerin yapması gerekenler de vardır.¹⁰⁸

Japonların yerli ve millî dinî inançlarını karşılayan ve herhangi bir kurucusu olmayan Şintoizm’de¹⁰⁹ ise; her şeyi yaratan ve yöneten bir Tanrı anlayışı yoktur. Tanrı ve Tanrıçalar, insanlar gibi faaliyetler gösterirken, insan kavrayışının üstünde olan varlıkları ifade eden kamilerin uyumlu işbirliği çerçevesinde dünyadaki yaratmanın meydana geldiği inancı vardır. Bu dinde ruhun ölümden sonra yaşadığına, ataların nesilleri koruduğuna ve ölen herkesin “kami” olduğuna ancak, her kami’nin Tanrı olmadığına inanılır.¹¹⁰ Ölümden sonra kamiler sonsuz bir hayat ve güzel ruhlara sahip olurlar.¹¹¹

Şintoizm’de, insanları hem dış, hem de iç temizliğine kavuşturacak şekilde terbiye etme anlayışı mevcuttur.¹¹² Ahlak anlayışında, insanın temel haklarını korumaya yönelik yalan söylemek, adam öldürmek, zina yapmak ve hırsızlık yapmak yasaklanmıştır.¹¹³ Ancak, diğer dinlerden farklı olarak Şintoizm’de, insanın kendi isteğiyle kendisini bıçak veya kılıçla kurban etmesi şeklinde gerçekleştirilen “*Harakiri*” büyük bir erdem olarak kabul edilir.¹¹⁴

Genel itibarıyla bakıldığında, Çin dinlerinin insanın nasıl yaratıldığından ziyade, insanın ne şekilde terbiye edileceği ve nasıl ahlaklı bir birey olacağı konularına ağırlık

¹⁰⁵ Bkz. *Tao Te Ching*, 33.

¹⁰⁶ Bkz. *Tao Te Ching*, 9.

¹⁰⁷ Toshihiko İzutsu, *Tao-culuk’daki Anahtar-Kavramlar*, Çev. Ahmed Y. Özemre, İstanbul- 2001, s.150.

¹⁰⁸ İzutsu, *Tao-culuk’daki Anahtar-Kavramlar*, s.51.

¹⁰⁹ Bkz. H. John Lewis, “The Shintoists”, *Our Religions*, London- 1973.

¹¹⁰ Bkz. Küçük vd., s.99- 102.

¹¹¹ George A.Cobbold, *Religion in Japan: Shintoism- Buddhism- Christianity*, New York- 1905, s.25.

¹¹² Bkz. Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.184; Schimmel, s.24.

¹¹³ Bkz. Michel Malherbe, “*Shinto- Japan: What is Shintoism?*”, <http://www.1000questions.net/en/religion/shinto.html>, (12.12.2012).

¹¹⁴ Bkz. Küçük vd., s.107; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.183.

verdikleri görülür. Ancak bütün dinlerde insanın canı kutsal sayılırken, Şintoizm’de “harakiri” nin bir erdem olarak kabul edilişi üzerinde düşünülmesi gerekir.

Çin ve Japon dinlerinin insana bakışı kısaca ele alındıktan sonra Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın çıkış yerine bölgesel olarak yakınlığı bulunan Eski İran dinlerinde insanın yeri incelenecektir.

3. Eski İran Dinlerinde İnsan

Bu başlık altında tarihî ve kültürel kökleri çok eskiye dayanan İran coğrafyasında, İslam öncesi yaşamış ve taraftar bulmuş Zerdüştilik ve Maniheizm dinlerinin insana bakışı incelenecektir.

Eski İran kökenli dinsel bir gelenek olan Zerdüştilik¹¹⁵, Zerdüş (M.Ö.660-586) tarafından kurulmuş, inanç sisteminde önemli yer tutan ateş kültünden dolayı Mecusilik adını almıştır.

Zerdüş, bütün varlıkların, inandığı Tanrı olan Ahura Mazda’dan zuhur ettiğine inanır.¹¹⁶ İnanışa göre Ahura Mazda dünya yaratıklarından ilk önce gökyüzünü ve dünyanın ışığını yaratır; ikinci olarak suyu; üçüncü olarak yeri; dördüncü olarak bitkileri; beşinci olarak hayvanları; altıncı olarak da insanlığı yaratır.¹¹⁷ İlk önce insanların ruhları ve şuurları yaratılır. Ahura Mazda insanlarla konuşarak onlara zalim Ehrimen ile çarpışmak için bedenli bir şekil almayı ve sonunda tamamıyla ölümsüz ve ebediyen mükemmel olmayı isteyip istemediklerini sorar. İnsanlar bedenli bir şekilde yaratılmaya razı olurlar. İkinci üç bin yılda Gayomart denilen ilk insan ile ilk boğa bir saldırıya uğramadan var olur.¹¹⁸ Daha sonra öldürülen Gayomart’ın tohumları/zürriyeti

¹¹⁵ İran dinleri içerisinde tek tanrı inanışına yer veren Zerdüştilik’e inandığı tek tanrı Ahura- Mazda’ya nispetle “Mazdeizm” de denir. Bu dinin kutsal kitabı Avesta’dır. Bkz. Şinasi Gündüz, “Mecusilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara- 2010, s.507- 527.

¹¹⁶ Gündüz, “Mecusilik”, s.507, 514.

¹¹⁷ Nathan Söderblom. *The Age of the World (Zoroastrian)*, (ERE), c.I, s.205.

¹¹⁸ Huzeyfe Sayım, “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri- 2004, sayı:XVI, s.95.

yeryüzüne dökülür ve bundan Adem'le Havva'ya tekabül eden Maşye ile Maşyana doğar.¹¹⁹

Mecusi inancına göre; yeryüzündeki her canlının ilahi alemde bir sureti ya da eşi vardır. Bu inanca göre yeryüzündeki maddi varlık geçici olduğu için ilahi alemdeki bedeniyle birleşen ruh, cennette eşiyile beraber ebediyen mutluluk içerisinde yaşar.¹²⁰

Zerdüştilik'te kurtuluşa ermek isteyen insan; günlük ibadetlerini yerine getirmeli, sürekli çalışmalı, yalan söylememeli, namuslu yaşamalı, temizliğe özen göstermeli ve faydalı işler yapmalıdır.¹²¹ Bu dinin ahlak anlayışında insanın temel haklarını korumaya yönelik olarak, livata, zina, hırsızlık, yalan söylemek, yalan yere yemin, yalancı şahitlik, iftira atmak, hilekarlık, gasp, sözünde durmamak ve cinayet gibi konuların yasaklandığı görülür.¹²²

Eski İran dinlerinden diğeri Maniheizm'dir.¹²³ Mani (216-276) tarafından kurulan bu din Zerdüştiliğe, Budizme ve Hıristiyanlığa ait dini unsurları bünyesinde barındırır ve ruhla beden, ışıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün gnostik düalizmine dayanır.¹²⁴

Bütün gnostik¹²⁵ sistemlerde olduğu gibi Maniheizm'de de insanın yaratıcısı Yüce Tanrı değil kötülük güçleri olmuştur. Zira, ilk insan (Gehmurd) çifti, yani Adem ve

¹¹⁹ Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler..*, s.122; Gündüz, "Mecusilik ", s.517; Sayım, s.95.

¹²⁰ Gündüz, "Mecusilik ", s.518.

¹²¹ Küçük vd., s.146.

¹²² Bkz. *The Book of Arda Viraf*, Gosht-i Fryano and Hadokht-Nask, by Martin Haug, assisted by E. W. West, Messrs Trubner and Co., Bombay- London- 1872, s.70.

¹²³ Bkz. Harun Güngör, "Maniheizm", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri- 1988, sayı:V, s.145- 166.

¹²⁴ A.V. William Jackson, "*Manichaeism*", A Dictionary of Religion and Ethics, Ed. Shailer Mathews- Gerald Birney Smith, The Macmillan Company, New York- 1923, s. 270.

¹²⁵ Gnostisizm: Tanrı, alem, insan ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini kendine has kutsal gizli bilgi doktrini temeline dayalı olarak açıklamayı ilke edinen dini felsefi gelenek. Temel inanç esasları ve ibadet şekillerinde gnostisizmin hakim olduğu Sabiilik, Maniheizm, Hermetisizm ve benzeri gelenekler gnostik dinler olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.143.

Havva karanlık güçler tarafından yaratılmıştır. Ve Adem'in oğlu olan Şit bütün Gnostik toplumlarca Adem'in gerçek oğlu ve Gnostiklerin atası olarak kabul edilmiştir.¹²⁶

Maniheizm inancına göre, insanların ruhları masum, iyi ve temiz'dir, bedenleri ise günah ve kötülük mekanıdır. İnsanın kurtuluşu, ruhun maddi dünyadan ve bedenin istek ve arzularından uzak durması ile mümkündür.¹²⁷ Bu dinde, putperestlik, yalan söylemek, açgözlülük, adam öldürme, zina, hırsızlık, büyü ve büyücülük, çalışılan işte tembellik ve ihmalkarlık yasaklanırken, doğruluk ve insanlara yardım etmenin emredilmesi insanların temel haklarını korumaya yönelik uygulamalar olarak zikredilebilir.¹²⁸

Genel olarak bakıldığında Eski İran dinlerinde zıtlıkların kaim olduğu bir evrende insanın da beden ve ruhtan oluşarak bu zıtlığın içerisinde yer aldığı görülür. İnsana iyilik-kötülük zıtlığı karşısında, kötülüğün kaynağı olarak kabul edilen bedenin ihtiraslarından kurtulması tavsiye edilir.

Eski İran dinlerinin insana bakışını ortaya koyduktan sonra, tarihi süreçte pek çok din ve kültürün etkisi altında kalmış olan Sabiilik'te insanın yerini belirlemeye çalışacağız.

4. Sabiilik'te İnsan

Kuran'da isimlerinden bahsedilen ve günümüzde çok az sayıda mensubu bulunan Sabiilik,¹²⁹ Hıristiyanlık, Yahudilik, Putperestlik, İran ve Babil ile ilgili dini unsurlardan etkilenmiş bir dindir.¹³⁰

¹²⁶ Gündüz, "Maniheizm ", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara- 2010, s.500; Kurth Rudolph, "Maniheizm", Çev. Mustafa Bıyık, *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum- 2002, c.I, sayı:1, s.389.

¹²⁷ Küçük vd., s.132; Rudolph, s.390.

¹²⁸ Bkz. Francis Crawford Burkitt, *The Religion of the Manichees: Donnellan Lectures for 1924*, Cambridge University Press, United Kingdom- 2010, s.62.

¹²⁹ Kuran'ı Kerim'de Sabiilerden üç yerde bahsedilir. Bakara suresinin 62. ayetinde "İman edenlerle, Musa dinini kabul edenler, Nasraniler, Sabiiler içinde Allah'a ve ahiret gününe inananlar ve yararlı işler işleyenler, nezdî İlahideki mükafatlarına erecekler ve hiç bir korkuya uğramayacaklar, hiç de mahzun olmayacaklardır." Maide suresinin 72. ayeti de yukarıdaki ayetle aynı anlamdadır. Hac suresinin 17.

Sabiilik'te birbirine zıt iki "güç" mevcuttur. Bunlardan birincisi, iyiliği temsil eden "Işık Alemi" diğeri de kötülüğü temsil eden "Karanlık Alemi" dir. Dünyanın ve insanın yaratılışı olayında yaratıcı güç, Yüce Işık Tanrısı değil, düşmüş ışık varlığı olan Demiurg Ptahil'dir.¹³¹

Yarattığı dünyanın kötü güçlerce ele geçirilip doldurulduğunu gören Demiurg Ptahil, dünyada kendisine vekalet edecek bir varlık oluşturmak için Adem'i kendi suretinde, Havva'yı ise Adem'in suretinde yaratır. Adem'le Havva'nın evliliklerinden olan çocukları vasıtasıyla insanlık çoğalır. Adem ilahi yolu tanıyan Yüce Işık Kral'ına itaat eden ilk insan olur.¹³²

Sabiilere göre insan madde ve ruhtan oluşan iki farklı unsurdan meydana gelir. Ceset maddi varlığı itibarıyla kötülük ve karanlığı, ruh ise iyilik ve nuru temsil eder. Ceset varlık itibarıyla bu aleme aittir, ruh ise takdir gereği ilahi ışık aleminden bu suflü dünyaya indirilerek cesede konulur.¹³³ İnsanın ruhu için beden hapisane olarak kabul edilir. Ruhun bu durumdan kurtularak ait olduğu ışık alemine yükselebilmesi için insanın, doğru inanç ve ibadetlere bağlanması gerekir.¹³⁴ Sabiilik'te bazı yasaklar insanın temel haklarını korumaya yöneliktir. Bu yasaklar; nefsi müdafaadan gayri öldürmeler, zina ve livata, sarhoş oluncaya kadar içki içmek ve kumar oynamak, yeminden dönmek, temiz bir kadına iftira etme, yalancı şahitlik, fitne, gıybet ve koğuculuk yapmak, riba ve riba kazancı, müddeti geçtiği halde borcunu vermemek ve emanete ihanet etmektir.¹³⁵

ayetinde, "İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiiler, Nasraniler, Mecusiler, Müşrikler yok mu, Hak Teala her şeye hakkıyla şahittir." diye buyrulmaktadır..

¹³⁰ Bkz. "Mandeas", A Dictionary of Religion and Ethics, Ed. Shailer Mathews- Gerald Birney Smith, The Macmillan Company, New York- 1923, s. 269; İsmail Cerrahoğlu, "Kuran-ı Kerim ve Sabiiler", *AÜİFD*, Ankara- 1962, c.X, s.103; Bkz. Şinasi Gündüz, *Sabiiler-Son Gnostikler*, Ankara- 1999.

¹³¹ Gündüz, *Sabiiler-Son Gnostikler*, s.109- 110; Gündüz, "Sabiilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.484; Küçük vd., s.157.

¹³² Gündüz, "Sabiilik", s.484- 485.

¹³³ Gündüz, "Sabiilik", s.485; Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.117; Küçük vd., s.160.

¹³⁴ Gündüz, "Sabiilik", s.486.

¹³⁵ Cerrahoğlu, "Kuran-ı Kerim ve Sabiiler", s.112.

Sabiilik'te insan, Yaratıcı güç tarafından kendisine dünyada vekil olması ve kötülükle mücadele için yaratılmıştır. Çünkü insan, beden hapisanesinden kurtulmaya çalışan, iyiliği temsil eden bir ruha sahiptir.

Sonuç olarak; buraya kadar incelediğimiz dinlerin ve mitolojilerin hepsinde “insan” önemli bir yere sahiptir. Her din ve mitolojide insanın yaratılış şekli, yaratıldığı ortam, zaman, sahip olduğu özellikler ve içinde bulunduğu konumla ilgili bazen farklı bazen de benzer bilgilere rastlanmaktadır. Genel itibariyle, insanın ortaya çıkışında bir yaratıcı veya yaratıcı gurubu anlayışı ağır basarken, herhangi bir yaratıcı güce vurgu yapmayan dinler de mevcuttur. İnsanın beden ve ruh olarak iki ayrı unsurdan meydana gelmesi bütün din ve mitolojilerde kabul edilen ortak bir unsurdur. Bununla birlikte, beden kötü ve kötülüklerin kaynağı, ruh ise iyi ve iyiliklerin kaynağı olarak kabul edilmiştir. İnsan özellikleri itibariyle üstün bir varlık olarak kabul edilerek kendisine bazı ödev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bazı dinlerde döngüsel bir zaman anlayışı, bazı dinlerde ise doğrusal bir zaman anlayışı mevcut olduğu için insan yaptıklarından sorumlu durumdadır. Döngüsel bir zaman anlayışına sahip olan dinlerde tenasüh tarzı inançlar mevcut olduğu için insan yaptığı davranışın karşılığını bu döngünün içinde görecektir. Doğrusal bir zaman anlayışına sahip olan dinlerde ise cennet-cehennem tarzı inançlar mevcut olduğundan insan yaptığı davranışın karşılığını cennet veya cehennem hayatı şeklinde ölümden sonraki hayatında görecektir. Ancak insanın yaptıklarının karşılığını görmeyeceği inancının mevcut olduğu dinler de vardır. Bütün din ve mitolojilerde ahlaklı ve erdemli insanlar övülürken, insanların kurtuluşa ermeleri için bedeninin arzu ve ihtiraslarından kurtulmaları tavsiye edilmiştir.

I. BÖLÜM

YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'A GÖRE İNSANIN

GENEL ÖZELLİKLERİ

İnsanlık tarihi boyunca, sayısız filozof ve düşünür “İnsan nedir?” sorusuna cevap aramıştır. İlkçağlardan günümüze kadar insan için birçok tanım yapılmıştır. Örneğin; Aristo insanı “medenileşmiş ve bilgi edinme yeteneğine sahip hayvan” olarak tanımlamıştır. Platon ise insanı “tüyleri olmayan iki ayaklı hayvan” olarak tarif etmiştir.¹³⁶ Özellikle insan ve hayatın anlamı üzerinde duran Stoacılar insanı “düşünen öz” olarak tarif ederek,¹³⁷ sadece akıllı insanların mutluluğa ulaşabileceğini belirtmişlerdir. Kimi Stoacılara göre; bütün insanlar ilahi aklın kıvılcımına sahip olmakla beraber çoğu aptal durumdadır.¹³⁸

Modern dönemde ise Pascal; insanı sonsuzluk ile hiçlik arasında bulunan bir varlık olarak tarif eder.¹³⁹ İnsanın Tanrı'yı öldürdüğünü ifade eden Nietzsche, insanoğlunun “kendisine yabancı olduğunu ve kim olduğunu ve anlamının ne olduğunu keşfetmesi ya da yeniden keşfetmesi gerektiğini” savunur.¹⁴⁰

Genel itibariyle tarihi süreç içerisinde insan için yapılan tanımlar incelendiğinde, hepsinin insanı tek boyuttan veya bir hayvan olarak algılamaya çalıştığı kanaati ağır basmaktadır. Dolayısıyla yapılan tanımlar bir bütün olarak evrenin en karmaşık problemi olan insanı¹⁴¹ tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Ancak yapılan tanımlardan farklı olarak bütün dinler insana dünyada özel bir yer verirken, ilahi dinlerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ise insanı tam ve çok boyutlu bir varlık olarak görmektedir. Çünkü

¹³⁶ Abraham J. Heschel, *Who Is Man?*, Stanford University Press, Kaliforniya- 1965, s.21.

¹³⁷ Lucien Goldmann, *Kant Felsefesine Giriş*, Çev. Avşar Timuçin, İstanbul- 1993, s.63.

¹³⁸ Bkz. Niebuhr, s.9- 10.

¹³⁹ William Barrett, *Irrational Man: A Study of Existential Philosophy*, N.Y., Doubleday & Company Inc. New York- 1958, s.117.

¹⁴⁰ Barrett, s.117.

¹⁴¹ Alexis Carrel, *Man, The Unknown*, Harper& Brothers, Yrsz- 1939, s.1; Niebuhr, s.1.

bu dinler, insanın belli bir amaç için eşsiz bir varlık olarak, aşkın bir Tanrı tarafından yaratıldığını vurgulamaktadır.

Bu bölümde, insanı eşsiz ve bir gaye için yaratılmış olarak gören söz konusu üç dinde, insanı tanımlamaya ve insana verilen değeri ifade etmeye çalışacağız. Bu çerçevede, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da insanın biyolojik ve psikolojik özelliklerini inceleyeceğiz.

A. İLK İNSAN VE HZ.ADEM

1. Yahudilik'te İlk İnsan ve Hz. Adem

Yahudilik, yaşayan ilahi kaynaklı dinlerin en eskisi, fakat mensubu en az olanıdır¹⁴². Yahudilik; belli bir toprakla kimikleştirilmiş bir ırkın hayatını, inancını, dil, edebiyat, hukuk ve sanatını bünyesinde barındıran,¹⁴³ İsrailoğulları'nın tarihi sürecinde ortaya çıkmış dinsel bir gelenektir. Yahudilik, tek Tanrı inancıyla çevredeki yerel dinsel geleneklerin karışmasından meydana gelmiş ve sık sık yaşanan yabancı istilalar ve sürgün olayları nedeniyle çeşitli yabancı inanç sistemlerinden de etkilenmiştir¹⁴⁴.

Yahudilik, hayatın her alanına müdahale eden ilahi yasalardan meydana gelmektedir. Yahudilik'te din- dünya ayrımı yoktur; Her şey dinin içindedir.¹⁴⁵

Dinler açısından yeryüzünde yaşamın nasıl başladığı kadar ilk insanın ya da ilk insan çiftinin bu dünyaya nasıl geldiği ve ne tür bir hayat yaşadığı da önemlidir. Yahudilik'e göre ilk insan Hz.Adem'dir.¹⁴⁶ "Adem" kelimesinin kökü tartışmalıdır. Bütün tartışmalar değerlendirildiğinde Adem kelimesinin, toprak, esmer, kırmızı, yerin kabuğu ve yerin tozu gibi anlamlara geldiği görülür. Kelimenin Arapça, İbranice veya

¹⁴² Küçük vd., s.279.

¹⁴³ Adam, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara- 2003, s.30.

¹⁴⁴ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.390; Bkz. Kaufmann Kohler, "Judaism", Jewish Encyclopedia (JE), (I-XII), Funk and Wagnalls Company, Ed. Isidor Singer vd., New York and London- 1901, c.VII, s.359.

¹⁴⁵ Adam, "Yahudilik'te Din Kavramı ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, Ankara- 2000, s.134.

¹⁴⁶ W.H.Bennett, "Adam", (ERE), c.I, s.84; M.Erdem, *Hız. Adem*, s.12, 172.

başka bir dilden olması, anlamını etkilememektedir.¹⁴⁷ Yahudilik'te Adem isminin İbranice toprak anlamına gelen “adamah” kelimesinden geldiği kabul edilir.¹⁴⁸ “Adam” (Adem) sözcüğü, İbranice'de insan türü için kullanılan müşterek bir isim olup,¹⁴⁹ Tanah'ta “Adem” kelimesi, insan ve insan türü anlamında, özel isim olarak 500'den fazla yerde kullanılmıştır.¹⁵⁰ İlk insan Hz.Adem'in yaratılışını, cennet ve dünya hayatını Yahudilik çerçevesinde kısaca özetlemek, bu dinin insana bakışını ifade etmek adına faydalı olacaktır.

Yahudiliğe göre şerefli bir varlık¹⁵¹ olan insanın yaratılışı, Tanah'ın¹⁵² Tora (Tevrat) kitabının Tekvin bölümünde yer almaktadır. Tevrat'ta ilk insanın yaratılış şekli ve zamanı iki ayrı hikayede farklı biçimlerde nakledilmektedir. “Ruhban metni (M.Ö.6-5. yy.)” adı verilen ilk yaratılış hikayesine göre, Tanrı insanı yaratılışın altıncı gününde, bütün varlıklar yaratıldıktan sonra kendisine benzer surette, erkek ve dişi olarak yaratır. Cennetten düşüşün yer almadığı bu hikaye de ilk insan çifti Tanrı tarafından kutsanmakta, üreme yoluyla çoğalıp, yer ve göklerdeki canlılar üzerinde hakimiyet kurmakla emrolunmaktadır.¹⁵³

“Yahvist metin (M.Ö.9-8. yy.)”de yer alan verilen ikinci yaratılış hikayesine göre ise; yer ve göklerin yaratılışından sonra yeryüzünde hiçbir canlı yokken Tanrı, topraktan

¹⁴⁷ M.Erdem, *Hız Adem*, s.14.

¹⁴⁸ Gerson B. Levi, “*Adamah*”, (JE), c.I, s.183; John L. Mc.Kenzie, *Dictionary of the Bible*, The Bruce Publishing Company, New York- 1965, s.12; Tora; *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (I. Kitap: Bereşit)*, Terc. Moşe Farsi vd. İstanbul- 2002, 4/7, s.14.

¹⁴⁹ W.R.F. Browning, *A Dictionary of the Bible*, Oxford University Press., New York- 2004, s.6.

¹⁵⁰ S. Hayri Bolay, “*Adem*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul- 1988, c.I, s.358.

¹⁵¹ Bkz. Kohler, “*Judaism*”, (JE), c.VII, s.361.

¹⁵² Tanah; Hıristiyanların Eski Ahid adını verdikleri, Yahudilerin, yazılı dini edebiyat külliyatı niteliğinde olan kutsal kitaplardır. Tanah; Tora (Tevrat), Nevim, Ketuvim adında üç kitaptan meydana gelmiştir. Tanah bu üç bölümün ibranice baş harflerinin birleşmesinden meydana gelmiş bir kelimedir. Tanah'ın bölümleri ve ihtiva ettiği kitaplar şunlardır: Tora: Tekvin, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye; Neviim: Yeşu, Hakimler, I.Samuel, II.Samuel, I.Kırallar, II.Kırallar, İşaya, Yeremya, Hezekiel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefenya, Haggay, Zekerya, Malaki; Ketuvim: Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Eyub, Neşideler Neşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra, Nehemya, I.Tarihler, II.Tarihler. Tanah'ta bulunan kitapların sayısı hakkında hem Yahudilerle Hıristiyanlar hem de Hıristiyanların kendi aralarında ihtilaf vardır. Bkz. Bakı Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul- 2010, s.49- 50.

¹⁵³ Bkz. Tekvin: 1/1-2; J. Frederic McCurdy, “*Adam*”, (JE), c.I, s.173- 174; Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennet'ten Düşüş”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2003, sayı:IX, s.6; Bolay, s.358; Hexham, s.11.

şekil verip burnuna hayat nefesi üfleme suretiyle ilk insanı yaratır. Aden’de bir bahçe yapan Tanrı “hayat ağacı” ve “iyiyi ve kötüyü bilme ağacı” nı da bahçenin tam ortasına yerleştirir. Tanrı, yarattığı insanı bahçeye bakımıyla ilgilenmesi için yerleştirir ve ona “iyiyi ve kötüyü bilme ağacı” hariç bahçedeki bütün ağaçlardan yiyebileceğini fakat yasağı çiğnemesi halinde öleceğini bildirir. Adem’in yalnız olmasının iyi olmadığını gören Tanrı daha sonra onun kaburga kemiklerinden birini alarak kendisine yardımcı olması için kadını yaratır.¹⁵⁴

Adem, karısının adını bütün yaşayanların anası olduğu için “yaşayan” anlamında Havva koyar. Kadının yaratılışının ardından kara hayvanlarının en hilekarı olan yılan, Aden bahçesindeki (cennet) Havva’ya yaklaşarak yasaklanan ağacın meyvesinden yediklerinde, iyiyi ve kötüyü bilmede Tanrı gibi olacaklarını bildirerek onu kandırır. Yılanın aldatmasıyla yasak ağacın meyvesinden yiyen Havva Adem’e de ondan yedirir. Yasağı çiğnemelerinin ardından ikisinin de gözleri açılır, çıplaklıklarının farkına varırlar ve incir yapraklarından kendilerine örtü yaparlar. Bu yasağı çiğnemeleri nedeniyle Tanrı, kadına gebelik sıkıntılarını, çocuk doğurma sancılarını ve erkeğin hakimiyetinde olmayı, erkeğe ise geçim temini için toprakla uğraşmayı, toprağa dönünceye kadar alın teriyle yiyeceğini sağlamayı ve sıkıntılı bir hayat geçirmeyi ceza olarak verir. Daha sonra Tanrı, Adem hayat ağacından yiyerek ebedi hayata ulaşmasını diye onu Aden bahçesinden kovar. Böylece insanın yeryüzü hayatı başlamış olur.¹⁵⁵

Adem’in yaratılışını ve cennet hayatını kısaca özetledikten sonra Tevrat’ta yer alan bu anlatımlar üzerine yapılan yorumların bazıları şu şekildedir. Öncelikle

¹⁵⁴ Bkz. Tekvin: 2/5- 25; McCurdy, “Adam”, s.174; Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı...”, s.6- 7; Bolay, s.358.

¹⁵⁵ Bkz. Tekvin: 3/ 1- 24; Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı...”, s.7; Bolay, s.362; Mc. Kenzie, *Dictionary of the Bible*, s.12.

Yahudilik'teki Rabbinik¹⁵⁶ gelenek içerisinde bu iki farklı yaratılış hikayesinin birbirini tamamlayan anlatımlar olarak yorumlandığı¹⁵⁷ belirtilmelidir.

Hz.Adem'in yaratıldığı madde ve zamana bakıldığında, Adem'in yaratıldığı toprağın, dünyanın dört bir yanındaki kırmızı, siyah ve beyaz topraktan alındığı belirtilmektedir.¹⁵⁸ Tevrat'ta Adem'in ne zaman yaratıldığı konusunda belli bir zaman yer almazken, onun yer,¹⁵⁹ bitki,¹⁶⁰ ve hayvanlardan¹⁶¹ sonra yaratıldığı haber verilmektedir. Adem, beden ve ruha sahip mükemmel bir insan olarak, suçsuz ve çocukluğu tecrübe etmeden yaratılır. Ayrıca, Adem'in yaratılışı yaratılışın sonu ve zirvesi olarak kabul edilmektedir.¹⁶²

Tanrı, gök ve yerdeki bütün yaratma işini altı günde tamamlayarak yedinci gün istirahata çekilir.¹⁶³ Apokrif kabul edilen kitaplarda Adem'in yaratılış'ın altıncı günü olan Cuma gününün ilk saatlerinde,¹⁶⁴ Kudüs'te yaratıldığı anlatılır. Yine Yahudiler kendi takvimlerine göre Adem'in milattan önce 3761-3760'da yaratıldığını kabul ederler.¹⁶⁵

Tevrat'a göre insan yaratıldıktan sonra Tanrı ilk insanı, Tekvin'de "Aden'de bir bahçe"¹⁶⁶ veya "Aden bahçesi"¹⁶⁷ adıyla anılan cennete yerleştirir.

Cennette yalnızlıktan sıkılan Adem'e yardımcı olması için onun kaburga kemiğinden yaratılan ve yeryüzünde ilk kadın olarak bilinen Havva, Adem'in eşi ve

¹⁵⁶ "Üstadım" ya da "Efendim" anlamına gelen bir unvan; Yahudilik'te talebeler veya diğer kişilerce diğer din bilgilerine verilen isim. Tapınağın M.S.70 yılında yıkılması sonrası bu unvan, Yahudi hukukunda otorite sahibi olan veya belirli seviyeye ulaşan kişiler için kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.316.

¹⁵⁷ Gürkan, "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı...", s.8.

¹⁵⁸ Bkz. McCurdy, "Adam", s.174; Paul İsaac Hershon, *Genesis with a Talmudical Commentary*, Samuel Bagster and Sons, London- 1883, s.65.

¹⁵⁹ Bkz. Tekvin: 1/9- 10.

¹⁶⁰ Bkz. Tekvin: 1/11- 12.

¹⁶¹ Bkz. Tekvin: 1/20- 21.

¹⁶² Bkz. William Smith, "Adam", *Smith's Bible Dictionary- 1884*, s.20,

(http://www.ccel.org/ccel/smith_w/bibledict.html- (10.12.2011), Kohler, "Judaism", c.VII, s.361.

¹⁶³ Bkz. Tekvin: 1/26.

¹⁶⁴ Bkz. Margaret Dunlop Gibson, *Apocrypha Arabica (Kitabu'l-Magal)*, Cambridge University Press, London- 1901, s.5.

¹⁶⁵ Bolay, s.359.

¹⁶⁶ Tekvin: 2/8.

¹⁶⁷ Tekvin: 2/15.

insanoğlunun annesi olarak tanınmaktadır.¹⁶⁸ Havva, Adem'den sonra ve ona benzer şekilde yaratılan ikinci insandır.¹⁶⁹

Cenneti koruyup gözetlemek amacıyla cennete konulan Adem, cennette bir imtihana tabi tutulmuştur. Bu imtihan ise “iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı” aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu ağaç Yahudi din adamlarınca farklı şekillerde tarif edilmiş ve yorumlanmıştır. Bazı yorumlarda bu ağacın, incir, üzüm asması, buğday başağı, kavun olduğu belirtilir.¹⁷⁰ Aynı zamanda bu yasak ağacın gerçek olmayıp sembol olduğunu ileri süren yorumlarla beraber, cinsel ilişkiyi ifade ettiğini belirten yorumlar da mevcuttur.¹⁷¹

Adem, cennette meleklerin kendisinin önünde saygıyla eğildiği bir insan iken, eşiyle beraber yılanın kandırması sonucu yasak ağaçtan yemelerine karşılık ceza olarak cennetten kovulmuşlardır. Bu kovuluşa beraber Adem ve bütün yaratılmışlar için ölüm ortaya çıkmıştır.¹⁷² Ancak, insanların dünyada yaşamak zorunda kalmalarına sebep olarak, ilk ataları Adem ve Havva'nın cennette işledikleri hatayı göstermek ve insanlığı bundan sorumlu tutmak yanlıştır. Nitekim Tevrat çocukların, babaları yüzünden suçlanamayacağını¹⁷³ açıkça belirterek ilk günahın miras yoluyla diğer insanlara geçtiği fikrini reddetmektedir.¹⁷⁴

Adem'in dünya hayatı kapalılık arz etmekle beraber konuyla ilgili hem Tevrat hem de Apokrif kaynaklarda bazı bilgiler mevcuttur. Tevrat'ta Adem'in cennetten çıkarılırken yanında Havva'nın da ona eşlik ettiği ve onlara deri kaftan giydirildiği bildirilmektedir.¹⁷⁵ Ancak Tevrat'ta onların cennetten, nereye ve nasıl çıkarıldığı konusunda bilgi yer almamaktadır.¹⁷⁶ Tevrat'ta, Adem ve Havva'nın dünya hayatından

¹⁶⁸ Bkz. Tekvin: 3/20; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.34; William Smith, “Eve”, s.279.

¹⁶⁹ Bkz. Hershon, s.121.

¹⁷⁰ Bkz. Bolay, s.361; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.37; Hershon, s.67; Bennett, “Adam”, c.I, s.86.

¹⁷¹ Bkz. Bolay, s.361; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.39.

¹⁷² Bkz. Kohler, “Adam”, (JE), c.I, s.176.

¹⁷³ Bkz. Tesniye: 24/16.

¹⁷⁴ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.39.

¹⁷⁵ Bkz. Tekvin: 3/21.

¹⁷⁶ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.46.

söz edilirken hikayelerine geniş yer verilen Kabil ve Habil, onların dünyada doğan ilk çocuklarıdır.¹⁷⁷

Tevrat'a göre Kabil ve Habil ebeveynleri gibi dünya şartlarında hayatlarını sürdürmek için çaba harcamış; kıskançlığın eseri olarak, Kabil küçük kardeşi Habil'i öldürmüştür. Daha sonra Kabil yaptığı işten pişmanlık duymuştur.¹⁷⁸ Adem ise pişmanlığın oğlu üzerinde ne denli müessir olduğunu görmüş ve cennette işlediği suçtan dolayı tövbe etme gereğini anlamıştır.¹⁷⁹ Kabil aynı zamanda demirci olması hasebiyle teknoloji ve kent uygarlığını kişiliğinde simgeleştiren biri haline gelmiştir.¹⁸⁰

Adem ve Havva'nın Kabil ve Habil'den başka birçok erkek ve kız çocuğu olduğu bildirilmektedir.¹⁸¹ Tevrat'ta, Adem'in çocuklarından biri olan Şit'in doğduğu esnada 130 yaşında olduğu haber verilmektedir.¹⁸² İnanışa göre Adem kendisine verilen bin yıllık ömrün yetmiş yılını Kral Davud'a bırakarak dokuzyüz otuz yaşında,¹⁸³ oğlu Şit'e son vasiyetini yaparak bir cuma günü vefat etmiştir.¹⁸⁴

Kitab-ı Mukaddes'te, Adem'in kabrinin nerede olduğuyla ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bazı rivayetlere göre; Adem'in Hebron'daki Machpelah mağarasına ya da İsa Mesih'in çarmıha gerildiği iddia edilen Calvaire'e gömüldüğü belirtilmektedir.¹⁸⁵

2. Hıristiyanlık'ta İlk İnsan ve Hz. Adem

¹⁷⁷ Bkz. Tekvin: 4/1-2; Bkz. Henry Preserved Smith, *Old Testament History*, Charles Scribner's Sons, New York- 1917, s.24; Bennett, "Cain", (JE), c.III, s.493; McCurdy, "Abel", (JE), c.I, s.48.

¹⁷⁸ Bkz. Tekvin: 4/1- 17; Bennett, "Cain", c.II, s.493; McCurdy, "Abel", c.I, s.48.

¹⁷⁹ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.48.

¹⁸⁰ Bkz. Eliade, *Dinsel Düşünceler ve İnançlar*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul- 2003, c.I, s. 209.

¹⁸¹ Bkz. Hershon, s.162- 163.

¹⁸² Tekvin: 7/3; Henry P. Smith, s.24.

¹⁸³ Bkz. Tekvin: 7/5; *The Talmud (Selections from The Contents of That Ancient Book, Its Commentaries, Teachings, Poetry and Legends)*, Translated From The Original By H.Polano, Frederick Warne and Co and New York, London- 1876, s.19.

¹⁸⁴ Bolay, s.363.

¹⁸⁵ Bkz. Kohler, "Adam", c.I, s.176; Bolay, s.363.

Yahudiliği yıkmaya değil onu tamamlamaya geldiğini¹⁸⁶ belirten Hz.İsa'nın etrafında gelişen Hıristiyanlık; vahiy ve kutsal kitaba dayanan, özde tek tanrılı olmakla beraber, sonradan Üçleme/Teslis'e yer verildiği kabul edilen ilahi kaynaklı bir dindir.¹⁸⁷ Yahudilerin Roma hakimiyeti altında yaşadıkları ve Tanrı'nın onları kurtaracak bir Mesih göndereceği beklentisi içinde oldukları bir dönemde İsa'nın ortaya çıkışıyla temelleri atılan bu din, İsa'nın ölümünden sonra Pavlus'un düşünceleri ve o dönemdeki Yunan-Roma kültürlerinden etkilenmiştir.¹⁸⁸

Tanrı'yı "Baba/Abba"¹⁸⁹ diye nitelendiren ve Hz. İsa'nın şahsiyeti etrafında örülmüş bir din olan Hıristiyanlık¹⁹⁰ kendi tarihini genel anlamda insanlık tarihiyle, insanın kurtuluşuna yönelik tanrısal planın yürürlüğe girmesi süreciyle başlatır.¹⁹¹ İnsanlık tarihiyle başladığı öne sürülen bu dinin insana bakışını ortaya koymak için "Allah'ın Oğlu" dedikleri Hz.İsa önemli bir yere sahiptir. Çünkü, Hıristiyan inancında Oğul'un bedenleşmesi/tenleşmesi ya da inkarnasyon,¹⁹² yeryüzünde günah ve ölümün tutsağı olan insanların kurtuluşu için ilahi bir müdahaledir. Baba tarafından Oğul'un yeryüzüne gönderilmesi, ilahi rahmetin ve insanlara ve yeryüzüne karşı ilahi sevginin eseridir.¹⁹³ Bu dinin Kutsal Kitabından¹⁹⁴ Yeni Ahit'te İsa'nın kendisi için kullandığı en önemli tabirlerden biri de "İnsanoğlu" dur. Bazen bu tabir "Ademoğlu" diye de geçer.¹⁹⁵ Yeni Ahit'de seksenden fazla yerde "İnsanoğlu" tabirine rastlanır.¹⁹⁶

¹⁸⁶ Bkz. Matta: 5/17- 18.

¹⁸⁷ Küçük vd., s.278. Bkz. Alfred E.Garvie, "Christianity", (ERE), c.III, s.586.

¹⁸⁸ Bkz. Küçük vd., s.278-279.

¹⁸⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul- 2008, s.65.

¹⁹⁰ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir- 1999, s. 273.

¹⁹¹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.13.

¹⁹² Walter Drum, "Incarnation", (CE), c.VII, s.706- 716; George A. Barton, "Incarnation (Semitic)", (ERE), c.VII, s.199- 200.

¹⁹³ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.71.

¹⁹⁴ Hıristiyan Kutsal Kitabı (Kitab-ı Mukaddes), Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eski Ahit, Yahudilerin kutsal kitabı Tanah'ı ihtiva etmektedir. Yeni Ahit ise, Matta, Markos, Luka, Yuhanna olmak üzere 4 Yeni Ahit'den, Resullerin İşleri, 21 mektup (Pavlus'un 13 Mektubu, Barnaba'nın Mektubu, Yakub'un Mektubu) ve Vahiy'den ibarettir. Bkz. Gündüz, *Hıristiyanlık*, 47- 53.

¹⁹⁵ Bkz. Matta: 16/13, Yuhanna: 9/35- 36.

¹⁹⁶ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara- 2007, s.44

Hıristiyanlığa göre; kutsal olan insanoğlunu anlamak Tanrı'da başlar ve onda son bulur. "Teolojik varlık" olan insanoğlu hem doğanın bir parçası hem de ondan üstün bir yapıya sahip olmakla beraber her zaman ondan üstün bir konumdadır. Çünkü Hıristiyanların da kutsal kitap olarak kabul ettiği Eski Ahit'e göre; insan, Tanrı suretinde yaratılan,¹⁹⁷ meleklerden daha üstün olan,¹⁹⁸ bütün yaratılışın zirvesi kabul edilen,¹⁹⁹ Tanrı'nın yarattığı her şey emrine verilen²⁰⁰ bir varlıktır.²⁰¹ Burada özelliklerinden bahsedilen insan Hıristiyanlığa göre de ilk insan ve insan ırkının babası olarak kabul edilen Adem'dir.²⁰²

Eski Ahid'i kutsal kitaplarında bir bölüm olarak benimseyen Hıristiyanlar, Hz.Adem ile ilgili verilen bilgileri prensip olarak kabul ederler. Ancak Hıristiyan Kitab-ı Mukaddes yorumcularının Hz.Adem'le ilgili bazı noktalarda yaptıkları yorumlarla Yahudilerden ayrıldıkları görülür. Dolayısıyla biz de burada Yahudilik başlığı altında Adem'le ilgili verdiğimiz bilgileri tekrar etmek yerine Hıristiyanlık'ın bu konuyla ilgili farklı bakış açılarına yer vermeye çalışacağız.

Hıristiyanlık'a göre Adem, kendisinden önce aynı cinsten başka bir varlığın mevcut olmadığı, bütün insan neslinin ondan çoğaldığı ilk insan olarak görülmüştür.²⁰³ Bu dine göre "Kırmızı olmak" alamındaki ibrance "adamah" kelimesinden türeyen bir isme sahip Adem,²⁰⁴ gerek kendisini meydana getiren unsurlar gerekse ona verilen yetkiler yönünden de diğer varlıklardan üstün bir durumdadır. Yeryüzünde ve içinde bulunanlara hükmetme,²⁰⁵ hayvanları isimlendirme²⁰⁶ gibi hadiseler Allah'ın ona verdiği

¹⁹⁷ Bkz. Tekvin: 1/27.

¹⁹⁸ Bkz. Mezmurlar: 8/5.

¹⁹⁹ Bkz. Tekvin: 1/28.

²⁰⁰ Bkz. Mezmurlar: 8/6.

²⁰¹ Bkz. James I. McCord, "Know Thyself: Biblical Doctrine of Human Depravity", The Nature Of Man, Ed. Simon Doniger, Harper&Brothers, New York- 1962, s.23- 24.

²⁰² Bkz. James F. Driscoll, "Adam", (CE), c.I, s.129.

²⁰³ The Oxford Dictionary of The Christian Church, Ed. F. L. Cross- E. A. Livingstone, Oxford University Press, USA- 2005, s.14.

²⁰⁴ Bkz. Driscoll, "Adam", s.129.

²⁰⁵ Bkz. Tekvin: 1/26- 28.

²⁰⁶ Bkz. Tekvin: 2/19.

önemin bir başka yönünü teşkil eder. Adem'e verilen bu büyük meziyet ve imkanlar, onun Allah'ın vekili ve halifesi olarak yeryüzüne gönderildiği düşüncesini yaygınlaştırmıştır.²⁰⁷

Hıristiyanların suçun ve günahın sembolü olarak gördükleri Havva ise insan neslinin kendinden türediği ilk kadındır. Adem gibi Havva'da Allah'a benzer surette ve Adem'in kaburga kemiğinden²⁰⁸ yaratılmıştır.²⁰⁹

Hıristiyanlar, Adem'in cennet hayatına önem vermişlerdir. Çünkü cennet, Hıristiyanlara göre Adem'in dünya hayatını, hatta kendinden sonraki nesilleri bile etkilemiştir.²¹⁰ “Hayat Ağacı” ve “İyilik ve Kötülüğü bilme ağacı”nın²¹¹ bulunduğu cenneti koruyup bakmakla görevlendirilen Adem,²¹² cennette bulunan her şeyden yararlanma imkanına sahipken, sadece iyilik ve kötülüğü bilme ağacı yasaklanarak, bu yasağı çiğnemesine karşılık ölümle tehdit edilmiştir.²¹³ Adem cennetin sahibi ya da hakimi olarak değil, bir bekçi pozisyonunda cennete konulmuştur. Hatta bahçe ortasına yerleştirilen iki ağaçla bir kontrol mekanizması realize edilmek istenmiştir.²¹⁴ “İyilik ve kötülüğü bilme ağacı”ndan yememesi kendisine emredilen Adem'in bu durumu, Hıristiyan literatüründe Allah'ın Adem ile ahitleşmesi (sözleşmesi) olarak terminolojik bir anlam kazanmıştır. Yani Adem, cennette, yapılan ahde uyup uymamakla imtihan edilmiştir.²¹⁵

Adem ve Havva cennette bulunan “iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı” ile ilgili yasağı çiğnedikleri zaman gözleri açılmış, iyilik ve kötülüğü bilmede Allah gibi

²⁰⁷ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.52- 53; Bkz. John Peter Lange, *A Commentary Of The Holy Scriptures (1-26)*, Trans. Philip Schaff, Charles Scribner's Sons, New York- 1882, c.XI, s.84.

²⁰⁸ Bkz. Tekvin: 2/21- 22

²⁰⁹ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.57.

²¹⁰ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.63.

²¹¹ Bkz. Tekvin: 2/9; Vahiy: 2/7, 22/ 2,14.

²¹² Bkz. Tekvin: 2/15.

²¹³ Bkz. Tekvin: 16- 17.

²¹⁴ M.Erdem, *Hz.Adem*, s. 33.

²¹⁵ M.Erdem, *Hz.Adem*, s. 68.

olmuşlardır.²¹⁶ Adem, kendi yanına verilen kadının yedirmesi sonucu bu yasağı çiğnediğini ve kendisinin suçsuz olduğunu öne sürerek suçu Havva'ya yüklemeye çalışmıştır.²¹⁷ Havva da asıl suçlunun yılan olduğunu ve aldatıldığını belirtmiştir.²¹⁸ Sonuç olarak bu mazeretler her ikisinin de cennetten atılmasını engelleyememiştir.²¹⁹

Hıristiyanlar cennetteki “hayat ağacından” yiyenlerin İsa gibi ölümsüz olacağına inanmaktadırlar. Hıristiyanlar, “hayat ağacının” kendinden yiyeni ebedi hayata kavuşturacağı gibi, İsa'ya inananların da ebedi saadete ulaşacağı sonucuna varmışlardır.²²⁰

Kilise Babaları ve İlahiyatçılar; Havva karşısında zafiyet içinde bulunan Adem'in²²¹ onun tesirinde kalarak günah işlediği konusunda birleşmişlerdir.²²² Günahın sembolü olarak gördükleri Havva'ya da, nasıl İsa karşısında Adem suçlu ise, Meryem karşısında da ona aynı fonksiyonu yüklemeye çalışmışlardır. Bunun için cennette işlemiş olduğu suçu sebep olarak göstermişlerdir.²²³

Hıristiyanlığa göre yasağı çiğneyerek şeytan tarafından ayartılan insan, Yaradan'ına duyduğu güveni yüreğinde yok etmiş²²⁴ ve özgürlüğünü kötüye kullanarak, Tanrı'nın buyruğuna karşı gelmiştir. İnsanın ilk günahı budur.²²⁵ Daha sonraki her günah Tanrı'ya karşı duyulan bir güvensizlik olacaktır. Bu günahı işleyerek insan kendisini Tanrı'ya yeğlemiştir. Böyle davranarak Tanrı'yı hor gördüğünü göstermiştir.²²⁶

Hıristiyanların insana bakışında, Adem'in eşi Havva ile birlikte yasak meyveyi yemek suretiyle düştükleri asli günah önemli bir rol alır. Asli günah neticesinde insanda

²¹⁶ Bkz. Tekvin: 3/22.

²¹⁷ Bkz. Tekvin: 3/12.

²¹⁸ Bkz. Tekvin: 3/13.

²¹⁹ Bkz. Tekvin: 3/14.

²²⁰ M.Erdem, *Hız. Adem*, 68.

²²¹ Bkz. Tekvin: 3/12.

²²² M.Erdem, *Hız. Adem*, s. 77.

²²³ M.Erdem, *Hız. Adem*, s. 74.

²²⁴ Bkz. Tekvin: 3/1- 11.

²²⁵ Bkz. Romalılar: 5/19.

²²⁶ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Çev. Dominik Pamir, İstanbul- 2000, s.107- 108.

bir takım değişikliklerin ortaya çıkışı Kitab-ı Mukaddes'te bildirilir. Öncelikle, Adem ve Havva ilk kutsallık halini hemen kaybetmişlerdir.²²⁷ Yasağın cezası olarak insan “yaratılmış olduğu toprağa geri dönecektir.”²²⁸ Böylece ölüm insanlık tarihine girmiştir.²²⁹ Adem ve Havva'nın işlediği suçun tam karşılığı Kitab-ı Mukaddes'te ölüm olarak belirlenmiştir. Ölüm günahın cezasıdır.²³⁰

Hıristiyanlık, insanı özellikle asli günah doktrini çerçevesinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla asli günah anlayışı, bu dinin insana bakışını ve ona verdiği değeri ifade etmek için önemli bir yere sahiptir. Günah, insanın Tanrı'yla olan ilişkisini sekteye uğrattığı için, bütün dinler, özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam bu husus üzerinde önemle durmaktadır. Özellikle Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın, insanlığın “Asli Günah”'ından dolayı çarmıhta öldüğüne inanıldığı için, günah meselesi daha kapsamlı bir hale gelmiş ve üzerinde önemle durulmuştur.²³¹ Hıristiyanlığa göre günah, Tanrı'nın insanlık için belirlediği hayat tarzından şuurlu veya şuursuz sapmadır. Tanrı'nın rızasına muhalif olan bir davranışı yapmak suretiyle günah işleyen kişi, Tanrı ile olan ahdini bozmakta ve O'na düşman hale gelmektedir. Bu durumda fert, Tanrı'nın insanlığa olan sevgisini de inkar etmiş olmaktadır.²³²

Yeni Ahit'te, hem Tanrı'ya hem de insana karşı işlenen suç olarak tanımlanan²³³ günah, Hıristiyanlığa göre iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, Adem'den dolayı bütün insanlığa sirayet ettiğine inanılan “Asli Günah”; ikincisi ise, fertlerin bizzat işlediği “fiili günah”tır.²³⁴ Asli Günah anlayışına göre, Adem'in Tanrı'nın emrini isteyerek çiğnemesi sonucu günah dünyaya girmiş ve bu leke Adem'in bütün soyuna kalıtım yoluyla sirayet

²²⁷ Bkz. Romalılar: 3/23.

²²⁸ Bkz. Tekvin: 3/19.

²²⁹ Bkz. Romalılar: 5/12.

²³⁰ Bkz. Tekvin: 2/17.

²³¹ Katar, *Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Tövbe*, Ankara- 2003, s.2- 4.

²³² Katar, *Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Tövbe*, s. 4; A. C. O'Neil, “Sin”, (CE), c.XIV, s.4- 5.

²³³ Bkz. S. G. F. Brandon, “Sin”, A Dictionary Of Comparative Religion, , Weidenfeld&Nicolson, London- 1970, s. 578.

²³⁴ *Türk Ansiklopedisi* (I- XXXIII), Ankara- 1970, c.XVIII, s.174.

etmiştir. İnsan böylece asli günahla doğar ve aynı zamanda Adem'in günahını paylaşmış olur.²³⁵ Asli günah aslında bütün dinlerde aynı olaya dayanır fakat yorum ve telakki açısından farklılık gösterir. İlahi dinlerin bu konudaki ortak noktası, ilk günah inancının, Adem ile Havva'da başlamış olmasıdır.²³⁶

Hıristiyanlık'ta, Hz. İsa'nın herhangi bir şekilde ifade etmediği asli günah (ilk günah)²³⁷ Adem ile Havva'nın, Tanrı emrine karşı gelerek, cennette "yasak meyve" den yemek suretiyle işlediklerine ve nesilden nesile bütün insanlığa intikal ettiğine inanılan tüm insanlığın tutsak olduğu günahkarlığın prototipi, insanın ilahî alemde düşüşüne neden olan şey olarak tanımlanır.²³⁸

Hıristiyanlık tarihinin en önemli siması olan Pavlus, Hıristiyanlık'ta asli günah düşüncesini ortaya çıkaran kişidir. Pavlus'la birlikte ortaya çıkan ve Augustinus'la geliştirilerek sistematize edilen asli günah dogması son şeklini Trente Konsili'nde (1545-1563) almıştır.²³⁹ Pavlus'un, "*bir kişi (Adem) vasıtasıyla günah dünyaya girdi*" ve "*birisinin günahıyla birçokları öldü*"²⁴⁰ sözlerinde tam ifadesini bulan asli günah anlayışına göre Adem'in cennette kendisine konan yasağı çiğnemesi ve bu nedenle cennetten kovulmasıyla insanlık, günah ve ölüm çarkına tabii olan bir yeryüzü yaşantısına mahkum olmuştur.²⁴¹ Pavlus, Romalılara Mektup:5/12-14'de yalnızca bütün insanları etkileyen toplam günah halini değil, şahsi günahlar tarafından ortaya konulmuş olan günahın bulaşmasını da Adem'e atfetmiştir.²⁴² Pavlus'a göre, Tanrı, Adem'den beri devam edip gelen, ezeli günaha ve şeriat yüzünden işlenen diğer günahlara kefaretiler olarak

²³⁵ G. B. Smith, "*Sin*", s. 413.

²³⁶ Osman Cilacı, "İlahi Dinler Açısından Günah Kavramı", *Diyanet Dergisi*, Ankara- 1988, c.24, sayı: 4, s. 45.

²³⁷ Bkz. H. R. Mackintosh, "*Sin (Christian)*", (ERE), c.XI, s.538.

²³⁸ Bkz. Tümer, "*Asli Günah*", (DİA), İstanbul- 1991, c.III, s.496; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 43-44; Bennet, "*Adam*", c.I, s.87.

²³⁹ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, Çev. Mehmet Aydın, Ankara- 1990, s.103.

²⁴⁰ Romalılar: 5/12- 21.

²⁴¹ Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.43- 44; Mackintosh, s.539.

²⁴² Fuat Aydın, *Pavlus ve Din anlayışının Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul- 2000, s.202.

kendi oğlunu dünyaya göndermiş ve kurban etmiştir.²⁴³ Tanrı, insanlara olan sevgisinin bir tezahürü olarak biricik oğlu İsa'yı dünyaya göndermiştir. Böylece İsa Mesih insanları kurtarmak için dünyaya gelmiştir.²⁴⁴ Pavlus bu durumu “*Günahın ücreti ölüm, Tanrı'nın armağanı ise Rabbimiz Mesih İsa'da sonsuz yaşamdır.*”²⁴⁵ diyerek açıklamıştır.

Çarmıhtaki İsa,²⁴⁶ Hıristiyanlara; insanlığı tutsak eden günahı, ölümü ve şer güçleri, Allah'a olan sonsuz güveni ve itaati, insanlara olan engin sevgisi sayesinde nasıl yendiğini anımsatmıştır.²⁴⁷ Böylece, beşeri ve ilahî tabiata sahip İsa, inkarnasyonu, hayatı, ızdırapları, ölümü ve dirilişi sayesinde, Tanrı ile insanlık arasında barışı tesis etmiştir.²⁴⁸

Pavlus'tan sonra Augustin, Adem'in günahının, miras yoluyla bütün insanlığa geçtiğini sistemli bir şekilde açıklamış ve bir doktrin haline getirmiştir.²⁴⁹ Augustin'e göre, yaratılışı itibarıyla asli bir doğruluğa ve mükemmelliğe sahip olan ilk insan, eşsiz akli yeteneklere haiz ve fiziksel hastalıklardan da uzaktı. Bedeni ruhuna, bedeni arzuları iradesine ve iradesi de Tanrı'ya bağlıydı. İlk insanın tek zafiyeti, yaratılmış olması, yani değişen bir doğasının ve buna bağlı olarak iyilikten yüz çevirme potansiyelinin bulunmasıydı. Bu zafiyet Adem'e ilk günahı işletmiş ve işlenen bu günah bütün insanlara geçmiştir.²⁵⁰ Augustin, ruhun ebeveynlerden çocuklara geçmesiyle asli günahın geçişinin de mümkün olduğunu ileri sürmüştür.²⁵¹ Bu sebeple, insanların günahı için kendini feda eden İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesinin, onun günahsızlığını gösterdiğini söylemiştir.²⁵²

²⁴³ Sarıkcıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s. 321.

²⁴⁴ Bkz. I.Yuhanna: 4/6- 14; I. Timoteus: 1/15.

²⁴⁵ Romalılar: 6/23.

²⁴⁶ W. Douglas Mackenzie, “*Jesus Christ*”, (ERE), c.VII, s.509

²⁴⁷ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul- 1992, s. 82.

²⁴⁸ Katar, *Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Tövbe*, s.88.

²⁴⁹ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.88.

²⁵⁰ Muhammed Tarakçı, “St. Thomas'a Göre Asli Günah”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa- 2006, c.XV, sayı.I, s.309.

²⁵¹ Bkz. J.N.D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, New York- 1960, s. 344- 345.

²⁵² Tarakçı, s.318.

Hem Pavlus hem de Augustin dahil olmak üzere, sakramentlerin veya daha geniş anlamda dini değerlerin öncelikleri konusunda bazı görüş ayrılıkları bulunan Hıristiyan teologlarının hepsi, vaftizin önemi ve vaftiz olan kimsenin İsa ile bütünleştiği inancında birleşmektedir.²⁵³ Çünkü, Tanrı'nın insanlığa sevgisinden dolayı, biricik Oğlunu göndererek feda etmesi ve böylece insanları kurtarması sonucu, insanlarda da günahlardan arınarak O'na layık kul olma arzusu, amaç haline gelmiştir. Bu amaca ulaşmak ise, ancak İsa'ya iman etmek ve onun adına vaftiz olmakla mümkündür. Vaftiz sayesinde kişi, İsa'nın kefaretiyle oluşan inayete iştirak etmekte ve bundan pay almaktadır.²⁵⁴

Kelime olarak suya batırmak, daldırmak, batırmak anlamlarına gelen²⁵⁵ ve su ile yapılan²⁵⁶ vaftiz Hıristiyanlık'ta, Hıristiyanlığa girmek, asli günahtan kurtulmak, günahsız olarak yeniden doğmak ve yaratılmak, İsa ile bütünleşmek ve ruhi canlılığa kavuşmak amacıyla yapılır.²⁵⁷ Vaftiz neticesinde insan, İsa ile bütünleşerek her türlü günahtan kurtulmaktadır.²⁵⁸ Vaftiz olan kimse, İsa'nın yolundan giderek, Adem'in günahtan sonra yeniden giydiği, eski yozlaşma ve günah elbiselerinden sıyrılmakta, Adem'in düşüşten önceki (cennetteki) konumuna geri dönmüş olarak kabul edilmektedir.²⁵⁹

Kimi Hıristiyan teologları ve Kilise babaları da “Herkes kendisinin Ademidir” fikrini kabul ederek, insanların ilk insan Adem'in işlediği suçtan değil sadece kendi işledikleri suçlardan sorumlu tutulabileceklerini savunmuşlardır. Zira, sağduyu sahibi ilim adamları ve ilahiyatçılar, Adem, şayet bir suç işlemiş ise, bunun sadece şahsını

²⁵³ M.Erdem, “Hıristiyanlık'taki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *AÜİFD*, Ankara- 1993, c.34, s.143.

²⁵⁴ Bkz. Katar, *Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Tövbe*, s.87- 88.

²⁵⁵ Bkz. J. V. Bartlet, “*Baptism (New Testament)*”, (ERE), c.II, s.375.

²⁵⁶ Bkz. William H. W. Fanning, “*Baptism*”, (CE), c.II, s.261.

²⁵⁷ McKenzie, “*Baptism*”, s.79.

²⁵⁸ M. Erdem, “Hıristiyanlık'taki Vaftiz Anlayışı...”, s.141.

²⁵⁹ M. Erdem, “Hıristiyanlık'taki Vaftiz Anlayışı...”, s.143- 144.

ilgilendirdiği, Tevrat'ta onun tövbe ettikten sonra günahının bağışlandığını gösteren bazı işaretlerin bulunabileceğini kabul etmişlerdir.²⁶⁰

Asırlarca Hıristiyan dünyasını meşgul eden, ilim adamı ve ilahiyatçıların üzerinde en çok konuştuğu konulardan biri olan “asli suç” doktrini, kendi içinde tutarsız ve çelişkilerle doludur. Bir taraftan insanlık kendilerinin işlemediği bir suçun kurbanı olarak görülürken, diğer taraftan herkesin yaptıklarının karşılığını kabul göreceği söylenmektedir. Dolayısıyla, “asli suç” doktrinini ilmi ve dini bir hakikat olarak kabul etmek mümkün değildir.²⁶¹

Hıristiyanlar, asli günahın kaynağı olarak kabul ettikleri Adem ve Havva'nın yasağı çiğnemelerine kadar kaldıkları cennetin yeryüzünde olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Onlar, Adem'in cennetten, cennetin hemen yakınında bulunan ilk defa yaratıldığı yere çıkarıldığına ve orada yaşadığına inanmaktadırlar.²⁶² Kitab-ı Mukaddes'te Adem ve Havva'nın dünya hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi yer almazken, bazı apokriflerde onların dünya hayatıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

Bu kaynaklara göre; Adem ve Havva yeryüzüne indirildikten sonra büyük bir pişmanlık ve şaşkınlık içinde bir hafta geçirmişlerdir. Acıklmalarıyla beraber yiyecek bir şeyler aramışlar ancak başarısız olmuşlardır. Bunun üzerine Havva bu çileye kendisinin sebep olduğunu düşünerek, cennete yeniden kabul edilecekleri ümidiyle Adem'den kendisini öldürmesini istemiş ancak eşi bunu yapmamıştır.²⁶³

Tövbe etmeleri gerektiğini ve yedikleri yasak meyveden dolayı dudaklarının kirlendiğini düşünen Havva, Dicle nehrine girmiş, Adem ise Ürdün nehrinde çenesine

²⁶⁰ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.87

²⁶¹ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.91.

²⁶² M.Erdem, *Hz.Adem*, s.106.

²⁶³ Bkz. H.F.D. Sparks, *The Apocryphal Old Testament*, Oxford University Press, New York- 1984, s.147; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.107.

kadar dalmış bir şekilde durarak 40 gün tövbesine devam etmiştir. Nehirdeki hayvanlar bile onlar için yas tutarken, nihayetinde Ürdün nehri sakinleşerek akıntısı durmuştur.²⁶⁴

Şeytan tarafından yiyecek vaadiyle ikinci defa aldatılan Havva, Adem'den ayrılarak hamile haliyle batıya doğru gitmiş ve yalnız yaşamaya başlamıştır. Eşinin doğum sancısı kendisine malum olan Adem Havva'yı bulmuş ve ettiği dualar sayesinde eşi Kabil'i doğurmuştur. Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesinden sonra, Adem 130 yaşında iken bu ölüme teselli olarak kabul ettikleri Şit dünyaya gelmiştir. Adem Şit'in doğumundan sonra, 800 yıl daha yaşamış ve 30'u kız olmak üzere 63 çocuğu olmuştur.²⁶⁵

Adem ölüm döşeginde iken hem kendisi hem de Mikail Şit'e özel tavsiyelerde bulunmuştur. Adem ölünce Mikail ve Uruel melekleri, Adem'i kefenleyerek, cennet yakınlarında, oğlu Habil'in yanına gömerek bu merasimin insanoğluna örnek olması temennisinde bulunmuşlardır.²⁶⁶

Adem'le ilgili yapılan yorumlara bakıldığında, Hıristiyanlık'ın kurulmasında önemli rol oynadığı kabul edilen Pavlus'un ortaya koyduğu iki Adem motifi dikkat çekicidir. Onun yorumuna göre; İlk Adem cennette işlediği asli suç nedeniyle, günah ve insanların ölümlü olmasının sebebi görülürken, İkinci Adem olan İsa ise, ilk Adem'in getirdiği günahı bertaraf etmek ve insanlığın kurtuluşu için dünyaya gelmiştir.²⁶⁷ İlk Adem yaşayan candır, ikinci Adem ise yaşam veren ruhtur.²⁶⁸ İlk Adem topraktır,²⁶⁹ ikinci Adem ise gökten inmiştir.²⁷⁰

Hıristiyanlar, Adem'i gerçek bir şahsiyetten çok sembol olarak gördüklerinden, onun yaratılışını genel anlamda insan cinsinin yaratılışı olarak değerlendirmişler ve

²⁶⁴ Bkz. Sparks, 148- 150; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.108.

²⁶⁵ Bkz. Sparks, 152- 155; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.108; Driscoll, "Adam", s.130; John J. Tierney, "Abel", (CE), c.I, s.36.

²⁶⁶ Bkz. Sparks, 159- 160; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.109- 110.

²⁶⁷ Bkz. Romalılar: 5/12- 20; Driscoll, "Adam", s.131.

²⁶⁸ Bkz. I.Korintliler: 15/45.

²⁶⁹ Bkz. Tekvin: 2/7.

²⁷⁰ Bkz. Efesliler: 4/8- 10.

olaya bu açıdan yaklaşmışlardır.²⁷¹ Öyle ki, bu dinde Adem ve Havva, erkek ve kadın bütün insanlık için bir prototip (model) olarak kabul edilmiş ve gerçekte böyle bir şahsiyetin olmadığı düşüncesi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.²⁷² Ayrıca Adem ve Havva'ya muhtevası ilahi olan mitolojik bir mahiyet verilmeye çalışılmıştır. İlahi kaynaklı olmayan bu fikirlerde, çevredeki dini hayatın ve diğer dinlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu yorumlar, bugün büyük çoğunluk tarafından kabul görmektedir.²⁷³

3. İslam'da İlk İnsan ve Hz.Adem

Kuran-ı Kerim, Hz.Adem'den Hz.Muhammed'e kadar gelen vahye ve peygamberlere dayanan dini geleneğe "İslam" adını vermiştir. Hz.Muhammed'in tebliğ ettiği İslam dini, kendi kutsal kitabı Kuran'da "Hak Din" olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁴ Batılı tarihçi P.K. Hitti ise İslam'ı "Sami kavimlere ait dinlerin mantıki mükemmelleşmesi" olarak tarif etmiştir.²⁷⁵

İslam'ın insana bakışı Yahudi ve Hıristiyanlığinkinden farklılık göstermektedir. Yahudi ve Hıristiyanlık'taki insanın günahkar olduğu görüşüne karşı İslam; özgürlük, sorumluluk ve irade sahibi bir insan kimliğine vurgu yapmaktadır.²⁷⁶

Öncelikle İslam da ilk insan kabul edilen Adem²⁷⁷ ve oğulları için kullanılan "insan" kelimesinin anlamı incelendiğinde; Arapça "e-n-s" kök fiilinden türeyen "insan veya ins" kelimesinin; şahıs, kabile, grup, bir şeyin ortaya çıkması, düşünen canlı, medenilik, yakınlık, unutmak, göz bebeği, düşünmek ve işitmek gibi anlamlara geldiği görülmektedir.²⁷⁸

²⁷¹ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.57.

²⁷² Bkz. Lange, c.XI, s.84.

²⁷³ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.59.

²⁷⁴ Bkz. Tevbe: 9/33; Fetih: 48/28; Saf: 61/9.

²⁷⁵ Küçük vd., s.443.

²⁷⁶ Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Ankara- 1999, s.54.

²⁷⁷ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.133.

²⁷⁸ Bkz. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut- 1990, c.I, s.147- 150.

Kuran'da insan kavramına karşılık gelmek üzere “ins, nas, enasi” şeklinde üç farklı form kullanılmıştır. Kök anlamı açısından bu kelime varlık olarak cinnin ve anlam olarak nefretin zıddıdır.²⁷⁹ İnsana verdiği sözü unutan anlamında “insiyan” adı verilmiştir.²⁸⁰

Hız. Adem'le ilgili Kuran' da, birçok ayet mevcuttur. Kuran'da Adem ismi yirmi beş ayette²⁸¹ ayrıca bütün insanlara hitap edilirken “beni adem” şeklinde pek çok yerde geçmektedir. Bundan dolayı Hız. Adem'e “Ebul Beşer” lakabı verilmiştir.²⁸² Allah tarafından ilk insana verilen bir isim olan “Adem”, kökü tartışmalı olmakla beraber kelime anlamı olarak toprak, esmer, kırmızı, yerin kabuğu ve yerin tozu gibi anlamlara gelmektedir.²⁸³

Adem'e bu ismin, bedeni topraktan yaratıldığı için verildiği söylenirken bir başka görüşe göre de rengindeki esmerlikten dolayı bu ismi aldığı rivayet edilmiştir. Kendisindeki muhtelif unsurlar, akıl, anlayış ve düşünce ile diğer varlıklardan üstün kılınca bu ismi almıştır, diyenler de vardır.²⁸⁴

İnsanın biyolojik ve psikolojik özellikleri başlığı altında ayrıntılı bilgi vereceğimiz Adem'in yaratılışı ve özellikleri ile ilgili olarak Kuran-ı Kerim teferruata girmemiş, özet olarak şu hususlara temas etmiştir:

1. Allah yeryüzünde bir halife yaratmak istemiştir.
2. Yaratılacak bu halifeye, melekler ve şeytan secde etmekle emir olunmuşlardır.
3. Adem, toprak ve toprağın geçirdiği merhalelerden yaratılmıştır.
4. Yaratma ve şekillendirme işlemini bizzat Allah yapmıştır.

²⁷⁹ İlhan Kutluer, “İnsan”, (DİA), İstanbul- 2000, c.XXII, s. 321.

²⁸⁰ Ragıb İsfehani, *Müfredat: Kuran Kavramları Sözlüğü*, Çev. Yusuf Türker, İstanbul- 2012, s.150.

²⁸¹ Bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, *Kuran-ı Kerim Lüğati (Mücemil Müfrehes)*, Terc. Mahmut Çanga, İstanbul- 2012, s.575.

²⁸² M.Erdem, *Hız. Adem*, s.15.

²⁸³ Bkz. M.Erdem, *Hız. Adem*, s.14-16; Bolay, “Adem”, s.358.

²⁸⁴ Bkz. İsfehani, s.110.

5. Adem, Allah tarafından üfürülen bir ruh ile insan olma özelliğine kavuşmuştur.²⁸⁵

Şunu belirtmek gerekir ki; ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem ile ilgili halk arasında yaygınlaşmış yaratılış kisasının Kur'an kaynaklı değil; genellikle Kitab-ı Mukaddes kökenli olduğu da ifade edilir.²⁸⁶

İslam'a göre, kendisi için bütün evren ve içindekiler yaratılan²⁸⁷ insan, kendi cinsinden başka hiç bir varlık yokken yaratılan²⁸⁸ yegâne varlıktır. Allah, yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerle bildirdiğinde, insanın "fesat çıkarma ve kan dökme" özelliklerinin farkına varan melekler: "*Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın*" diyerek hayretlerini bildirmişlerdir.²⁸⁹

Bizzat Allah tarafından, toprağın çeşitli merhalelerinden geçerek yaratılan²⁹⁰ insana Allah, eşyanın zatını, sıfatını ve fiilleriyle beraber her şeylerini öğretmiştir.²⁹¹ Fakat henüz adı konmayan, insan olarak genel bir ifade ile tanınan bu varlık, "*meleklerle Adem'e secde edin dedik*"²⁹² ayetiyle, gerçek özel ismine kavuşmuştur.²⁹³ Adem'in ismine kavuştuğu bu emre, bütün melekler riayet etmesine rağmen şeytan, Adem'in topraktan kendisinin ise ateşten yaratıldığını öne sürerek uymamıştır.²⁹⁴ Allah'ın

²⁸⁵ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.118.

²⁸⁶ Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kuran (Sistematik Kuran Fihristi)*, Ankara- 1999, s.725.

²⁸⁷ Bkz. Bakara: 2/29; Lokman: 31/20

²⁸⁸ Bkz. Meryem: 19/67.

²⁸⁹ Bkz. Bakara: 2/30.

²⁹⁰ Bkz. Araf: 7/11; Hicr: 17/39.

²⁹¹ Bkz. Zemaşşeri, *Keşşaf*, Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut-1995, c.I, s.62; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Sad. İsmail Karaçam vd., İstanbul- Trsz, c.I, s.266; Hz.Adem'e öğretilen isimler kişilerin kendi aralarında birbirleriyle anlaştıkları nesnelere isimleridir ki, kişi,hayvan, yer, yumuşak yer, deniz, dağ, eşek ve bunların benzerleri, kavimlerin ve başka nesnelere adlarıdır. Bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*, (I-V), Çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, İstanbul- 1992, c.I, s.123.

²⁹² Bkz. Araf: 7/11; İsrâ: 17/61.

²⁹³ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.117.

²⁹⁴ Bkz. Araf: 7/12; İsrâ: 17/61.

meleklerle Hz.Adem'e secde etmelerini emretmesi Hz.Adem için çok büyük bir şereftir ki, Allah ona ve zürriyetine lütufta bulunmuştur.²⁹⁵

Allah cennette yalnızlıktan sıkılan Adem'i teskin etmek için Havva'yı, Ademin kaburga kemiğinden yaratmıştır.²⁹⁶ Havva, canlı bir varlıktan yaratıldığından ve canlıların anası olduğundan bu ismi almıştır.²⁹⁷ Adem eşi ile birlikte cennete yerleştirilmiş, istedikleri gibi hareket edebilecekleri, diledikleri yerde arzuladıkları şeyi yiyebilecekleri kendilerine bildirilmiştir. Ancak bu serbestlik, dünya hayatına hazırlanan bir insanın, istikbalde karşılaşacağı bazı zorluklar ve kısıtlamaları göğüsleyebilmesi için, kendilerine yasaklanan "yasak ağaç" ile sınırlandırılmıştır.²⁹⁸ Alimler yasaklanan bu ağacın hangi ağaç olduğu hususunda farklı görüşleri sürmüştür. Öyle ki bu ağacın; kafur, buğday, üzüm asması, zeytin, hurma, incir, şarap ağacı, mihnet ağacı, ilim ağacı, hayır ve şerri bilme ağacı vs. olabileceği belirtilmiştir.²⁹⁹ Bu ağacın mahiyeti ne olursa olsun, Adem'in cennete imtihan için konulduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.³⁰⁰ Ancak Adem ve Havva; unutmama,³⁰¹ cennette ebedi kalma³⁰² ve melek olma³⁰³ gibi nedenleri öne süren şeytanın kandırmasıyla yasak ağaçtan yemeleri sonucu imtihanı kaybetmişlerdir.³⁰⁴ Hz. Adem'in yasağı çiğnemesinin cezası yeryüzüne indirilmek olmuştur.³⁰⁵

Allah'ın "*Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır.*"³⁰⁶ emriyle Adem Hindistan'a, Havva ise Cidde'ye

²⁹⁵ İbn-i Kesir, *İbn-i Kesir Tefsiri (I-XII)*, Tahk. Abdurrezzak El-Mehdi, Çev. M. Beşir Eryarsoy- Savaş Kocabaş, İstanbul- 2012, c.IV, s.361- 362.

²⁹⁶ Bkz. Şeybe, s.29; et-Taberi, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.133; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, (I-XV), İstanbul- 1994, c.I, s.91.

²⁹⁷ Bkz. et-Taberi, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.133; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.148.

²⁹⁸ Bkz. Bakara: 2/35; Araf: 7/19; M.Erdem, *Hz.Adem*, s.157.

²⁹⁹ Bkz. M.Erdem, *Hz.Adem*, s.157; Elmalılı, c.I, s. 276.

³⁰⁰ Bkz. İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.I, s.106.

³⁰¹ Bkz.Taha: 20/15.

³⁰² Bkz.Araf: 7/20; Taha: 20/120.

³⁰³ Bkz. Araf: 7/20.

³⁰⁴ Bkz.Taha: 20/121; Araf: 7/20.

³⁰⁵ Bkz. Araf: 7/24; Bakara: 2/36.

³⁰⁶ Araf: 7/24.

indirilmiştir.³⁰⁷ Hz. Adem'in Havva'yı arayarak Arabistan'a kadar gittiği ve orada birbirleriyle buluştukları ve bunun için buluştukları yere Müzdelife adı verildiği rivayet edilmiştir.³⁰⁸ Hz. Adem ve Havva Allah'tan öğrendikleri bilgilerle³⁰⁹ “*Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik; Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz*”³¹⁰ şeklinde dua ettiklerinde, Allah onların tövbesini kabul etmiştir. Ve böylece tamamen ilahî bir hikmet neticesi olan cennet hayatında Hz.Adem'in işlediği hata, Allah'ın kendisine ilham ettiği, dua ile bağışlanmıştır.³¹¹

İnsanoğlunun atası olan Adem ilk defa Kabe'yi taştan inşa etmiştir.³¹² Onun çocuklarıyla ilgili olarak, Havva'nın her seferinde bir erkek bir kız olmak üzere ikiz doğurduğu ve bu şekilde neslinin çoğaldığı rivayet edilmiştir.³¹³ Hz. Adem bir karında doğan bir erkek çocuğunu, diğer bir karında doğan kız çocuğu ile evlendirmiş ve insan nesli bu şekilde çoğalmıştır.³¹⁴

Hz. Adem'in ilk çocukları olan Kabil ile Habil'in kıssası Kuran'da yer almaktadır. Bu kıssaya göre Kabil kardeşi Habil'i kıskanarak öldürmüştür.³¹⁵ Daha sonra Havva'nın, Hz. Şit'i doğurduğu ve Cebrail'in kendisine gelerek Şit'in Habil'in yerine Allah'tan bir hibe olduğunu beyan ettiği nakledilmiştir. Şit doğduğunda Adem'in 130 yaşında olduğu rivayet edilmiştir.³¹⁶ Hz.Adem'in ömrü tartışmalı bir konu olmakla beraber, bin yıl yaşadıktan sonra hastalanarak öldüğü belirtilmektedir. Melekler;

³⁰⁷ Bkz. İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.I, s.106; Taberi, *Tarih-i Taberi*, Çev. M. Faruk Gürtunca, (I-IV), c.I, İstanbul- Trsz, s.96.

³⁰⁸ Taberi, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.154.

³⁰⁹ Bkz. Bakara: 2/37.

³¹⁰ Bkz. Araf: 7/23.

³¹¹ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.162.

³¹² Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ*, İstanbul- 1979, c.I, s.7; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.99; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.172.

³¹³ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.107. Taberi, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.178

³¹⁴ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.108.

³¹⁵ Bkz. Maide: 5/27- 31, Kabil ile Habil arasında geçen olaylarla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. I, s.124-125; Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.108-110.

³¹⁶ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.I, s. 128.

Hız. Adem'in cenaze namazını onun çocuklarıyla beraber kılmışlar ve defin işleminin nasıl olacağını insanlara örnek olması amacıyla haber vermişlerdir.³¹⁷

İslam kaynaklarında Hız. Adem'in kabrinin nerede olduğu ise kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Mekke yakınlarında "Ebu Kubeys" mağarasına veya Serendip'de Nuh Dağına gömüldüğüne dair çelişkili rivayetler bulunmaktadır.³¹⁸ Bir rivayette, Nuh tufanı olduğu zaman, Hız. Nuh'un Hız. Adem ile Havva'nın cesetlerini kabirlerini açmak suretiyle gemiye alarak Beytü'l- Mukaddes'e götürüp oraya gömdüğü anlatılmaktadır.³¹⁹

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da ilk insan ve insanların atası olarak kabul edilen Adem'in ne şekilde yer aldığını ortaya koyduktan sonra, Adem'i insanın prototipi kabul ederek, bu üç dinin kaynaklarında onun hakkında verilen bilgiler ışığında insanın biyolojik ve psikolojik özelliklerini inceleyeceğiz.

B. İNSANIN BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

1. Yahudilik'te İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri

Yahudilik'e göre, Tanrı tarafından asil ve dürüst bir yapıya sahip şekilde yaratılan³²⁰ insanın biyolojik ve psikolojik özelliklerini ortaya koymak için öncelikle onun, Tanrı tarafından nasıl yaratıldığına göz atmak gerekir. Çünkü Tevrat'ın Tekvin bölümünde "İnsanın yaratılışı" anlatılırken, onun yalnız nasıl yaratıldığı değil, aynı zamanda insanın karakteri ve tabiatı hakkında da bilgi verilmektedir. İlk bakışta bile, insanın yaratılışı ile diğer bütün yaratıklar arasında, konu ve detayların anlatımında

³¹⁷ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.167; Taberi, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.207; Rivayetler için bkz. Ahmet İbn Hanbel, *Müsned*, 1/274; İbn Mace, *Sünen*, 1/344.

³¹⁸ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.168;

³¹⁹ Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.115.

³²⁰ Bkz. Kohler, "Judaism", c.VII, s.361.

büyük farklar görülür. Bu durum insanın, tabiatta özel bir mevkiye sahip olduğunu ve Tanrı katında büyük değer taşıdığını kanıtlamaktadır.³²¹

Tevrat'ın Tekvin bölümünde Tanrı, “Görüntümüzde ve benzeyişimizde insan yapalım” dedi. “Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun” dedi. Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Onu Tanrı'nın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı.”³²² şeklinde yer alan cümlelerde insanın Tanrı suretinde yaratılan bir varlık olduğu ifade edilmektedir. Tüm yaratıklar, bir anda Tanrı'nın sözü ile yaratılmışken, insanın yaratılışı böyle olmamıştır.³²³ Tanrı her şeyi bir sözle yaratmışken, insanı ise adeta elleri ile yaratmıştır. Tıpkı insanın benzersiz olması gibi, yaratılış şekli de benzersiz ve yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.³²⁴ İnsandaki madde ve ruh ayrı ayrı yaratılıp sonradan bir araya getirilmiştir. Önce vücut (madde) yaratılmıştır. İnsanın ruhunun yaratılışı için ise “Tanrı, adamı toprağın tozundan şekillendirdi ve burun deliklerine bir yaşam nefesi üfledi. İnsan böylece yaşayan bir canlı haline geldi.”³²⁵ cümlelerin de görüldüğü gibi Tanrı'nın özel bir hareketine lüzum görülmüştür.³²⁶ Ve böylece insan, en derin Tanrısal irade ve bilgelik ürünü olarak yaratılmıştır.³²⁷

Var olan bütün canlı yaratıklarda, madde ve ruh arasındaki uzaklık fazla değildir. Bu bakımdan ikisi bir anda ve bir sözle var olabilmişlerdir. Oysa insandaki madde ve ruh, iki ayrı uçtan bir araya getirilmiştir. Bir ucu yerin toprağı, diğer ucu ise, Tanrı'nın bizzat Kendi Varlığı'dır.³²⁸ Rabbiler bu durumu insanın hem meleklerle hem de hayvanlara benzer dörder özelliğe sahip olmasıyla açıklamaktadırlar. Öyle ki, insanın asilliği, bilgi sahibi olması, konuşması ve görmesi meleklerle benzer dört üstün özelliğine

³²¹ Pirke Avot (Bilgelerimizin Öğütleri), Yorum ve Derleyen: Rav Naftali Haleva, İstanbul- 2004, s.84.

³²² Tekvin: 1/26- 27.

³²³ Pirke Avot, s.84.

³²⁴ Tora ve Aftara (Bereşit), 1/27, s.10.

³²⁵ Tekvin: 2/ 7.

³²⁶ Pirke Avot, s.84- 85.

³²⁷ Tora ve Aftara (Bereşit), 1/26, s.10.

³²⁸ Pirke Avot, s.85.

işaret etmektedir. Diğer taraftan, insanın yemesi ve içmesi, çocuk sahibi olması, dışkılaması ve ölmesi hayvanlara benzer dört alçak özelliğini ifade etmektedir.³²⁹

İnsanın biyolojik ve psikolojik özelliklerinin ortaya konulabilmesi için insanın topraktan ve Tanrı'ya benzer şekilde yaratılışı önemli bir yere sahiptir. Tevrat'a göre Tanrı, insanı "ıslatılmış"³³⁰ topraktan³³¹ yaratmış ve burnuna yaşam soluğunu üfleyerek ona hayat vermiştir.³³² Ve Tanrı, ıbranice kırmızı toprak anlamına gelen Adam ismiyle insanı isimlendirmiştir.³³³ Apokaliptik literatüre göre; ilk insan Adem yedi özden oluşur. Onun vücudu topraktan, kanı nemden, gözleri güneşten, kemikleri taşlardan, damarları ve saçları çimlerden, düşünceleri bulutlardan ve meleklerin hızından, ruhu rüzgardan ve Tanrı'nın ruhundan yaratılmıştır.³³⁴ Adem'in yaratıldığı toprağın yeryüzünün çeşitli yerlerinden alındığı yolunda rivayetler bulunmaktadır.³³⁵ Öyle ki, Grekçe yönleri ifade eden Anatole (Doğu), Dusis (Batı), Arktos (Kuzey) ve Mesembria (Güney) kelimelerinin baş harflerinden Adam isminin ortaya çıktığı belirtilmektedir.³³⁶

İnsanın, toprak gibi maddi, ruh gibi manevi iki varlığın Allah tarafından birleştirilmesi neticesinde yaratıldığı gerçeğini bildiren Tevrat'a göre; insan bir defada, takriben 20 yaşında olgun bir şekilde çocukluğunu yaşamadan ve yaratılıştaki dil kabiliyetine sahip bir şekilde yaratılmıştır.³³⁷ Başlangıçta dünyada bütün insanlar aynı dil ve aynı sözleri konuşurken, bu özellikleri dolayısıyla zaman içerisinde azgınlaşabilecekleri ihtimaliyle, Tanrı'nın karıştırması sonucu farklı diller konuşmaya başlamışlar ve yeryüzünün dört bucağına dağıtılmışlardır.³³⁸ Adem'in ilk önce Aramice

³²⁹ Bkz. *Midrash Rabbah, Bereshith, 8/10-11*, Ed. H.Freedman- Maurice Simon, The Soncino Press, London-1961, c.I, s.61.

³³⁰ Bkz. Tekvin: 2/6.

³³¹ Bkz. Tekvin: 2/7; 3/19.

³³² Bkz. Tekvin: 2/7.

³³³ Matthew Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament (I-VI)*, Ed. George Burder- Joseph Hughes, Barrington&Geo. D. Haswell, Philadelphia- 1828, c.I, s.46 (Genesis- 3/20, Açıklama Kısmı)

³³⁴ Bennett, "Adam", c.I, s.86.

³³⁵ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.23.

³³⁶ Bkz. Bennett, "Adam", c.I, s.86.

³³⁷ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.24- 25; Bkz. William Smith, "Adam", s.20.

³³⁸ Bkz. Tekvin: 11/1- 9.

dilini konuştuğu ifade edilmektedir.³³⁹ Talmudik inanca göre, bir çocuğun cinsiyeti, sağlığı, maddi durumu, fiziksel görünümü, sosyal statüsü gibi durumlar doğumundan kırk gün önce belirlenmekte ve asla değişmemektedir.³⁴⁰

Adem cennette kendisine yasaklanan İyi ve Kötüyü Bilme Ağacının meyvesinden yemekle, ölümlü bir varlık haline gelmiştir.³⁴¹ İnsanın ömrüyle ilgili olarak Tevrat'ta yer alan bilgilere göre; Adem 930, Şit 912, Kenan 910, Nuh da 950 yıl yaşamıştır.³⁴² Fakat daha sonra Tanrı, insanın ömrünü 120 yıla sınırlandırmıştır.³⁴³ Adem'in ilk günahı nedeniyle, yaratıldığında dünyadan cennete kadar uzun olan boyu Tanrı tarafından kısaltılmıştır.³⁴⁴

Tanrı, insanların annesi olarak kabul edilen Havva'yı, suçun kaynağı olacağını önceden bildiği için Adem'le aynı zamanda yaratmamıştır. Adem kendisi için bir yardımcı dileğinde bulunduktan sonra onun on üçüncü kaburga kemiğinden ve kalbinden yaratılmıştır. Havva, Tanrı'nın emrini çiğnediği için acılı doğumla cezalandırılmış ve insan nesli bu doğumlarla dünyaya gelen çocuklardan devam etmiştir.³⁴⁵

İnsanın psikolojik özellikleri ise "Tanrı suretinde ve şeklinde" yaratılma bağlamında değerlendirilebilir. Tevrat'a göre; bütün canlılar içinde yalnız insan, Tanrı suretinde yaratılmış, Tanrı gibi, anlama, düşünme, karar verme ve özgür seçim hakkı gibi özelliklere sahip kılınmıştır.³⁴⁶ İnsanın yaratılışı ile ilgili bilgiyi verirken belirtilen "Kendi suretinde" kelimesi, Noah peraşasında Tanrı tarafından bir kez daha tekrarlanmıştır. "*Kim insan kanı dökerse kendi kanı da insan tarafından dökülecektir.*

³³⁹ Bkz. *The Babylonian Talmud*, By Michael L. Rodkinson, The Talmud Society, Boston- 1918, c. VIII, (Tract Sanhedrin, Chapter 11), s.370.

³⁴⁰ Bkz. Simon Cohen, "*Fatalism*", The Universal Jewish Encyclopedia (I-X), Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., NewYork- 1948, c.IV, s.252.

³⁴¹ Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.I, s.36. (Genesis-III, Açıklama Kısmı)

³⁴² Bkz. Tekvin: 5/5- 14, 9/29.

³⁴³ Bkz. Tekvin: 6/3.

³⁴⁴ Bkz. *The Babylonian Talmud*, Volumes V-VI. (Tract Hagiga Holocaust, Chapter-II), s.22.

³⁴⁵ Bkz. Emil G. Hirsch, "*Eva*", (JE), c.V, s.275.

³⁴⁶ Bkz. Tora ve Aftara (Bereşit), 1/27, s.11.

Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı.”³⁴⁷ Burada tekrarlanan ifade, Tanrı'nın gözünde insanın ne kadar değerli bir varlık olduğu ve Tanrısal bir kıvılcıma sahip olduğu gerçeğidir. Bu benzeyle ilgili Rabi Akiba³⁴⁸ şöyle der: İnsan (Tanrı tarafından) sevilmektedir, bu, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmasıyla vurgulanmıştır. İnsana Tanrı'nın suretinde yaratılmış olduğunun bildirilmesi, ona yönelik daha üst düzeydeki bir sevginin göstergesidir.³⁴⁹

Yahudilik'te bu benzeyleşimin fiziki değil Tanrı'nın insana bahşettiği ruh olduğu yönündeki yorumlar hakimdir. Bu yorumlara göre insan vücudu bütün diğer canlılar gibi bir gün toprak olacaktır. Ancak yaratana olan benzerlik, ruhunun ölümsüzlüğüdür. Tanrı, ruhu maddeye yön vermek, onu idare etmek ve ona hakim kılmakla görevlendirmiştir.³⁵⁰

Talmud'da³⁵¹ yapılan yorumlarda, Tanrı ile insan ruhu arasındaki beş benzerlik şöyle açıklanır. Yüce Tanrının kutsallığı bütün dünyayı kaplar, insanın ruhu da bütün vücudunu kaplamaktadır. Yüce Tanrı görür, fakat kendisi görünmez, insanın ruhuda bütün vücudu yönetir, fakat görünmez. Yüce Tanrı bütün dünyayı besler, ruh da bütün vücudu besler. Tanrı saf ve temizdir, Ruh da saf ve temizdir. Yüce Tanrı gizlilikte barınır, ruhta vücudun gizliliklerinde barınır.³⁵²

³⁴⁷ Tekvin: 9/6.

³⁴⁸ Akiba Ben Yosef (Rabbi Akiva): 40- 135 yılları arasında yaşayan Akiba, Yahudi sözlü şeriatına yeni bir yorum getirerek, Tevrat sonrası ilk dini yasalar denemesi olan Mişna'nın temellerini atmıştır. Midraş adlı tefsir yöntemini geliştirmiştir. Bkz. Yusuf Besalel, “Akiba Ben Yosef”, Yahudilik Ansiklopedisi (YA), (I-III), İstanbul, 2001- 2002, c.I, s.47- 48.

³⁴⁹ Pirke Avot, s.84.

³⁵⁰ Pirke Avot, s.84.

³⁵¹ Yahudilik'te Tanah'tan sonra ikinci otorite sayılan Talmud, sözlü geleneği temsil eden Mişna ile bunun yorumundan oluşan Gemara'yı ihtiva eden eserdir. Talmud, M.Ö. 200'den M.S. 500'e kadar yaklaşık yedi yüz yıl süren çalışmalar sonucunda oluşmuştur. Aramice ve İbranice olarak yazılan Talmud'da Yahudi alimlerinin tartışma ve düşünceleri yer alır. Talmud, Mişna'nın altı bölümü ve altmış üç kitaptan oluşur. Filistin Talmud'u ve Babil Talmud'u olmak üzere iki Talmud vardır. Bkz. Besalel, “Talmud”, (YA), c.III, s.695- 711; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.357.

³⁵² <http://juchre.org/talmud/berachoth/berachoth1.htm#10a-> (01.01.2012)

Bu benzeyiş nedeniyle insan meleklerden bile daha değerli bir varlıktır. Tanrı tüm bu evreni insanlar için yaratmıştır. İrade gücüne sahip olan insanoğlu bu evrenin en üstün varlığıdır. Hiçbir renk, ırk ayrımı olmaksızın, tüm insanlık, Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır ve herkes Tanrı'nın önünde eşittir. İnsanoğluna verilen en büyük hediye Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması ve her kişinin bunun bilincinde olmasıdır.³⁵³ Aynı zamanda erkek ve kadın Tanrı'nın suretinde yaratılmış olma açısından eşit değerdedir.³⁵⁴

Ortaçağın en önde gelen Yahudi İlahiyatçılarından Maimonides “insanın Tanrı'ya benzer şekilde yaratılma” ifadesiyle, insan aklının kastedildiğini ileri sürmüştür. Maimonides, günahattan önce Adem'in aklının en yüksek seviyeye kadar geliştirildiğini, bu arada Adem'in kendini tamamen fiziki ve metafizik gerçekleri düşünmeye adanmış olduğunu söyleyerek Adem'in akli mükemmelliğini vurgulamaktadır. Bütün bu özel şartlara ve üstün vasıflara rağmen insanın, esas itibarıyla günaha boyun eğen ve hayatı boyunca ilahi cezayı hak eden birçok şeyi yapmaya zorlanan bir yaratılışa sahip olduğu ifade edilmiştir. İnsanda kötülük işlemeye mütemayil bir fitrat olduğu, bunun kontrol edilebilirliği ile birlikte, çoğunlukla insana hakim olduğu ve onu kötülüğe sevk ettiği belirtilmiştir.³⁵⁵ İnsanın Tanrı'ya benzer şekilde yaratılışı, mecazi olarak insanın, Allah'ın yeryüzündeki kutsal naibi ve halifesi olması şeklinde de anlaşılmıştır.³⁵⁶

Yahudilik'e göre her insanın bir “iyiliğe eğilimi (yetser a-tov)”, bir de ‘kötülüğe eğilimi (yetser ara) vardır; insan, ancak bu eğilimlerini doğru ayarlayarak Tanrı'ya hizmet edebilir. İnsanın özgür iradesi vardır. İnsan ancak bu özgür iradesini kullanarak, Tanrı suretinde yaratılmış olduğunun farkına varabilir.³⁵⁷ Maimonides, Tanrı'nın zaman

³⁵³ Pirke Avot, s.84.

³⁵⁴ Besalel, “İnsan”, (YA), c.I, s.234; Bkz. Tora ve Aftara (Bereşit), 2/24, s.18.

³⁵⁵ M.Erdem, *Hız Adam*, s.30; Bkz. Moses Maimonides, *The Guide Of The Perplexed*, Trans. M.Friedlander, George Routledge and Sons Ltd., London- 1910, s.14- 16.

³⁵⁶ Bkz. Michael Fishbane, “Adam”, (ER), c.I, s.27

³⁵⁷ Besalel, “İnsan”, c.I, s.234; Pirke Avot, s.89.

kavramının üstünde ve ebedi olduğunu, fakat insanın hür iradesine müdahale etmediğini söylemiştir.³⁵⁸

Bu özelliklere sahip olan insan için Tekvin’de diğer varlıklar için “iyi” sıfatı kullanılırken “çok iyi” sıfatının kullanılması, bunun yanında diğer varlıkların hiçbirine verilmeyen “Tanrı suretinde ve şeklinde” yaratılma özelliği onun üstünlüğüne işaret etmektedir.³⁵⁹

Yahudilerin kutsal kitap olarak kabul ettiği Zebur’da, insanlar davranışlarına göre iyi ve kötü şeklinde nitelendirilmektedir. İyi insanın özellikleri şunlardır: İyi insan kötülerin öğüdüyle yürümez, günahkarların yolunda durmaz, alaycıların arasında oturmaz.³⁶⁰ Rabbine güvenir, gururludur, yalana sapana ilgi duymaz.³⁶¹ Rabbinden korkarak onun emirlerinden zevk alır.³⁶² Eli açıktır, ödünç verir ve işlerini adaletle yürütür.³⁶³ Kötü insanın özellikleri ise şunlardır: Her zaman kötülük, fesat ve yalan peşindedir.³⁶⁴ İçindeki isteklerle övünür. Açgözlüdür ve Rab’be lanet okur, O’nu hor görür. Kendini beğenmiş kötü insan Tanrı’ya yönelmez, Hep, “Tanrı yok!” diye düşünür.³⁶⁵

İyi ve kötü insan özelliklerini ortaya koyan Zebur’da bu iki tip insanın akıbeti hakkında da bilgiler yer alır. Buna göre; Rab doğrudur ve doğruları sever; Dürüst insanlar O’nun yüzünü göreceklerdir.³⁶⁶ Rab’bin kutsadığı insanlar ülkeyi miras alacaktır³⁶⁷ ve Tanrı doğru insana destek vererek onun sarsılmasına izin vermeyecektir.³⁶⁸ Kötü

³⁵⁸ Bkz. Besalel, “Özgür İrade”, c.II, s.475.

³⁵⁹ M.Erdem, *Hız Adem*, s.28.

³⁶⁰ Bkz. Mezmurlar: 1/1.

³⁶¹ Bkz. Mezmurlar: 40/4.

³⁶² Bkz. Mezmurlar: 112/1.

³⁶³ Bkz. Mezmurlar: 146/5

³⁶⁴ Bkz. Mezmurlar: 7/14.

³⁶⁵ Bkz. Mezmurlar: 10/3- 4.

³⁶⁶ Bkz. Mezmurlar: 11/7.

³⁶⁷ Bkz. Mezmurlar: 37/22.

³⁶⁸ Bkz. Mezmurlar: 55/22.

insanın sonu kötülükle biter ve doğrulardan nefret edenler cezasını bulacaktır.³⁶⁹ Ve nihayetinde Rabbin lanetlediği insanların kökü kazınacaktır.³⁷⁰

Görüldüğü gibi hem iyi hem de kötü özelliklere sahip olabilme yönü olan insanın, madde ve ruhu arasındaki zıtlık ve uzaklığın karakter ve davranışlarında da büyük etkisi vardır. Vücudu teşkil eden maddenin kökeni, toprak olduğu için, bazen davranış ve hareketlerinde alçalmalar görülür. O kadar ki bazen, en vahşi hayvanlardan bile daha vahşi ve daha gaddar olabilir. Canlılığını meydana getiren ruh kısmı ise, en yüksek yerden, Tanrı'nın kendisinden gelme olduğu için bazen insanın hareket ve davranışları çok olumlu, insancıl ve yapıcıdır.³⁷¹

2.Hıristiyanlık'ta İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri

Hıristiyanlık insanı, yaratılışın zirvesi ve aynı zamanda sonlu bir varlık olarak kabul eder.³⁷² Bu dinin insanlık için model kabul ettiği ilk insan Adem'in yaratılışı ve özellikleri, insanın biyolojik ve psikolojik yönünü ortaya koymak için önemlidir. Çünkü Adem'in yaratılış hikayesi bireysel bir özelliğe sahip olmasına rağmen kendisinden sonra gelen insan ırkını anlamak için onun yaratılış özellikleri referans özelliği taşımaktadır.³⁷³ Zira, Allah Adem'i, kendisinden sonra gelen nesillerin eğitimcisi göreviyle, mükemmel bir şekilde yaratmış ve onda olması gereken bütün şeyleri yaratmıştır. Adem'in yaratılışındaki üstünlük onun ilahî bir ustanın elinden çıktığını en açık şekilde göstermektedir.³⁷⁴

İnsanın toprak gibi maddi, ruh gibi manevi iki temel prensibin birleşmesi sonucu oluştuğunu kabul eden Hıristiyanların hem tefsircileri hem de ilahiyatçıları, yaratılış ve özellikle insanın yaratılışı konularının maddi unsurları üzerinde durmamışlar, konunun

³⁶⁹ Bkz. Mezmurlar: 55/ 22.

³⁷⁰ Bkz. Mezmurlar: 34/21.

³⁷¹ Bkz. Pirke Avot, s.85.

³⁷² Bkz. McCord, s.25.

³⁷³ Bkz. Driscoll, "Adem", c.I, s.130.

³⁷⁴ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.59- 60.

felsefesine ağırlık vermişlerdir. Hıristiyan ilahiyatçılar, yaratılış ve ilk insan konusunda yorumlama yoluna gitmek suretiyle Yahudilerden ayrılmaktadırlar.³⁷⁵

Yahudilik'te olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da insanın biyolojik özellikleri için referans kabul edilen Tevrat'ın Tekvin bölümünde anlatıldığına göre, Tanrı, gök ve yerdeki bütün yaratma işini altı günde tamamlamış ve yedinci gün istirahata çekilmiştir.³⁷⁶ Altıncı gün olan Cuma gününün üçüncü saatinde, Tanrı "*İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım.*"³⁷⁷ diyerek, sağ eliyle yeryüzünden aldığı bir avuç toprağı, bir damla suyu, havadan aldığı can ve ruh ile ateşten aldığı sıcaklığı birbirine katarak Adem'i yaratmıştır. Böylece Adem sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuraklık gibi dört temel unsurdan oluşan bir varlık haline gelmiştir. Yüce Tanrı, insanın kendisine itaat eden toprak, su, hava ve ateş gibi zayıf maddelerden mükemmel ve kuvvetli bir varlık yaratmıştır.³⁷⁸ Tanrı, balçık halindeki topraktan yarattığı insanın burun deliklerinden hayat nefesi üfleyerek onu şekillendirmiştir.³⁷⁹

Başta St. Thomas olmak üzere Hıristiyan Kilise babaları ve teologları, Adem'in yetişkin olarak yaratıldığı, çocukluk devresi yaşamadığı konularında Yahudilerle aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Yaratılıştan bilgiye sahip olan Adem'in İbranice konuştuğuna inanan Kilise babaları yaptıkları çalışmalara dayanarak dilin insan tarafından ortaya çıkarılıp geliştirildiği sonucuna ulaşmışlardır.³⁸⁰

Hıristiyanlığa göre Adem'in işlediği ilk günahın insan neslinin biyolojik özellikleri üzerinde bir takım etkileri olmuştur. Örneğin, bu günahla insan ölümlü bir varlık haline gelmiştir³⁸¹ ve ömürleri gün geçtikçe kısalmaktadır. Zira, ilk insanlar, günümüzde yaşayan insanlardan çok daha uzun yaşamışlardır. Çünkü günümüzde doğan

³⁷⁵ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.49- 51.

³⁷⁶ Bkz. Tekvin: 2/1- 2.

³⁷⁷ Bkz. Tekvin: 1/26.

³⁷⁸ Gibson, *Apocrypha Arabica (Kitabu'l-Magal)*, s.5- 6

³⁷⁹ Bkz. James F. Driscoll, "*Eve*", c.V, (CE), s.646.

³⁸⁰ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.58- 61, Bkz. E. Roystone Pike, "*Adam*", Encyclopedia of Religion and Religions, Great Britain- 1951.s.5.

³⁸¹ Bkz.Tekvin: 2/17.

insanlar, Hıristiyan din adamları arasında tartışmalı bir konu olmakla birlikte; hem Adem'in işlediği asli günahı, hem de kendi anne-babalarının işledikleri günahları miras aldıkları için, ömürleri ilk insanlara göre daha kısa olmaktadır.³⁸² Diğer bir etki de St. Augustin'e göre, cinsi şehvet arzusu insanlığın tabiatında yokken, Adem ve Havva'nın işledikleri suçun neticesi olarak insan tabiatına yerleşmiştir. Bunun için her insan şehvetin, dolayısıyla suçun ürünü olarak doğmaktadır.³⁸³

Hıristiyan teolojide, günah Adem'in Tanrı'nın emrini çiğnemesi sonucu dünyaya girmiş, ve bu leke kalıtım yoluyla Adem'in bütün soyuna sirayet etmiştir. Böylece insan asli günahla doğar ve aynı zamanda Adem'in günahını paylaşmış olur.³⁸⁴ İnsanlığı bu suçtan kurtaran ise İsa'dır. İsa kendisini insanlığın günahı için kefarete kurban etmiştir. İsa'nın yeniden dirilişi ise bu kefaretin, ölüm ve günah üzerindeki zaferinin delilidir.³⁸⁵

Adem tarafından "yaşamak" anlamında Havva adı verilen, yaşayanların annesi ve ilk kadın olan Havva'nın ise, Adem ile tabiatları bakımından eşit özelliklere sahip olduğu belirtilir. Zira, Adem'in kaburga kemiğinden yaratılan Havva, kendisi için yaratıldığı Adem'in kemik ve etinden, Tanrı tarafından şekillendirilmiştir.³⁸⁶ Ayrıca Havva'nın işlemiş olduğu günah nedeniyle kadınlar acılı bir şekilde çocuk doğurmakla cezalandırılmıştır.³⁸⁷

Hıristiyanlar, Yahudilik'te olduğu gibi insanın psikolojik özelliklerini, Tekvin'de geçen "...Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım."³⁸⁸ cümlesindeki benzeyişle ilgili yapılan yorumlarla ifade etmektedirler. Bu cümledeki insanın Tanrı'ya

³⁸² Bkz. Thomas Aquinas, *De Malo of Thomas Aquinas*, Ed. Brian Davies, New York- 2001, s.391- 393; http://www.catholicprimer.org/aquinas/aquinas_summa_contra_gentiles.pdf, (05.12.2011), s.651.

³⁸³ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.78.

³⁸⁴ Gerald Birney Smith, "*Sin*", A Dictionary of Religion And Ethics, Ed. Shailer Mathews, The Macmillan Company, London- 1923, s.413.

³⁸⁵ Küçük vd., s.362.

³⁸⁶ Bkz. Driscoll, "*Eve*", c.5, s.646.

³⁸⁷ Bkz. Tekvin: 3/16.

³⁸⁸ Bkz. Tekvin: 1/26.

benzemesinin anlamı, bütün varlıklar arasında, Tanrı'yla anlamlı bir ilişki kurabilme kapasitesinin yalnızca insana verilmiş olmasıdır. İnsan'da varolan bu Tanrı'ya benzeme özelliği, insanın bedeniyle ilgili özelliklerinden değil, ruhuyla ilgili özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu benzeyiş, insanın diğer varlıklar üzerinde otorite sahibi olması ve insanın bilgi, doğruluk ve kutsallık gibi özelliklere sahip olduğu anlamına gelmektedir.³⁸⁹

Ünlü Hıristiyan teologlarından Saint Augustin bu benzerliğin insanın bedeninden değil aklından kaynaklandığını söylemiştir. Ona göre, insanın Tanrı'ya benzer imajı bize Tanrı'ya hatırlatmaktadır. Çünkü Tanrı, insana akıl sahibi bir ruh ve bu ruha kendi ölümsüzlüğü içerisinde ölümsüzlük vermiştir.³⁹⁰

İlk insan Hz. Adem' in özelliklerine bakıldığında, onun tabii olgunluğu içinde şüphesiz en önemli unsur ona akıl verilmiş olmasıdır. Adem bu olgunluğun yanında belli ölçüler içinde iradeye de sahiptir. Bu iki değerli sıfat sayesinde Adem, ahlaki faziletlerin tamamına sahip olmuştur. Bu konuda kilise babaları arasında fikir birliği vardır.³⁹¹

Hıristiyanlığa göre insanın, Tanrı suretinde yaratılan bir varlık olduğuna dair Tevrat'ta geçen ifadelerin yorumunda insan bu benzerlikten dolayı Tanrı'nın baş yapıtı olarak kabul edilir. Tanrı insanı yeryüzüne temsilcisi olarak yerleştirmiş ve insandan kendisine benzemesini istemiştir. Burada kastedilen fiziksel benzerlik değildir. Çünkü insan hayvanlardan farklı olarak düşünen, düşündüğünü ifade edebilen, tapınabilen ve yaratıcılık özelliğine sahip bir varlıktır.³⁹² Dolayısıyla doğru ve yanlış seçmekte özgür olan insan özgürlüğü nedeniyle sorumlu bir varlık olmuştur. Ancak bazı ilahiyatçılar

³⁸⁹ Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.I, s.22. (Genesis- I, Açıklama Kısmı)

³⁹⁰ Bkz. Niebuhr, c.I, s.154; Garvie, "Christianity", (ERE), c.III, s.581.

³⁹¹ M.Erdem, *Hz.Adem*, s.60.

³⁹² William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu (Eski Antlaşma Serisi- I)*, Terc. Filiz Akyüz - M. Uysal, İstanbul- 2004, s.33.

insanın lanetlenmiş bir tabiata (massa perditionis) sahip olduğunu ve iyiliğe kabiliyetinin olmadığını ileri sürmüşlerdir.³⁹³

Hıristiyanlar, “benzeme” hadisesi ile “teslis” akidesi arasında da bir ilgi kurmuşlardır. Buna göre insanda bulunan “ruh, nefis” ve “beden”, “teslisi” meydana getiren “Baba”, “Oğul” ve Ruhül Kudus’e benzetilmiştir. Ancak belli bir kesimin dışına çıkmayan bu düşünce, “Teslisin” ilahi mahiyeti göz önüne alınarak reddedilmiş ayrıca ruh ve nefsin aynı şeyler olduğu belirtilmiştir.³⁹⁴

Hıristiyanlığın insanlığa bakışında belirleyici bir özelliğe sahip olan ve insanları doğuştan günahkar bir varlık olarak kabul eden “Asli Günah” anlayışı³⁹⁵, insanın psikolojik özellikleri üzerinde de etkili olmuştur. Eski Ahid’e göre; Adem, ilk günahı işlediğinde çıplak vaziyette kalmış ve bu durumdan dolayı Tanrı’dan korkarak gizlenme gereği duymuştur. Onun bu hareketi Adem’in tabiatında korku ve utanma duygularının mevcut olduğunu göstermektedir.³⁹⁶ Adem ve Havva cennetten düşüşlerinden sonra, aralarındaki sevgi azalmış ve yılan ile büyük bir düşmanlık başlamıştır. Zira, bu düşmanlığın olacağı da Tanrı tarafından bildirilmiştir. Bu olayla birlikte insan düşmanlık besleyen bir yapıya sahip olmuştur.³⁹⁷ Adem ve Havva, işledikleri günah nedeniyle çileli bir dünya hayatıyla cezalandırılırken, Havva’nın günahı nedeniyle kadın, kocasının egemenliği altında yaşayacak olan bir varlık haline gelmiştir.³⁹⁸ Bazı yorum ayrılıklarına rağmen, Adem’in işlediği suçun karşılığı olarak verilen ölüm, hem ruhi, hem de bedeni ölümü kapsamına almaktadır.³⁹⁹

Hıristiyan teolojisi insanı asli günah doktrininde görüldüğü gibi “günahkar” ve “kovulmuş” bir varlık olarak görmektedir. İnsanın, ilk atası olan Adem’in işlediği ve

³⁹³ Bkz. Garvie, c.III, s.596.

³⁹⁴ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.72- 73.

³⁹⁵ Katar, *Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Tövbe*, s. 85- 86; Ayrıca bkz. Garvie, c.III, s.581- 582.

³⁹⁶ Bkz. Tekvin: 3/8- 10.

³⁹⁷ Bkz. Tekvin: 3/15.

³⁹⁸ Bkz. Tekvin: 3/16- 19.

³⁹⁹ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.80.

diğer nesillere tevarüs eden gûnahtan kurtulması zordur. Hıristiyan teolojisine göre, İsa'yı hayatımıza sokmadan kurtuluş ümidi yoktur.⁴⁰⁰ Bu nedenle, Hıristiyanlar “benzeme” hadisesini buraya kadar yer verdiğimiz Kitab-ı Mukaddes'in muhtevasıyla uygunluk gösteren yorumlar dışında çok değişik şekillerde de yorumlamışlardır. Bunların başında, Tanrı-İsa arasındaki benzerlikler yer alırken bu yorumlar İsa'nın Tanrılığına kadar götürölmektedir. Tanrı-insan öđretisi⁴⁰¹ olan Hıristiyanlığa göre; İsa, yaratılış sırasında Tanrı'dan çıkmış, İsa biçiminde vücut bulmuş ve kurtuluş tamamlanınca, Tanrısal yapı içinde erimiştir.⁴⁰²

İsa, Baba'nın Oğlu'dur. Baba ile “bir”dir. Baba'nın Oğlu'dan, Oğlu'nun Baba'dan ayrı bir varlığı yoktur. Oğlu olan İsa, zaman içinde doğmuştur. Fakat diğer insanlar gibi fani değildir. O, sonsuz bir tabiata sahiptir.⁴⁰³ Hıristiyanlara göre Mesih-İsa'nın bedeni insan, ruhu “Tanrı”dır. Oğlu'da Tanrılık bir öz vardır.⁴⁰⁴ Sonsuz ve sınırsız varlık olan Tanrı, sınırlı ve geçici varlık olan İsa ile bir'dir. Mantık ve psikolojik olarak imkansız şeyler bile Tanrı'yla mümkün olur.⁴⁰⁵ Zira Tanrı hem hiçbir yerde, hem her yerdedir, hem büsbütün başka hem insan O'nun suretinde yaratılmıştır.⁴⁰⁶ Hıristiyanlık'ta, İsa hakkında verilen bilgilerde göröldüğu gibi, insanın Tanrı'ya ait bazı özellikleri taşıyabileceği ileri sürölerek, İsa'nın “insan şeklinde bir ilah” olduğu noktasına varılmaktadır.⁴⁰⁷

Hıristiyanlık'ta, Tanrı tarafından insanların kurtuluşu için aracı olarak⁴⁰⁸ gönderilen İsa, çeşitli benzetmelerle insanları uyardığu gibi, Tanrı'nın sözü karşısındaki durumlarına göre de insanları psikolojik özellikleri bakımından da nitelendirmiştir. İsa

⁴⁰⁰ Mehmet Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara- 1991, s.12.

⁴⁰¹ Hent de Vries, “Kabahat İmkânı: Kierkegaard'da Şehadet”, *Kierkegaard ve Din*, Ed. Ahmet Demirhan, İstanbul- 2003, s. 176.

⁴⁰² Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, Ankara- 1998, s. 157.

⁴⁰³ T. H. Croxall, *Kierkegaard Studies*, Roy Publishers, New York- 1956, s.149.

⁴⁰⁴ Küçük vd., s.367; Bkz. Garvie, “Christianity”, c.III, s.597.

⁴⁰⁵ Susan Leigh Anderson, *On Kierkegaard*, Wadsworth, USA- 2000, s. 48..

⁴⁰⁶ Robert H. King, *Tanrı'nın Anlamı*, Çev. Temel Yeşilyurt, İstanbul- 2001, s. 9.

⁴⁰⁷ M.Erdem, *H.z.Adem*, s.57; Küçük vd., s.368.

⁴⁰⁸ Bkz. Garvie, “Christianity”, c.III, s.581.

sözlerini dinleyip uygulayan herkesi, evini kaya üzerine kuran akıllı adama benzetmiştir. Akıllı adamın evine yağmur yağar, seller basar, yeller eser, eve saldırır; ama ev yıkılmaz. Çünkü kaya üzerine kurulmuştur. Bu sözleri duyup da uygulamayan herkesi ise, evini kum üzerine kuran budala adama benzetmiştir. Budala adamın evine yağmur yağar, seller basar, yeller eser; ve evi sarsar. Evi yıkılır; yıkılışı da korkunç olur.⁴⁰⁹

3. İslam’da İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri

İslam dininde Kuran insanın, gerek biyolojik, gerekse psikolojik özelliklerine dair birçok bilgi vererek onu tarif eder. “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”⁴¹⁰ şeklindeki ayetle insanın yaratılışındaki mükemmelliğe işaret eden Kur’an’a göre insan; “ruh⁴¹¹ ve bedenden⁴¹² oluşan bir bütündür;⁴¹³ ayrıca hem maddi hem de manevi özellikleri uyum içerisindedir.⁴¹⁴ Bu bağlamda Seyyid Hüseyin Nasr insanı, “bu dünyada yaşayan fakat sonsuzluk için yaratılmış olan Tanrı suretinde bir varlık” olarak tanımlamıştır.⁴¹⁵

Öncelikle biyolojik özelliklerini inceleyeceğimiz insan, özellikleri itibariyle, diğer varlıklardan farklılık göstermekte ve onun yaratılışı ile ilgili olarak Kuran’da iki farklı yaratmaya yer verilmektedir. Bunlardan birincisi ilk insan ve insanoğlunun atası olan Hz.Adem’in su, toprak, çamur gibi maddelerin bazı aşamalardan geçtikten sonra, kendisine ruh üfürülerek yeryüzüne gönderilmesidir.⁴¹⁶ Kuran’da bu yaratma şekline göre insanın yaratıldığı madde ile ilgili olarak; “toprak” (turab),⁴¹⁷ “çamur” (tin),⁴¹⁸

⁴⁰⁹ Matta: 7/24- 27; Luka: 6/47- 49.

⁴¹⁰ Tin: 95/4.

⁴¹¹ İnsanın Allah’tan kendisine ruh verildiğine dair bkz. Hicr: 15/29.

⁴¹² İnsanın toprak/su/çamurdan yaratıldığına dair bkz. Enam: 6/2; Hicr: 15/26; Meryem: 19/20.

⁴¹³ Bkz. Muhit Mert, *İnsan Nedir?*, Ankara- 2004, s.38- 45.

⁴¹⁴ Bkz. İnfitar: 82/7.

⁴¹⁵ Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, İstanbul- 1999, s.172

⁴¹⁶ Bkz. M.Erdem, *Hız.Adem*, s.114.

⁴¹⁷ Bkz. Rum: 30/20; Kehf: 18/37.

⁴¹⁸ Bkz. İsrâ: 17/61; Secde: 33/7.

“yapışkan cıvık çamur” (tin lazib),⁴¹⁹ “değişken cıvık çamur” (hame-i mesnun),⁴²⁰ “çamurdan süzölmüş öz” (sülaletin min tin),⁴²¹ “kuru çamur” (salsal)⁴²² ve “biçimlenmiş kuru çamur” (salsalin ke’l-fehhar)⁴²³ ifadeleri kullanılmıştır.⁴²⁴

İlahî menşeli dinlerin tamamında ilk kadın olarak kabul edilen Hz.Havva ise İslam literatüründeki genel kabule göre; Hz. Adem’in vücudunun bir parçasından, onun kaburga kemiğinden yaratılmıştır; nitekim söz konusu ayetlerde⁴²⁵ geçen ve “ondan (o nefisten, Adem’dan)” anlamına gelen (minhâ) ibaresi buna işaret sayılmıştır.⁴²⁶ Havva’nın yaratılışının anlatıldığı bilgilerle ilgili olarak Mustafa Erdem, İslam alimlerinin, karşılaştıkları güçlükleri İslam kaynaklarında tersi yönde bir haber bulunmadığı sürece, Tevrat’tan yararlanarak halletme alışkanlığı sebebiyle, İslam literatürüne girdiğini ifade etmektedir. Ancak o, bu bilgilerin reddedebilecek delillerin yoksunluğu nedeniyle, tarihi birer bilgi olarak değerlendirilmesinin yararına dikkat çekmektedir.⁴²⁷

Kuran’da bahsedilen ikinci yaratma şekli ise yaratılışı tamamlanmış bir erkek ve dişinin birleşmesiyle “nutfenin”, ana rahminde “alaka”, “mudga”⁴²⁸ gibi merhalelerden geçtikten sonra yeryüzünde görülmesidir.⁴²⁹ Görüldüğü gibi Hz.Adem’in yaratılışı ile onun neslinin yaratılışında safhalar bakımından benzerlik vardır.⁴³⁰ Zira, Hz. Adem ve Havva’dan da, eşeyli üreme yoluyla bütün insanlık türemiştir.⁴³¹

⁴¹⁹ Bkz. Saffat: 37/11

⁴²⁰ Bkz. Hicr: 15/26, 33.

⁴²¹ Bkz. Müminun: 23/12.

⁴²² Bkz. Hicr: 15/26, 33.

⁴²³ Bkz. Rahman: 55 /14.

⁴²⁴ Bkz. M.Erdem, *Hz.Adem*, s.115.

⁴²⁵ Bkz. Nisa: 4/1; Araf: 7/189; Zümer: 39/6.

⁴²⁶ Bkz. Elmalılı, c.II, s.497- 498.

⁴²⁷ Bkz. M.Erdem, *Hz.Adem*, s.147- 149.

⁴²⁸ Bkz. Mü’minun: 23/12-14.

⁴²⁹ Bkz. M.Erdem, *Hz.Adem*, s.114.

⁴³⁰ Şerafeddin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya- 1998, s.364- 365.

⁴³¹ Bkz. Nahl: 16/4; Kehf: 18/37; Hac: 22/5; Mü’minun: 23/13- 14; Fatır: 35/11; Yasin: 36/77.

Kur'an-ı Kerim'den sonra İslamın en güvenilir kaynağı olan hadislerde ilk insan Hz.Adem'in yaratılışıyla ilgili olarak, onun Cuma günü,⁴³² Allah'ın suretinde yaratıldığı⁴³³ ve 60 zira uzunluğunda olduğu rivayet edilmektedir.⁴³⁴ Yine bu kaynaklarda Hz.Adem'in yeryüzünün tamamından alınan bir avuç topraktan yaratıldığı, yeryüzü şekilleri dolayısıyla Ademoğullarından kiminin kırmızı, kiminin beyaz, kiminin de siyah olduğu hatta bu sebeple insanların kiminin yumuşak veya sert, iyi veya kötü mizaca sahip olduğu belirtilmiştir.⁴³⁵ Bazı kaynaklarda nakledilen Allah'ın emriyle Azrail'in diğer meleklerin başarısızlığı karşısında, Allah'ın emrini yerine getirememekten korkarak, yeryüzünün muhtelif yerlerinden kırmızı, beyaz, siyah toprak olarak onları birbirine karıştırması dolayısıyla insanlar farklılık arzemektedir.⁴³⁶

Hız.Adem'in cennette işlediği hatası fiziki özellikleri üzerinde de etkili olmuştur. Öyleki, Yahudilik ve Hristiyanlığa benzer şekilde Hz.Adem'in boyunun yerden gök yüzüne kadarken kısaldığı ve ayrıca gökteki meleklerin sesini işitme kabiliyetine sahipken bu yetisini yitirdiği belirtilmektedir.⁴³⁷

İnsanın psikolojik özelliklerinin kaynağı olan ruhunun yaratılışı ise İslam kaynaklarında şöyle ifade edilmiştir. Hz. Adem'in maddi kalıbı belli bir olgunluğa eriştikten sonra, ona ruh üfürülmüştür.⁴³⁸ Ruh onun ağzından girmiş, ilk önce başı, burnu ve ağzı biçimlenmiştir. Başından topuğuna kadar ruh eriştiğinde eriştiği her yer kemik, sinir ve et olmuştur. Ruh, Hz.Adem'in başından girdiğinde o, aksırmaya başlamış, Cebrail ona "Elhamdülillah" demesini tavsiye etmiş, Hz.Adem de bu sözü söyledikten sonra Allah "Rabbin sana rahmet etsin" buyurmuştur. Ruh gözlerine inince, hemen cennet meyvelerine bakmış, karnına geldiğinde açlık hissetmiş daha ayaklarına

⁴³² Bkz. Tirmizi, *Cuma*, 1.

⁴³³ Bkz. Buhari, *İtk*, 20; Müslim, *Birr*, 112.

⁴³⁴ Bkz. Buhari, *İtk*, 20.

⁴³⁵ Bkz. Tirmizi, *Tefsir*, 3.

⁴³⁶ Bkz. Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.83- 84; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, c.I, s.113; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara- 1995, s.29- 30.

⁴³⁷ Bkz. Taberi, *Tarih-i Taberi*, s.99.

⁴³⁸ M.Erdem, *Hız.Adem*, s.121.

varmadan, cennet meyvelerinden almak için acele ederek sıçramış ve ayağa kalkmıştır.⁴³⁹ Yüce Allah insanın bu aceleci yapısına “*İnsan pek acelecidir.*”⁴⁴⁰ ve “*İnsan aceleci olarak yaratılmıştır*”⁴⁴¹ ayetleriyle işaret etmiştir. İslam’a göre; ruh yaratılmış olduğu için başlangıcı vardır. Ancak sonu yoktur. Ölümsüzdür. Ebedi kalmak için yaratılmışlardır.⁴⁴²

İnsanın yaratılışıyla ilgili olarak Kuran’da yer alan ayetler ile insanın fitne ve fesat çıkarmayan hayvanlardan farklı, Allah’ı tesbih ve takdis edebilecek kabiliyet ile meleklerle benzer bir özellikte olacağı zımnen ifade edilmiştir. Böylece insanın ne hayvan ne de melek gibi, fakat ikisi arasında bir yapıya sahip olacağı, ancak hiçbirinin devamı olmayacağı anlaşılmıştır.⁴⁴³ Nitekim geleneksel görüşe göre, insan beden, ruh, nefis ve akıldan oluşur. Akıl ve ruhun beden ve nefse hakim olması, insanı olgunluğa götürürken, beden ve nefsin akıl ve ruha hakim olması, kişiyi hayvanlar alemine yaklaştırır.⁴⁴⁴

Kuran’a göre insanoğlu, şerefli ve diğer yaratılanlardan üstün olan bir varlıktır.⁴⁴⁵ Ayrıca Kuran-ı Kerim’de insan psikolojik özellikleri bakımından yaratıcının kendisine halife seçtiği,⁴⁴⁶ “kendisine secde edilen”,⁴⁴⁷ “güzel mizaç ve kabiliyetler verilen”,⁴⁴⁸ “zayıf biçimde yaratılan”,⁴⁴⁹ “nankör”,⁴⁵⁰ “aceleci”,⁴⁵¹ “cimri”,⁴⁵² “tartışmaya

⁴³⁹ Bkz. Taberi, *Tarih-i Taberi*, c.I, s.84- 85; *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi*; c.I, s.117- 118.

⁴⁴⁰ İsrâ: 17/11.

⁴⁴¹ Enbiya: 21/37.

⁴⁴² Sarıkçioğlu, *Din Fenomenolojisi*, s.203.

⁴⁴³ M.Erdem, *Hız Adem*, s.115.

⁴⁴⁴ Sarıkçioğlu, *Din Fenomenolojisi*, s.157.

⁴⁴⁵ Bkz. İsrâ: 17/70

⁴⁴⁶ Bkz. Bakara: 2/30; En’am: 6/165.

⁴⁴⁷ Bkz. Bakara: 2/34; Hicr: 15/29; Sad: 38/ 72.

⁴⁴⁸ Bkz. İsrâ: 17/70.

⁴⁴⁹ Bkz. Nisa: 4/28.

⁴⁵⁰ Bkz. İbrahim: 14/34, İsrâ: 17/ 67, Hac: 22/16; Şura: 42/48.

⁴⁵¹ Bkz. İsrâ: 17/11.

⁴⁵² Bkz. İsrâ: 17/100.

düşkün”,⁴⁵³ “zalim”, “cahil”,⁴⁵⁴ “hırslı ve huysuz”⁴⁵⁵ ve “en güzel biçimde yaratılan”⁴⁵⁶ şeklinde nitelendirilmektedir.

Allah, insanı yeryüzüne bir halife olarak yaratmış,⁴⁵⁷ ona kendi ruhundan üflemiş⁴⁵⁸ ve aklı içeren ruhu ile diğer yaratılmışların saygısına mazhar kılmıştır. Ayrıca akıllı bir varlık olarak yaratılan insan fitraten Allah’ın varlığını bilmeye muktedir şekilde yaratılmıştır.⁴⁵⁹

Diğer taraftan insanlardan “öteye bakmayı” reddeden ve “geleceğe hiç önem vermeyen” kimseler günlük hayatını yaşamakla, hatta sadece içinde buldukları saati düşünmekle yetinirler. “Onlar hayvan gibidir, hatta daha da kötü, kalpleri var fakat anlamazlar; gözleri var ama görmezler; kulakları var fakat işitmezler.”⁴⁶⁰ Bunların fitratları tanınmayacak kadar bozulmuştur. Allah kendi ruhunu Adem’e üflemiş⁴⁶¹ olmasına rağmen bunlar “Şeytanın kardeşleri” olmuşlardır.⁴⁶²

Yine Kuran’da yer alan “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene (Allah’a) yemin ederim ki. Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömende ziyan etmiştir.”⁴⁶³ ayetleri, insanın hem günah işleme, hem de günahlardan kaçınma gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

İslam Tasavvufunun zirve şahsiyetlerinden biri olan ve insan konusunu sistematik bir şekilde ele alan İbn-i Arabi’ye (1165- 1240) göre insan, Allah’ın isim ve sıfatlarının tamamının tecelli ettiği bir varlıktır.⁴⁶⁴

⁴⁵³ Bkz. Kehf: 18/54.

⁴⁵⁴ Bkz. Ahzab: 33/72.

⁴⁵⁵ Bkz. Mearic: 70/19.

⁴⁵⁶ Bkz. Tin: 95/4.

⁴⁵⁷ Bkz. Bakara: 2/30.

⁴⁵⁸ Bkz. Hicr: 15/28.

⁴⁵⁹ Bkz. Rum: 30/30.

⁴⁶⁰ Bkz. Araf: 7/179.

⁴⁶¹ Bkz. Hicr: 15/29.

⁴⁶² Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, Ankara- 1999, s.53.

⁴⁶³ Şems: 91/7- 9.

⁴⁶⁴ Zafer Erginli, “İbn Arabi’ye Göre Hz. Adem’de Temel İnsan Nitelikleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnül-Arabi Özel Sayısı- I)*, Ankara- 2008, sayı: 21, s.169- 170.

İnsanın maddi-manevi özelliklerini en güzel şekilde ortaya koyan Mevlana'ya (1207- 1273) göre ise, Yüce Allah, insanın varoluş gayesini gerçekleştirebilmesi için, onu en güzel ve en mükemmel biçimde yaratmıştır. Ona kendi ruhundan üflemiştir. Onu zeka, akıl, anlayış, kavrayış, özellikle kendi benliğini ortaya koyabileceği ve bu sayede diğer tüm varlıklardan daha üstün olabileceği irade ile donatmıştır. İnsan, manevi özellikler ile maddi özellikleri kendisinde birleştiren komplike bir varlıktır. Ancak ayrı ayrı bunların hiç biri değildir. Bunların birleşmesiyle ortaya çıkan varlık aleminin çok özel bir cevheridir.⁴⁶⁵

C. İNSANIN YARATILIŞ AMACI

1. Yahudilik'te İnsanın Yaratılış Amacı

Yahudilik'e göre, yaratılışın amacını insan oluşturmaktadır.⁴⁶⁶ Kainat insana ikametgah olarak yaratılmış ve her şey onun iyiliği için var edilmiştir. Tanrı insanı belli bir gaye için isteyerek yaratmıştır. Zira önceden onun yaşaması için gereken her şey sonra da insan yaratılmıştır.⁴⁶⁷

Tevrat'ta insanın Tanrı suretinde, Tanrısal irade ve bilgelik eseri olarak yaratıldığı ifade edildikten sonra insanın *“Denizin balıklarına, gökyüzünün kuşlarına, çiftlik hayvanlarına ve tüm yeryüzüne ve yeryüzünde hareket eden tüm toprak hayvanlarına”*⁴⁶⁸ yani bütün kainata egemen olması emredilmektedir.⁴⁶⁹

Tevrat'a göre insanın yaratılış amaçlarından birisi toprağı işlemesidir. Tanrı yeryüzü ve göklerin yaratılışını tamamladığında hiçbir yabancı çalılık ve hiçbir yabancı bitki bitmemişti ve yeryüzüne hiç yağmur yağmamıştı. Çünkü toprağı işleyecek insan

⁴⁶⁵ Hamdi Kızıler, “Mevlana'ya Göre İnsan ve Değeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara- 2005, sayı:14, s.479.

⁴⁶⁶ Besalel, *“İnsan”*, (YA), c.I, s.234.

⁴⁶⁷ M.Erdem, *H.z.Adem*, s.53.

⁴⁶⁸ Bkz. Tekvin: 1/26.

⁴⁶⁹ Tora ve Aftara (Bereşit), 1/26, s.11.

yoktu.⁴⁷⁰ Tanrı yağmurun yararını takdir ederek toprağı işleyebilecek ve manevi sorumluluklarını yerine getirerek dua edebilecek insanı yaratmıştır. Çünkü Adem'den önce yaratılan bitkiler toprak altında Adem'in dua etmesini ve Tanrı'nın bu dua karşılığında yağmur yağdırmasını beklemekteydiler.⁴⁷¹

İnsanın Tanrı suretinde yaratıldığını bildiren Tevrat metinleri⁴⁷² Yahudi din adamları tarafından insanın iyi davranışlarla Tanrı'ya benzemesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. İnsanın Tanrı'ya benzemesi, ancak insanın ahlaki değerleri ve iyilikleri seçmesi ile mümkün olabilir. Tanrı'nın yolunu seçen kişi, kendisinde mevcut olan ilahi potansiyeli değerlendirmiş olur.⁴⁷³ Yahudilik'te ilke olarak insanın Tanrı'nın iyiliklerini taklit etmeye çalışması ön plandadır; nitekim Tevrat'ta geçen "*O'nun yollarında yürüyeceksin.*"⁴⁷⁴ ifadesi bu şekilde anlaşılmaktadır.⁴⁷⁵ Bu ifadeyle insanın kendisine Tanrı'yı örnek alarak onun tarzını benimsemesi istenmekte ve Tanrı nasıl merhametliyse insanın da aynı şekilde merhametli olması tavsiye edilmektedir. Tanrı'nın karşılıksız iyilik yapması örnek verilerek insandan da aynı davranışı sergilemesi beklenmektedir.⁴⁷⁶ Çünkü insan Tanrı'ya onun emirlerini yerine getirerek yaklaşabilir ve böylece mutluluğa ulaşabilir.⁴⁷⁷ Rabbilere göre de insanı ilahi olanla birleştiren, onu daha değerli kılan şey Tevrat'ı tatbik etmesidir.⁴⁷⁸

Yahudiliğe göre Tanrı'yı sevmek ve O'na itaat etmek, nihâi anlamda Tevrat hükümlerini bilfiil yerine getirmeye karşılık gelir.⁴⁷⁹ Tanrı'nın emirleri özellikle Sina Dağında Musa'ya vahyedilen On Emir (*Asarat Ha-Devarim*), Yahudi ahlakında temel bir

⁴⁷⁰ Bkz. Tekvin: 2/4- 5.

⁴⁷¹ Tora ve Aftara (Bereşit), 2/4-7, s.15.

⁴⁷² Bkz. Tekvin: 1/27, 5/1, 9/6.

⁴⁷³ Bkz. Besalel, "*Tanrı Kavramı*", (YA), c.III, s.715; "*Tanrı'nın Yolundan Gitme İlkesi*", (YA), c.III, s.722.

⁴⁷⁴ Tesniye: 11/22.

⁴⁷⁵ Besalel, "*Ahlak*", (YA), c.I, s.41- 42.

⁴⁷⁶ Tora; *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (5.Kitap: Devarim)*, Terc. Moşe Farsi vd., İstanbul- 2009, 11/22, s.245.

⁴⁷⁷ Besalel, "*Ahlak*", c.I, s.42.

⁴⁷⁸ A.Cohen, *Everyman's Talmud*, Schocken Boks, New York- 1975, s.67.

⁴⁷⁹ Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul- 2008, s.132.

yer işgal etmektedir.⁴⁸⁰ Bir Yahudinin gözetmesi gereken 613 mitsva (emir) arasında en önemlileri olan ve Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış: 20/1-17, Tesniye: 5/6-21. bölümlerinde yer alan on emir şunlardır:

- 1- Seni mısır diyarından, esaret evinden çıkararak Tanrı benim. Benden başka Tanrın olmayacak.
- 2- Kendin için yontma put yapmayacaksın.
- 3- Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın.
- 4- Cumartesi gününü daima hatırlayıp onu kutsal bileceksin. Haftanın altı gününde çalışacak, yedinci gününde dinleneceksin. Cumartesi, Rabbin tahsisi edilmiş genel dinlenme günüdür. O gün, ne sen, ne oğlun, ne kızın, ne hizmetçilerin, ne de hayvanların iş yapacaktır.
- 5- Babana ve annene hürmet edeceksin.
- 6- Öldürmeyeceksin.
- 7- Zina yapmayacaksın.
- 8- Çalmayacaksın.
- 9- Komşuna karşı yalancı şahitlik yapmayacaksın.
- 10- Komşunun evine tamah etmeyeceksin; komşunun eşine, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.⁴⁸¹

Tevrat'ta yer alan on emirden dördü Allah'a, biri aileye karşı, beşi de diğer insanlara karşı ahlakî görevleri içermektedir.⁴⁸²

Yahudilik'te insanın, mükemmeliğin en üst seviyesine ulaşarak kendisini gerçekleştirmesinin ve Tanrı'nın "*Kutsal Olun*"⁴⁸³ emrini yerine getirebilmesinin yolunu

⁴⁸⁰ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.292.

⁴⁸¹ Bkz. Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.212; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.292; *Tora ve Afiara (Devarim)*, 5/1-27, s.105- 121; Emil G. Hirsch, "*Decalogue*", (JE), c.IV, s.496- 498; Suzan Alau, *Yahudilik'te Kavram ve Değerler*, İstanbul- 1996, s.157- 168.

⁴⁸² Besalel, "*On Emir*", (YA), c.II, s.453.

⁴⁸³ Bkz. Levililer: 19/2.

tarif eden Yahudi Hahamlarından Hillel (M.Ö.70-M.S.10) “İstemediğin şeyi başkalarına yapma!”⁴⁸⁴ ifadesini “Tevrat’ın bütünü bundan ibarettir, gerisi ise yorumdur.” diyerek “Altın Kural/Golden Rule” olarak isimlendirmiştir.⁴⁸⁵ Bazı Yahudi din adamlarına göre, Tevrat’ın yasaları evrenseldir ve bu yasalar Tanrı’nın insanı iyi işler yapmak için yarattığı gerçeğiyle uyusmaktadır.⁴⁸⁶

Yahudi Hahamları da, insanın iyi işler yapmak için yaratıldığını, insanın yaratılma sebebinin Tanrı’da sevinip, O’nun huzurunda görkeminden zevk almak olduğunu söylerler. Ancak bu zevkin tadılabileceği tek yer, bunun için hazırlanmış olan Olam Aba (Gelecek Hayat)’dır. Bu dünya (Olam Aze) ise Olam Aba⁴⁸⁷,dan önce bir koridordur. İnsanı Olam Aba’ya getirecek olan araç ve gereçler Tanrı’nın verdiği mitsvalardır ve mitsvaların uygulandığı yer sadece bu dünyadır. Bu nedenle insan, karşısına çıkan mitsvaları yaparak Olam Aba’ya girebilsin diye önce bu dünyaya konmuştur.⁴⁸⁸ Neşamanın (ruhun) Olam Aba’da duyacağı mutluluk, Olam Aze’de sahip olunan tüm mutluluklardan çok daha fazlasıdır.⁴⁸⁹

Yahudilik’te iyi işler yapması amacıyla yaratılan insanın, bu dünyada yaptığı iyi işlerin karşılığını, hem bu dünyada, hem de fazlasıyla ahirette alacağı belirtilmektedir.⁴⁹⁰ İnsanın yaratılış amacı bağlamında Yahudilik’teki ahiret ya da gelecek hayat anlayışını belirtmek yerinde olacaktır.

⁴⁸⁴ Bkz. Levililer: 19/18.

⁴⁸⁵ Menachem Kellner, “Jewis Ethics”, *A Companion To Ethics*, Edited By Peter Singer, Blackwell Publishing, London- 1993, s.85- 86.

⁴⁸⁶ Besalel, “*Ahlak*”, c.I, s.42.

⁴⁸⁷ Olam Aba geleneksel Rabbinik anlayışa göre ölümden sonra gelecek olan hayattır. Burada dürüst insanlar mükafat olarak “Gan Aden”, günahkar insanlar ise “Gehinnom’a gideceklerdir. Sonsuz bir hayatın olduğu bu yerde, dünyadaki gibi yeme, içime, evlenme olmayacaktır. Bkz. Saadia Gaon, *The Book of Beliefs and Opinions*, Translated by Samuel Rosenblatt; Prefatory note by Julian Obermann, Yale University Press- 1967, s. 97.

⁴⁸⁸ *Emet Le Yaakov (Gerçeğe Yolculuk)*, Tora ve Yahudilik Üzerine Merak Edilen Konular, Çev. İzzet- Yosi Berkan, İstanbul- 2006, s.159.

⁴⁸⁹ Pirke Avot, s.121.

⁴⁹⁰ İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahret İnancı)*, İstanbul- 2003, s.294.

Tevrat'ta ahirete imanla ilgili hiçbir emir olmamasına rağmen Yahudi din bilgini Rabbiler, bazı cümleler üzerinde yorumlar yaparak ahirete imanın, Yahudiliğin esaslarından olduğuna karar vermişlerdir.⁴⁹¹ Eski Ahit'teki insan anlayışı insanın, kabrin ötesinde bir hayata geçmesinin mümkün olamayacağını gösterse de, bu kitaptaki ilah anlayışı ve bu ilah ile insan arasındaki ilişki insanın gelecekte bir hayatı olması gerektiği sonucuna götürmektedir.⁴⁹² Eski Ahit'te geçen ve ahiret fikri için kullanılan ıbrance "aharit ha yamim" ibaresi, "zamanın sonu, ahir zaman" anlamlarına gelmektedir; ıbrance "be aharit ha yamim" ibaresi de, "gelecekte, gelecek zamanda" anlamına gelir.⁴⁹³ Tevrat'a göre insan öldüğünde "şeol" denen ölümler diyarına gitmektedir. "Şeol" aynı zamanda, ölüm sonrası hayatı ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁴⁹⁴ Burası iyi ve kötü ruhların birlikte aynı yeri paylaştıkları, yorgunların rahat ettiği, kötülerin kargaşayı bıraktığı, tutsakların huzur içinde yaşadığı, angaryacının sesinin duyulmadığı, kölenin özgür olduğu, küçüğün ve büyüğünde bulunduğu bir yer olarak tarif edilmektedir.⁴⁹⁵ Şeol'ün, iyilerin mükafat, kötülerin ise azap yeri olduğu belirtilmektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca Şeol'ün korkunç, can sıkıcı, karanlık ve karışık şekildeki insanın sonsuz evi olduğunu ifade eden yorumlar da vardır.⁴⁹⁷

Öteki dünya inancıyla bağlantılı olarak Rabbani literatürde, ölümden sonra iyiler için mükafaat ve kötüler için ceza yerlerini ifade etmek üzere, cennet (*Gan Eden*)⁴⁹⁸ ve cehennem (*gehinnom*) kavramları kullanılmıştır.⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Adam, "Yahudilik", s.237.

⁴⁹² Mehmet Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara- 2001, s.118.

⁴⁹³ Paçacı, s.119.

⁴⁹⁴ Bkz. Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü*, s.261; Küçük vd., s.302.

⁴⁹⁵ Bkz. Eyub: 3/17- 19.

⁴⁹⁶ Harman, "Cehennem", (DİA), İstanbul- 1993, c. VII, s.226.

⁴⁹⁷ Bkz. Emil G. Hirsch, "Sheol", (JE), c.XI, s.283.

⁴⁹⁸ Bu kelime Babil dilinde bahçe anlamına gelen "Edinu" kelimesinden türemiştir. Arapçadaki "adn" kelimesine karşılık gelmektedir. Bkz. Mary W. Montgomery, "Eden, Garden Of", (JE), c.5, s.36- 38.

⁴⁹⁹ Gürkan, *Yahudilik*, s.109; Ayrıca bkz. Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul- 1966, s.361- 362; Besalel, "Gan Eden", (YA), c.I, s.183; Besalel, "Gehinnam", (YA), c.I, s.184; Talmud, Berachoth/28b, (<http://juchre.org/talmud/berachoth/berachoth2.htm#28b>), (24.09.2012)

İbranice zevk, sevinç anlamına gelen Aden (Eden)⁵⁰⁰ Tevrat'ta şu şekilde tasvir edilir: “*Rab Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem’i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyile kötüyü bilme ağacı vardı. Aden’den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pişon’dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon’dur, Kuş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle’dir, Asur’un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat’tır. Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işleme için Adem’i oraya koydu.*”⁵⁰¹

Bu bahçenin (cennet) yeri hususunda Yahudilik’te ortak bir inancın bulunmadığı, Yahudilerden bazılarının, onun yerde olduğuna, bazılarının ise gökte olduğuna inandıkları belirtilmektedir.⁵⁰² Hatta yerde olduğunu düşünenlerinde kendi aralarında bir uzlaşma içinde olmadıkları görülmektedir.⁵⁰³

Yahudilikte genellikle cennet ve cehennem, çok büyük ve farklı kademelerden oluşan mekanlar şeklinde tasvir edilmiştir.⁵⁰⁴ Talmut’ta, cennetin bu dünyaya benzemediği, bu dünya hayatında olduğu gibi cennette yeme, içme, cinsel ilişki vb. bedeni hazların olmadığı belirtilerek, salihlerin orada başlarına bir taç takarak ilahi huzurun ihtişamını seyredecekleri ifade edilmektedir.⁵⁰⁵ Maimonides, ölümden sonraki hayatta insanın bedeni ile sonsuz bir ruha sahip bir şekilde tekrardan dirileceğini ve insanın akıl melekesine de sahip olacağını dile getirmiştir.⁵⁰⁶

İbranicede “*Ge-Hinnom/gehenna*”, olarak ifade edilen cehennem sözcüğü, günahkarların ahirette gideceklerine inanılan yer olarak, Kudüs yakınında suçluların ve

⁵⁰⁰ Tora ve Aftara (Bereşit), 2/8, s.17.

⁵⁰¹ Tekvin: 2/8- 15.

⁵⁰² Bkz. M.Süreyya Şahin, “Cennet”, (DİA), c.VII, İstanbul- 1993, s.375; Bolay, s.360.

⁵⁰³ Bkz. W.Montgomery, s.36- 37.

⁵⁰⁴ Gürkan, Yahudilik, s.111.

⁵⁰⁵ Taşpınar, Duvarın Öteki Yüzü s.301.

⁵⁰⁶ Bkz. Louis Jacobs, Principles of Jewish Faith: An Analytical Study, Basic Books, New York- 1964, s.394- 398.

kurban edileceklerin atıldıkları Hinnom vadisinin adıdır.⁵⁰⁷ İnsanların diri diri yakıldığı bir yerin adı olan bu sözcük, M.Ö. yaklaşık I-II. yy. civarında Yahudi kaynaklarında kötülerin öldükten sonra gidecekleri yeri belirtmek üzere kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰⁸ Zifiri karanlık bir yer olarak tanımlanan cehennemde azap türleri olarak ateş, kaşıntı, dondurucu soğuk, kükürt kokusu açıklanmaktadır.⁵⁰⁹ Ayrıca karanlıkta yalnız bırakılma ve susuzluk da cehennemde azap türleri olarak zikredilmektedir.⁵¹⁰ Yahudi inanışına göre günahkar insanlar, işkence görmeleri için ateşten fırın⁵¹¹ olarak tanımlanan cehennemin fırınlarına atılacak, erdemliler ise “Hazlar Cenneti”nde ödüllendirilecektir.⁵¹² Azabın, ruh ve bedene birlikte uygulanacağı kanaati hakimdir. Cehennem azap çeşitlerine göre yedi kata ayrılmıştır ve cehennem azabının kişilerin işlediği günahlara göre sürelerinin olduğu belirtilmektedir.⁵¹³ Fakat bir Yahudi ne kadar büyük bir günah işlerse işlesin, cehennemde ancak on iki ay kalacaktır. Bu Talmud’da bildirilmektedir. Kuran’ı Kerim’de Ali İmran suresi 24.ayette Yahudilerin bu anlayışına işaret edilmiştir.⁵¹⁴

Yahudilik’te, yeniden dirilme inancına delil sayılabilecek metinlerin günümüze ulaşmamış olmasından dolayı, eski Yahudilik’te ahiret inancının bulunmadığı, Yahudilerin sonradan bu inancı (yeniden dirilme, yargı, cennet-cehennem) İran’dan aldığı ileri sürülmektedir. Yahudilerden bazı mezhep mensupları ve teologların da başlangıçta olmayan bu cennet ve cehennem inancını kabul etmediklerini vurgulamaktadırlar.⁵¹⁵

⁵⁰⁷ Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.139; Ludwig Blau, “*Gehenna*”, (JE), c.V, s.582.

⁵⁰⁸ Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü*, s.309.

⁵⁰⁹ Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü*, s.314.

⁵¹⁰ Harman, “*Cehennem*”, s.226.

⁵¹¹ Blau, c.V, s.582.

⁵¹² Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, c.II, Çev. A.Berktaş, İstanbul- 2003, s.305.

⁵¹³ Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü*, s.314- 315.

⁵¹⁴ Adam, “Yahudilik”, s.237; Küçük vd., s.301; M.Süreyya Şahin, “*Cennet*”, s.226.

⁵¹⁵ Küçük vd., s.302; Harman, “*Cehennem*”, s.225; Paçacı, s.171.

Bu görüşlere karşın Yahudilik'te, Tanrı'nın kesin ve katıksız iyiliğın ve mükemmelliğın ta kendisi olduğu vurgulanmakla beraber, onun doğasının iyilik yapmak olduğundan iyilik yapmak için canlıları yarattığı belirtilmiştir. İnsan bu dünyadaki durumu için değil, Olam Aba'daki (gelecek hayat) durumu için yaratılmıştır. Ancak bu dünyadaki konumu, Olam Aba'daki yerini belirleyecektir. Bu nedenle kişi bunu devamlı hatırlamalı ve bu onda açıklık ve kesinlik kazanmalıdır. Bu şekilde hayatını yönlendirmeli ve boşa harcamamalıdır.⁵¹⁶

Ayrıca, bu dinin teolojisinde yer alan seçilmişlik anlayışının Yahudiliğın insana bakışı üzerinde önemli derecede etkisi vardır. Çünkü Yahudiliğe bu anlayış, Tanrı'nın Yahudileri belli amaçlar için diğer milletlerden ayırmasını ve üstün kılmasını ifade ederek, insanın yaratılış amacınının diğer bir yönünü oluşturur.

Tevrat'a göre, bütün insanlar tek bir atadan gelmişlerdir. İnsanların tümü, bir ırk veya millet olarak değil, insan olarak, Adem'de kardeşirler ve bundan dolayı hepsi Ademidirler (*Bney Adem*).⁵¹⁷ Bu duruma rağmen, Yahudiler insanları, Yahudiler (Tanrı'nın insanları) ve Yahudi olmayanlar (*Gentile*) olarak ikiye ayırmaktadır.⁵¹⁸ Yahudi din adamlarının belirlediği kurallara göre, Yahudi olmanın bazı ırki ve dini şartları vardır. Yahudi olmanın temel ön şartı, Yahudi bir anne babadan ve Yahudi bir anneden doğmaktır. Sadece babası Yahudi olan bir kimsenin Yahudi sayılabilmesi için Yahudi dinine de girmesi gerekir. Bu bakımdan "Yahudilik" terimi belli bir ırka, kültüre ve dine mensubiyeti ifade eden kapsamlı bir anlam ifade etmektedir.⁵¹⁹

Yahudilerin kendine özgü önemli özelliklerinden biri, İsrail oğulları ile Tanrı arasındaki ahde kutsal kitaplarında geniş yer ayrılmasıdır. Bundan dolayı bu din, bir

⁵¹⁶ Emet Le Yaakov, s.156.

⁵¹⁷ Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul- 2002, s.21.

⁵¹⁸ Gürkan, *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation*, Taylor & Francis e-Library, New York- 2009, s.2.

⁵¹⁹ Bkz. Adam, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*,s.30; Rapael Patai, *The Jewish Mind*, Wayne State University Press, New York- 1996, s.15.

“ahit” dini olarak da bilinmektedir. Yahudiler, kutsal kitaplarında yer alan ifadelere dayanarak, kendilerini diğer milletler arasından seçilmiş ve onlara üstün kılınmış olarak görürler.⁵²⁰ Farklı bakış açıları nedeniyle seçilmişlik anlayışının ırki bir üstünlük ifade ettiğini savunanlar olduğu gibi, bu anlayışın görev ve sorumluluk ifade ettiğini öne süren yorumlar da mevcuttur.⁵²¹

Tanah'ta verilen bilgiler doğrultusunda Tanrı'nın insanlık tarihinde ilk defa Nuh ile ahitleştiği görülmektedir. Ancak Yahudilerin seçilmişliği Tanrı'nın İbrahim ile yaptığı ahde dayanmaktadır. Tanrı, İbrahim'e soyunu çoğaltmayı, onu milletlerin babası yapmayı ve Kenan toprağını vermeyi vaat ederek Yahudilerin seçilmişlik süreçlerini başlatmıştır. Tanrı vaatlerini İbrahim'den sonra İshak ve Yakup ile de tekrarlamıştır. Özellikle Yakup ile yapılan ahit, Yahudi ırkının seçilmişliğinin işareti olarak görülmüştür.⁵²² Atalarından sonra bu ahid Hz. Musa ile yenilenmiştir. Allah, İsrailoğulları'nın Mısır'daki sıkıntılı durumlarını görmüş ve onları kurtaracağını bildirmiştir. Bu nedenle Tanrı/Yahve; tarihte onlara daima yardım etmiş, dört yüzyıllık Mısır esaretinden onları kurtarmak için Hz.Musa'yı görevlendirmiş, Kutsal Kitabı Tevrat'ı da diğer milletlere değil “özel milleti” Yahudilere vermiştir.⁵²³

Yahudilik'te, Mısır'dan çıkış, İsrail ulusunun kuruluşu ve Tanrı'nın ulusu olacağının işareti olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu seçilmişlik tam olarak Sina Dağı'nda, Ahit Kitabı'nın verilmesiyle gerçekleşir. Sina deneyimiyle, yaşayan ve henüz doğmamış tüm Yahudiler emirlerin veya Tora'nın verilmesine şahit olmuşlardır. İsrail ulusu Ahit Kitabı'nın kurallarına göre yaşamayı kabul edince, “*am yisrael*” (İsrail Halkı) olarak ifade edilen topluluk haline gelirler.⁵²⁴ Tanrı, Sina'da İsrail halkıyla yaptığı

⁵²⁰ Küçük vd., s.283.

⁵²¹ Bkz. Kaufmann Kohler, “*Chosen People*”, (JE), c.IV, s.45; Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, s.2.

⁵²² Nazmiye Yavuz, “*Kitabı Mukaddes açısından Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Seçilmişlik Anlayışı*”, Ankara Üniv. S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara- 2006, s.125.

⁵²³ Küçük vd., s.305.

⁵²⁴ Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak: İbrahim'in/Avraam'ın Çocukları*, Çev. Çağlayan Erendağ-Levent Kartal, İstanbul- 2004, s.30.

ahdin alameti olarak “*Sebt*”⁵²⁵ gününü tayin eder. Bu ahdin sembollerinden biri de “*Ahit Sandığı*”dır. Ahit şartlarının yazıldığı tabletlerin koyulduğu bu sandık, ahdin bir anısı ve Tanrı’nın İsrail’de bulunduğunun bir işareti durumundadır.⁵²⁶

İsrailoğulları ile Tanrı arasındaki özel ilişkiyi ifade eden seçilmişlik inancı,⁵²⁷ Yahudilik’in kutsal kitabında bazı kelime ve kavramlarla ifade edilmiştir. Örneğin; “Bahar” kelimesi Tanah’ta, bir şahsın, bir görev veya mevkiye Tanrı tarafından seçilmesini ifade etmek için kullanılmakla beraber, kahin ve kral seçimini ifade etmek için de kullanılmıştır. Levililerin kahinlik,⁵²⁸ Davud’un da krallık⁵²⁹ için Tanrı tarafından seçilmesi bu kelimeyle ifade edilir.⁵³⁰

Tanah’ta, İsrailoğulları “Tanrı’nın Kavmi”⁵³¹, “Tanrı’nın Has Kavmi”⁵³² olarak nitelendirilir. Yine ibrance “değerli nesne” ve “kutsal olan” anlamına gelen “*segullah*” kelimesi, İsrail oğulları’nın diğer milletlere üstünlüğünü açıkça göstermektedir.⁵³³ “Tanrı’nın Kendi Payı”⁵³⁴, “Tanrı’nın Mülkü”⁵³⁵, “Tanrı’nın Mirası”⁵³⁶ şeklindeki ifadelerle⁵³⁷ Tanrı, İsrail oğulları’nın geçmişte olduğu gibi gelecekte de O’nun has kavmi olacağına işaret etmektedir.⁵³⁸

⁵²⁵ Tanah’ta bildirildiğine göre Tanrı, yeri ve göğü altı günde yarattıktan sonra yedinci gün dinlenmeye çekilir. Cumartesiye denk gelen bu günü, Tanrı mübarek kılar (Tekvin: 2/1- 3) ve daha sonra İsraililer için dinlenme günü ilan eder. On Emir içerisinde belirtilen bu günde, köleler ve hayvanlar da dahil olmak üzere herkesin çalışması yasaktır. (Mısır’dan Çıkış: 20/8- 11; 31/13- 17; Tesniye: 5/ 12-15). Bkz. Firestone, s.150- 152; Louis Jacobs, “*Shabbat*”, (ER), c.XIII, s.189.

⁵²⁶ Bkz. Mısır’dan Çıkış: 25/10- 22; Tesniye: 10/33- 36; Bkz. Gerge A.Barton, “*Ark Of The Covenant*”, (JE), c.I, s.103- 107. Abdurrahman Küçük, “*Ahit Sandığı*”, (DİA), İstanbul- 1988, c.I, s.535.

⁵²⁷ Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, s.1.

⁵²⁸ Bkz. Tesniye: 18/5.

⁵²⁹ Bkz. II.Samuel: 6/21.

⁵³⁰ Tolga Savaş Altınel, “*İslami Kaynaklara Göre Yahudilik’te Seçilmişlik*”, Marmara Üniversitesi S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul- 2002, s.15; Ayrıca bkz. Gürkan, *The Jews as a Chosen People* s.9.

⁵³¹ Bkz. II.Samuel: 14/13; Mezmurlar: 47/9.

⁵³² “*Çünkü siz, Rabb’iniz olan Tanrı’ya mukaddes bir kavimsiniz; Rabb’iniz Tanrı, yeryüzündeki bütün kavimlerden kendine has kavim olarak sizi seçti.*” (Tesniye: 7/6).

⁵³³ Altınel, s.17.

⁵³⁴ Bkz. Tesniye: 32/9.

⁵³⁵ Bkz. Mezmurlar: 135/4

⁵³⁶ Bkz. Tesniye: 4/20, 9/26.

⁵³⁷ Samuel S. Cohon, “*Chosen People*”, The Universal Jewish Encyclopedia, USA- 1948, c.III, s.164.

⁵³⁸ Yavuz, s.19.

İsraillilerin seçilmişliği ile ilgili başka bir kelime olan *kadosh*, ilahî bir amaç için çoğunluktan ayırmak anlamındadır. Levililer: 20/26'da “*Bana mukaddes bir kavim olacaksınız; çünkü ben, Rab, mukaddesim, ve benim olmanız için sizi kavimlerden ayırt ettim*” şeklindeki ifadeler israil'in kutsallığına, hatta bütün hayatlarının Tanrı tarafından düzenlendiğine ve Tanrı'nın onları belli amaçlar için diğer milletlerden ayırdığına işaret etmektedir.⁵³⁹

Yahudi Kutsal Kitabı'nda Tanrı, İsrailoğullarını “oğul” olarak tanımlamıştır. Tanrı'nın, İsrailoğullarına “oğlum”⁵⁴⁰ şeklinde hitap etmesi, İsrailoğulları'nın Tanrı'nın çocukları olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Tanah'ta Tanrı, bütün insanların⁵⁴¹, Davut ve soyunun babası⁵⁴² olmasının yanında özellikle, İsrailoğulları'nın babası olarak ifade edilmiştir.⁵⁴³ Tanrı'nın İsrailoğullarının babası olması, onları yaratıp koruması⁵⁴⁴, doğru yolda yürütmesi⁵⁴⁵, varlıklarını devam ettirmeleri için ezelden beri kurtarıcıları olması⁵⁴⁶ ve sevmesi⁵⁴⁷ anlamındadır.⁵⁴⁸ Rabbi Akiba'ya göre, “Tanrı tarafından sevilen israil halkıdır ve Tanrı'nın onlara karşı sevgisi Tora'nın kendilerine emanet edilmesiyle açıkça gösterilmiştir.”⁵⁴⁹

Tevrat'ta çeşitli biçimlerde ifade edildiği üzere, İsrail kavminin kutsallık vasfını kazanması Tanrı'nın kendilerini seçip ahitleşmesiyle bağlantılı olarak ortaya konmuştur. İsrail Tanrısı, tüm kainatın yaratıcısı olmakla birlikte, İsrail'e ahit bağıyla bağlı olup onun kutsallığı, hükmü ve himayesi özellikle İsrail üzerinde tecelli etmektedir: “*Tanrı'nız olmak için sizi Mısır'dan çıkaran Rab benim. Kutsal olun, çünkü ben*

⁵³⁹ Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, s.14.

⁵⁴⁰ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 4/22; Tesniye: 14/1; İşaya: 1/2- 4.

⁵⁴¹ Bkz. Malaki: 2/10; İşaya: 1/2.

⁵⁴² Bkz. Mezmurlar: 2/7; 89/26- 27.

⁵⁴³ Bkz. Tesniye: 14/1, 32/6; Hoşea: 11/1; Yeremya: 31/9.

⁵⁴⁴ Bkz. Tesniye: 32/6- 10.

⁵⁴⁵ Bkz. Yeremya: 31/9.

⁵⁴⁶ Bkz. İşaya: 63/16.

⁵⁴⁷ Bkz. Hoşea: 11/1.

⁵⁴⁸ Altınel, s.16.

⁵⁴⁹ Bkz. Hans Joachim Schoeps, *The Jewish-Christian Argument*, Faber and Faber, London- 1965, s.29- 30.

kutsalım ⁵⁵⁰ metninde vurgulandığı gibi İsrail kimliğinin ve seçilmişliğinin merkezinde kutsallık vasfı yer alır. ⁵⁵¹

Tanah'ta yer almamakla beraber, "Seçilmiş Halk" (*am hanivhar*) ifadesi özellikle modern dönemde kullanılmaya başlanmıştır. ⁵⁵² Bazı Yahudi alimlerine göre; Yahudilerin diğer ırklardan farklılığını ve üstünlüğünü ifade eden seçilmişlik inancı, bir "üstünlük" veya "ayrıcalık" anlamında değil, İsrailoğulları'na özel bazı sorumluluklar yüklenmesi ve onların örnek bir yaşantı sürmeleri gerektiği anlamındadır. ⁵⁵³ Bu anlayışa göre İsrail'i farklı kılan tek şey onun Tanrı'nın emirlerini kabul etme isteği ve onlara göre yaşama çabasıdır. ⁵⁵⁴ Zira Musa'nın Sina Dağı'nda Tanrı'nın huzuruna çıkışı esnasında Tanrı'nın Musa'ya hitaben "*Şimdi eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksınız, bana bütün kavimlerden has kavim olacaksınız; çünkü bütün dünya benimdir ve siz bana kahinler melekutu ve mukaddes millet olacaksınız...*" ⁵⁵⁵ demesiyle Allah katında değerli oluşun, tıpkı Kuran'daki gibi doğrudan doğruya O'nun emirlerine itaat etme ve O'nun istediği gibi yaşama şartına bağlandığı açık bir biçimde görülmektedir. ⁵⁵⁶

Yahudiliğe göre, Tanrı sadece İsrailoğullarını seçmemiş, aynı zamanda onları diğer insanlara üstün de kılmıştır. Yapılan bu ahitleşmeye göre Tanrı'yı seven ve emirlerini yerine getirenlere yardım edilecek; antlaşmaya uymayanlar ise çeşitli sıkıntılarla cezalandırılacaktır. ⁵⁵⁷

Klasik Rabbani ve Modern Ortodokslukta hakim olan anlayışa göre; ırken Yahudi olmak, genel Yahudilik anlayışında seçilmişliğin işaretidir. Allah, diğer milletlerin arasından (İsrailoğullarını) seçmiştir. Bu yüzden onlar seçilmiş halktır. Bu

⁵⁵⁰ Levililer: 11/45.

⁵⁵¹ Gürkan, *Yahudilik*, s.86- 87.

⁵⁵² Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, s.14.

⁵⁵³ Besalel, "*Seçilmiş Halk*", (YA), c.III, s.571.

⁵⁵⁴ Firestone, s.32.

⁵⁵⁵ Mısır'dan Çıkış: 20/5- 6.

⁵⁵⁶ Mehmet Katar, "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi*, İstanbul- 2007; 20 (4): s.459- 460.

⁵⁵⁷ Küçük vd., s.305.

seçilmişlik bir goy (ümme-yabancı) olmamak, Allah'a şükür gerektiren bir husustur. Bununla birlikte, Nuhilerden (Bney Noah)⁵⁵⁸ olmak da kurtuluşun en kolay yolu sayılır. Yahudi olmayanlar, Nuh'un yedi temel kanununu yerine getirmek suretiyle, kolaylıkla kurtuluşa ulaşabilir ve cennet nimetlerinden faydalanırlar. Ancak Yahudilerle aralarında derece farkı vardır.⁵⁵⁹ Özellikle Haggadacı⁵⁶⁰ Rabbiler, İsrail'in Tanah'ı kabul etmesi sebebiyle seçildiği fikrinde ısrar etmişlerdir.⁵⁶¹ Rabbinik düşüncede, İsraililerin seçilme sebebini, milletlerin en cesuru olmalarına, kutsallıklarına ve Tanah'ın onların yüzü suyu hürmetine yaratılmasına bağlayan görüşlere de rastlanmaktadır.⁵⁶²

Rabbiler, İsraililerin seçilmişliğinin ağır ahlaki sorumlulukları beraberinde getirdiğini vurgulamışlardır. Bunlar; Tanrı'nın istediği şekilde yollarını takip etmeleri, Tanrı'nın adını kutsallaştırmak suretiyle dünyanın her tarafında O'nun kiralığını kurmaları, Tanrı'yı sevmeleri ve bütün dünyaya sevdirmeleri şeklinde özetlenmiştir.⁵⁶³

İsraililerin ruhlarının üstün özelliklere sahip olduğunu söyleyen⁵⁶⁴ ve Tanrı'nın vahyini kabul etmeleri sebebiyle İsraili milletlerin kalbi⁵⁶⁵ olarak tanımlayan Judah Halevi, niteliği açısından tam bir peygamberler toprağı olan İsrail toprağında yani kutsal

⁵⁵⁸ Nuhilik; Nuhilerin Yedi Yasası (Şeva Mitzvot Bney Noah) olarak tanımlanan tek tanrıcılığı ve evrensel ahlak ilkelerini içerir. Bu ilkeler, insanın Tanrı'yla ve çevresiyle ilişkilerini ahlaki temele oturtan ilkelerdir. Tevrat'ın Tekvin: 9/1-17 bölümünden hareketle formüle edilen ve Yahudi olmayanları da kapsayacak bir şekilde evrensel oldukları kabul edilen *Nuh Yasaları* şunlardır: Putperestlikten kaçınmak, Küfürden kaçınmak, Zinadan, özellikle akrabalar arası zinadan kaçınmak, Adaleti sağlayacak adalet kurumlarını oluşturmak; bütün münasebetlerde adil ve dürüst olmak, Kan Dökmek, Hırsızlık yapmamak, Canlı hayvandan et koparıp yememek. Bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s.24-25; *Yahudilik*, Yaşayan Dünya Dinleri, s.232; Yahudi geleneğine göre Yahudi olmayan ve bu yedi yasaya uyan kişiler, "*hasidey umm ha-olam*", yani "*dünyanın dindar milletleri*" olarak nitelendirilirler. Bkz: *Tora ve Aftara (Bereşit)*, s. 78- 79 (Açıklama kısmı), Öbür taraftan ise Yahudi kabulüne göre Nuh'un çocukları, Nuh'un tevhid yolundaki başarısızlığından dolayı yedi evrensel mitsva (emir) ile yetinirken, Avraam (İbrahim)'in çocukları olan İsrailoğulları ise, onun bu yoldaki başarısından dolayı 613 mitsvaya hak kazanmışlardır; Bkz. *Tora ve Aftara (Bereşit)*, 11/10, s. 72 .

⁵⁵⁹ Adam, "*Yahudilik*", s.26; Besalel, "*Seçilmiş Halk*", c.III, s.572.

⁵⁶⁰ İbranice "hikaye, kıssa" anlamına gelen Haggadah (Aggadah), Tanah'la ilgili geleneksel Yahudi yorumlarını içeren ve Talmud'un üçte biri için kullanılan bir kavramdır. Haggadah; tarih, eskiye ait efsaneler, mesihi kurtuluş, gelecekle ilgili vizyonlar, teolojik tartışmalar, tıbbi tavsiyeler, ahlaka ilişkin bazı değerlendirmeler gibi birçok konu hakkında bilgi ihtiva eder. Bkz. Gündüz, *Din ve inanç Sözlüğü*, s.152-153.

⁵⁶¹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s.76.

⁵⁶² Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* , s.77.

⁵⁶³ Bkz. Cohon, c.III, s.168- 169.

⁵⁶⁴ Bkz. Besalel, "*Seçilmiş Halk*", c.III, s.572.

⁵⁶⁵ Bkz. Cohon, c.III, s.169.

topraklarda yaşayan ve ahlaki açıdan kusursuz olan her Yahudinin peygamberlik mertebesine erişebilir nitelik taşıdığını ileri sürer.⁵⁶⁶

Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin kurucusu Mordecai Menahem Kaplan (1881-1983) ise; seçilmişlik anlayışını reddederek Yahudileri diğer halklar gibi bir halk olarak tanımlamıştır. Ona göre, Tanrı Yahudileri değil, Yahudiler Tanrı'yı seçtikleri için "Seçilmiş Halk" inancının bir anlamı yoktur.⁵⁶⁷

Hıristiyanlık'ta hakim olan seçilmişlik anlayışına göre de, İsa'nın çarmıhta ölmesi ile Tanrı insanlarla yeni bir ahit yapmıştır. Bu yeni ahitle birlikte İsraililer, Tanrı'nın seçilmiş halkı olma ayrıcalığını kaybetmişlerdir. Bundan böyle Tanrı'ya ve İsa'ya inanan herkes Tanrı'nın seçkin kuludur.⁵⁶⁸ Artık seçilmişlik yalnızca tek bir soyun ayrıcalığı değil bütün iman edenlerin özelliklerinden biridir.⁵⁶⁹

İslam'a göre ise, İsrailoğullarının seçilmişliği ve üstünlüğü hadisesi, geçmişte ve belli şartlar doğrultusunda gerçekleşip tamamlanmış bir olgudur. Buna karşılık islam ümmetinin en hayırlı ümmet vasfını taşıması ise onların prensipte ve pratikte islam dinini temsil etme kabiliyetlerine dayandırılmaktadır.⁵⁷⁰

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da özel bir öneme sahip olan seçilmişlik anlayışı⁵⁷¹ Yahudilik'te farklı bir boyut ve anlam kazanmıştır. Zira, Yahudilik'teki bu seçilmişlik anlayışı irki bir yaklaşımla ortaya konmuştur.

2. Hıristiyanlık'ta İnsanın Yaratılış Amacı

Hıristiyanlık'ta, insanın Tanrı'ya benzer yaratılışa sahip oluşu onun yaratılış amacını ortaya koymaktadır. Çünkü bu benzeyiş, insanın ruhi özelliklerini ifade eden

⁵⁶⁶ Jean C. Attias- Esther Benbassa, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, İstanbul- 2002, s.93.

⁵⁶⁷ Küçük vd., s.341- 342.

⁵⁶⁸ Bkz. Yuhanna: 1 /12; 3/16-18.

⁵⁶⁹ Yavuz, s.107.

⁵⁷⁰ Gürkan, "Kuran'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, İstanbul- 2005, sayı:13, s.61.

⁵⁷¹ Bkz. Ellen M. Umansky, "Election", (ER), c.V, s.75.

bilgi, doğruluk ve kutsallık gibi özellikleri sayesinde diğer varlıklar üzerinde otorite sahibi bir yönetici olması amacıyla yaratıldığı anlamına gelmektedir.⁵⁷² Tanrısal suret her insanda mevcuttur. Ruh, akıl ve irade gibi tinsel güçleri sayesinde insan özgürlükle donatılmıştır, bu Tanrı'nın sureti olduğunun özel işaretidir. Tinsel bir ruh, akıl ve irade ile donatılmış insan döllendiği andan itibaren Tanrı ve ebedi yaşam için yaratılmıştır. İnsan kendi mükemmelliğini “iyiyi ve gerçeği aramakta ve sevmekte” bulur. Sonuçta, insan ebedi mutluluk için yaratılmıştır.⁵⁷³ Aynı zamanda insan, ebedi mutluluğu bulduğu Tanrı'yla duygu ve düşünce birliği içinde yaşamak için yaratılmıştır.

İnsan doğası ve eğilimi gereği dinsel bir yaratıktır. Tanrı'dan gelip, Tanrı'ya giden insan tamamen insanca bir yaşamı ancak Tanrı'yla olan özgürce bağı sayesinde yaşar.⁵⁷⁴ Thomas Aquinas (1225- 1274)'a göre insanın nihâi amacı, dünyevi mutluluk değil, bu dünyada geçirilecek ebedi hayatı izleyen ahiret hayatında, Tanrı'ya erişmekle gerçekleşecek olan ebedi mutluluktur.⁵⁷⁵ Saint Augustin (354- 430) ise, bu dünyada Hıristiyanlığın emirlerine inanan ve bu emirlere uygun bir şekilde yaşayan insanların ebedi mutluluğa kavuşabileceğini söylemektedir.⁵⁷⁶

Hıristiyanlık'ta insanın ebedi mutluluğa ulaşabilmesi için yerine getirmesi gereken buyruklar, Eski Antlaşma'da zikredilen On Emir'in Sebt gününe dair kural hariç olmak üzere dokuzu Yeni Antlaşma'da tekrarlanmıştır.⁵⁷⁷ Hz. İsa'nın verdiği meşhur Dağdaki Vaaz,⁵⁷⁸ yalnızca Kutsal Yasa'yı ve peygamberlerin sözlerini desteklemekle kalmamış, onları genişleterek daha derin anlamlar kazandırmıştır.⁵⁷⁹

⁵⁷² Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.I, s.22. (Genesis- I, Açıklama Kısmı).

⁵⁷³ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.412.;

http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html, (07.01.2012), (15.Mad.)

⁵⁷⁴ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.34.

⁵⁷⁵ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, İstanbul- 2002, s.89.

⁵⁷⁶ Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, (I-IV), İstanbul- 1974, c.I, s.131.

⁵⁷⁷ MacDonald, *(Eski Antlaşma Serisi)*, c.I, s.43.

⁵⁷⁸ Bkz. Matta 5, 6 ve 7. bölümler; Luka 6: 20- 49.

⁵⁷⁹ MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu (Yeni Antlaşma Serisi)*, Terc. Filiz Akyüz - M.Uysal, İstanbul- 2000, c.I, s.48.

Hıristiyan geleneğinde özellikle ön plana çıkarılarak uyulması gerektiği ifade edilen temel ilkeler sevgi ve bağışlamadır. Hıristiyan kutsal metinlerinde bu iki erdem üzerinde hassasiyetle durulmakta ve bir bütün olarak Yeni Ahit'in "Sevgi Yasası" olduğu ileri sürülmektedir. Yeni Ahit'e göre İsa'ya en önemli emrin ne olduğu sorulduğunda, Rabbi bütün kalbinle seveceksin diye cevap vermiştir. İkinci emrin ne olduğu sorulduğunda ise, komşunu kendin gibi seveceksin diye cevap vermiştir.⁵⁸⁰ Ayrıca o, yalnızca dostların ya da sevenlerin değil, düşmanların bile sevilmesi⁵⁸¹ gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁸²

Hıristiyanlığa göre esasen, insan için doğrudan doğruya bu dünya hayatı bir cezadır; dünya hayatı, "asli günah" ile kirlenmiş olan insan ruhunun bir çeşit tabii illeti ve ondan ayrılmayan bir hastalığı durumundadır.⁵⁸³ Hıristiyan inancına göre; İsa insanların esenliği için gökten indi. Kutsal Ruh'un kudretiyle Bakire Meryem'den vücut buldu ve insan oldu. Tanrı oğlu İsa'yı, asli günahın kefareti olarak feda etmeseydi, insanoğlu ebediyen kurtuluşu bulamayacaktı.⁵⁸⁴ Hemen hemen bütün Hıristiyanlar, vaftiz⁵⁸⁵ sayesinde insanların Hıristiyanlığa girerek, asli günahı kurtulduklarına ve İsa ile bütünleşerek nimete kavuştuklarına; böylece insanların dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıklarına inanmaktadırlar.⁵⁸⁶

Hıristiyanlıkta, insanın yaratılış amacını tam olarak anlaşılabilmesi için bu dinin ahiret anlayışını ortaya koymak gerekir. Çünkü bu dine göre, yaşanan dünyanın sonunun geleceği, ahiret mahkemesinin kurularak ebedi mutluluk için yaratılan insanın

⁵⁸⁰ Bkz. Markos: 12/28- 30.

⁵⁸¹ Bkz. Matta: 5/43- 46.

⁵⁸² Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.95.

⁵⁸³ Hüsamettin Erdem, "Dini Ahlak ve İlahi Dinlerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıktaki Bazı Ahlaki Meselelere Mukayeseli Bir Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya- 1990, sayı: 3, s.252.

⁵⁸⁴ Bkz. Matta: 4/11- 12; H.Erdem, s.252; *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.21.

⁵⁸⁵ Vaftiz; Kelime anlamı olarak yıkanmak, suya dalmak anlamına gelir. Yeni bir inanca girmek, iman tazelemek, bir günahı arınmak, herhangi bir dinsel davranışa ya da ayine hazırlanmak ve benzeri nedenlerle ya tamamıyla suya dalmak ya da vücudun yalnızca belirli kısımlarını yıkamak suretiyle yapılan ayine verilen isimdir. Bkz. Michel Meslin, "Baptism", (ER), c.II, s.59; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.379.

⁵⁸⁶ M.Erdem, "Hıristiyanlık'taki Vaftiz Anlayışı...", s.154.

davranışlarına ve söylediği söze göre muamele göreceği belirtilmektedir. Yeni Ahit'te bu durum: *"...Ağız yürekten taşanı söyler. İyi insan içindeki iyilik hazinesinden iyilik çıkarır. Kötü insan da içindeki kötülük hazinesinden kötülük çıkarır. Size şunu söyleyeyim, insanlar söyleyecekleri her boş söz için yargı gününde hesap verecekler. Kendi sözlerinizle aklanacak, yine kendi sözlerinizle suçlu çıkarılacaksınız."*⁵⁸⁷ ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Hıristiyanlığa göre, âdil bir hakim olan Tanrı, her iyiliği mükafatlandırıp, hiçbir kötülüğü cezasız bırakmaz. Amellerin karşılığı, kısmen bu dünya da görülmekle beraber, Allah birçok durumda, faziletli insanları dünyada sıkıntı ve mahrumiyet içinde, azgınları da nimet ve refah içinde bırakır. Zira O'nun hesabı, insanlarınkinden farklıdır. İnsanlara göre uzun olan bir süre, O'nun indinde pek kısadır. Nihâî hesap ve karşılık ise ancak ahirette görülecektir.⁵⁸⁸

Yeni Ahit'te ilk insan Adem'in yerden yani topraktan, ikinci insanın (İsa) gökten yaratıldığına işaret edilerek, insanın hayatta iken nasıl topraktan olan insana benzediyse aynı şekilde ölümünden sonra göksel olan insana benzeyerek ölümsüzlüğe varis olacak şekilde diriltileceği ifade edilmektedir.⁵⁸⁹ Yeni Ahit'e göre yaşam kitabı adı verilen bir kitaba ilave olarak, bu dünyada yapılan davranışlar, işlenen fiiller ve söylenen sözlerin bir kitapta kaydedilmekte olduğu ve yargılanmanın bu kitaba göre yapılacağı belirtilmektedir.⁵⁹⁰ Yargılanmanın neticesinde, iyilerin mükafatı Tanrı'yla birlikte sonsuza kadar yaşayarak ebedi mutluluğa sahip olacakları cennet olurken, kötülerin cezası ise sonsuz bir azap görecekları cehennem olmaktadır.⁵⁹¹

Yeni Ahit'te insanların ahiretteki durumları açık bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu tasvire göre, ölümden sonra ruh bedenden ayrılıp, dünyadaki çalışmasına göre ecrini

⁵⁸⁷ Matta: 12/34–37.

⁵⁸⁸ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Ankara- 1988, s.139.

⁵⁸⁹ Bkz. I.Korintliler: 15/42–52.

⁵⁹⁰ Bkz.Vahiy: 20/11- 12.

⁵⁹¹ Bkz. Hontheim, *"Hell"*, (CE), c.VII, s.208, 210; William Smith, *"Hell"*, s.370- 371.

alır. Salih kişiler ebedi mükafata giderler.⁵⁹² Onlar, ilahî cemali müşahade etmekle en büyük mükafata nail olurlar.⁵⁹³ Ve O'na karşı hiç eksilmez bir muhabbet duyarlar. Ölüler, bozulmayan bir taç taşır⁵⁹⁴ ve onun üzerinde otururlar, artık iş yapmayıp istirahat ederler⁵⁹⁵ ve “kuzu”nun (İsa) düğün törenine katılırlar.⁵⁹⁶ Ölüler, Tanrı'dan çok uzak ve başka oldukları halde yine de ona benzerler⁵⁹⁷ ve ilahî tabiata hissedar olurlar⁵⁹⁸ ve O'nun nezdinde ebediyen hükümler olurlar.⁵⁹⁹ Fakat onlar arasında amel ve faziletlerine göre bir dereceleme vardır. Ölümünden sonra ruh ne sevap ne de günah kazanamaz. Hıristiyanlığa göre insan için çalışma ve imtihan yeri yalnız yeryüzüdür.⁶⁰⁰

Hıristiyanlık'ta, Ortodokslar sadece cennet ve cehennem varlığını kabul ederken, Katolik Kilisesi ise; cennet ve cehennemle beraber cennet ve cehennem arasında yer olarak, ahirette ne tarafa gidecekleri belli olmayanların yeri olan Araf'ın varlığını da kabul etmişlerdir.⁶⁰¹ Yeni Ahit'te ; “Tanrı Egemenliği” (Matta: 19/24), “Baba'nın Egemenliği” (Matta: 26/28), “Göklerin Egemenliği” (Matta: 5/3), “Tanrının Konutu” (Esinleme: 21/3), “Baba'nın Evi” (Yuhanna: 14/1-4), “Sonsuz Yaşam” (Yuhanna: 17/3), “Göksel Konut” (II.Korintliler: 5/1-3) adlarıyla ifadelendirilen cennet; İsa'nın yolunu izleyenlerin ve ona inananların ulaşacakları mutluluk ülkesi olarak tanımlanmaktadır. Bazı simgesel yorumlara göre ise cennet, bir mekanın ismi değil, İsa ile paylaşılan bir yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰²

⁵⁹² Bkz. Matta: 25/46.

⁵⁹³ Bkz. Matta: 5/8.

⁵⁹⁴ Bkz. Petrus'un 1.Mektubu: 5/4.

⁵⁹⁵ Bkz. Vahiy: 14/13.

⁵⁹⁶ Bkz. Vahiy: 19/7- 9.

⁵⁹⁷ Bkz. Yuhanna'nın 1.Mektubu: 3/2.

⁵⁹⁸ Bkz. Petrus'un 2. Mektubu: 1/4

⁵⁹⁹ Bkz. Matta: 19/28.

⁶⁰⁰ Galip Atasağun, “Hıristiyanlık'ta Dünya'nın Sonu ve Ahret Kavramı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya- 1989, s.26- 27

⁶⁰¹ M.S. Şahin, “Doğu ve Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul-1986, sayı:IV, s.328; Ayrıca bkz. Joseph Hontheim, “Heaven”, (CE), c.VII, s.170; Hontheim, “Hell”, (CE), c.VII, s.208.

⁶⁰² Ana Biritannica, “Cennet”, İstanbul- 1992, c.VII, s.462.

Tanrı, asli ve kişisel günahlarından kurtulan ve dürüst bir hayat sürerek bir anlamda Tanrı'yla arkadaşlık kuran insanlara cennette ebedi mutluluk ve pek çok mükafat vereceğini müjdelemektedir.⁶⁰³ Ebedi mutluluk içerisinde her dileğin gerçekleştiği bir mekan olarak kabul edilen cennette,⁶⁰⁴ iyiliklere mükafat olarak verilecek nimetler, Yeni Ahit'te; Tanrı'yla beraber yaşanılacak sonsuz bir yaşam ve insanın, Tanrı'nın çocukları olması ve yeniden dirilişiyle birlikte melek haline gelerek sonsuza kadar yaşaması olarak ifade edilir.⁶⁰⁵ Yeni Ahit'te özellikle cennet ile ilgili tasvirlerin en açık şekilde yapıldığı vahiy bölümünde, Tanrı'nın yaşam kitabında adları yazılı olan insanlarla birlikte yaşayacağı konutundan bahsedilmekle beraber, cennette acı, ıstırap, gözyaşı, yas ve ölümün olmayacağı bildirilmektedir.⁶⁰⁶

Yeni Ahit'te cehennem; “ölüler diyarı” (Matta: 11/23–24), “dışarıdaki karanlık” (Matta: 8/12–13), “dipsiz derinlik” (Vahiy:17/8),“sonsuz azap” (Matta: 25/46), “sönmez ateş” (Matta:18/8), “kızgın fırın” (Matta: 13/42) ve “cehennem ateşi” (Matta: 18/9) gibi ifadelerle tanıtılmaktadır.

Hıristiyanlığa göre dünyada günah işleyenler ve gerçek imana sahip olmayanlar ölümden sonra cehenneme giderler.⁶⁰⁷ Cehennem azabının dehşeti Yeni Ahit'te “*Eğer elin ya da ayağın günah işlemene neden olursa, onu kesip at. Tek el, tek ayakla yaşama kavuşman, iki elle, iki ayakla sönmez ateşe atılmadan iyidir. Eğer gözün günah işlemene neden olursa, onu çıkar at. Tek gözle yaşama kavuşman, iki gözle cehennem ateşine atılmadan iyidir.*”⁶⁰⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Yeni Ahit'te “diş gıcirtısı, ağlayış, gazap, sıkıntı ve elem”⁶⁰⁹ vb. gibi cehennemdeki cezayı anlatan ifadeler yer almaktadır.

⁶⁰³ Bkz. Hontheim, “*Heaven*”, (CE), c.VII, s.170.

⁶⁰⁴ Bkz. Hontheim, “*Heaven*”, (CE), c.VII, s.171.

⁶⁰⁵ Bkz. Matta: 22/30; Markos: 12/25; Luka: 20/35.

⁶⁰⁶ Bkz. Vahiy: 21/3- 4.

⁶⁰⁷ Bkz. Hontheim, “*Hell*”, (CE), c.VII, s.208.

⁶⁰⁸ Bkz. Matta: 18/8- 9.

⁶⁰⁹ Bkz. Matta: 8/12; Luka: 13/28.

Hıristiyanlığa göre ölümden sonra cennette nimet, Purgatorie (Araf)⁶¹⁰ veya cehennemde azap gören yalnız ruhtur, beden ise toprak olur. Fakat kıyametten sonra Yüce Allah, kudretiyle ruhu bedene iade edecektir. Mesih, nasıl ölümler arasından kalktı ise, bütün ölümler de diriltilecektir. Böylece ebedi nimet veya azabın sadece ruha değil, aynı zamanda bedene de vaki olacağı gösterilecektir. Bu suretle nimet veya azap daha mükemmel şekilde hissedilecektir.⁶¹¹

Görüldüğü gibi Hıristiyanlığa göre; insan ebedi yaşam ve Tanrı için yaratılmıştır. İnsanın gerçek mutluluğa erişmesi için de, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Zira, bu dine göre, insanın davranışlarının karşılığı mutlaka Tanrı katında verilecektir.

3. İslam'da İnsanın Yaratılış Amacı

İslam'a göre, Allah hakim'dir dolayısıyla onun fiillerinin hepsinin bir hikmeti vardır. Zulüm ve anlamsızlıktan uzaktır.⁶¹² İnsanın yaratılışı da Allah'ın yaratma fiiliyle gerçekleştiği için insanın yaratılışının da bir hikmeti veya amacının olacağı ortadadır.

Kuran-ı Kerim'in pek çok ayetinde bu kainatın insan için yaratıldığı, her şeyin onun emrine sunulduğu, bazı ayetlerde de yeryüzünün idaresinin ona verildiği bu konuda insanoğlunun melekler alemine tercih edildiği beyan buyrulmakta ve gök alemindeki yaratıkların bu gerçeği kabul ederek boyun eğmeleri emredilmektedir.⁶¹³

Kuran'da yer alan "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"⁶¹⁴ ayeti, insanın yaratılış gayesini ibadet, yani Allah'a kulluk etmek olarak belirlemektedir. "*De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer*

⁶¹⁰ Purgatory (Araf): Katolik Hıristiyan geleneğine göre nihaî kurtuluş öncesi günahkar kişilerin henüz affolunmamış günahları nedeniyle geçici olarak ceza görecekleri yer ya da durum. Bkz. Schimmel, s.142-143; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.313.

⁶¹¹ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s.140.

⁶¹² Bkz. M.Sait Özervarlı, "*Hikmet*", (DİA), İstanbul- 1998, c.17, s.512.

⁶¹³ Hüseyin Avni Çelik, "Kuran'a Göre İnsanın Değeri ve Üstünlüğü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 1993, sayı:11, s.139.

⁶¹⁴ Zariyat: 51/56.

versin?”⁶¹⁵ ayeti de, insanın yaratılış amacına işaret ederek, insanın şerefının ve değerinin Allah’ı bilmekten ve ona kulluk etmekten kaynaklandığını bildirmektedir. Aksi halde insan ve diğer hayvanlar eşit olmaktadır.⁶¹⁶

Birçok müfessir Zariyat: 51/56. ayetinde geçen “ibadet”i bilme (marife), tanıma anlamında tefsir etmiştir. Bu anlayışa göre ayetin anlamı “*Ben insanları ve cinleri, Ben’i bilmeleri ve tanımaları için yarattım.*” demektir. Bu anlayış içerisinde ibadet Allah’ı bilmek, tanımak, O’nun hükümlerini kabullenmek ve rızasını kazanma gayreti içerisinde olmak; böylece de iman çerçevesi içine girmek, aynı zamanda iman’ı Allah’a karşı bir saygı ve sevgi olarak yaşayış biçimi haline getirmek, daha genel olarak bütün davranışlarda, bütün yapıp-etmelerde bir şuurlu hali yansıtmaktır.⁶¹⁷

İlk insan Hz.Adem’in yaratılışıyla ilgili olarak Kuran’da geçen “*Bir zamanlar Rabbin, meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti.*”⁶¹⁸ ayetinden hareketle, insanın Allah’ın halifesi olarak yaratıldığı belirtilmiştir.⁶¹⁹ Kuran’a göre, Allah insanın yaratıcısı, insan da O’nun yaratığıdır. Bütün yaratılmışlar içinde insan neredeyse Allah kadar önemsenen bir varlık pozisyonundadır. İnsan, her ne kadar yaratılmışların en önemlisi olsa da Allah’ın yarattıklarından sadece birisidir.⁶²⁰ Çünkü insan ilahi bir amaç için yaratılmıştır. İnsanın halife olarak yaratılışı da bu amacı ortaya koymaktadır.⁶²¹

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da insanın diğer yaratılardan daha üstün özelliklere sahip olduğu ve dolayısıyla dünyadaki bütün varlıklara hükmedici bir konumda bulunduğu belirtilmiştir. Özellikle İslam’da Adem’in şahsında bütün insanların halife konumunda olması, insana verilen değer en açık göstergesidir ve bu bağlamda açıklanması gerekmektedir.

⁶¹⁵ Furkan: 25/77.

⁶¹⁶ Bkz. İsmail Hakkı el-Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, İstanbul- 2009, c.XVI, s.652- 653.

⁶¹⁷ Hüseyin Aydın, *İlim ,Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara- 2002, s.182.

⁶¹⁸ Bakara: 2/30.

⁶¹⁹ Talat Koçyigit- İsmail Cerrahoğlu, *K.Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara- 1984, c.I, s.88.

⁶²⁰ Bkz.Toshihiko İzutsu, *Kuran’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara- Trsz, s.114.

⁶²¹ Veysel Güllüce, “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 2001, sayı: XV, s.204.

insanın halifeliği konusunda ilk planda şu ayet zikredilmekte ve bu ayette geçen “halife” kelimesi üzerinden tartışmalar yürütülmektedir.

*“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”*⁶²²

İslam literatüründe, “halife” kelimesi başkasının yerini tutan, onun makamına oturan, onun adına hükmeden kimse anlamına gelmektedir.⁶²³ Kuran’da zikredilen halife kelimesinden kastedilen Hz.Adem’le birlikte onun şahsında bütün insan cinsidir.⁶²⁴ İnsanın Allah’ın halifesi olabileceği görüşü İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Bu kanaate göre Hz. Adem ilk insandır. Allah onu yoktan yaratmış, meleklerin ona secde etmelerini emretmiş, isimleri öğretmiştir. Bunlara ilave olarak, Hz.Adem Allah’ın hükmünü yeryüzünde uygulamak için ilk peygamber olarak görevlendirilmiştir. Sayılan bu özellikler Hz.adem’in Allah’ın halifesi olarak kabul edilmesi için yeterli sebep olarak değerlendirilmiştir.⁶²⁵

İnsanların yeryüzünde halife olduğu görüşü, büyük bir çoğunluk tarafından benimsenmesine rağmen insanın kimin halifesi olduğu konusu tartışmalıdır.⁶²⁶ Diğer taraftan, insanın Allah’ın halifesi olmadığı, bu kelimeyle başka manaların kastedildiğini söyleyenler de vardır.⁶²⁷

İnsanı Allah’ın halifesi olarak görenler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar:⁶²⁸

⁶²² Bakara: 2/30.

⁶²³ Bkz. Elmalılı, c.I, s.259.

⁶²⁴ Bkz. İbn Kesir, *İbni Kesir Tefsiri*, c.II, s.230.

⁶²⁵ Bkz. M.Erdem, *Hız.Adem*, s.128- 129; Seyyid Kutub, *Fi Zıllali’l- Kuran*, Çev. M.Emin Saraç vd., İstanbul- 1993, c.I, s.114- 115; İnsanın Allah’ın mı, yoksa kendisinden önce yaşayan aynı vasıflara sahip başka varlıkların mı halifesi olduğu tartışması için bkz. M.Erdem, *Hız.Adem*, s. 127- 130; Muammer Esen, “İnsanın Halifeliği Meselesi”, *AÜİFD*, Ankara- 2004, c.45, sayı:1, s. 15- 38.

⁶²⁶ M.Erdem, s.127- 128.

⁶²⁷ Güllüce, s.173.

⁶²⁸ M.Sait Şimşek, *Kuran Kıssalarına Giriş*, İstanbul- 1993, s.177; Mehmet Nuri Güler, “Kuran’a Göre Halife Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa- 1995, sayı:II, s.161.

1. Müfessirler: Halife kelimesiyle, insanın yeryüzünde Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirmekle görevli bir varlık olduğunu anlatmak isterler.

Örneğin; Elmalılı M.Hamdi Yazır'ın bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir: *“Allah ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, bir halife tayin edeceğim demiştir ki bunun anlamı şudur: Kendi iradem, kudret ve sıfatımdan ona bazı yetkiler vereceğim. O, da bana nispetle, benim adıma, yarattıklarım üzerinde birtakım yetkilere sahip olacak, benim adıma hükümlerimi yürütüp uygulamaya koyacaktır. O, bu konuda asıl olmayacak, kendi zatı ve şahsı adına asil olarak hükümleri uygulayıcı değil, ancak benim adıma bir vekil, bir kalfa olacaktır. İradesiyle benim irademi, benim emir ve kanunlarımı uygulamaya memur olacaktır. Sonra da onun arkasından gelenler, ona halef olarak aynı görevi yürüteceklerdir. Ve böylece “Sizi yeryüzünde halife kılan odur.”⁶²⁹ ayetinin sırrı gerçekleşecektir. Bu anlam Sahabe ve tabiinden uzun uzadıya aktarıla gelen tefsirlerin özetidir.”⁶³⁰*

2. Mutasavvıflar: Halife kelimesiyle, insanın bir takım mertebeleri katederek Allah ile bütünleşmesini kastederler.

Örneğin; halife kavramını tasavvufun temel kavramlarından bir haline getiren⁶³¹ İbn Arabi, bu durumu, Allah'ın insanı, alemin gözbebeği olarak yaratmasıyla açıklamakta⁶³² ve şu şekilde ifadelendirmektedir. *“Gözbebeğinin göze nisbeti ne ise, insanın Allah'a nisbeti odur. Allah onunla yaratıklarını seyretmekte ve onlara rahmet etmektedir.”⁶³³* Ayrıca, İbn Arabi açısından insan-ı kamil, iç çatışmalarından kurtulmuş, varlıkla irtibata geçmiş, varlığındaki zıtlıkları anlamlı bir bütünlüğe kavuşturabilmiş bir model insandır. Çünkü, insan sevgiyle var edilmiş, bilgi sahibi kılınmış ve belli bir

⁶²⁹ Fatır: 35/39.

⁶³⁰ Elmalılı, c.I, s.258- 259.

⁶³¹ Bkz. Süleyman Uludağ, *“Halife”*, (DİA), İstanbul- 1997, c.XV, s. 300.

⁶³² Erginli, s.185.

⁶³³ Bkz. Ahmed Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İstanbul- 1995, c.I, s. 128.

değerler sistemine göre hareket etmesi istenmiştir. Varlığının anlamını kavrayabilmesi için de her insanın önce değerler sistemine göre hareket etmesi, bu hareketi sonucunda yeni bilgilere ulaşması, varlığının temelindeki sevgi ve iyilik ilkesine ulaşması gerekmektedir. Bu düzeye ulaştığı zaman insan “halife” niteliğine sahip olmaktadır.⁶³⁴

Yeryüzünde ve göklerde olan her şeyin insanın hizmetine sunulması ve onun için yaratılmış olması, insanın pek çok varlığa hükmetmesi, icat ve keşif kabiliyetinin olması, böyle bir konumda olan insanın, naib manasında, Allah’ın halifesi olmasına uygun düşmektedir.⁶³⁵

İnsan hayatını ezeli bir mücadele meydanına ve bitmeyen ahlaki bir cihada benzeten Fazlur Rahman’a göre; insan gereken gayreti gösterirse, Allah bu mücadelede onunla beraberdir. İnsan, kelimenin tam anlamıyla bu mücadele ile yükümlü kılınmıştır. Çünkü o, Allah’ın halifesi sıfatıyla gereğini yerine getirebilmek için hür iradeyle donatılmış olarak yaratılmışlar içerisinde benzersiz bir yer işgal etmektedir. İşte insana yüklenen bu görevi, yani yeryüzünde ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevini Kuran, “emanet” olarak tasvir etmiştir.⁶³⁶ Bu görevi Allah, gökler ve dağlara teklif ettiği halde, bunun yükünden çekinerek kabul etmezken insan kabul etmiştir.⁶³⁷ Kuran insanın bu görevi yüklenecek seviyeye çıkamadığından sık sık şikayet etmektedir.⁶³⁸ Zemaşeri, emanet kelimesiyle bütün dini vazifelerin kastedildiğini ifade etmektedir.⁶³⁹

Kuran’da yer alan “Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”,⁶⁴⁰ “İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanır? Evet, bizim, onun parmak uçlarını bile aynen eski

⁶³⁴ Erginli, s.195.

⁶³⁵ Güllüce, s.177.

⁶³⁶ Fazlur Rahman, s.51

⁶³⁷ Ahzab: 33/72.

⁶³⁸ Fazlur Rahman, s.168.

⁶³⁹ Bkz. Zemaşeri, c.III, s.546- 547.

⁶⁴⁰ Mü’minun: 23/115.

haline getirmeye gücümüz yeter."⁶⁴¹ gibi ayetler insanın bir amaç için yaratıldığını ve ahirette, dünya hayatında yaptıklarından hesaba çekileğini ifade etmektedir. Zikredilen ayetler insanların kısacık ömürlerinde Allah'a itaat edip, ibadet etmek ve takva sahibi olmakla kurtuluşa erişebileceklerine dikkat çekmektedir.⁶⁴²

Kuran'da hayat ve ölümün yaratılış hikmetinin, kimin iyi, kimin kötü işler yapacağını denemesi olduğu⁶⁴³ ve insanın nihaî akıbetinin, dünyada yaptığı iyi veya kötü işler sonucunda belirlendiği bildirilmektedir: *"O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darmadağınık geri dönüp gelirler. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."*⁶⁴⁴

Kuran'a göre insanın her yaptığı, daha sonra hesabı sorulmak üzere görevli melekler tarafından kayda geçirilmektedir.⁶⁴⁵ Kıyamet günü insanın amelleri tartılacak, terazisinin iyilik kefesi ağır gelenler Cennet'e, hafif gelenler ise Cehennem'e gönderileceklerdir.⁶⁴⁶

Kuran'ın ahiret tasviri, genelde cennet zevkleri ve cehennem azabı şeklindedir. Her şahıs o gün artık yalnızdır; akrabaları, arkadaşları, aile ve kabileleri veya milleti artık ona yardım edemez.⁶⁴⁷ Kıyamet gününde Allah diyecektir ki: *"Andolsun ki, sizi ilk defa arattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkada bırakacaksınız."*⁶⁴⁸ Ve işte o gün *"Kişi, kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi*

⁶⁴¹ Kıyame: 75/3- 4.

⁶⁴² Bkz. İbn Kesir, *İbn-i Kesir Tefsiri*, c.VII, s.478.

⁶⁴³ Bkz. Mülk: 67/2.

⁶⁴⁴ Zilzal: 99/6- 8.

⁶⁴⁵ Bkz. Kamer: 54/52- 53.

⁶⁴⁶ Bkz. Araf: 7/8-9.

⁶⁴⁷ Bkz. Meryem: 19/80.

⁶⁴⁸ Enam: 6/94; Meryem: 19/80.

*vardır.*⁶⁴⁹ Dolayısıyla Kuran, insanları “yarına hazırlık yapmaya” devamlı teşvik etmektedir.⁶⁵⁰

Kuran-ı Kerim, bu dünyada erkek veya kadın olsun, Allah’a iman eden, O’nun elçilerini kabul eden ve bu elçilerin mesajlarıyla bildirdiği ahlaki ilkeler çerçevesinde erdemli bir şekilde yaşayan ve insanlığın yararına güzel işler yapan insanların, ahirette cennet nimetleriyle mükafatlandırılacaklarını bildirmektedir.⁶⁵¹ Kuran’da salihlere nimet olarak verilecek cennet, içinde nehirler ve pınarlar akan,⁶⁵² her çeşit ağaçların bulunduğu,⁶⁵³ bol yeşillikli⁶⁵⁴ ve koyu gölgeli,⁶⁵⁵ şiddetli soğuk ve sıcaklığın olmadığı ılıman iklimli bir yurt⁶⁵⁶ olarak tasvir edilmektedir.

Cennet korku, hüznün, keder ve elemnin olmadığı bir yerdir.⁶⁵⁷ Ayrıca Kuran’da erdemli bir şekilde hayat sürerek cenneti hak edenlere, akıl ve hayal sınırlarını aşan nimetlerin verileceği bildirilmektedir.⁶⁵⁸

Dünyada yaşanan hayatın acıları, keder ve üzüntülü durumların zıddına, orada tamamen kedersiz lezzet, maddi ve manevi yönden zevk ve keyif verici mükemmel bir hayat yaşanacaktır. Çünkü cennet hayatı, tamamen iyiler ve iyiliklerden oluşan homojen bir sosyal yapıyı ihtiva etmektedir. Orası kötüler ve kötülüklerin olmadığı iyiler ve güzellikler diyarıdır.⁶⁵⁹

Cennetin yeri hususunda Kuran’da onun semada, yükseklerde ve cehennemden yukarıda⁶⁶⁰ olduğunu bildiren ayetler vardır. Bu ayetlerin ifade ettikleri mana

⁶⁴⁹ Abese: 80/34- 37; Mearic: 78/10- 14.

⁶⁵⁰ Bkz. Haşr: 59/18.

⁶⁵¹ Bkz. Bakara 2/25; Ra’d: 13/22, 23; Nahl: 16/97.

⁶⁵² Bkz. Tevbe: 9/89.

⁶⁵³ Bkz. Rahman: 55/48.

⁶⁵⁴ Bkz. Rahman: 55/64.

⁶⁵⁵ Bkz. Nisa: 4/57.

⁶⁵⁶ Bkz. İnsan: 76/13.

⁶⁵⁷ Bkz. Secde: 32/17; İnsan: 76/20.

⁶⁵⁸ Bkz. Araf: 7/35; Zuhuruf: 43/68; Bakara: 2/38; Yunus: 10/62.

⁶⁵⁹ Mustafa Sönmez, “Zemahşeri’nin Keşşaf’ında Cennetle İlgili İfadelerin Tahlili”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum- 2009, sayı:38, s.156.

⁶⁶⁰ Bkz. Araf: 7/40, 50; Gaşiye: 88/10

doğrultusunda cennetin yükseklerde olduğuna dair kanaatin İslam bilginlerinde hakim olduğunu görür.⁶⁶¹

Kuran’da yer alan “*Gerçek şu ki, biz insanı katışıksız bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık; onu imtihan edelim diye iştir ve görür kıldık. Şüphesiz ki, biz ona (doğru) yolu gösterdik.*”⁶⁶² ayetinde belirtildiği üzere imtihan amacıyla yaratılan insanlardan delalete düşenler ise ahiret yurdundaki cehennemde çeşitli azaplara müstehak olacaklardır.⁶⁶³ Bu azap çeşitleri, tarifi imkansız şiddette sıcaklığı olan alevli bir ateşle cezalandırılma,⁶⁶⁴ kaynar su⁶⁶⁵ ve irin içirilmesi,⁶⁶⁶ zakkum yedirilmesi,⁶⁶⁷ kavurucu sıcak rüzgar,⁶⁶⁸ kapkara bir duman,⁶⁶⁹ demir topuzlarla dövülmek⁶⁷⁰ ve zincire vurulmak⁶⁷¹ şeklinde sıralanabilir. Cehennemdeki azap türleri kuşkusuz burada sayılanlarla sınırlı değildir.

Kuran’a göre insan, işlemiş olduğu günahların cezasından bizzat kendisi sorumlu olacak ve hesap günü kimse kimsenin günahını yüklenemeyecektir.⁶⁷² Bu anlamda Kuran’da sorumluluk bireysel olup, Hıristiyanlık’ta yer alan asli günah anlayışı, İslam açısından kesinlikle kabul edilebilecek bir anlayış değildir; nitekim Kuran’da ilk insanlar olan Hz. Adem ve Havva’nın (Rabbinden kelimeler alıp tövbe ettikten sonra) işlemiş olduğu günahın affedilmiş olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷³

Sonuç olarak Kuran’a göre; insan bu dünyada, hem şükür konusunda hem de sabır konusunda imtihan edilmektedir. İnsan bu imtihanın neticesini almak için hesap

⁶⁶¹ Sönmez, s.143.

⁶⁶² İnsan: 76/2- 3.

⁶⁶³ Bkz. İnfitar: 82/ 13- 14.

⁶⁶⁴ Bkz. Ankebut: 29/54; Zümer: 39/16.

⁶⁶⁵ Bkz. Hac: 22/19- 20.

⁶⁶⁶ Bkz. Nebe: 78/24–26.

⁶⁶⁷ Bkz. Saffat: 37/62–67.

⁶⁶⁸ Bkz. Tur: 52/27.

⁶⁶⁹ Bkz. Vakıa: 56/43- 44.

⁶⁷⁰ Bkz. Hac: 22/21.

⁶⁷¹ Bkz. İbrahim: 14/49.

⁶⁷² Bkz. Enam: 6/164; İsrâ: 17/15.

⁶⁷³ Bkz. Fazlur Rahman, s. 53; Bakara: 2/37.

gününde İlahi huzura çıkacaktır.⁶⁷⁴ Yüce Allah ahirette insanlara karşı sonsuz yücelik ve sınırsız merhamet sahibi olacaktır.⁶⁷⁵ Zira Allah'ın ahirette, dünyada iken hür iradesiyle buyruklarına uymayanları cezalandırırken, buyruklarına uyanları ödüllendirmesi onun adalet ve merhamet sıfatlarının bir gereğidir.⁶⁷⁶

D. KARŞILAŞTIRMA

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre, yaratıcı Allah'tır ve kainattaki bütün mevcudatı yarattıktan sonra insanı yaratmıştır. Bu dinlere göre insanın prototipi olarak kabul edilen Hz.Adem ilk insandır. Hz.Adem hem bedenen hem de ruhen mükemmel bir şekilde yaratılmış ve insan nesli kendisinden çoğalmıştır. Nitekim bu dinlerin kaynaklarında insana Ademoğlu diye hitap edilmiştir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da ilk insan ve insanlığın prototipi olarak kabul edilen Adem'in topraktan yaratıldığı noktasında görüş birliği olmasına rağmen bu toprağın nereden ve nasıl alındığı ile hangi aşamalardan geçerek ilk insanın meydana geldiğiyle ilgili yorum farklılıkları bulunmaktadır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve psikolojik özelliğinin belirleyicisi olan ruhunun ise Allah tarafından insana verildiği bu dinler tarafından kabul edilmekle birlikte ruhun insana ne şekilde verildiği noktasında yorum farklılıkları mevcuttur. Bu üç dine göre de, insan sahip olduğu ruhu dolayısıyla hem akıl hem de özgür iradeye sahiptir. Dolayısıyla yaptıklarından sorumlu bir varlıktır. Ancak Hıristiyanlık'taki asli günah anlayışında, insanın kendi iradesi dışında günahkar bir tabiata sahip olduğu ve bu günahtan kurtuluşun sadece Hz.İsa'ya iman etmekle gerçekleşeceği belirtilir.

Allah'ın ilk insan Hz.Adem'i yarattıktan sonra emriyle meleklerin ona secde etmeleri ve insanın üstünlüğünü bu şekilde kabul etmeleri İslam'da önemli bir konudur.

⁶⁷⁴ Bkz. Enbiya: 21/35.

⁶⁷⁵ Bkz. Hac: 22/65; İsrâ: 17/66; Fetih: 48/29; Nahl: 16/47.

⁶⁷⁶ Özsoy- Güler, s.299.

İnsanın, yaratılış gayesine göre hareket ettiği takdirde meleklerden bile üstün olabileceğini gösteren bu İslami inanç, diğer dinlerde hiç üzerinde durulmayan bir konudur. Yahudilikte insan en üstün bir varlık görülürken, bu üstünlük onun davranışlarından çok zâtı ile beraber olmaktadır. Hıristiyanlıkta ise insan, başlangıçta “Asli Suç”un mahkumu olarak varlıkların en alt seviyesinde iken, İsa’ya ve onun öğretilerine sadece bir iman ile en üst seviyeye yükselmektedir.⁶⁷⁷

İnsanın maddi-manevi özelliklerini ifade etmek için büyük önemi olan “Adem’in Allah’a benzer surette yaratılması” konusu bu üç dinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, farklı görüşlerle birlikte, bu benzeyişin manevi anlamda olabileceğini ifade etmişlerdir. İnsanın akli ve ruhu bu benzeyişin en önemli göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Kuran’da ise “Allah’ın eşi, benzeri ve ortağının olmayacağı” açık bir şekilde bildirilmiştir.

Dinlerin insana bakışını ve insani özellikleri ortaya koymada önemli bir yere sahip olan Havva bu üç dinde ilk insandan sonra yaratılan ikinci insan ve ilk kadın olarak kabul edilmektedir. Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Havva’nın Adem’in kaburga kemiğinden yaratıldığına inanılır. Kuran’da ise Havva ismi yer almazken, İslam literatüründe Ehl-i kitabın anlayışını yansıtabilecek şekilde Havva’nın Adem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı kanaati hakimdir.

Bu üç dine göre Adem ve Havva’nın dünyadan önceki hayatları önemlidir. Nitekim, bu dinlerde Adem ve Havva’nın yaşadığı yerin cennet olduğu noktasında ittifak varken cennetin nerede ve nasıl bir yer olduğu noktasında yorum farklılıkları mevcuttur. Tevrat’a göre, Adem cennete bakmak ve orayı korumak göreviyle konurken, İslam’ a göre bu konuş tamamen ilahi bir hikmettir. Bu üç dinde de, Adem ve Havva cennette imtihan aracı olarak yer alan “yasak ağaç”tan yemeleri sonucu dünya hayatıyla

⁶⁷⁷ M.Erdem, *Hız. Adem*, s.173- 174.

cezalandırılmıştır. Sonuçta, Adem ve Havva'nın işlemiş oldukları suç nedeniyle dünyaya gönderilmeleri insanoğlunun dünya hayatının başlangıcı olmuştur.

İnsanın hem maddi hem de manevi özellikleri üzerinde etkili olan, Adem ve Havva'nın işledikleri suçun kendilerinden sonra gelen insanlara geçip geçmediği konusu üç dinde farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Yahudilik'te Adem ve Havva'nın suçlu olarak dünyaya indirildikleri fakat bu suçun başka insanlara geçmediği inancı vardır. Hıristiyanlıkta “Asli Suç” kavramıyla ifade edilen bu doktrine göre, Adem ve Havva'nın işledikleri bu ilk suç onlarla birlikte dünyaya inmiş ve miras yoluyla bütün insanlara geçerek onları günahkar kılmıştır. Tanrının bir lütfu olarak da Mesih İsa, Haç'ta kendisini feda ederek insanlığı bu suçtan kurtarmıştır. İslam'da ise Adem ve Havva'nın Allah'a tövbe ederek bu suçtan kurtuldukları ve herkesin kendi yaptığı için karşılığını görmesi dolayısıyla kimsenin başkasının suçundan sorumlu tutulamayacağı bildirilmektedir.

İnsanın Allahın halifesi olması anlayışı yorum farklılıklarıyla beraber bu üç dinde de kabul edilen bir görüştür. Tevrat'ta Adem'in kainattaki her şeye hakim olacağı açık bir şekilde bildirilmektedir. İslam'a göre ise yeryüzünde bir halife olarak yaratılan insan Allah'ın hükümlerini yerine getirmek ve yeryüzünde bulunan bütün mevcudat üzerinde tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Bu dinlere göre bu durum, insanın üstün tabiatına ve Allah'ın diğer varlıklar içerisinde insana verdiği değere işaret etmektedir.

Aralarında yorum farklılığı bulunsada Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki seçilmişlik anlayışı bu iki dinde belli bir ırkın veya zümrenin diğer insanlardan üstünlüğünü ortaya koyan bir durum iken İslam'da bütün insanların Allah katında eşit olduğu ve üstünlüğün ise ancak “takva” ile gerçekleşeceği bildirilmektedir.

Bu dinlere göre diğer varlıklardan farklı özelliklere sahip olan insan bir amaç için yaratılmıştır. İnsanların bu amaca yapacakları hizmete göre de dünya hayatından sonraki

hayatlarındaki durumları belli olacaktır (Yahudilik'te ahireti kabul etmeyen görüşler de mevcuttur). Bu üç dinde de insanın yaratılış amacı iyi işler yapmak ve Allah'ın emirlerine yerine getirmek olarak tarif edilmiştir. Zira, insan sahip olmak istediği ebedi mutluluğa ancak bu şekilde erişebilecektir.

II. BÖLÜM

YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'IN İNSANA VERDİĞİ TEMEL HAKLAR VE UYGULAMALAR

İnsan hakları günümüzün en fazla tartışılan konularından biridir. Başlıca hukuk sistemleri, siyasi rejimler, felsefi ve dini ekoller, insanın kişiliğine bağlı olarak, dokunulmaz, vazgeçilmez ve başkalarına devredilmez bazı hak ve hürriyetlerinin olduğunu kabul etmektedir. İnsan haklarının mahiyeti ve sınırları konusunda, henüz tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Ancak tüm yaklaşımlarda, “insanın diğer varlıklardan farklı ve üstün” olduğu düşüncesinden hareket edildiği söylenebilir.⁶⁷⁸ Farklı yaklaşımların kabul ettikleri hak ve özgürlükler insan içindir ve bireyin temel hakkıdır.

Genel olarak hak kelimesinin ahlaki ve siyasi olmak üzere iki temel anlamı vardır. Bunlarda doğruluk ve yetkidir. Birincisinde bir şeyin doğru (haklı) olduğundan ya da doğru (haklı) bir eylemden söz edilir. İkincisinde ise, bir kimsenin bir hakka sahip olması ifade edilir.⁶⁷⁹ Felsefe terimi olarak ise hak; insan varlığına, bir kimseye var olan yasalarla, evrensel beyannameler ya da en azından sözlü bir gelenekle tanınan belli şekillerde hareket etme özgürlüğü şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁸⁰

Temel haklar kavramı ise insanın doğmaktan başka hiç bir şey yapmadan sahip olduğu hakları ifade eder.⁶⁸¹ İnsanın sadece bir varlığa sahip olmakla elde ettiği bu temel hakların özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1- Bu haklar, insanların var oluş itibariyle sahip olduğu ve hiçbir şekilde devredemeyeceği ve vazgeçemeyeceği haklardır. Bu hakları reddetmek, kişinin insan olma niteliğini reddetmektir. Çünkü bunlar insanı insan yapan öğelerdir.

⁶⁷⁸ Şükrü Karatepe, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri”, *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-94)*, Ankara- 1996, s.109.

⁶⁷⁹ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan- Levent Korkut, Ankara- 1996, s.19.

⁶⁸⁰ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul- 1999, s.394- 395

⁶⁸¹ Donnelly, s.19.

2- Bu haklar, herhangi bir iktidar ya da güç tarafından verilmemişlerdir. Aksine, herkes doğuştan bu haklara sahiptir. Bu haklar devletten ve toplumdan önce mevcuttur.

3- Bu hakların uygulanması engellenemez. Çünkü bu haklar mutlaklıdır. Hiçbir şekilde ve hiçbir düşünce ile geçersiz kılınamazlar.

4- Bu haklar, evrensel bir nitelik taşıması itibarıyla zaman ya da mekan ile sınırlanmaz.⁶⁸²

Temel haklardan hareketle temellendirilen ve bugünkü halini alan insan hakları kavramı, günümüzde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde⁶⁸³ belirtilen haklar haline gelmiştir. Zira, modern zamanların bir kavramı olarak ortaya çıkan insan hakları kavramı, insanın varlığı itibarıyla sahip olduğu, özelliklerini sıraladığımız temel hakları kapsamaktadır. Günümüzde her platformda adını sıkça duyduğumuz insan hakları en yaygın ve kabul gören tanımıyla kişinin sırf bir insan olduğu için sahip olduğu haklar demektir.⁶⁸⁴ Dolayısıyla insan haklarından yararlanma için insanın ilave bir niteliğe sahip olmasına ihtiyaç, zorunluluk ve gereksinim yoktur. Bu haklar dili, dini, ırkı ve cinsiyeti ne olursa olsun her insanın şartsız yararlanabileceği haklardır.⁶⁸⁵ Zira, insan hakları, devlet ve siyasi otorite tarafından bireye verilmiş bir lütuf olmayıp, bireyin yaşam için vazgeçemeyeceği doğal hakkıdır. Bu haklardan yoksun yaşayan insanın hayatı değerli olmaktan çıkar.⁶⁸⁶

İnsanın doğuştan sahip olduğu temel haklar ve bu haklara dayalı olarak geliştirilen insan haklarına dair kavram ve değerlerin çoğunlukla dinler ile sıkı irtibatlı

⁶⁸² İsmet Giritli- H. Atilla Güngör, *Günümüzde İnsan Hakları*, İstanbul- 2002, s.15- 16.

⁶⁸³ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (*Universal Declaration of Human Rights*); Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun Haziran 1948'de hazırladığı ve birkaç değişiklik yapıldıktan sonra 10 Aralık 1948'de, BM Genel Kurulu'nun Paris'te yapılan oturumunda kabul edilen 30 maddelik bildirimdir. Bkz. *Ana Britannica*, c.XI, s.580.

⁶⁸⁴ *İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye'de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Ed. Ahmet Uzak -Mehmet Altuntaş, Ankara- 2007, s.12; İnsan hakları kavramı modern dönemde ortaya çıkmış olsa da içerik olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Bkz. Tevhit Ayengin, *İslam ve İnsan Hakları: Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar*, İstanbul- 2007, s. 35- 53.

⁶⁸⁵ Ali Akdemir, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu* (15-17 Mayıs 2009), Çanakkale- 2010, s.6.

⁶⁸⁶ Osman Şekerci, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslam*, İstanbul- 1996, s.17.

olduğu genel olarak bilinmektedir. Çünkü, dinlerin temel kaynakları insan haklarını desteklemede ilham kaynağı olmuştur.⁶⁸⁷ Öyle ki, ilahî dinler insanın nefsinin, aklını, malını, namusunu ve dinini kutsal sayarak bunları temel esasları haline getirmişlerdir. Hatta bu bağlamda ilahi dinlerin gayesi “Bütün insanlığı kurtarmak” olarak da kabul edilebilmektedir.⁶⁸⁸

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da insan, maddi ve manevi bakımdan mükemmel bir şekilde yaratılan şerefli bir varlıktır. Yahudiliğe göre insanın şerefli bir varlık olmasına neden olan onun Tanrı suretinde yaratılışı, aklı, namusu, ahlak duygusu ve evrenin sırlarını ortaya çıkarmasıdır.⁶⁸⁹ Dolayısıyla Yahudilik insanın şerefini korumak için, insanın sahip olması gereken temel hakları, dini kaynaklarında bazı emir ve yasaklarla koruma altına almıştır.⁶⁹⁰

Hıristiyanlık’ta da Yahudilik’te olduğu gibi Tanrı suretinde yaratıldığına inanılan insan, sahip olduğu özellikleri nedeniyle diğer varlıklar içerisinde üstün bir yere sahip onurlu bir varlıktır. Hatta Tanrı’nın özünden bir parça olarak görülen insanın günahkar yaratılmış olması bile onun bu konumuna zarar vermemektedir.⁶⁹¹ Çünkü insanın Tanrı suretinde yaratılışından dolayı hayatı kutsallık kazanmıştır ve insan haklarına yapılan her türlü saldırı Tanrı’ya karşı gelmek demektir.⁶⁹² Hıristiyan düşüncesi için insan hakları, kişinin tabiatı gereği sahip olduğu, pozitif hukukun tesis etmediği, ondan aşkın; pozitif hukuktan önce var olan haklardır⁶⁹³ ve ilahi hakların toplum içinde uygulanmasıdır.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ Komisyon, “*Faith in Human Rights*”, Justice and Peace, The Hague- 2008, s.1 (“*Faith in Human Rights*” Justice and Peace adlı kurum tarafından hazırlanan 10 Aralık 2008 tarihli 3 sayfalık deklarasyondur.)

⁶⁸⁸ Bkz. Saim Yeprem, “İlahi Dinlerin Gayesi”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı- 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu ve Müzakereleri*, Ankara- 2006, s.27.

⁶⁸⁹ Bkz. Milton R. Konvitz, “Man’s Dignity in God’s Word”, *Judaism and Human Rights*, Ed. Milton R.Konvitz, Transaction Publishers, New Jersey- 2001, s.28.

⁶⁹⁰ Bkz. David Novak, “A Jewish Theory of Human Rights”, *Religion and Human Rights An Introduction*, Ed. John Witte and M.Christian Green, Oxford University Press, New York- 2012, c.34, sayı:3, s.27.

⁶⁹¹ Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, *Diyanet İlmî Dergisi*, Ankara- 1998, c.34, sayı:3, s.9.

⁶⁹² Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.10; Thomas K. Johnson, *Human Rights (A Christian Primer)*, Culture and Science Publ., Bonn- 2008, s.74.

⁶⁹³ Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.13- 14.

Tarih boyunca insan hakları konusunda, Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi ve Protestanlar ile Protestan mezhepler arasında fikir birliği mevcuttur.⁶⁹⁵ Çünkü, Hıristiyanlar insan haklarının hepsinin Tanrı'nın insana verdiği ilahi haklarla temellendirilebileceği noktasında birleşmektedirler.⁶⁹⁶

İslam'a göre, eşref-i mahlukat olan insan, Allah tarafından yeryüzünün en üst düzeyde yöneticisi (halife)⁶⁹⁷ olarak atanmış, geniş bir yetki (teshir)⁶⁹⁸ ve sorumluluk (emanet)⁶⁹⁹ ile donatılmıştır.⁷⁰⁰ Yüce Yaratıcı, mükerrem (saygın)⁷⁰¹ bir varlık olan insanın sahip olduğu hakları, onu yaratırken belirtmiştir. Zira, insan hakkı kavramı Allah'ın iradesine dayanır. Haklar insanın kişiliğinin parçasıdır ve tabi haklar ile dinler arasında sıkı bir ilişki vardır.⁷⁰² İslam'a göre insanın varlığı, onun temel insan haklarına sahip olmasının temel sebebidir. Bu evrensel bir ilkedir ve insanlar arasında din, ırk, cinsiyet, sınıf ve vatandaşlık ayrımı yapılamamaktadır. İnsan var olduğu için haklara sahiptir.⁷⁰³ İslam, ondört asırdır insan haklarını bütün derinliği ve kapsamıyla kabul ve ilan etmiş, insan haklarının korunması için bütün koruyucu tedbir ve müeyyidelerini vazetmiş ve islam toplumunu da, bu hakları teyid ve tekid edecek temel esas ve prensiplerle tanzim eylemiştir.⁷⁰⁴ Hz.Muhammed (SAV)'in Veda Hutbesi de insanlık tarihinin ilk "İnsan Hakları Beyannamesi" niteliğindedir.⁷⁰⁵ Bu çerçevede, İslam

⁶⁹⁴ Traer, s.87.

⁶⁹⁵ Traer, s.85.

⁶⁹⁶ Traer, s.87.

⁶⁹⁷ Bkz. Bakara: 2/30; Enam: 6/165; Yunus: 10/14; Fatır: 35/39.

⁶⁹⁸ Bkz. İbrahim: 14/32, 33; Hac: 22/65; Casiye: 45/13.

⁶⁹⁹ Bkz. Ahzab: 33/72.

⁷⁰⁰ Ahmet İnan, "Kuran Verileri Açısından İnsan Hakları", *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs-2009)*, Çanakkale- 2010, s.40.

⁷⁰¹ Bkz. İsrâ: 17/70.

⁷⁰² Karatepe, "İnsan Haklarının İlahi Temelleri", s.113; Harman, "Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı", s.16.

⁷⁰³ Bkz. Recep Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam*, İstanbul- 2006, s.9- 18.

⁷⁰⁴ Ahmet Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, İstanbul- 1991, s.93.

⁷⁰⁵ Yavuz Atar, "Batılı Toplumlar ve İslam'da İnsan Hakları", *Diyanet Dergisi*, Ankara- 1992, c.28, sayı:I, s.88; Bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi*, s.66- 71; Mehmet Şener, "Veda Hutbesinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-94)*, Ankara- 1996, s.125- 130.

inancında insanın canı, aklı, malı, namusu ve dini (zaruriyyat-ı diniyye)⁷⁰⁶ hem Kuran'ın mesajlarıyla hem de Hz.Muhammed (SAV)'in söz ve uygulamalarıyla koruma altına alınmıştır. İslam dini, Hz.Adem ile Hz.Havva neslinden geldikleri için bütün insanların menşe itibariyle eşit olduklarını, birbirlerine karşı doğuştan hiçbir üstünlüğe ve imtiyaza sahip bulunmadıklarını, eşit hak ve imkanlara sahip olduklarını, bunları en iyi şekilde kullanarak Allah nezdinde bir değer ve itibar kazanabileceklerini ifade etmektedir.⁷⁰⁷ Dolayısıyla, İslam'a göre "ırk, renk, makam, zenginlik, akrabalık ve dostluk ve hatta inanç farklarına bakılmaksızın herkes kanun önünde eşittir; aynı kanun bütün müslümanlara ve bazı istisnalar ile gayr-ı müslimlere tatbik edilir."⁷⁰⁸

Görüldüğü gibi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam insanın nefisini, malını, aklını, namusunu ve dinini muhafaza gibi temel haklarını koruma altına alarak, ilahi dinlerin amacı olan insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmasını hedeflemektedir. Bu başlık altında, bu dinlerin koruma altına alarak insana verdiği değeri ortaya koyan temel hakları inceleyeceğiz.

A. NEFSİ KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR

1. Yahudilik'te Nefsi Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudi geleneğinde "*insanın değeri*" kavramı, onun Tanrı suretinde yaratılmış olması doktriniyle birleştirilmiştir.⁷⁰⁹ Bu dini geleneğe göre, yaratılışın nihaî amacı olan insan, Tanrı suretinde yaratılmış olması nedeniyle diğer varlıklardan üstün bir konumdadır. Ayrıca bu dinde insan hem meleklere hem de hayvanlara ait özellikleri bünyesinde taşıyan kutsal bir varlık olarak görülmektedir.⁷¹⁰ Bu kutsal varlığın Yahudi

⁷⁰⁶ İslam, başta inanç ve düşünce özgürlüğü olmak üzere, hayatın korunması, aklın korunması, neslin korunması ve malın korunmasını (zarurat-ı hamse/ zarurat-ı diniyye) hukukun temel amaçları (makasidu's şeria) olarak belirlemiştir. Bkz. Ali Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, İstanbul- 2003, s.135- 136.

⁷⁰⁷ Nuri Topaloğlu, "İnsan Hakları ve İslam", *Diyanet Dergisi*, Ankara- 1990, c.26, sayı:I, s.4.

⁷⁰⁸ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul- 1974, c.I, s.112.

⁷⁰⁹ Harman, "Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı", s.8

⁷¹⁰ Bkz. *Midrash Rabbah, Bereshith, 14/1-2*, Ed. H. Freedman- Maurice Simon, The Soncino Press, London- 1961, c.I, s.112.

kaynaklarında temas edildiği üzere sahip olduğu en önemli hakkı yaşam hakkıdır. Çünkü insana hayat nefesini üfleyerek ona can veren⁷¹¹ de verdiği canı geri alacak olan da yalnız Allah'tır.⁷¹² Dolayısıyla insanın yaşam hakkı Allah katında çok değerli bir konumdadır. Zira, insanların canlarının kutsal olduğu ve hiçbir insanın herhangi bir nedenle öldürülmemesi gerektiği Tevrat'ta açık bir şekilde yer almaktadır.

Yahudilikte önemli bir yeri olan “On Emir” içerisindeki yasaklardan biri olan “*Katletmeyeceksin!*”⁷¹³ emri ve yine Tevrat'ta yer alan “*Suçsuzu ve salih kişiyi öldürmeyeceksin.*”⁷¹⁴ şeklindeki hitaplar insan yaşamının değerini ortaya koymaktadır. Zira, bu dinde tek bir insanı bile katletmek tüm dünyayı yok etmekle eş değer kabul edilmektedir.⁷¹⁵

Tevrat'ta insan öldürmenin yasaklandığı ve insanın yaşama hakkına riayet edilmesi gerektiği açıkça belirtilmekle beraber insan canına kıymanın cezası da en ağır cezalardan olan kısas olarak belirlenmiştir. Bu ceza Tevrat'ta “*Cana can, göze göz. Karşı taraf zarar görürse, o zaman can yerine can, göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara vereceksin.*”⁷¹⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Hatta Tevrat'ta her türlü canı vuran kişinin idam edileceği⁷¹⁷ söylenmekle beraber burada geçen “her can”dan “düşükle doğmuş ve otuz günden fazla yaşaması mümkün olmayan bir bebeğin” bile öldürülmesi halinde, idam cezasının verilebileceği yorumları yapılmıştır.⁷¹⁸

Yahudiliğe göre, Tanrı'ya yaratıcı ve bütün insan hayatının kaynağı olarak inanmış biri elbette cinayet işlemeyecektir. Dolayısıyla modern dünyada Tanrı'ya

⁷¹¹ Bkz. Tekvin: 2/7.

⁷¹² Bkz. Eyüp: 1/21.

⁷¹³ Mısır'dan Çıkış: 20/13.

⁷¹⁴ Mısır'dan Çıkış: 23/7.

⁷¹⁵ *Tora; Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (2. Kitap: Şemot)*, Terc. Moşe Farsi vd., İstanbul-2007, 20/13, s.232; Bkz. Harman, “Evensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.9.

⁷¹⁶ Mısır'dan Çıkış: 21/24- 25.

⁷¹⁷ Bkz. Levililer: 24/17.

⁷¹⁸ *Tora; Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (3. Kitap: Vayikra)*, Terc. Moşe Farsi vd., İstanbul- 2010, 21/11-14, s.248.

inancın zayıflamasıyla birlikte, insan hayatının giderek ucuzlaması tesadüf değildir. Ancak savaş durumunda, karşı tarafın amacının öldürmek olduğu açıktır. Dolayısıyla bu zamanlarda, “*Seni öldürmeye geleni, önce davranıp sen öldür.*” kuralı geçerlidir. Fakat barış zamanında hiçbir insanoğlu öldürülemez.⁷¹⁹

Yahudilik, adam öldürme dışında insanın yaşam hakkını tehdit eden diğer unsurları da ortadan kaldırmayı hedeflemiş bir dindir. Bu noktada insan yaşamı için birer tehdit kabul edilen **intihar**, **ötenazi** ve **kürtaj** gibi konuları inceleyeceğiz.

Yahudilik intiharı cinayet olarak kabul etmektedir.⁷²⁰ Tora’ya göre intihar etmek yasaklanmıştır; çünkü insan vücudu kendisine ait değildir ve insanın bedenine zarar vermeye de hakkı yoktur.⁷²¹ Zira, insana hayatı bahşeden ve onu geri alacak olan Allah’tır. Dolayısıyla intihar etmek Allah’a karşı gelmek anlamına gelmektedir ve ölümden sonraki hayatta bir takım cezaları da beraberinde getirmektedir.⁷²²

Yahudilik’te ilke olarak intihar tasvip edilmezken, geleneksel İbrani hukukunda intihar edenin akli başındayken bu fiili işlemiş olamayacağına, dolayısıyla sorumlu tutulmayacağına dair genel bir anlayış vardır. Bu sebeple intihar edenlere normal Yahudi defin merasimi uygulanır. Katliama, şirke ve zinaya zorlanma gibi durumlar karşısında ise intiharın tercih edilmesi takdire değer görülmüştür.⁷²³ Talmud’da ise, intiharın bir günah olduğu ve intihar eden kişi için geleneksel cenaze merasimi yapılmamasının gerekliliği vurgulanmıştır.⁷²⁴

Tevrat’ta, insanın yaşam hakkını tehdit eden unsurlarla ilgili olarak intihar denilince hemen akla gelen ve günümüzde hayli tartışmalara sebep olan ötenazi’ye

⁷¹⁹ Tora ve Aftara (2. Kitap: Şemot), 20/13, s.232.

⁷²⁰ Tora ve Aftara (2. Kitap: Şemot), 20/13, s.232.

⁷²¹ Pirke Avot, s.66.

⁷²² J. David Bleich, *Judaism and Healing: Halakhic Perspectives*, KTAV Publishing House, Jersey City-2003, s.198.

⁷²³ Hayati Hökelekli, “*İntihar*”, (DİA), c.XXII, Ankara- 2005, s.351.

⁷²⁴ Bkz. *The Babylonian Talmud*, By Michael L. Rodkinson, The Talmud Society, Boston- 1918, c.7- 8 , (Tract Semahoth, Chapter-II), s.2294- 2295; M. Franco, “*Suicide*”, (JE), c.XI, s.580- 581.

(euthanasia),⁷²⁵ Kral Saul'un çektiği acılardan kurtulmak için bir Amalekli'ye kendini öldürtmesi⁷²⁶ ve Avimelek'in bir kadın tarafından öldürülmeyi istemediğinden kendi emriyle uşağının onu öldürmesi⁷²⁷ örnek olarak verilmektedir. Günümüzde her insanın "onurlu bir ölüm"ü hak ettiğini dolayısıyla ötenazinin insanın hakkı olduğunu savunanlar vardır.⁷²⁸ Hatta bazı batılı ülkelerde ötenazi yasal bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Ancak ötenazi Yahudiliğin kutsal kabul ettiği insan yaşam hakkı ile tezat bir konumdadır. Çünkü, bir kişinin ölümünü hızlandırmak da cinayettir. Zira Tanrı bir kişiyi her an iyileştirebilir.⁷²⁹ Yahudilik insanlara bildirdiği mesajında; insanın son nefesine kadar mücadele etme zorunluluğu ile son anına kadar hayatı yaşamak, mutlu olmak ve Tanrı'ya şükranlarını sunmak zorunda olduğunu vurgulamaktadır.⁷³⁰

Yahudilik, insanların hayatlarını kutsal saymak ve insan hayatının tasarrufunun sadece Allah'ın yetkisinde olduğunu vurgulamak suretiyle, insan hayatını yok sayan ya da insanın ömrünü kısaltan her türlü uygulamaya karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda, insan onurunu zedeleyici ve insanın yaşam hakkını tehdit edici bir unsur olan kürtajla ilgili olarak Tevrat'ta, iki kişinin kavga ederken bir gebe kadına çarpmaları sonucu gebe kadının çocuğunu kaybedişinden ve bu durum karşısında Tanrı'nın verdiği cezadan bahsedilmektedir.⁷³¹ Kitab-ı Mukaddes yorumcuları bu olaydan bahisle hamile kadının ve çocuğun hayatının Tanrı'nın koruması altında olduğunu ve kadının doğurganlığını devam ettirmesinin Tanrı'nın takdiri olduğunu ifade etmişlerdir.⁷³²

⁷²⁵ Sözlükte; iyi, güzel, kolay ve rahat ölüm anlamlarına gelen ötenazi kendi içinde iki kısma ayrılarak; "Aktif ötenazi, iyileşmesi mümkün görülmeyen bir hastanın acı ve ıstırabını gidermek amacıyla hayata son verecek maddelerin, kendisinin veya kanuni temsilcisinin isteği üzerine bilerek kullanılması; Pasif ötenazi ise hastanın ölümüne terk edilmesi suretiyle icra edilen eylem" olarak tanımlanabilir. Bkz. Şükrü Özbuğday, *Cana Kıyma, Kan Davası ve İntihar*, Ankara-2005, s.50- 51.

⁷²⁶ Bkz. II.Samuel: 1/8- 11;

⁷²⁷ Bkz. Hakimler: 9/53- 54; Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.II, s.152- 153 (Hakimler- IX, Açıklama Kısmı)

⁷²⁸ Basill F. Herring, *Jewish Ethics and Halakhah for Our Time: Sources and Commentary*, New York-1984, c.I, s.31.

⁷²⁹ *Tora ve Aftara (2. Kitap: Şemot)*, 20/13, s.232.

⁷³⁰ <http://gremaster.livejournal.com/113682.html>, (11.09.2012).

⁷³¹ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 21/22; *Tora ve Aftara (2. Kitap: Şemot)*, 21/22- 24, s.253- 254.

⁷³² Bkz. Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.I, s.309.

Yahudilik'te kürtaj bir nevi cinayet sayılmaktadır. Ancak doğum esnasında annenin yaşam tehlikesi nedeniyle gerçekleşecek kürtaj istisnaî bir durum olarak kabul edilmektedir.⁷³³ Bu nokta da kürtajla ilgili temel tartışma insan yaşamının ne zaman başladığı noktasında şekillenmektedir. İnsan hayatının başlangıcıyla ilgili Kitab-ı Mukaddes'te herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak, embriyo'yu kırkıncı güne kadar su olarak kabul eden ve doğuncaya kadar insan olarak kabul etmeyen Talmud'a göre insan doğumla beraber tamamen insanî bir vasıf kazanmaktadır. Rabbinik yorumcuların bir kısmı ise doğumdan 13 gün sonra bebeğin tamamıyla insanî bir vasıf kazandığını kabul etmektedir. Talmud'a göre, anne yaşam tehlikesi yaşayacak şekilde doğum ağrısı çekiyorsa ve başka seçenek yoksa kürtaj gerçekleşebilir. Çünkü bu durumda annenin hayatının çocuğun hayatına göre önceliği vardır. Ancak anne çocuğun büyük bir bölümünü doğurmuşsa bu durumda kürtaj için herhangi bir müdahale de bulunulmaz. Çünkü, başka bir hayat uğruna diğer bir hayattan vazgeçilmemelidir. Yahudi hukukunun klasik kaynaklarına göre, annenin hayatı tehlike altında iken kürtajın gerçekleşmesi bir cinayet değildir. Çünkü, ceninin insanî vasıfların bir kısmını kazanmış olduğu kabul edilse bile kutsal kabul edilen annenin yaşamı tehlikede iken annenin hayatı ile ceninin hayatı eşit kabul edilmemektedir.⁷³⁴ Şu hususa dikkat edilmelidir ki, Yahudilik'te kürtaja izin verilen durumlarda amaç mevcut olan bir yaşam hakkını (annenin) korumaktır. Zira yaşam kurtarmak Tora'nın bir emridir.⁷³⁵

Yahudi hukukunda öne çıkan en önemli ilke insan hayatını koruma sorumluluğudur. Çünkü, insanın sahip olduğu temel haklarda hayatının değeri üzerine temellendirilmiştir.⁷³⁶ Hatta bu ilkenin önemi nedeniyle diğer bazı yasaklar

⁷³³ Bkz. Herring, c.I, s.31.

⁷³⁴ Bkz. Joseph G. Schenker, "The beginning of human life: Status of embryo. Perspectives in Halakha (Jewish Religious Law)", *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 2008 Jun; 25 (6), s. 271- 276.

⁷³⁵ *Tora ve Aftara (3. Kitap: Vayikra)*, 18/5, s.358.

⁷³⁶ Bkz. Robert Traer, *Faith in Human Rights: Support in Religious Traditions for a Global Struggle*, Georgetown University Press, USA- 1991, s.100.

çiğnenebilmektedir. Yahudilik'te insanın hem hayatı hem de ölüsüne kutsal ruhu barındırdığı için saygı gösterilmesi gerekmektedir. Ancak kutsal olan bu hayatı kurtarmak için bir insan organına ihtiyaç duyulduğunda bir hayatı kurtarabilmek amacıyla organ bağışına izin verilmektedir. Hatta bu şekilde yapılan bir organ bağışı büyük bir mistva (emir) sayılmaktadır. Organ bağışının sadece ölülerden değil yaşayan insanlardan da yapılmasına izin verilmektedir. Ancak, acil durumlar hariç “organ bankası”na bağışta bulunmak ve tıbbi araştırmalar için organ bağışlamak kesinlikle yasaklanmaktadır.⁷³⁷

Yahudilik insanın yaşam hakkını öncelikli olarak kabul etmiş ve bu hakkı ortadan kaldıracak her türlü uygulamayı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Yahudiliğin bu hedefi doğrultusunda unutulmamalıdır ki; insan ana rahmine kendi isteği dışında girmiş ve kendi isteği dışında doğmuştur. Ve nihayetinde kendi isteği dışında ölecektir. Çünkü, her şey Tanrı'nın takdirindedir.⁷³⁸

2. Hıristiyanlık'ta Nefsi Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Hıristiyanlığa göre insanın sahip olduğu en önemli hakkı yaşam hakkıdır.⁷³⁹ Çünkü yaşam her insanın Tanrı'dan edindiği en değerli veridir. Bir lütuftur. Yaşam adeta evrenin en gizemli oluşumudur. Tanrı'nın varlığının capcanlı bir kanıtıdır.⁷⁴⁰ Bu nedenle hangi dinden, hangi kökten, soydan, ırktan, sosyal durumdan, eğitimden, başarı düzeyinden, yaştan (ya da insanların verdiği her ne düzey olursa olsun) her bir insan kesinlikle Tanrı önünde çok ama çok değerlidir.⁷⁴¹ İnsanın sahip olduğu diğer bütün hakları da yaşam hakkının üzerine temellendirilmiştir. Bu nedenle Hıristiyanlık'ta insanın yaşam hakkını korumak için öne çıkan uygulama insan canına kıymanın

⁷³⁷ Bkz. Bleich, s.162- 195.

⁷³⁸ Bkz. Pirke Avot, s.129.

⁷³⁹ Bkz. Joseph F. Delany, “Homicide”, (CE), c.VII, s.441.

⁷⁴⁰ Turgay Üçal, Derek Malcolm, *Hıristiyan Ahlakı*, İstanbul- 2000, s.63.

⁷⁴¹ Üçal- Malcolm, s.65.

yasaklanmasıdır. Nitekim, Hz. İsa Eski Ahit'te yer verilen adam öldürmeyle ilgili yasağı *"Atalarımıza, adam öldürmeyeceksin. Öldüren yargılanacak dendiğini duydunuz."*⁷⁴² şeklinde hatırlatmaktadır. Hıristiyanlık'ta insanın kendisini veya başka herhangi birini dolaylı ve dolaysız bir şekilde öldürmesi ya da suç ortağı olması yasaklanmıştır. Çünkü Tanrı'nın kanunu ve Tanrı'nın hayatı insan yaşamını korumada bir garantör durumundadır.⁷⁴³

Hıristiyanlığa göre, yaşam Tanrı tarafından bağışlandığına göre toplumların rolü, bu görkemli eseri korumak, yaşamın değerini ve kutsallığını her zaman koruyup el üstünde tutmak olmalıdır. Yaşamın kaynağı insanın dışından gelmektedir. O zaman her insanın yaşama hakkı vardır. Bu hakkı Tanrı kişiye sunmuştur. Ancak Tanrı o hakkı alabilir.⁷⁴⁴ Dolayısıyla, hiç kimse hiçbir durumda masum bir insanı doğrudan yok etme hakkına sahip değildir.⁷⁴⁵

Yeni Ahitte: *"Başkalarını seven Kutsal Yasayı yerine getirmiş olur. Gerçekten de, zina etme, adam öldürme, hırsızlık yapma, başkasının malına göz dikme buyrukları ve bundan başka ne buyruk varsa, şu sözle özetlenir: Benzerini kendin gibi seveceksin. Sevgi benzerine kötülük etmez. Bu nedenle sevgi, Kutsal Yasa'nın yerine getirilmesidir."*⁷⁴⁶ denilerek insanın sevgi sayesinde adam öldürme dahil pek çok günahtan uzak kalacağı bildirilmektedir.

Dağdaki vaazında Hz.İsa, *"Öldürmeyeceksin!"*⁷⁴⁷ diyerek öldürme yasağını hatırlatmakla beraber öfkelenmeyi, kin gütmeyi ve intikam almayı da yasaklamaktadır.

⁷⁴² Matta: 5/21.

⁷⁴³ Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.V, s.54. (Matta: 5/21, Açıklama Kısmı)

⁷⁴⁴ Üçal- Malcolm, s. 65- 66

⁷⁴⁵ http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respe-ct-for-human-life_en.html, (01.09.2012)

⁷⁴⁶ Romalılar: 13/8-10.

⁷⁴⁷ Matta: 5/21.

Dahası Hz. İsa müridinden öteki yanağını da çevirmesini,⁷⁴⁸ düşmanını sevmesini⁷⁴⁹ istemektedir. Zira, kendisi de kendisini savunmamış, Petrus'tan kılıcını kınında bırakmasını istemiştir.⁷⁵⁰ Ancak meşru müdafa yani kendi yaşamını koruma her insanın doğal hakkıdır. Kendi yaşamını koruyan kişi kendisine saldırana öldürücü darbe indirmek zorunda kalmış olsa bile cinayete suçlanamaz.⁷⁵¹ Çünkü, insan bir başkasının yaşamından çok kendi yaşamına önem verir.⁷⁵²

İnsanların öldürücü açlıklar karşısında açlık içindeki insanlara yardım için çaba göstermemesi de büyük bir suçtur. Dolayısıyla kardeşlerini açlık içinde ölüme terk edenler de dolaylı olarak cinayet işlemiş olurlar.⁷⁵³

Yahudilik'te olduğu gibi Hristiyanlık'ta insan yaşamını tehdit eden unsurlar içerisinde intihar, ötenazi ve kürtaj gibi konular yer almaktadır. Hristiyanlık'ta intihar, hayat sahibi olan Tanrı sevgisine ters düşmektedir. Çünkü herkes kendi yaşamından Tanrı'ya karşı sorumludur. Yaşamı insana Tanrı vermiştir. Tanrı yaşamın en yüce Efendisidir ve öyle kalmaya devam etmektedir. Tanrı'nın onuru ve insan ruhunun esenliği için insan, yaşamını korumak ve onu aldığından dolayı Tanrı'ya minnet duymak zorundadır. Zira, insan Tanrı'nın verdiği yaşamın sahibi değil, kahyasıdır.⁷⁵⁴

Eski Ahit'te zikredilen intihar olaylarının yanı sıra, Yeni Ahit'te de Hz.İsa'ya ihanet eden Yahuda'nın pişmanlığından ötürü, kendini asarak intihar edişinden bahsedilmektedir.⁷⁵⁵ Bu intihar örneği üzerinde yapılan yorumlara göre, intihar ederek

⁷⁴⁸ Bkz. Matta: 5/22-39.

⁷⁴⁹ Bkz. Matta: 5/44.

⁷⁵⁰ Bkz. Matta: 26/52; *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.520.

⁷⁵¹ Bkz. *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.520- 521.

⁷⁵² Bkz. Delany, c.VII, s.441.

⁷⁵³ Bkz. Amos: 8/4-10.

⁷⁵⁴ Bkz. *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.524.

⁷⁵⁵ Bkz. Matta: 27/3-5; Donal P.O'Mathuna, "But The Bible Doesn't Say They Were Wrong to Commit Suicide, Does It?", *Suicide: A Christian Response: Crucial Considerations for Choosing Life*, Ed.Timothy J. Demy, Gary P. Stewart, Kregel Publication, USA- 1998, s.349.

ölen kişilerin ebedi mutluluğu elde etmesinden umut kesilmemelidir. Çünkü intihar eden kişi günahkar olmasına rağmen Tanrı sonsuz merhamet sahibi ve affedicidir.⁷⁵⁶

Hristiyanlığın tarihine bakıldığında ilk dönemlerde, intiharın Hristiyanlar arasında oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Ancak, Hristiyan teolog St. Augustine intiharı cinayetle eşdeğer olarak görmüş ve onun bu düşüncesi Hristiyanlık dünyasında etkili olmuştur. Ortaçağdan itibaren intihar edenler bir takım insanlık dışı muamelelerle karşı karşıya kalırken, günümüzde bu tür uygulamalar ortadan kalkmakla birlikte katoliklerde, intihar edenler Katolik mezarlığına gömülmemekte ve cenazesinde rahip bulunmamaktadır.⁷⁵⁷

Hristiyanlığa göre intihar yasaklanmıştır. Çünkü insan kendisini yaratan ve yarattığı yaşama sahip olan birisi değildir. İnsanın yaşamı geçici bir süre Allah tarafından verilmiştir. İnsan sahip olduğu bu yaşam yüzünden bütün zorluklarına rağmen Tanrı'yı sevebilir aynı zamanda hem O'na hem de insanlığa hizmetlerde bulunabilir. Zira, insanın yaşamının uzunluğu- kısalığı, çekeceği sıkıntılar ve ne zaman yaşamının son bulacağı kendi kontrolünde olan şeyler değildir.⁷⁵⁸

Hristiyanlığa göre insanın yaşam hakkını elinden alan ötenazi de, ahlakî açıdan kabul edilemez bir durumdur. Çünkü yöntemler ve nedenler ne olursa olsun, doğrudan ötenazi özürlü, hasta ve ölüm döşegindeki insanların hayatına son vermek demektir.⁷⁵⁹ Dolayısıyla hasta insanın acısını dindirmek amacıyla ölüme neden olan ötenazi insan onuruna ve Tanrı'ya karşı işlenmiş bir cinayettir.⁷⁶⁰

Hristiyanlık'ta hem ötenazi hem de intihar Tanrı'nın insan hayatı ve ölümü üzerindeki mutlak hakimiyetini reddetmek demektir. Ayrıca bu dinde her insanın

⁷⁵⁶ Bkz. Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.V, s.322- 323. (Matta: 27/3-5, Açıklama Kısmı)

⁷⁵⁷ Bkz. A.Vandeb Heeren, "*Suicide*", (CE), c.XIV, s.326- 328.

⁷⁵⁸ Üçal- Malcolm, s.117- 118.

⁷⁵⁹ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.524.

⁷⁶⁰ Delany, "*Euthanasia*", (CE), c.V, s.630.

yaşamının dünyada Tanrı'nın bir tezahürü ve yüceliğinin izi olduğuna inanılır. Çünkü Yaşam Tanrı'nın insana sunduğu bir hediyedir. Dolayısıyla bir insanı öldürmek ahlaken ne kadar yanlış ise aynı şekilde buna yardımcı olmakta yanlış bir davranıştır. Bir Hıristiyana düşen ise kardeşini gönülden severek onun acılarını paylaşmaktır.⁷⁶¹ Ötenazi hasta insana yapılan bir iyilik gibi algılanması nedeniyle “merhametli öldürme” adını alsada da, II. John Paul bu merhametin “sapkınlaşmış suni bir merhamet” olduğunu dile getirmiştir.⁷⁶²

Hıristiyanlığa göre bir insan için bütün yaşam Allah'ın armağanıdır. Ötenazi ise Allah'ın yaşam armağanını ve insan üzerindeki karar yetkisini inkar etmektir. Acı çekmek hiç kolay bir durum değildir, ama yine de insan olmanın içinde bir gerçektir. İnsan çektiği acılar içinde Allah lütfunu daha net algılayabilme şansını bulabilir. Çünkü acılar, ızdıraplar, hastalıklar güzel günlerin değeri için birer karşı yaratılıştır.⁷⁶³

Hıristiyanlık'ta insanın yaşam hakkını tehdit eden diğer bir uygulama olan kürtaja karşı da olumsuz bir tavır vardır. Zira insanın ana karnından itibaren kutsal sayıldığı Yeni Ahit'te açıkça bildirilmektedir.⁷⁶⁴ Hıristiyanlığa göre insan hayatı döllendiği andan itibaren mutlak bir şekilde korunarak ona saygı gösterilmelidir. Çünkü insan, varlığının ilk anından itibaren kişilik haklarına sahiptir, bunların arasında masum varlıkların da ellerinden alınamayacak yaşama hakları vardır.⁷⁶⁵

Katolik Kilisesine göre yaşamın efendisi olan Tanrı, insana soylu yaşamı koruma görevi vermiştir. İnsan bu görevi Tanrı'ya yaraşır biçimde yerine getirmelidir.

Dolayısıyla yaşam ana rahminde döllendiği andan itibaren özenle korunmalıdır. Kürtaj

⁷⁶¹ Bkz. Pope John Paul II: *Evangelium Vitae*, 1995, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-enc_25031995_evangelium-vitae_en.html, (08.09.2012)

⁷⁶² Bkz. Richard M.Gula, “Medical Ethics, Euthanasia”, *Christian Ethics: An Introduction*, Ed. Bernard Hoose, New York- 1998, s.278.

⁷⁶³ Üçal- Malcolm, s.124.

⁷⁶⁴ Bkz.Yeremya: 1/5.

⁷⁶⁵ http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.html, (08.09.2012); *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, s.522.

ve çocuk katillliği korkunç suçlardır.⁷⁶⁶ Zira, kürtaj Allah'ın “*Katletmeyeceksin!*” buyruğuna tamamen aykırı bir davranıştır.⁷⁶⁷

Hıristiyanlık'ta kürtaj kesin bir şekilde yasaklanmakla birlikte annenin ve ceninin durumuna göre bazı istisnaî durumlarda yer almaktadır. Kürtajla ilgili yapılan yorumlarda şu üç görüş öne çıkmaktadır:

1. Cenin tamamıyla insanî bir hüviyet kazandığında kürtaja kesinlikle izin verilmez. Çünkü insan yaşamı kutsaldır.

2. Ceninin potansiyel bir insan hüviyetine kavuştuğu ve annenin yaşamının tehlikede olduğu bazı durumlarda kürtaja izin verilebilir. Çünkü bu durumda yaşam sahibi olan anne ile potansiyel yaşam sahibi olan ceninin haklarının karşılaştırılması söz konusudur.

3. Cenin insanî hiçbir özelliğe sahip değilse kürtaja izin verilebilir.⁷⁶⁸ (Genel olarak on dört güne kadar bir cenin bu sınıfa dahil edilmektedir.)⁷⁶⁹

Hıristiyanlık'ta, Tanrı gözünde yaşayan her bir can çok önemli ve değerlidir. Tanrı'nın insana verdiği bu değer daha insanın döllenme anından başlamaktadır. Eğer Tanrı insana daha cenin halinde iken değer veriyorsa, O'nun yarattığı insanların da henüz doğmamış insan yavrusuna aynı değeri vermesi gerekmektedir.⁷⁷⁰

Hıristiyanlık'ta insanın yaşam hakkını koruma amaçlı bir uygulama olan organ nakline izin verilmektedir. Ancak bu nakil, organ vericinin ya da verici üzerinde hak sahibi olanların tam rızası olması durumunda gerçekleştirilmelidir. Yeni Ahit'te

⁷⁶⁶ Pope Paul-6, “*Gaudium et Spes,51*”, 1965, http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html, (08.09.2012).

⁷⁶⁷ Üçal- Malcolm, s.70.

⁷⁶⁸ Norman L. Geisler, *Christian Ethics: Contemporary Issues and Options*, Baker Publishing, USA- 2010, s.131.

⁷⁶⁹ Hıristiyan inancında, yumurta ve spermin bir araya gelerek yumurtanın döllenmesi anından itibaren cenin tam bir insan olarak değerlendirilmektedir. Bu demektir ki cenin anne karnında yalnızca potansiyel bir insan değildir. Potansiyel açıdan olgunlaşması gereken ve bunun için belli bir sürece gereksinimi olan yepyeni bir yaşamdır. Yaşayan insandır. Sonradan insan olacak bir model insancık şeklinde asla düşünülmemekte ve kabul edilmemektedir. Bu insanın bütün geleceği adeta bir diskete kaydolmuş program gibi bu ceninde yüklenmiş ve olgunluk zamanını beklemektedir. Bkz. Üçal- Malcolm, s.75- 76.

⁷⁷⁰ Üçal- Malcolm, s.87.

Hız.İsa'nın bir körü,⁷⁷¹ cüzzamlıyı⁷⁷² ve felçliyi⁷⁷³ iyileştirmesi ve yarı ölü bir halde bırakılan yaralıya acıyıp yardım eden kişinin *“Tanrının Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün gücünle ve bütün aklınla seveceksin. Komşunu da kendin gibi seveceksin.”*⁷⁷⁴ emrini yerine getirdiğini ifade ediş, organ nakline dayanak olarak gösterilmektedir.⁷⁷⁵

Hıristiyan kiliseler organ bağışını insan sevgisini ölümden sonra da sürdürebilecek bir imkan görmekteirler. Zira, Katolik kilisesi gönüllü organ bağışının kazançlı bir insan sevgisi/hayırseverlik eylemi olduğunu, ama hiç kimsenin böyle bir eylemle yükümlü kılınamayacağını açıklamaktadır.⁷⁷⁶

Hıristiyanlık'ta, her insan Tanrı tarafından yaratılmıştır ve bu nedenle Tanrı önünde çok değerlidir. Her insan Tanrı'nın oluşturduğu yaşama saygı göstermek ve bu yaşamı korumak için elinden geleni yapmak gibi bir sorumluluğı yüklenmiş durumdadır. Hatta Tanrı tarafından emredilen idam bile insanın yaşamına verilen değerin göstergesidir. Çünkü Tanrı insanı kendi benzeyişinde yaratmıştır. Bu nedenle kasten insan öldürmek Tanrı'ya karşı en büyük suçtur. Bir insanın yaşamını kasten sona erdirmek, bu işlemi yapan kişinin yaşamının da sona ermesini gerektirmektedir. Bu Tanrı'nın insan yaşamına verdiği değeri korumanın yoludur.⁷⁷⁷ İnsanoğlunun yaşamı anne rahminden ölümüne kadar dokunulmazlığa sahiptir. Hız.İsa'nın da *“İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın.”*⁷⁷⁸ diyerek hatırlattığı altın kural insan yaşamını korumada da geçerli olmaktadır.

⁷⁷¹ Bkz. Luka: 18/35-43.

⁷⁷² Bkz. Matta: 8/2-4.

⁷⁷³ Bkz. Markos: 2/3-12.

⁷⁷⁴ Luka: 10/27.

⁷⁷⁵ Bkz. Luka: 10/25-37.

⁷⁷⁶ Heike Baranzke, *“Dinlerin Gen Teknolojisi, Ötenazi ve Organ Nakline Karşı Tutumları”*, <http://www.konrad.org.tr/İslam%20tr%202006/15baranzkeTR.pdf>, (15.11.2012), s.187.

⁷⁷⁷ Üçal- Malcolm, s. 68.

⁷⁷⁸ Matta: 7/12.

3. İslam'da Nefsi Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

İslam'da, insanların can güvenliğine, diğer bir ifadeyle hayat haklarına büyük önem verilmiş ve onların canlarının dokunulmaz (masum) olduğu belirtilmiştir.⁷⁷⁹ Öyle ki, İslam'da zaruriyyat-ı diniyye (Dinin koruyup gözettiği temel değerler) şeklinde formüle edilen temel değerler sıralamasında “canın muhafazası” önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁸⁰ Kuran-ı Kerim'de hayatı ve ölümü yaratanın,⁷⁸¹ yaşatanın ve hayata son verenin Allah⁷⁸² olduğu bir çok ayette bildirilmektedir. Dolayısıyla Kuran'da haksız yere cana kıymak haram kılınmakla beraber⁷⁸³ “*Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur.*”⁷⁸⁴ denilerek bu günahın büyüklüğüne işaret edilmiştir. Kuran'da, kasten birini öldüren kişinin uhrevi cezasının, ebedi cehennem olduğu şu şekilde bildirilmiştir: “*Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”⁷⁸⁵

İslam'a göre, kişilerin hayat haklarına yöneltilen haksız saldırılara karşı cezaî müeyyideler getirilmesi de can güvenliğine verilen önem doğrultusunda yapılmış düzenlemelerdir. İslam'da, kişilere karşı işlenen öldürme ve yaralama suçlarına, misli ile cezalandırma (kisas) ilkesi benimsenmiştir.⁷⁸⁶ Kuran'da, “*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın kutsal kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksız bir şekilde öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu veli de kısısta ileri gitmesin. Zaten*

⁷⁷⁹ Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara- 2001, s.83.

⁷⁸⁰ İbn Aşur, *İslam Hukuk Felsefesi (Mekasidu's Şeriatu'l İslamiyye)*, Çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, İstanbul- 1999, s.151.

⁷⁸¹ Bkz. Mülk :67/1-2.

⁷⁸² Bkz. Müminun: 23/80.

⁷⁸³ Bkz. Enam: 6/151; İsrâ: 17/33; Furkan: 25/68.

⁷⁸⁴ Bkz. Maide: 5/32.

⁷⁸⁵ Nisa: 4/93.

⁷⁸⁶ Yaşar Yiğit, “İslam Ceza Hukuku Açısından Ötenazi ve Hukuki Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2003, c.16, sayı:3, s.341.

(kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır.”⁷⁸⁷ şeklinde yer alan ayete göre, velisi olduğu bir yakını haksız yere öldürülen bir kişi, kısas isteyebilir. Öldürülen kişinin velisi konumunda olan kişi, isterse katili affedebilir; bu durumda katil, öldürdüğü kişinin velisine diyet ödemek zorundadır; bu, Allah katından gelen bir hafifletme ve bir rahmettir.⁷⁸⁸ Bu şekilde kısas, hayat hakkının ve canı korumanın gereğidir. Çünkü kısas toplum için, gereksiz yere birçok insanın kanının akmasını engelleyen bir hayat kaynağı, bir yaşam vesilesi olmaktadır.⁷⁸⁹

Kuran-ı Kerim’de, doğan çocuğun kız olması nedeniyle utangaçlık hissedilerek kız çocuklarının öldürülmesine dikkat çekilmektedir. Kuran’da, “*Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki verdikleri hüküm ne kadar kötüdür.*”⁷⁹⁰ ve *Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda,*⁷⁹¹ denilerek her ne sebep olursa olsun çocukların özellikle de kız çocuklarının cinsiyetleri nedeniyle öldürülmemesi emredilmektedir.

İslam, başkalarının yaşama hakkının korunmasını isterken, kişinin kendisinin de yaşama hakkının olduğunu ve kendisine verilen hayatı korumasını istemektedir. Yani bir kişi, “*Bu hayat benimdir. Ben istersem kendimi yok ederim, yaşamıma son verebilirim.*” demek hakkına sahip değildir. Kuran-ı Kerim’de “*Kendinizi öldürmeyiniz*”⁷⁹²

⁷⁸⁷ İsra: 17/33.

⁷⁸⁸ Bkz. Bakara: 2/178.

⁷⁸⁹ Bkz. Elmalılı, c.I, s.501; Süleyman Ateş, *Yüce Kuran’ın Çağdaş Tefsiri*, (I-XII), İstanbul- 1989, c.I, s.289- 294.

⁷⁹⁰ Nahl: 16/56-59.

⁷⁹¹ Tekvir: 81/8-9.

⁷⁹² Nisa: 4/29.

ve “*Kendinizi tehlikeye atmayınız.*”⁷⁹³ ayetleri, müslümanların haksız olarak birbirlerini öldürmelerini yasaklarken, kişinin kendi kendini öldürmemesine de işaret etmektedir.⁷⁹⁴

Pek çok hadiste olduğu gibi “*Kim kendisini her hangi bir şeyle öldürürse kendisine cehennemde azap edilir.*”⁷⁹⁵ hadisinde de, her ne suretle olursa olsun, kişinin kendisini herhangi bir şeyle öldürerek intihar etmesinin akibetinin cehennem azabı olduğu belirtilmiş ve kişinin kendi hayatını sonlandırma yetkisine sahip olmadığı gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁹⁶

Kuran’da belirtildiği üzere aç ya da susuz kalarak ölümle karşı karşıya kalan muztar kişinin bu durumda haram yiyeceklerden ve haram içeceklerden ölmeyecek kadar istifade etmesine ruhsat verilmesi⁷⁹⁷ de kişinin kendi hayatını koruması gerektiğinin ifadesi olmaktadır. Bununla birlikte “*Gönlü imanla dolu olduğu halde, inkara zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah’ı inkar eder, kalbini inkara açık tutarsa, Allah’ın gazabı onların üzerindedir.*”⁷⁹⁸ hükmüne göre de inkara zorlanan kişinin, canını kurtarmak için inkar ettiğini söylemesine ruhsat verilmiştir. Bu durumlar da hayatın korunmasına verilen önemin delili olmaktadır.⁷⁹⁹

İslam’a göre, insanının yaşam hakkını tehdit eden unsurlardan birisi de ötenazidir. Ötenazi, İslam inancına kesinlikle aykırıdır hatta cinayet olarak kabul edilmektedir.⁸⁰⁰ Çünkü İslam’a göre insan ne zaman öleceğine kendisi karar veremez, insanın eceli Allah tarafından takdir edilmiştir. Bütün mevcudata hayat veren Allah’tır. İnsan ise onun halifesidir. İnsan cüz-i iradesiyle birtakım kararlar verebilir ancak Allah’ın verdiği cana kıyamaz. İnsan ölümle pençeleşirken bile şükretmeli ve şifası için

⁷⁹³ Bakara: 2/195.

⁷⁹⁴ Adem Dölek, “İnsanın Yaşama Hakkının Korunmasının Dini Dayanağı”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs-2009)*, Çanakkale- 2010, s.26.

⁷⁹⁵ Buhari, *Cenaiz*, 84.

⁷⁹⁶ Dölek, “İnsanın Yaşama Hakkının...”,s.25- 26; Karatepe, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri”, s.6.

⁷⁹⁷ Bkz. Bakara: 2/173; Maide: 5/3; Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, Ankara- 1997, s. 78.

⁷⁹⁸ Nahl: 16/106.

⁷⁹⁹ Dölek, “İnsanın Yaşama Hakkının...”, s.28.

⁸⁰⁰ Bkz. Yiğit, “İslam Ceza Hukuku Açısından Ötenazi...”, s.342.

Allah'a dua etmelidir. Çünkü İslam'a göre şifası bulunmayan hastalık yoktur.⁸⁰¹ Ayrıca, bir müslüman hastalığının günah ve hatalarına kefaret olduğunu unutmamalıdır.⁸⁰²

İslam'da intihar veya ötenazi bir yana, ıstırap ve elem içindeki bir insanın, Allah'tan ölüm talebinde bulunması bile hoş karşılanmamış, yasaklanmıştır.⁸⁰³ Bu bağlamda, "*İçinizden hiç kimse, sakın ölümü temenni etmesin...*"⁸⁰⁴ hadisini örnek olarak zikredebiliriz.⁸⁰⁵

İslam, insanın yaşam hakkını tehdit eden diğer bir unsur olan kürtajı ise, bir yaşamı sonlandırmak olarak değerlendirir; bunu büyük bir günah olarak niteler. Bir insanı katletmenin bütün insanlığı katletmekle eşdeğer olduğunu vurgular ve çocukların insana Allah'ın emaneti olduğunu; fakirlik korkusu, geçim sıkıntısı ya da şu veya bu nedenle çocukların katledilmemesini ister. Her ne kadar bazı İslam alimleri cenin ancak 4 aylık olduğunda onun tam bir insan olduğu konusunu dile getirirler de günümüzde birçok İslam alimi döllenmeden itibaren anne karnında bir hayatın başladığı ve bu hayatın korunup saygı duyulması gerektiği kanaatinde dirler. Bu bağlamda kasıtlı olarak bu hayatın sonlandırılması bir cinayet olarak değerlendirilir. Bununla birlikte kürtaja ancak annenin hayati tehlikesi gibi bazı istisnai durumlarda cevaz verilir. Bu da ancak konuyla ilgili uzman kişinin görüşü doğrultusunda olabilir.⁸⁰⁶

Bir insanın hayatını kurtarmanın bütün insanlığın hayatını kurtarmakla eş değer olduğunu söyleyerek,⁸⁰⁷ insan hayatını çok değerli kabul eden Kur'ana göre, insan hayatını kurtarmak ve bir insanın yaşamasına vesile olmak çok çeşitli şekillerde

⁸⁰¹ Bkz. Buhari, *Tıbb*,1; Tirmizi, *Tıbb*,1; İbn-i Mace, *Tıbb*,1.

⁸⁰² Bkz. Buhari, *Merda*, 1,2,3 vd.

⁸⁰³ Buhari, *Merda*, 19; Müslim, *Zikr*, 10.

⁸⁰⁴ Buhari, *Temenni*, 6; Müslim, *Zikr*, 13.

⁸⁰⁵ Yiğit, "İslam Ceza Hukuku Açısından Ötenazi...", s.345.

⁸⁰⁶ Bkz. Gündüz, "Dinler Tarihi Açısından Kürtaj", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, sayı:24, İstanbul- 2012, s.16- 19; Hüseyin Atay, "Kuran ve Hadis'te Aile Planlaması", *AÜİFD*, Ankara- 1970, c. XVIII, s. 1- 22; Ş. Mahmud el-Kuzat, "Cenine ruh ne zaman verilir?", Çev. E. Keleş, *Diyanet İlmî Dergisi*, 38/2, Ankara- 2002; Karaman, "*Kürtaj*, Hayatımızdaki İslam-II, İnternet Baskısı- 2006, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0075.htm>, (31.10.2012); Diyanet İlmihali-II, (İslam ve Toplum), Komisyon, İstanbul- 1999, s.137- 143.

⁸⁰⁷ Bkz. Maide: 5/32.

mümkün olabilir. Organ nakli de bunlardan birisidir. Dolayısıyla organ nakli ile bu nadide cevherin devamına vesile olmak en büyük sevaplardan biridir.⁸⁰⁸

Kuran ve Sünnet, organ nakil ve bağışına özel bir atıfta bulunmaz. Böylece konu ile ilgili tartışma sahası muasır Müslüman hukukçulara bırakılmış olmaktadır. Hukukçulardan belli bir grup bu uygulamayı yasaklarken, diğer bir grup ise onu hoş karşılamaktadır.⁸⁰⁹

Organ bağış ve naklini yasaklayanlara göre, insan bedeninin Allah'ın hediye ettiği şekilde korunması son derece önemlidir ve dolayısıyla o asla bağışlanmamalı ve değiştirilmemelidir. Çünkü, insan bedeni (ilahi) bir emanet; insanın hayatı ve bedeni saygıdeğer ve kutsaldır.⁸¹⁰

Müslüman alim ve hukukçuların geniş bir çoğunluğu ise, organ bağış ve naklini desteklemektedirler.⁸¹¹ Bu alimler, “*Kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.*”⁸¹² ayetinin gereğince fedakarlık çerçevesinde, her ne olursa olsun insan hayatı için faydalı ve güzel olan her şeyin caiz olduğuna dikkat çekmektedirler. Organ nakil ve bağışına taraf olan Müslüman hukukçular, bunun ancak belli şartlar altında ve hassas prensipler çerçevesinde (Hiç kimse hiçbir şart altında organını satamaz, Organ nakil ve bağışı sadece tedavi amaçlı olmalıdır vb.) kabul edilebilir olduğuna özellikle dikkat çekmektedirler.⁸¹³

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler, İslamın insan yaşamına verdiği değeri ifade edecek niteliktedir. İnsan canının korunmasına bu derece önem verilmesinin elbette bir espirisi vardır. Çünkü, din, akıl, mal, nesil gibi temel değerler, ancak hayat sahibi insan

⁸⁰⁸ H.İbrahim Acar, “Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 2007, sayı: 27, s.24.

⁸⁰⁹ Ghulam- Haider Aasi, “Organ Bağış Ve Nakil Konusuna İslamın Hukuki Ve Ahlaki Yaklaşımı”, Çev. Mehmet Erdem, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya- 2010, sayı:XV, s.271.

⁸¹⁰ Haider Aasi, “Organ Bağış...”, s.272.

⁸¹¹ Haider Aasi, “Organ Bağış...”, s.274- 275.

⁸¹² Maide: 5/32.

⁸¹³ Haider Aasi, “Organ Bağış...”, s.276; Bkz. Karaman, “*Organ Nakli*”, Hayatımızdaki İslam-II, İnternet Baskısı- 2006, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0120.htm>, (31.10.2012); Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.168- 173.

için bir önem ifade eder ve bu değerler de, hayat sahibi insanın şahsında bir önem kazanır. Din ve onun hükümleri, hayat sahibi insanı muhatap kabul etmektedir. Akıl, mal, nesil gibi değerlerin muhafazasının da canın muhafazasına bağlı olmadığı iddia edilebilir mi? İşte bu ve benzeri gerekçelerle İslam'da insan hayatına büyük önem verilmiştir.⁸¹⁴

B. AKLI KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR

1. Yahudilik'te Akıl Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudilik'te insanı diğer varlıklardan (hayvan, bitki ve ruhsuz varlıklar) ayıran en önemli özelliği akla sahip olmasıdır.⁸¹⁵ Çünkü akıl, genel olarak bütün canlılardaki, özel olarak ise insandaki en yüce ve en üstün özellik, kuvvet ve kabiliyettir. Aynı zamanda akıl, insanın en son kemal derecesidir.⁸¹⁶ Yahudi ilahiyatçısı Maimonides'e göre akıl Tanrı'dan insana akıp gelmiş, yani feyzetmiştir. Dolayısıyla da, Tanrı'nın insandaki bir feyzi olmaktadır. Zaten ona göre insan, akla sahip olması açısından Tanrı'ya benzemektedir. Yine insan, sahip olduğu bu akıl kuvveti vasıtasıyla doğru ile yanlış birbirinden ayırmaktadır.⁸¹⁷

Yahudi Kutsal Kitabında akıl, "*Kutsal Olan'ı tanımak*"⁸¹⁸ olarak tarif edilirken, insana bütün servetine mal olsa da akla sahip çıkması tavsiye edilmektedir.⁸¹⁹ Aklın fonksiyonu kötüyle iyiyi, ruha ait olanı, geçici ve sonsuz olanı ayırt edebilmektir.⁸²⁰ Nitekim Tanrı insanlara Tevrat'ı okuyabilmeleri ve öğrenebilmeleri için akıl ve zeka vermiştir.⁸²¹ Zira, insanın içerisinde yaşadığı bu dünya şu üç temel üzerine kurulmuştur.

⁸¹⁴ Yiğit, "İslam Ceza Hukuku Açısından Ötenazi...", s.341.

⁸¹⁵ Israel Drazin, *Maimonides: Reason Above All*, Gefen Publishing House, Jerusalem- 2009, s.8.

⁸¹⁶ Hüseyin Karan, "İbn Meymun'un Düşüncesinde Aklın Sınırları ve Din-Felsefe İlişkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun- 2006, c.VI, sayı:4, s.156.

⁸¹⁷ Karan, s.157.

⁸¹⁸ Süleyman'ın Özdeyişleri: 9/10.

⁸¹⁹ Süleyman'ın Özdeyişleri: 4/7.

⁸²⁰ MacDonald, (*Eski Antlaşma*), c.I, s.314.

⁸²¹ Pirke Avot, s.38.

Tevrat öğrenmek, Tanrı'ya hizmet etmek ve iyilikseverlik.⁸²² Dünyanın temelini oluşturan bu yapıtaşlarının ayakta durması ise insana, dolayısıyla onun aklına bağlıdır. Yahudilik bu özelliklere sahip olan insan aklını korumayı insanın temel hakları arasında saymaktadır. Bu bağlamda insanın aklını etkileyen içki ve uyuşturucu madde gibi zararlı alışkanlık ve uygulamaları inceleyeceğiz.

Binlerce yıldır hem üretimi hem de tüketimi bilinen içkiye Yahudi Kutsal Kitabı'nda "*Yüreklerini sevindiren şarap*"⁸²³ ve "*Şarap yaşama sevinç katar*"⁸²⁴ şeklinde temas edilmektedir.⁸²⁵ Ancak Yahudilik şarap ve türevleri ile bütün alkollü içeceklere karşı kesinlikle olumsuz bir tavır takınmaktadır.⁸²⁶ Çünkü içki insanın akli fonksiyonlarını etkileyerek Tanrı'ya karşı görevlerini yerine getirmesine engel olmaktadır. Örneğin, Harun'a hitaben "*Sen ve oğulların Buluşma Çadırı'na şarap ya da herhangi bir içki içip girmeyin, yoksa ölürsünüz. Kuşaklar boyunca bir kural olsun bu. Kutsalla bayağı olanı, kirliyle temizi birbirinden ayırt etmelisiniz.*"⁸²⁷ emri İsraili rahiplerden tapınakta kutsal görevlerini yerine getirmeden önce içki içmemelerini istemektedir. Zira, içki rahiplerin akli fonksiyonlarını etkileyerek onların ayin için önemli olan ritüelleri yerine getirememelerine ve samimi bir şekilde ettikleri dualarda hatalar yapmalarına neden olmaktadır. Öyle ki bu durum alkollü bir pilotun uçak kullanmasına benzetilmektedir. Buradaki yasak sadece tapınakta ibadet eden rahipler için değil samimi bir şekilde ibadet eden tüm bireyler için geçerlidir.⁸²⁸

Yine Yahudi Kutsal Kitabı'nda içkinin zararlarından bahseden ibareler bulunmaktadır. "*Şarap insanı alaycı, içki gürültücü yapar, Onun etkisiyle yoldan sapan*

⁸²² Pirke Avot, s.4.

⁸²³ Bkz. Mezmurlar: 104/15.

⁸²⁴ Bkz. Vaiz: 10/19.

⁸²⁵ Bkz. Daniel B.Kohn, *Sex, Drugs, and Violence in the Jewish Tradition: Moral Perspectives*, The Rowman and Littlefield Publishing, USA- 2004, s.97.

⁸²⁶ Bkz. Kohn, s.98.

⁸²⁷ Levililer: 10/8- 11.

⁸²⁸ Bkz. Kohn, s.98- 99; 1.Samuel: 1/13-14.

bilge değildir.”,⁸²⁹ *“Aşırı şarap içenlerle, Ete düşkün oburlarla arkadaşlık etme. Çünkü ayyaş ve obur kişi yoksullaşır. Uyuşukluk da insana paçavra giydirir.”*⁸³⁰ Bu ifadelerde içkiye karşı; insanı aptallaştırarak bilgelik ve zenginlik fırsatlarından ettiği için savaş açılmaktadır.⁸³¹ Ayrıca Nuh ve Lut peygamberlerin içki yüzünden düştükleri durumlardan bahsedilirken içki ahlaksızlığın nedeni olarak kabul edilmektedir.⁸³²

Yahudiliğe göre içkiyi kullananlar sarhoşlukları nedeniyle akli fonksiyonlarını tam olarak kullanamamakta dolayısıyla Tanrı'nın emir ve yasaklarını yerine getirememektedirler. Bu durum şöyle bildirilmektedir: *“Sabah erkenden kalkıp içki peşinden koşanların, gece geç vakte kadar şarap içip kızıyanların vay haline! Onların şölenlerinde lir, çenk, tef ve kaval çalınır, şarap içilir. Ama Rabbin yaptıklarına dikkat etmez, ellerinin yapıtına aldırılmazlar.”*⁸³³

Talmud'da ise içkiyle ilgili farklı görüşler yer alsa da Rabbiler, fazla içilen içkinin insanın hem beden hem de ruhen kontrolünü kaybetmesine neden olacağı noktasında birleşmişlerdir.⁸³⁴ Hatta içki içen insanları davranışları nedeniyle koyun, aslan, domuz ve maymun gibi hayvanlara benzetenler de olmuştur.⁸³⁵ Talmud'da, sarhoş olma noktasına kadar götürmemek kaydıyla içki içmenin sakıncalı olmadığı belirtilmekle⁸³⁶ beraber sarhoşluğun ölçüsü kişinin kendisini bir krala uygun şekilde sunacak kadar kendinde olup olmaması olarak ifade edilmiştir.⁸³⁷ Midraş'ta da *“Şarap girer, akıl gider; şarap girer, gizli olan çıkar”* ibaresiyle içkinin insan aklına zararları ifade edilmiştir.⁸³⁸

⁸²⁹ Süleyman'ın Özdeyişleri: 20/1.

⁸³⁰ Süleyman'ın Özdeyişleri: 23/19- 21.

⁸³¹ Bkz. Kohn, s.100.

⁸³² Bkz. Kohn, s.102; Tekvin: 9/20- 25; 19/31- 33; Tora ve Aftara (Bereşit), 9/19- 25, s.56; 19/25- 36, s.130- 133.

⁸³³ Yeşeya: 5/11- 13.

⁸³⁴ Bkz. Kohn, s.113- 114.

⁸³⁵ Bkz. Kohn, s.117.

⁸³⁶ Bkz. Besalel, *“İman Prensipleri”*, (YA), c.I, s.232.

⁸³⁷ Kürşat Demirci, *“İslam Öncesi Dinlerde İçki”*, (DİA), İstanbul- 2000, c.21, s.457.

⁸³⁸ Arye Forta, *Judaism*, Harcourt Education Ltd., England-1996, s.104

Yahudilik'te içkinin zararlarına ve yasaklığına işaret eden pek çok ifade bulunmasına rağmen Yahudiler bazı dini ayinlerinde içkiye yer vermişlerdir.⁸³⁹

Günümüz Yahudiliğinde yapılan uygulamalara göre, içki tamamıyla kötü görülüp yasaklanmamıştır; hatta onun adeta Tanrı'nın bir ihsanı olarak telakki edildiği görülür. Ancak Yahudi Kutsal Kitabının bütün bölümlerinde sarhoşluk yani "şikkaran" olumsuz bir durum olarak kabul edilmektedir.⁸⁴⁰

Görüldüğü gibi Yahudilik'te kesin bir içki yasağı olmamasına rağmen sağlıklı düşünmeyi engellemesi, karar verme ve doğru hareket etme yeteneklerini yok etmesi nedeniyle sarhoşluk hoş karşılanmamıştır. İbadet ve dua edecekler için kesin bir yasakla beraber içki kullanımında sınırsız bir içki içme özgürlüğü tanınmazken insanın akli melekelerini kullanabilir durumda olması bir bakıma ölçü kabul edilmiştir. Zira, içki nedeniyle aklını kullanamayan sarhoşların davranışları insan onurunu zedeleyen bir durum arz etmektedir. Öyle ki, sarhoşların davranışları bazı hayvanların en iğrenç hallerine dahi benzetilmektedir.

Yahudilik'te insanı hem bedenen hem de ruhen zarar veren şeylerden korumak temel ilkelerden kabul edilmektedir. Zira, insanın hem ruhu hem de bedeni Allah tarafından yaratılmıştır. Yahudilik insan hayatını koruma ilkesiyle paralellik gösteren bu ilke çerçevesinde insanın bedenine ve aklına zarar verecek uyuşturucu gibi zararlı maddeleri de yasaklamıştır. Çünkü, bu maddeler insan hayatını ve sağlığını tehdit etmekle beraber insan aklını etkileyerek kişinin Tanrı'nın emirlerini ve dininin yükümlülüklerini yerine getirmesini engellemektedir.⁸⁴¹ Yahudilikte tıbbi meselelerde

⁸³⁹ Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.220.

⁸⁴⁰ Bkz. İşaya: 5/11, 28/7; Yereya: 35/14; Hoşea: 4/11; 1.Samuel: 1/13- 16; Ramazan Tunalı, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da İçki*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa- 2006, s.42.

⁸⁴¹ Bkz. Forta, s.104- 105.

otorite kabul edilen Rabbi Eliezer sigarayı da bu kapsamda değerlendirerek, sigarayı yasaklamak için Tevrat'ta yeterli dayanağın bulunduğunu ifade etmiştir.⁸⁴²

Buraya kadar yer verdiğimiz bilgiler çerçevesinde görülmektedir ki; Yahudiliğe göre, akıl kutsal kabul edilmekte ve aklın fonksiyonlarını engelleyecek her türlü uygulamayı engelleme ya da minimum düzeye indirme büyük önem arz etmektedir. Çünkü, Tanrı insanı akli dolayısıyla sorumlu tutmuş ve ona bir takım görevler vermiştir.

2. Hıristiyanlık'ta Akıl Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yeni Ahit'te "*Hala akıl erdiremiyor, anlamıyor musunuz?, Gözleriniz olduğu halde görmüyor musunuz? Kulaklarınız olduğu halde işitmiyor musunuz?*"⁸⁴³ denilerek insandan aklını kullanarak düşünmesi istenmekte, aklını kullanmayarak içgüdüleriyle hareket eden insanlar akıldan yoksun olan hayvanlara benzetilmektedir.⁸⁴⁴

Diğer taraftan Hıristiyanlık tarihi içerisinde aklın sınırlı olduğu ve her şeyi kavrayamayacağı da vurgulanmıştır. Öyle ki Hıristiyanlığın temel akidelerinin akılla açıklanamayacağını savunan ve ilk dönem kilise babalarından olan Tertullian (160- 225) bu durumu "*Saçma olduğu için inanıyorum.*"⁸⁴⁵ diyerek ifade etmiştir. Aynı şekilde Augustine'de "*İnanmadıkça anlayamazsınız.*"⁸⁴⁶ diyerek bu akideleri açıklamakta aklın yetersizliğini vurgulamıştır. Zira bu anlayışı benimseyenlere göre akıl bazı inançları kabul etmek için elverişli ve yeterli iken bazıları içinse yetersizdir. Örneğin akıl, Tanrı'nın varlığı ve sıfatları lehinde yeterli bir destek sunabilirken, Teslis ve enkarnasyon gibi inançları kabul ya da izah etmede yetersiz kalmaktadır.⁸⁴⁷

⁸⁴² Bkz. Forta, s.105.

⁸⁴³ Markos: 8/17-19.

⁸⁴⁴ Bkz. II.Petrus: 2/12; Yahuda: 1/10.

⁸⁴⁵ *The Ante-Nicene Fathers*, Ed. A. Roberts and J. Donaldson Charles Scribner's Sons, New York- 1903, c.3, s.525.

⁸⁴⁶ Augustinus, "*Faith Seeking Understanding*", Reading in The Philosophy of Religion, John A.Mourant and Thomas Y.Crowell Company, New York- 1956, s.258.

⁸⁴⁷ Osman Murat Deniz, *Akil- İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa- 2012, s.36.

Aydınlanma dönemiyle birlikte ise şartsız bir iman karşısında aklın yetkinliği vurgulanmaya başlanmıştır. Papa II. John Paul'e göre de akıl ile iman arasında derin ve ayrılmaz bir birliktelik vardır. Dolayısıyla tarihte vuku bulan ne varsa, aklın tüm kaynakları ile gözlenmeli, analiz edilmeli ve değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.⁸⁴⁸ Hıristiyanlık tarihi boyunca imanın rasyonelliğine yani aklın önemine vurgu yapanlar ile teolojii sadece imana dayandırarak bir anlamda akli safdışı bırakanlar arasındaki çekişme devam edegelmiştir.

Hıristiyanlık tarihinde insan aklının konumunu kısaca açıkladıktan sonra amacımız, Hıristiyanlığın temel kaynaklarında insan aklını tehdit eden unsurlara karşı bu dinin bakış açısını ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde insanın aklına zarar veren içki ve diğer bazı zararlı alışkanlıkları inceleyeceğiz.

Hıristiyanlığın içkiye bakışına bakıldığında marjinal bir grup olan Mormonlar ve Kuveykırlar dışında, içki içme adetinin oldukça yaygın olduğu görülür. Bu dinde içki içilmemesi konusunda kesin bir yasaklama olmasa da, kural olarak sarhoş olacak kadar içmemek gerektiği kabul edilir. Eski Ahit'te ilk Hıristiyanların Yahudi geleneklerinin müsaade ettiği ölçüde şarap içtikleri anlatılmaktadır.⁸⁴⁹

Hıristiyan kaynaklarında Hz.İsa'nın içkiyi helal kıldığını gösteren açık bir delil yoktur. Hz.İsa, "*Size şunu söyleyeyim, Tanrı'nın Egemenliği gelene dek, asmanın ürününden bir daha içmeyeceğim.*"⁸⁵⁰ şeklindeki ifadelerinde içkiye karşı olumsuz bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Ancak Yeni Ahit'te Hz.İsa'nın şarap kullanılan bir düğüne katılarak, düğünde şarabın bitmesiyle küplerdeki suyu şaraba çevirmesi,⁸⁵¹ onun şaraba karşı tavrıyla çelişmektedir. İnciller'de Hz.İsa kendi vasfını içki içmemek olarak

⁸⁴⁸ Deniz s.65- 66.

⁸⁴⁹ Tunali, s.102; Bkz. David B.Bletcher, "*Substance Abuse*", The Encyclopedia Of Christianity, Ed. Erwin Fahlbusch, Wm.B. Eerdmans Publishing Company, USA- 2008, c.V, s.214- 215.

⁸⁵⁰ Luka: 22/18.

⁸⁵¹ Bkz.Yuhanna: 2/1-10.

açıklamaktadır. Hz.İsa şarap içmemeye söz verdiğine göre, Ona inananların içki içmesini dini açıdan izah etmek kolay olmamaktadır.⁸⁵²

Eski Ahit'te olduğu gibi Yeni Ahit'te de içkiye karşı olumsuz bir tavır bulunmaktadır. Yeni Ahit'te Pavlus'un "*Çılgınca eğlenelere ve sarhoşluğa, cinsel ahlaksızlığa ve sefahate, çekişmeye ve kıskançlığa kapılmayalım. Gün ışığında olduğu gibi, saygın bir yaşam sürelim.*"⁸⁵³ ve "*Et yememen, şarap içmemen, kardeşinin sürçmesine yol açacak bir şey yapmaman iyidir.*"⁸⁵⁴ şeklinde içkiden uzak durulmasını isteyen tavsiyeleri yer almaktadır. Aynı şekilde Yeni Ahit'te Pavlus'un "*Şarapla sarhoş olmayın, sizi sefahate götürür. Bunun yerine Ruh'la dolun.*"⁸⁵⁵ sözü içkiye karşı olumsuz tavrını ortaya koymaktadır.

Hıristiyanlığa göre, şarap ve içki içmemek Tanrı katında övülen bir durumdur.⁸⁵⁶ Kitab-ı Mukaddes'te içki ve şarap içmeyi yasaklayan elliye yakın ayet bulunmaktadır. Bu ayetler, içki ve murdar olan şeyleri kötüleyerek insanları bunlardan sakındırmaktadır.⁸⁵⁷ Bu duruma rağmen "Tanrı'ya şükretme"⁸⁵⁸ anlamına gelen ve Hz.İsa'nın havarileriyle yediği son akşam yemeğinin anısına ekmek ve şarapla kutlanan Evharistiya (Ekmek-Şarap Ayini), kilisenin kutladığı en önemli sakramentlerden ikincisidir.⁸⁵⁹ Bu ayine temel teşkil eden son akşam yemeğinde Hz.İsa "*bu benim vücudum, bu da kanım*" demek suretiyle şarap ve ekmeği takdis ederek havarilerine vermiştir.⁸⁶⁰ Böylece, Hz.İsa'nın eti ve kanı ebedi hayatı sağlayan ve devam ettiren ruhi bir yiyecek haline gelmiştir.⁸⁶¹ Halbuki ekmek şarap ayini, İnciller'de yer alan haberlere

⁸⁵² Kaya, s.200; Luka: 22/18.

⁸⁵³ Romalılara Mektup: 13/13.

⁸⁵⁴ Romalılara Mektup: 14/21.

⁸⁵⁵ Efesliler: 5/18.

⁸⁵⁶ Bkz. Luka: 1/11-15; Timetous: 3/3.

⁸⁵⁷ Remzi Kaya, s.176.

⁸⁵⁸ Monica K. Hellwing, "*Eucharist*", (ER), c.V, s. 185.

⁸⁵⁹ Bkz. Eroğlu, "Ekmek- Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları", *AÜİFD*, Ankara- 1999, c.39, s.440.

⁸⁶⁰ Bkz. Matta: 26/29.

⁸⁶¹ Eroğlu, "Ekmek-Şarap Ayini ...", s.441.

göre, Hz.İsa'nın vasfına uymamaktadır.⁸⁶² Zamanla bu durumu ayin haline getiren kilisede önceleri senede bir defa yapılan Evharistiya, daha sonraları her hafta Pazar günü yapılmaya başlanmıştır. Eski Hıristiyanlar, Evharistiya'yı bir çeşit kurban olarak telakki etmişlerdir. Nitekim kiliselerde yapılan Evharistiya ayininde verilen ekmek ve şaraba, günümüzde de kurban gözüyle bakılmaktadır.⁸⁶³

Bütün Hıristiyan mezhepleri tarafından kabul edilen Evharistiya ayiniyle ilgili olarak, diğer bazı inanç ve kültürlerden etkilenerek şekillendiğini ifade eden yorumlar mevcuttur. Öyleki, Hıristiyanlık'ta İsa Mesih'in yeryüzüne ilk inişinde, hukuk-günah-ölüm kıskacındaki bir insan gibi yaşayıp çile çekmek suretiyle insanlara kurtuluş yolunu gösterdikten sonra yeryüzünden kurtulup ilahi aleme yükselmesi ile ileride yeniden kurtarıcı olarak geleceğinin beklenilmesiyle, Sabiilik gibi diğer bazı gnostik geleneklerde görülen "Kurtarılmış Kurtarıcı" şeklindeki yaklaşımlar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.⁸⁶⁴ Zira, Hıristiyanlık Yahudiliğin ananelerini tevarüs eden bir teşekkül değil, bilakis Helenistik- Gnostik dinlerin tesiri altında inkişaf eden bir din olarak nitelendirilmektedir.⁸⁶⁵

Hıristiyanlık'ta bütün bu yorumlara ve şarabın evharistiya ayininde açık bir şekilde kullanımına rağmen, bu dinde içki ile ilgili kesin bir serbestiyetin olmadığı aşıkardır. Çünkü Kitab-ı Mukaddes'te alkollü içeceklerin kullanımı kınanarak,⁸⁶⁶ şarabın rengine ve ahengine aldanılmaması gerektiği çünkü şarabın insanı yılan gibi ısırıp engerek gibi sokarak ahlaksız, bağımlı⁸⁶⁷ ve zorba yaptığı⁸⁶⁸ bildirilmekte, ayrıca

⁸⁶² Remzi Kaya, s.200.

⁸⁶³ Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, İstanbul- 1999, s.203- 204.

⁸⁶⁴ Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara- 2001, s.107.

⁸⁶⁵ Schimmel, s.173.

⁸⁶⁶ Bkz. Geisler, s.359.

⁸⁶⁷ Bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri: 23/31-35.

⁸⁶⁸ Bkz. Süleyman'ın Özdeyişleri: 4/17.

sefahat, şehvet, sarhoşluk, çılgın eğlenceler, içki alemleri ve ilke tanımayan putperestlik içinde yaşayanların Tanrı'nın isteğinden uzaklaştıkları⁸⁶⁹ ifade edilmektedir.

Hıristiyanlığa göre içkiyle birlikte insanın aklını tehdit eden uyuşturucu maddelerden olan esrar, kokain ve eroin kutsal kitap döneminde mevcut değildir.⁸⁷⁰ Ancak Yeni Ahit'de *“Bedeninizin, Tanrı'dan aldığınız ve içinizdeki Kutsal Ruh'un tapınağı olduğunu bilmiyor musunuz? Kendinize ait değilsiniz. Bir bedel karşılığı satın alındınız; onun için Tanrı'yı bedeninizde yüceltin.”*,⁸⁷¹ *“Bedeni ve ruhu lekeleyen her şeyden kendimizi arındıralım; Tanrı korkusuyla kutsallıkta yetkinleşelim.”*⁸⁷² gibi ifadelerde insanın bedeninin ve ruhunun Tanrı'nın emaneti olduğu dolayısıyla bu emanete zarar verecek uygulamalardan kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca insandan ayık ve iblise karşı uyanık olmasının istenmesi,⁸⁷³ insan aklını etkileyen uyuşturucu maddelerinin kullanımının bu emirlerle uyumayacağını ortaya koymaktadır. Samimi bir Hıristiyan'ın bu tarz kötü alışkanlıklar içinde olması aslında düşünülemeyecek bir olgudur. Hıristiyanlar bu alışkanlıkların tehlikesi karşısında Rab'be sığınarak bu tehlikelerin kenarından dönebilme imkanına sahiptir.⁸⁷⁴

Hıristiyanlık tarihi içerisinde akla yüklenen anlamlar farklı olsa da Hristiyanlık kaynakları açısından insan aklı kıymetlidir. Dolayısıyla buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında bu dinin insan aklını etkileyecek uygulamalara karşı olumsuz bir tavır ortaya koyduğu görülmektedir.

3. İslam'da Akıl Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

İslam'a göre insan, Allah'ın yarattığı en güzel sanat eseridir. Onun kusursuz ve son derece mükemmel bedeni, ruh ve akıl ile taçlandırılmış, şerefli ve mümtaz

⁸⁶⁹ Bkz. I.Petrus: 4/2-3.

⁸⁷⁰ B. Bletcher, *“Substance Abuse”*, c.V, s.215.

⁸⁷¹ I.Korintliler: 6/20.

⁸⁷² II.Korintliler: 7/1.

⁸⁷³ Bkz. I.Petrus: 5/8.

⁸⁷⁴ Üçal- Malcolm, s.408.

kılınmıştır.⁸⁷⁵ İnsan kendisine ihsan edilen akıl sayesinde diğer yaratılanlardan üstün kılınmış ve Allah'ın hitabına muhatap olma şerefine nail olmuştur.⁸⁷⁶

Allah'ın insanoğluna bağışladığı en büyük nimet olan akıl, anlama ve bilme yeteneği, iyi ve kötüyü ayıran güç; insanın, kendisiyle diğer canlılardan ayrıldığı bir nitelik ve zeka gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷⁷ Kuran'da, isim olarak “akıl” sözcüğü geçmemekle birlikte, onunla hemen hemen aynı anlamı içeren lübb,⁸⁷⁸ hilm,⁸⁷⁹ hicr,⁸⁸⁰ nüha⁸⁸¹ ve fuad⁸⁸² kavramları bir bakıma aklın yerine kullanılmaktadırlar.⁸⁸³ Kuran-ı Kerim'de bulunan ayetlerin, tekrarlamalarla birlikte onda birine yakını aklın çeşitli kullanım ve fonksiyonlarını gösteren taakkul, tefekkür, tedebbür, anlama, nazar, idrak etme, ibret alma vb. ayetler teşkil eder.⁸⁸⁴ Çünkü akılla iyilik ve kötülüğü tanıyan insan, onunla diğer canlılardan üstün olduğunu bilir ve onunla bütün mahlukatı yönetebilmek için gerekli bilgiye sahip olur.⁸⁸⁵

İnsanı insan yapan en önemli özelliklerin başında onun akıllı gelirdir. Dolayısıyla insan hem dünya hem de ahiret mutluluğunu ancak akılla kazanabilir. Bu sebeple akıllı koruma İslam'ın beş temel amacından biri sayılmış ve içki yasağı da bu amacı gerçekleştiren en önemli tedbirler arasında yer almıştır.⁸⁸⁶

İslam dininde şarabın ve sarhoşluk verici nesnelere yasak edilmesi tedricen (aşama ile) olmuştur. Kuran'da “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*”

⁸⁷⁵ İsrâ: 17/70; Tegabün: 64/ 3; Tin: 95/4.

⁸⁷⁶ Acar, “*Organ Bağışının...*”, s.23.

⁸⁷⁷ Muammer Esen, “*Kuran'da Akıl- İman İlişkisi*”, AÜİFD, Ankara- 2011, c.52, sayı:II, s.87; Bkz. İbn Manzûr, c.XI, s.326- 332.

⁸⁷⁸ Bkz. Bakara: 2/179, 197, 269; Ali İmran: 3/8, 190; Maide: 5/100; Yusuf: 12/111; Ra'd: 13/19.

⁸⁷⁹ Bkz. Tur: 52/32.

⁸⁸⁰ Bkz. Fecr: 89/5.

⁸⁸¹ Bkz. Taha: 20/54, 128.

⁸⁸² Bkz. İsrâ: 17/36; Necm: 53/11.

⁸⁸³ Esen, “*Kuran'da Akıl...*”, s.88.

⁸⁸⁴ Naim Şahin, “*Kuran-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya- 1999, sayı:8, s.221.

⁸⁸⁵ Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara - 2002, s.171.

⁸⁸⁶ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.65.

*Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?*⁸⁸⁷ ayetiyle kesin bir şekilde içki yasaklanmıştır.⁸⁸⁸ Kuran'da içkiyi ifade etmek için kullanılan "hamr" kelimesi, bazı alimlere göre yalnızca üzüm ve hurmadan elde edilen şarap için kullanılır; bazılarına göre ise bu kelime, insanı sarhoş eden bütün içecekler için kullanılan genel bir isimdir.⁸⁸⁹ Hamr'ın, kelime anlamı örtmek olduğu için, insan aklını örtmesi dolayısıyla şaraba bu ismin verildiği ifade edilmiştir.⁸⁹⁰

Peygamberimiz'de "ümmül habais/kötülüklerin anası"⁸⁹¹ olarak nitelediği içkiyle ilgili olarak; *"Sarhoşluk veren her şey içkidir. Ve sarhoşluk veren her şey de haramdır. Kim dünyada içki içer de tevbe etmeden ve içkiyi bırakmadan ölürse ahirette cennet şarabını içmekten mahrum kalacaktır."*⁸⁹² buyurmaktadır. Ayrıca, o; *"İçki on cihetten lanetlenmiştir. İçkinin bizzat kendisi, onu içen, sunan, satan, satın alan, imal eden, imal ettiren, taşıyan, taşıttıran ve ondan elde edilen kazancı yiyen."*⁸⁹³ diyerek, içkiyle kurulan her türlü irtibatın tehlikesine işaret etmiştir.

İçki içen, huşu ve kalb huzuru içinde şuurlu olarak ibadet edemez, malını boşuna zayi eder, alkol bedene zarar verir ve onu çeşitli hastalıklara yakalanmaya müsait hale getirir, sinir sistemini ve hazım organlarını tahrip eder. Alkolik anne babadan doğan çocuklar da bunun zararını görürler. Dolayısıyla içki hem dini, hem canı, hem malı, hem akli ve hem de nesli korumak maksadıyla haram kılınmıştır.⁸⁹⁴

⁸⁸⁷ Maide: 5/90- 91.

⁸⁸⁸ Bkz. Elmalılı, c.IV, s.334- 337; S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.368- 369.

⁸⁸⁹ Elmalılı, c.II, s. 87; Mevdudi, *Tefhimul-Kuran*, (I-VII), İstanbul- 1986, c.I, s. 447.

⁸⁹⁰ Elmalılı, c.II, s.87.

⁸⁹¹ Bkz. Nesai, *Eşribe*, 72.

⁸⁹² Müslim, *Eşribe*, 73; Davut, *Eşribe*, 5.

⁸⁹³ İbn-i Mace, *Eşribe*, 6.

⁸⁹⁴ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara- 1997, s.147.

Kuran'da içkiyle ilgili herhangi bir ceza belirtilmemiş ise de, Allah'ın elçisi ve dört halife devrinde toplum düzenini korumak için içki içenlere te'dip ve ta'zir türünden bir ceza verilmiştir.⁸⁹⁵

İnsan diğer dünyevi ve nefsanî arzu ve eğilimlerinde olduğu gibi içki konusunda da, akıl ve iradesini beden ve duygularına egemen kılmadığı takdirde, nefesine ve tutkularına yenik düşmekte ve giderek kendi kendini kontrol edemez olmaktadır. İşte akli ile duygularının, irade ile zaaflarının çatıştığı bu alanda din de içkinin haram ve günah olduğunu bildirerek insana yardımcı olmakta, onu koruyup kollamaktadır. İnsan aynı insan olduğu halde dindar toplum ve kesimlerde içki kullanımının çok aza inmesinin, buna karşılık bilimsel ve tıbbî açıklamalara rağmen modern ve eğitilmiş fakat dini hassasiyetlerini yitirmiş toplum ve kesimlerde ise içki tüketiminin çok yüksek oluşunun en geçerli açıklaması budur.⁸⁹⁶

İslam'da sadece içki değil sarhoşluk verici bütün maddeler yasaklanmıştır. Öyle ki, Kuran'da geçen içki yasağı⁸⁹⁷ sarhoşluk veren, insanın akli ve ruhi dengesini bozan bütün maddeleri kapsamaktadır. Peygamberimiz de çoğu sarhoşluk veren şeyin azının da haram olduğunu ve sarhoşluk veren her şeyin içki hükmünde olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁸ Dolayısıyla İslam'a göre sarhoşluk veren, akli alan her madde, bu ister alkollü içki, ister eroin, isterse kokain veya herhangi bir başka madde olsun, dinen haram olmaktadır.⁸⁹⁹

Her ne kadar İslam dininin ana kaynaklarında içki dışında uyuşturucu maddelerle ilgili bilgi yer almasa da, İslam'ın emir ve yasaklarındaki genel amaçlar dikkate alındığında, İslam'ın bu konudaki yasağının sadece şaraba veya belirli alkollü içkilere mahsus olmadığı, akli ve ruhi dengeyi bozan, sinir sistemini uyuşturup beynin işlevlerini

⁸⁹⁵ Bkz. S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.III, s.58-60; Mustafa Yıldırım, "İslam Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir- 2001, sayı:14, s. 31- 52

⁸⁹⁶ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.65.

⁸⁹⁷ Bkz. Maide: 5/90.

⁸⁹⁸ Bkz. Davud, *Eşribe*, 5.

⁸⁹⁹ Alparslan Özyazıcı, "Zararlı Alışkanlıklar ve Aile", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara- 2004, c.40, sayı:4, s.129.

etkileyen, kişinin irade ve düşünme gücünü tamamen veya kısmen yok eden her türlü keyif verici uyuşturucunun da aynı yasak kapsamına girdiği görülür.⁹⁰⁰

Ömer Nasuhi Bilmen'in "Büyük İslam İlmihali" adlı eserinde, bu konuyla ilgili olarak şu bilgiler yer alır: "*Bitkilerden insanı öldüren veya aklını gideren, vücudu zehirleyen veya herhangi bir şekilde sağlığa zararlı olan şeyleri yemek haramdır. Mesela: Afyon, haşhaş, penç gibi sarhoşluk veren, akli bozan şeyleri yemek caiz değildir. Bunlardan sarhoş olanlar için İslam ahkâmına göre tazir cezası gerekir. Tazir ise yetkili hakim tarafından uygulanacak hapis, dövme, azarlama ve uyarı gibi cezalardır.*"⁹⁰¹

Günümüzde de, içkinin ve her türlü uyuşturucu maddenin akıl, beden ve ruh sağlığına zararlı olduğu, aile ve toplumda derin yaralar açtığı hususunda tıp doktorları, psikologlar ve toplum bilimciler de dahil bütün insanlık görüş birliği içindedir.⁹⁰² Görüldüğü gibi İslam dini, on dört asır önce insanın aklını tehdit eden bütün unsurlara karşı, getirdiği emir ve yasaklarla insanın aklını koruma altına almıştır.

C. MALİ KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR

1. Yahudilik'te Malı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudilik'te, Allah'ın doğru olduğu, doğru ve dürüst insanları sevdiği⁹⁰³ hatta ilahî yargı sırasında sorulacak ilk sorunun "*İş ilişkilerinde dürüst davrandın mı?*" olacağı bildirilmektedir.⁹⁰⁴ Ayrıca "*Haksızca kazanılan servetin yararı yoktur, Ama doğruluk ölümden kurtarır.*"⁹⁰⁵ şeklindeki ibarelerde helal kazancın önemi vurgulanarak haram ve haksız kazançtan uzak durulması emredilmektedir. Yahudilik tembelliği yererken insanların çalışarak kendi emekleriyle servet edinmelerini ise övmekte ve

⁹⁰⁰ Remzi Kaya, s.135.

⁹⁰¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (Sad. A.Fikri Yavuz), İstanbul- 1992, s.457.

⁹⁰² Özyazıcı, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, İstanbul-2004, s.177-178.

⁹⁰³ Bkz. Mezmurlar: 11/7.

⁹⁰⁴ Tora ve Aftara (Şemot), c.2, 20/13, s.232.

⁹⁰⁵ Süleymanın Özdeyişleri: 10/2.

teşvik etmektedir.⁹⁰⁶ Çünkü Yahudilik insanların bedeni ve ruhu gibi mallarının da kutsal olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, Yahudilik insanın malını koruma hakkını gasp eden hırsızlık, tefecilik, kumar, rüşvet, gasp ve hıyanet gibi hileli kazanç yollarıyla ilgili birtakım emir ve yasaklar getirerek bu yollarla mal edinmeyi yasaklamıştır.⁹⁰⁷

Tevrat'ta yer alan On Emir'den biri hırsızlık yapılmamasına dairdir.⁹⁰⁸ Yahudilik'te hırsızlık kesinlikle hoş karşılanmamakta bazı hallerde idam gibi ağır cezalar verilmekte⁹⁰⁹ ve adi hırsızlıklarda çalınan malın bedelinin birkaç misli ile ödenmesi emredilmektedir.⁹¹⁰ Tevrat'ta bir hırsızın çaldığını her halükarda tazmin etmekle yükümlü olduğu hatta çaldığı malı tazmin etmek için hiçbir şeyi yoksa köle olarak satılacağı bildirilmektedir.⁹¹¹ Yahudiliğe göre, malı çalınan kişinin Yahudi veya Putperest olması hırsızlık hükümleri ile ilgili olarak herhangi bir şeyi değiştirmemektedir.⁹¹²

Yahudilik'te faiz Tevrat tarafından yasaklanmıştır. Zira Tevrat'ta *“Halkıma, aranızda yaşayan bir yoksula, ödünç para vererseniz ona tefeci gibi davranmayacaksınız.”*⁹¹³ ibaresi gibi pek çok yerde bu yasağa işaret edilmiştir.⁹¹⁴ Talmud'da ise *“taşik”*⁹¹⁵ kelimesi faizcilik olarak yorumlanmakta ve borç veren, borç alan ve bu anlaşmaya şahitlik yapanlar da suçlu kabul edilmektedir.⁹¹⁶ Fakat Tevrat'ta yer alan *“Kardeşinize para, yiyecek ya da faiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde, ondan faiz almayacaksınız. Yabancıdan faiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte*

⁹⁰⁶ Bkz. Süleymanın Özdeyişleri: 12/27.

⁹⁰⁷ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 20/15, 23/8; Levililer: 19/11- 13; Tesniye: 5/19.

⁹⁰⁸ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 20/15; Tesniye: 5/19.

⁹⁰⁹ Tora ve Aftara (Şemot), c.II, 21/16, s.250; Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 24/7, s.534.

⁹¹⁰ Tora ve Aftara (Şemot), c.II, 22/1- 4, s.242- 244.

⁹¹¹ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 22/3; Lewis N. Dembitz, *“Robbery”*, (JE), c.X, s.435- 437.

⁹¹² Dembitz, c.X, s.436.

⁹¹³ Mısır'dan Çıkış: 22/25.

⁹¹⁴ Bkz. Levililer, 25/35- 37.

⁹¹⁵ Tesniye: 23/20.

⁹¹⁶ Dembitz, *“Usury”*, (JE), c.XII, s.388.

*Tanrınız Rab sizi kutsasın.*⁹¹⁷ ibarelerine dayanılarak faizin Yahudiler arasında yasaklanmış fakat yabancılara karşı teşvik edilmiş olduğu görülmektedir.⁹¹⁸ Maimonides, Yahudi olmayana faiz uygulamanın uygun olduğunu ancak borç veren kişinin hevese kapılıp aynı uygulamayı Yahudiler üzerinde uygulamaması gerektiğini ifade etmektedir.⁹¹⁹ Ortodoks Yahudilik'te otoritesi olan Şulhan Aruh'ta,⁹²⁰ faizin Yahudi olmayanlara uygulanabileceği ancak hayır işlerinde faizin yasak olduğu ve hayatı tehlikede olan birinin faizle borç alabileceği belirtilmektedir.⁹²¹

Bazı yorumlara göre, faiz yasağının sadece Yahudilere has olması durumu Tevrat'ın tahrifinden ya da Tevrat metinlerini bir araya getirenlerin kendi menfaatlerini gözetmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, Yahudi peygamberlerin faiz ile ilgili sözleri bu yasağın umumi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla zikredilen Tevrat pasajlarının farklı yorumlanması neticesinde faiz yasağının sadece Yahudilere has olduğu şeklinde bir kanaate varıldığı ortaya çıkmaktadır.⁹²²

İnsanın malını tehdit edici bir uygulama olan kumar konusuna ise Eski Ahit'te tam olarak temas edilmemektedir. Çünkü o dönemde Yahudi kültürü içerisinde kumara rastlanılmamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde farklı kültürlerin etkisiyle Yahudi kültürü içerisinde görülmeye başlayan kumara karşı, Talmud ve Yahudi bilginlerince olumsuz bir tutum ortaya konmaktadır. Çünkü kumar insanı umutsuz, fakir, uyumsuz, düşman ve zorba bir hale getirmektedir. Talmud'da ise, kumarbaz kimselerin güvenilir

⁹¹⁷ Tesniye: 23/19.

⁹¹⁸ A.Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul- 1996, s.494.

⁹¹⁹ Dembitz, c.XII, s.390.

⁹²⁰ Musevi hukukunda uyulması gereken kuralların yazılı bir kataloğudur. Yosef Karo (1488-1575) tarafından 16. yüzyılda yazılmıştır. Bkz. Besalel, "*Şulhan Aruh*", c.III, s.684- 685.

⁹²¹ <http://www.torah.org/advanced/shulchan-aruch/classes/chapter13a.html>. (01.08.2012)

⁹²² Bkz. Abdil Karakuş, "*İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş- 2006, s.15- 16.

ve dürüst olma şartlarını taşımadıklarından çoğu adli davada, özellikle mali konularla ilgili davalarda şahitliklerinin kabul edilmemesi gerektiği bildirilmektedir.⁹²³

Rabbiler hırsızlığın bir çeşidi olarak kabul ettikleri için kumarın her çeşidini yasaklamaktadırlar.⁹²⁴ Yahudi bilgini Leon Modena (1571–1648), kumarbaz kişinin Yahudilik'teki on emrin tamamını ihlal ettiğini ifade etmektedir.⁹²⁵ Diğer taraftan yaşamını devam ettirebilmek için herhangi bir geliri olmayanların kumar oynamalarına izin veren görüşlerde mevcuttur.⁹²⁶

Başkasının malını haksızlıkla yeme yollarından biri olan rüşvet de, insanın malını tehdit eden unsurlardan birisidir. Eski Ahitte yer alan; “*Rüşvet almayacaksınız. Çünkü rüşvet göreni kör eder, haklıyı haksız çıkarır.*”,⁹²⁷ “*Yargılarken haksızlık yapmayacak, kimseyi kayırmayacaksınız. Rüşvet almayacaksınız. Çünkü rüşvet bilge kişinin gözlerini kör eder, haklıyı haksız çıkarır.*”⁹²⁸ ibareleriyle rüşvet kesin bir şekilde yasaklanarak zararlarına da temas edilmektedir.⁹²⁹ Eski Ahit'te özellikle hakimlerin rüşvet almaması gerektiği üzerinde durulmaktadır.⁹³⁰ Talmud'da ise rüşvetin yasak oluşu desteklenmekle beraber Yahudi olmayan yöneticilerin, bürokratların ve hakimlerin Yahudilere ön yargılı olmaları halinde bu kişilere rüşvet verilebileceği bildirilmektedir.⁹³¹

İnsanın malını korumak amacıyla Tevrat'ta emanetin korunması ve sahibine iade edilmesi emredilmiştir. Yahudilik'te kendisine emanet edilen bir şeyi sahiplenen kişi malın sahibine, sahiplendiği malın iki katını vermekle cezalandırılmaktadır.⁹³² Ancak

⁹²³ Bkz. Abraham P. Bloch, *A Book of Jewish Ethical Concepts: Biblical and Postbiblical*, USA- 1984, s.143- 144; Julius H. Greenstone, “*Gambling*”, (JE), c.V, s.563.

⁹²⁴ Greenstone, c.V, s.563.

⁹²⁵ Bloch, s.143.

⁹²⁶ Bkz. Bloch, s.144.

⁹²⁷ Mısır'dan Çıkış: 23/8

⁹²⁸ Tesniye: 16/19.

⁹²⁹ Bkz. Tora ve Aftara (Devarim), c.5, 16/19, s.358; Tora ve Aftara (Şemot), c.II, 23: 6- 9, s.282.

⁹³⁰ Bkz.J.G.Lipman, “*Bribery*”,(JE), c.III, s.379-380.

⁹³¹ Bkz. Ronald L. Eisenberg, “*Bribery*”, *Dictionary of Jewish Terms: A Guide to the Language of Judaism*, Schreiber Publishing, USA- 2008, s.58.

⁹³² Bkz. Mısır'dan Çıkış: 22/9.

emanetçi kişi elde olmayan durumlardaki kayıpları tazmin etmekten muafır.⁹³³ Kuran-ı Kerim’de de, Yahudilerin emanete karşı tutumları zikredilerek, verilen emanete ihanet edenlerin “*Ümmilere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur.*”⁹³⁴ şeklindeki yanlış düşüncelerine yer verilmektedir.

Yine Tevrat’ta “*Torbanızda biri ağır, öbürü hafif iki türlü tartı olmayacak. Evinizde biri büyük, öbürü küçük iki türlü ölçü olmayacak. Tartınız da ölçünüz de eksiksiz ve doğru olacak. Öyle ki, Tanrınız Rabbin size vereceği ülkede ömrünüz uzun olsun. Tanrınız Rab, bunları yapandan da, haksızlık edenden de tiksindir.*”⁹³⁵ ibareleriyle ölçü ve tartıda dürüst davranılması tavsiye edilerek, insanlardan hileli ve haksız kazanç sağlamak yasaklanmaktadır. Sahte para kullanmakta bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁹³⁶ Tevrat’ta, Allah’ın adına yalan yere yemin ederek birisinin malını zimmetine geçirmekte yasaklanmıştır.⁹³⁷

Görüldüğü gibi Yahudilik’te, her fırsatta insanlardan çalışkan olmaları istenirken hilekarlık ve haksız kazanç yasaklanmak suretiyle insanların malları koruma altına alınmıştır. Zira bu dine göre, halk arasında dürüstlük ve adalet olduğu zaman, ülkede barış hüküm sürer; halk içindeki birlik de dayanışmayı sağlar ve böylece düşmanlara karşı sağlam bir duruş olduğu için ülkede huzur tesis olur.⁹³⁸

2. Hıristiyanlık’ta Malı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Hıristiyanlık’ta dünya malına karşı olumsuz bir tavır olmasına rağmen insanın malı kutsal kabul edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Bu nedenle hırsızlık, rüşvet ve batıl yollardan mal edinmek yasaklanmıştır.⁹³⁹ Bu yasaklarla birlikte “*Bizleri nasıl örnek*

⁹³³ Tora ve Aftara (Şemot), c.II, 22: 8- 13, s.267.

⁹³⁴ Bkz. Ali İmran: 3/75.

⁹³⁵ Tesniye: 25/13- 16.

⁹³⁶ Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 25: 13- 16, s.566.

⁹³⁷ Bkz. Levililer: 6/1-7.

⁹³⁸ Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 25: 13- 16, s.569.

⁹³⁹ Bkz. Matta: 19/18-19; Markos: 7/20-22, 10/19; Luka: 18/20.

almanız gerektiğini kendiniz biliyorsunuz. Çünkü biz aranızdayken boş gezenler değildik. Kimsenin emeğini karşılıksız yemedik herhangi birinize yük olmamak için uğraşıp didindik, gece gündüz çalıştık."⁹⁴⁰ denilerek insana çalışkan olması ve haksız kazançtan uzak durması tavsiye edilmiştir. Çünkü Hıristiyanlık'ta, insan Tanrı'ya yaraşır bir biçimde çalışkan olmakla Tanrı'ya onur getirmektedir.⁹⁴¹ Öyle ki, Mesih İsa'da gündelik yaşamla ilgili işlerle meşgul olmuştur. Tanrı'ya onur getiren herşey Kutsal Kitap'ta belirlenmiştir. Bu doğrultuda el emeğinin, alın terinin büyük bir önemi vardır.⁹⁴²

Hz.İsa'da mal sahibi olmayla ilgili olarak, "*Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin. Burada güve ve pas onları yiyip bitirir, hırsızlar da girip çalarlar. Bunun yerine kendinize gökte hazineler biriktirin. Orada ne güve ne pas onları yiyip bitirir, ne de hırsızlar girip çalar. Hazineniz neredeyse, yüreğiniz de orada olacak.*"⁹⁴³ diyerek Tanrı katında verilecek mükafatın asıl hazine olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Hz.İsa zenginlikle ilgili olarak da şunları söylemektedir. "*Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin bir kişinin Tanrı Egemenliğine girmesinden daha kolaydır.*"⁹⁴⁴ Ancak zenginlik Tanrı'ya onur getirici bir biçimde kullanılırsa gerçekten hem fakire hem de varlıklı kişinin kendisine büyük bir bereket olacaktır. Çünkü en değerli şeyler Tanrı'ya ve O'nun doğruluğudur.⁹⁴⁵ Bu bağlamda, insanın malını tehdit eden hırsızlık, tefecilik, kumar, rüşvet gibi hileli kazanç yollarını ve bunlara yönelik Hıristiyanlığın ortaya koyduğu uygulamaları inceleyeceğiz.

Yahudilik'te olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da kabul edilen on emirden birisi hırsızlık yapılmamasıdır.⁹⁴⁶ Ayrıca kendisine sorulan "*İyi öğretmenim! Sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım?*" sorusuna Hz. İsa: "*İyi olan tek biri var, o da Tanrı'dır.*

⁹⁴⁰ II.Selanikliler: 3/7-8.

⁹⁴¹ Bkz. Üçal- Malcolm, s.353.

⁹⁴² Bkz. Üçal- Malcolm, s.356.

⁹⁴³ Matta: 6/19-21.

⁹⁴⁴ Bkz. Markos: 10/24-25; Luka: 18/24-25.

⁹⁴⁵ Üçal- Malcolm, s.303.

⁹⁴⁶ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 20/15; Tesniye: 5/19; Levililer: 19/11-13.

Onun buyruklarını biliyorsun: Zina etme, adam öldürme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster."⁹⁴⁷ şeklinde cevap vererek diğer yasaklarla beraber hırsızlığın yasak oluşuna işaret etmiştir. Öyle ki Hıristiyanlık'ta insan doğasına aykırı bir davranış olarak görülen hırsızlık,⁹⁴⁸ cinayetle beraber zikredilen çirkin bir günah olarak kabul edilmektedir.⁹⁴⁹ Bu dine göre insan tüm ilişkilerinde doğru ve dürüst olmalıdır. Tanrı da kanunlarıyla insanın doğasına aykırı olan hırsızlık gibi davranışları yasaklamış ve insanın kalbine doğruluk duygusunu yerleştirmiştir.⁹⁵⁰

Yeni Ahit'te insanın malını tehdit edici bir unsur olan faizin yasaklanmadığını ve sermayenin faiz geliri ile değerlendirilmesine izin verildiğine dair hükümler bulunmaktadır.⁹⁵¹ Ancak bu durum Hz. İsa'nın Kutsal Yasa'yı kaldırmak için değil, tamamlamak için geldiğini söylemesiyle çelişmektedir.⁹⁵² Nitekim, Hz.İsa'nın, Yeni Ahit'de faizi meşru görüşünün dayanağı olarak kabul edilen bölümde "*parasını faizcilere verme*" şeklinde geçen ifadesini, elinde kendisinin değerlendiremeyeceği bir miktar parası olan kişinin, bu parayı kullanmaları için hayır kuruluşlarına vermesi olarak açıklayan yorumlar mevcuttur.⁹⁵³

Yeni Ahit'te insanın her türlü açgözlülüğten uzak durarak,⁹⁵⁴ hiçbir karşılık beklemeden ve ticari bir amaç gözetmeden borç vermesi şu ifadelerle tavsiye edilmektedir: "*Geri alacağınızı umduğunuz kişilere ödünç verirsiniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkarlar bile verdiklerini geri almak koşuluyla günahkarlara ödünç verirler. Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin. Alacağınız ödül büyük olacak, Yüceler Yücesi'nin oğulları olacaksınız. Çünkü O,*

⁹⁴⁷ Luka: 18/20; Markos: 10/19.

⁹⁴⁸ Bkz. Robin Gill, *A Textbook of Christian Ethics*, Published by T&T, London- 1988, s.55.

⁹⁴⁹ Bkz. Gill, s.166.

⁹⁵⁰ Bkz. Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.I, s.429.

⁹⁵¹ Bkz. Matta: 25/26-27; Luka: 19/22; J.Dow, "*Usury*", (ERE), c.XII, s.550.

⁹⁵² Bkz. Matta: 5/17-19.

⁹⁵³ Bkz. MacDonald, (*Yeni Antlaşma Serisi*), c.I, s.159.

⁹⁵⁴ Bkz. Luka: 12/14.

nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir.”⁹⁵⁵ Bu ifadelerle göre Hz.İsa, karşılıksız borç vermeyi ahlakî bir meziyet saymaktadır. Çünkü Hz.İsa borç vermeyle ilgili ifadelerinde ekonomik veya ticari olsun tefeciliğe herhangi bir çağrıda bulunmamış ya da herhangi bir tefecilik modeli ortaya koymamıştır.⁹⁵⁶

Hıristiyanlık tarihinde Augustine gibi pek çok kilise babası da faizin ahlaken yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda, her ne kadar amacı kendi çıkarını korumak olsa da Katolik kilisesi orta çağ boyunca faizi yasaklamıştır. Aydınlanma döneminde ise Calvin gibi reform taraftarları, faize cevaz vererek Hıristiyanların dünyaya bakışlarında büyük değişime neden olmuşlardır.⁹⁵⁷

İnsanın alın teri ile kazandığını harcaması gerektiğini vurgulayan Hıristiyanlık'ta, insanın malını tehdit eden ve hoş karşılanmayan bir unsurda kumardır. Yeni Ahit'te para için oynanan kumarla ilgili herhangi bir vurgu yer almamaktadır.⁹⁵⁸ Ancak kumar, Yeni Ahit'te önemle üzerinde durulan “*açgözlü olmama*”⁹⁵⁹ ve “*Komşunu kendin gibi sev*”⁹⁶⁰ ilkelerine aykırı olan bir durumdur. Ayrıca Yeni Ahit'te “*Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı'ya, hem de paraya kulluk edemezsiniz.*”⁹⁶¹ diyerek insanlardan para sevgisini yüreklerinden çıkarmaları istenilmektedir. Kumar'da insan yüreğindeki para sevgisinin en büyük göstergelerindedir. Dolayısıyla Tanrı'nın emrine uyarak dünya hazineleri yerine Tanrı'nın asıl hazinelerine kavuşmak isteyenlerin kumar gibi davranışlardan uzak durmaları gerekmektedir. Ayrıca, Hıristiyan ahlak anlayışında

⁹⁵⁵ Luka: 6/34-35; Bkz. Dow, c.XII, s.550; A. Vermeersch, “*Usury*”, (CE), c.XV, s.235.

⁹⁵⁶ Bkz. Dow, c.XII, s.550.

⁹⁵⁷ Bkz. Andrew Dickson White, *A History of The Warfare of Science With Theology*, Dover Publications, New York- 1960, c.II, s. 264- 287.

⁹⁵⁸ Brad Huston, “*What Does The Bible Say About Gambling*”, <http://carm.org/bible-gambling>, (01.10.2012)

⁹⁵⁹ Bkz. Luka: 12/14.

⁹⁶⁰ Bkz. Matta: 22/39; Markos: 12/31; Luka: 10/27.

⁹⁶¹ Matta: 6/24.

insan yaşamını yıkıma uğratan ya da insanı sefil bir hale getiren her türlü uygulama günah olarak kabul edilmektedir.⁹⁶²

Kumarı kardeşinin malına göz dikmek olarak gören Hıristiyanlığa göre; Yüce Tanrı insana güvenerek zenginliğinden bir küçük parçasını ona vermiştir. Bu nedenle insana düşen O'nun verdiği her bir kuruşu, şükürle, sevinçle, hamtla değerlendirmektir. Eğer bu zenginlik ancak insana yetecek kadarsa yine de hamtla, şükürle ve sevinçle kabul edip O'na olan bağlılığını ifade etmesi gerekir. Aynı şekilde eğer bu zenginlik çoksa o zaman da bunu en iyi şekilde kullanıp kendi gereksinimleri dışında Tanrı'ya hizmet için kullanmaya hazır olmalıdır.⁹⁶³

Hıristiyanlık'ta insanın malını tehdit eden diğer bir unsurda rüşvettir. Kitab-ı Mukaddes rüşvetin her türüne karşı durmaktadır. Zira Tanrı'ya göre rüşvet lanetlenilmesi gereken bir konudur. Hileli ve haksız kazanç elde etme yollarından biri olarak kabul edilen rüşvet için Hıristiyanlıkta kesin bir yargı vardır ve herhangi bir tolerans tanınmamaktadır.⁹⁶⁴ Yahudilik'te olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da özellikle adalet işleriyle uğraşanlar rüşvete karşı dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır.⁹⁶⁵

Hz. İsa, insanlara kıskançlıktan uzak durmalarını tavsiye etmek⁹⁶⁶ ve “Yaşayışınız para sevgisinden uzak olsun. Sahip olduklarınızla yetinin.”⁹⁶⁷ demek suretiyle insanlardan kanaatkar olmalarını istemiştir.

Hıristiyanlığın paraya ve zenginliğe karşı olumsuz tavrına rağmen, insanların mallarını tehdit edici unsurlara karşı koruma altına aldığı görülmektedir. Çünkü Hıristiyanlığa göre insanın bütün varlığı ve elindeki bütün değerleri Tanrı tarafından

⁹⁶² Bkz. Byron Bledsoe, *Every Reason to be a Christian*, Xulon Press, USA- 2006, s.97.

⁹⁶³ Üçal- Malcolm, s.327.

⁹⁶⁴ Bkz. Üçal- Malcolm, s.277- 278.

⁹⁶⁵ Bkz. Amos: 5/12; Kyle D.Fedler, *Exploring Christian Ethics: Biblical Foundation for Morality*, Westminster John Knox Press, USA- 2006, s.128- 129.

⁹⁶⁶ Bkz. Markos: 7/22.

⁹⁶⁷ İbraniler: 13/5.

kendisine emanet edilmiştir. Bu noktada insana düşen ise her neyi varsa bu varlığını Allah isteminde kullanmak ve yönlendirmektir.⁹⁶⁸

3. İslam'da Malı Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

İslam'da kazanma, mal mülk edinme tıpkı ilim gibi farz telakki edilmiş, kişinin kimseye muhtaç olmadan hayatını sürdürebilmesi, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmesi maksadıyla meşru yoldan çalışıp kazanması ibadet ve cihad ölçüsünde kutsal ve değerli bir davranış olarak nitelendirilmiştir.⁹⁶⁹

Yüce Allah Kuran-ı Kerim'de: *“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.”*⁹⁷⁰ ayetiyle, insanlardan rızıklarını helal yollardan kazanmalarını istemekte ve hileli yollardan kazanç elde edenler kınanmaktadır.⁹⁷¹ Hz. Muhammed (SAV)'de bir hadiste, *“Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yemiş değildir.”*⁹⁷² buyurarak helal rızık kazanmanın önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, insanların mallarını her türlü tehlikeden korumayı hedefleyen İslam'a göre, tefecilik, kumar, rüşvet, gasp, hırsızlık ve hıyanet gibi hileli kazanç yollarının hepsi batıl olup, bu tür yollardan para kazanmak haramdır; yalnızca kişinin çalışması, karşılıklı rızaya dayanan ticaret, hibe ve miras yoluyla elde ettiği mal helaldir.⁹⁷³

Kuran'da, haksız kazanç yollarından biri kabul edilen faiz/riba kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Nitekim, Kuran-ı Kerim ve Hadis-i şerifler'le kesin olarak yasaklanan faizin haram olduğu hususunda islam hukuçuları tam bir görüş birliği içinde bulunmaktadır.⁹⁷⁴

⁹⁶⁸ Üçal- Malcolm, s.298.

⁹⁶⁹ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.409.

⁹⁷⁰ Bakara: 2/168.

⁹⁷¹ Bkz. Mutaffifin: 83/1-7.

⁹⁷² Buhari, *Büyu*, 15; *Enbiya*, 37

⁹⁷³ S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.II, s. 265 ; Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.409.

⁹⁷⁴ Bayındır, “İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, *Para, Faiz ve İslam (Sempozyum)*, İstanbul-1992, s.117.

Kuran'da faizin yasak oluşu açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir: *“Faiz yiyenler (kafirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların “Alım-satım, tıpkı faiz gibidir” demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır... Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekata) saymak sizin için daha hayırlıdır.”*⁹⁷⁵

Peygamberimiz de, *“...Dikkat edin, bütün cahiliye faizleri kaldırılmıştır. Bu hususta ilk kaldırdığım amcam Abbas'ın faiz alacağıdır.”*⁹⁷⁶ demek suretiyle faizi yasaklamıştır. Yüce Allah borçlanma durumunda da borcun yazılmasını ve tarafların birbirlerini aldatmamalarını emretmektedir.⁹⁷⁷ Çünkü Kuran'da emanetlere ihanet etmek, Allah'a ve Rasulüne ihanet etmek olarak değerlendirilmiştir.⁹⁷⁸

Kuran faiz ile zekat ve infakın karşılaştırmasını yaparak zekat ve infakın değerli ve kalıcı, faizin ise değersiz ve bereketsiz olduğunu bildirmektedir.⁹⁷⁹ Gerçekten de zekat ve infak sosyal adaleti ve refahı arttırıcı olduğundan değerli ve bereketlidir. Faiz ise gelir akışını belli ellerde toplayıp sosyal refahı önleyeceğinden, dolayısıyla geniş bir kesimin tüketim eğilimini ve imkanını azaltacağından, bazan sosyal patlamalara sebep olduğundan neticede bereketsiz bir yoldur.⁹⁸⁰

⁹⁷⁵ Bakara: 2/275-280; Bkz. Elmahılı, c.I, s.236- 256.

⁹⁷⁶ Müslim, *Hac*, 19; Ebu Davud, *Büyu*, 5.

⁹⁷⁷ Bkz. Bakara: 2/282- 283.

⁹⁷⁸ Bkz. Enfal: 8/27.

⁹⁷⁹ Bkz. Bakara: 2/276; Rum: 30/39.

⁹⁸⁰ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.416- 417.

Kuran'da “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hali müstesna, mallarınızı bâtil (haksız ve haram yollarla) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.*”⁹⁸¹ ayeti her türlü haksız kazancı yasaklamaktadır. Bu yasak bağlamında Kuran'da, meysir adlı kumar oyununun haram kılındığı bildirilmiştir.⁹⁸² Özel anlamının yanı sıra meysir kelimesi, zamanla her türlü kumarı ifade eden bir kelime haline gelmiştir.⁹⁸³ Her türlü kumar, bahis oyunları, şans oyunları, piyango, içinde bahis olan her şey, bir mal kazanmaya yönelik olarak oynanan her türlü tesadüfi kazanç, bir mal ortaya koyarak oynanan yani kaybedenin bir bedel ödeyeceği tavla ve satranç gibi oyunlar meysir kapsamına girmektedir.⁹⁸⁴ Yetenek yarışmaları gibi kişi ve topluma faydalı olan yarışlar ve bunlara konulan ödüller helaldir. Fakat bu oyunlar ve sporlar üzerine oynanan kumarlar ve girilen bahisler ise haramdır.⁹⁸⁵

Kumara ve bütün kumar çeşitlerine meysir denmesinin sebebi, kumarda kolaylıkla mal çarpmak ve çarpıtmaktan dolayıdır. Çünkü kumarda çok büyük bir serveti bir anda çarpıp kazanmak mümkün olduğu gibi, hemen bir anda, elden kaçırmak da mümkündür.⁹⁸⁶ İslam'a göre, para ve menfaat karşılığı oynanan her türlü kumar haramdır. Çünkü kumar, batıl yolla insanların birbirinin malını yemelerine, bir tarafın emeksiz para kazanmasına ve öteki tarafın da yok yere malını kaybetmesine sebep olmaktadır. Bunun sonucunda ise, kumar oynayanlar arasında birbirlerine karşı kin ve nefret oluşmaktadır.⁹⁸⁷

⁹⁸¹ Nisa: 4/29.

⁹⁸² Bkz. Maide: 5/90.

⁹⁸³ Bkz. Elmalılı, c.II, s.90- 91.

⁹⁸⁴ Necdet Ünal, “Kuran'da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeve de Değerlendirilmesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun- 2010, c.X, sayı:III, s.254; S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.III, s.57.

⁹⁸⁵ N.Ünal, “Kuran'da Meysir...”, s.262.

⁹⁸⁶ Murat Sarıcık, “Cahiliye Kumarı Meysir”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta- 1998, sayı:V, s.34.

⁹⁸⁷ S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.375.

Allah, Kuran'da içkiyle beraber zikrettiği, başkasının malını haksız yere yemeye vesile olan kumarın da,⁹⁸⁸ şeytanın işi ve bir pislik olduğunu bildirmektedir. İçki ve kumar yasağıyla ilgili ayette geçen “*onlardan uzak durun*”⁹⁸⁹ ifadesi de, “onları yapmayınız” ifadesinden daha kesin bir yasağı ifade etmektedir.⁹⁹⁰

İnsanın malını tehdit edici bir unsur olan ve haksız iken hak sahibi olmak için hakime veya ilgili memura mal veya para vermek anlamına gelen rüşvet,⁹⁹¹ Kuran ve Hadislerde⁹⁹² yasaklanmıştır. “*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin.*”⁹⁹³ ayeti ilke olarak Allah'ın mübah ve meşru kıldığı yolların dışına çıkarak haksız biçimde mal edinmeyi yasaklamaktadır ki bunlardan birisi de rüşvettir. Nitekim ayetin devamında yer alan: “*İnsanların mallarından bir kısmını bile bile haksız yere yemek için rüşvetle hakimlere koşmayın.*” şeklindeki ifadeyle özellikle rüşvetin haram kılındığına vurgu yapılmaktadır.⁹⁹⁴ İslam'da rüşvet, adalet ve eşitlik ilkelerini hiçe sayan, kalplerdeki merhamet duygularını ortadan kaldıran ve toplum düzeninin bozulmasına sebep olan alçak bir hareket olarak görülür.⁹⁹⁵ Dolayısıyla Peygamberimiz rüşvet alana da verene de lanet etmiştir.⁹⁹⁶

İslam'da asli ve tabii kazanç yolu emektir. Dolayısıyla, insanların malını tehdit edici bir unsur olan hırsızlık da haksız kazanç sağlamanın bir yolu olduğu için haramdır. Bu yasak Kuran'da; “*Hırsızlık eden kadın ve erkeğin yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan (başkalarına) bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.*”⁹⁹⁷ ayetiyle açıkça bildirilmektedir. Kuran'da hırsızlık için bildirilen el kesme

⁹⁸⁸ S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.375.

⁹⁸⁹ Bkz. Maide: 5/90;

⁹⁹⁰ S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.III, s.59.

⁹⁹¹ Bkz. S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.328.

⁹⁹² Bkz. Buhari, *Hibe*, 17; Abdullah Aydemir, “Rüşvet ve Zararları”, *Diyanet Dergisi*, Ankara- 1977, c.XVI, sayı:I, s.59.

⁹⁹³ Bakara: 2/188.

⁹⁹⁴ Saffet Köse, “İslam Hukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya-2008, sayı:11, s.145.

⁹⁹⁵ S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.328.

⁹⁹⁶ Buhari, *Ahkam*, 9; Ebu Davud, *Akdiye*, 4.

⁹⁹⁷ Maide: 5/38.

cezasıyla ilgili olarak, İslam hukukuna göre bazı şartların yerine gelmesi gerekmektedir. Aç kalmış ve tevbe etmiş birisine uygulanmayan bu ceza, uslanmayana, bu işi alışkanlık ve hatta meslek haline getirene uygulanır.⁹⁹⁸

İslam'da rüşd çağına gelene kadar yetimlerin mallarının korunmasının, onların kendi başlarına karar verebilecekleri rüşd çağına ulaşınca mallarının kendilerine teslim edilmesinin emredilmesi ve yetim malı yemenin en büyük günahlardan sayılması,⁹⁹⁹ Yüce Allah'ın insanların malını korumaya verdiği önemin göstergelerindedir.

D.NAMUSU KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR

1. Yahudilik'te Namusu Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudilik'te namus, şerefli bir varlık olarak görülen insanda bulunması gereken olumlu karakterlerden kabul edilmektedir.¹⁰⁰⁰ Bu dinde insanın namusunu korumaya yönelik birtakım haklar ve uygulamalar mevcuttur. Yahudiliğin insan namusuna verdiği önemi ortaya koymak için insan namusunu tehlikeye atan veya koruma altına alan iffet ve haya, fuhuş ve zina, eşcinsellik, gözü haramdan sakınmak, tesettür, evlenme ve boşanma konularını inceleyeceğiz.

Öncelikle iffet ve haya konusunu ele aldığımızda, Tevrat ve Kuran'da benzer anlatımlarla yer alan Hz.Yusuf'un (Yosef) kıssası eşsiz bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kıssaya göre Firavun'un görevlisi, muhafız birliği komutanı Mısır'lı Potifar Yusuf'u İsmaililerden satın alarak özel hizmetçisi yapar. Potifar Yusuf'a çok güvenerek, evinin ve sahip olduğu her şeyin sorumluluğunu ona verir. Yusuf güzel yapılı ve yakışıklı olduğu için bir gün Potifar'ın karısı (kimi rivayetlere göre adı Zeliha'dır)¹⁰⁰¹ ona göz koyarak, "Benimle yat" der. Ama Yusuf : "*Sen onun karısısın. Nasıl böyle bir*

⁹⁹⁸ Bkz. S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.II, s. 524-528; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis; Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (I-VII), Terc. Şaban Karataş vd., İstanbul- 1998, c.VII, s.90- 96.

⁹⁹⁹ Bkz. Nisa: 4/2; Enam: 6/152; İsrâ: 17/34.

¹⁰⁰⁰ Pirke Avot, s.200.

¹⁰⁰¹ Tora ve Aftara (Bereşit), c.I, 39: 5- 11, s.317.

kötülük yapar, Tanrı'ya karşı günah işlerim?" diyerek onu reddeder. Yine bir gün ev halkının olmadığı bir anda Potifarın karısı ona cinsel ilişkide bulunmayı teklif eder. Hatta Kadın, Yusuf'u baştan çıkarmak için her yolu dener; ateşli sözcüklerle konuşur, farklı giysiler giyer, onu hapse attırma, aşağılama ya da fiziksel zarar verme konularında tehditler savurur, bunlarla da yetinmeyen kadın ona inanılmaz miktarlarda para teklif eder. Fakat Hz. Yusuf kadınla birlikte olmak bir yana, hiçbir fiil olmadan sadece yanında yatmayı bile kesin olarak reddederek Allah'ın yardımıyla zina işlemekten korunur.¹⁰⁰² Ancak Yusuf, Potifarın karısının söylediği yalan ve iftiralar sonucu zindana atılır. Rüya yorumları doğru çıkan Yusuf, Firavun'un görmüş olduğu rüyayı da doğru bir şekilde yorumladığı için Firavundan *"senden daha akıllısı, bilgisi yoktur"* övgüsünü alarak zindandan çıkar ve yıllar sonra Mısır'ın yöneticisi olur.¹⁰⁰³ Hz.Yusuf iffet ve hayası nedeniyle Tanrı tarafından kutsanmış ve türlü başarılarla muvaffak kılınmıştır. Aynı zamanda Yusuf iffetini korumasıyla, *"Yahudi Ulusunun Yapıtışı"* olma şeklindeki görevine sadık kalarak Yahudilere iffetlerini korumaları noktasında ibret ve örnek olmuştur.¹⁰⁰⁴

İnsanların iffetlerine sahip çıkamayarak namuslarını koruyamamalarına neden olan en önemli sebeplerin başında fuhuş ve zina gelmektedir. Fuhuş; bir kadının, evlilik dışında meslek edinerek veya başta para olmak üzere herhangi bir karşılık gözeterek vücudunu bir erkeğin cinsel tatminine sunması anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁵ Tevrat'ta Yahuda'nın ölen oğlunun karısı Tamar'ı fahişe zannederek, onunla bir oğlak karşılığında birlikte olması fuhuşa örnek olarak verilmekte ve kınanmaktadır.¹⁰⁰⁶ Tevrat'ta *"İsrail kızlarının arasında fahişe olmasın. Yine İsrail oğullarının arasında erkek fahişe olmasın"* ve *"Fuhuş yapan kadın ya da erkeğin kazancını adak olarak Tanrınız Rabbin*

¹⁰⁰² Tora ve Aftara (Bereşit), c.I, 39: 5- 11, s.316.

¹⁰⁰³ Bkz. Tekvin: 39,40,41.

¹⁰⁰⁴ Bkz. Tora ve Aftara (Bereşit), c.I, 39: 12- 22, s.319.

¹⁰⁰⁵ *Dini Terimler Sözlüğü*, Ed. A. Nedim Serinsu, Ankara- 2009, s.402.

¹⁰⁰⁶ Bkz. Tekvin: 38/1- 30.

Tapınağı'na götürmeyeceksiniz. İkisi de Tanrınız Rabbin gözünde iğrençtir."¹⁰⁰⁷
ibareleriyle her türdeki fahişelik kesin bir dille yasaklanmaktadır. Kadın fahişeye birlikte zikredilen erkek fahişe, ilişkide pasif olan bir erkeği ve aynı zamanda jigoloyu da kapsamaktadır.¹⁰⁰⁸

Tora, ulusun ismini kullanarak, cinselliğin kutsiyetine aykırı davranmayı, bu ulusun mensupları için tüm nesillerde yasaklamaktadır. Zira Yahudilik'te ahlaksızlık ve fuhuştan uzak duran kişi "*Kadoş- Kutsal*" iken, kutsiyetten ayrıлып kendini bunların kucağına atan kişi ise "*Kadeş/Kadeşa- Kutsiyet Fahişesi*" olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁰⁹ Aynı zamanda Tora, cinsel ahlakın korunması yükümlülüğü açısından erkeklerle kadınlar arasında hiçbir fark olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü cinselliğin kutsiyeti İsrail'in ayırt edici özelliklerinden biridir ve bu konuyu gerek giyim, gerek konuşma, gerekse de tavır ve davranışlar açısından hafife almak hem erkekler hem de kadınlar için yasak durumdadır.¹⁰¹⁰

İnsan namusunu tehdit edici bir unsur olan zinayla ilgili Tevrat'ta geçen On Emir'den biri de, "*Zina etmeyeceksin.*"¹⁰¹¹ şeklindedir. Yahudiliğe göre zina; evli bir kadının kocası dışında herhangi bir erkekle arasındaki cinsel ilişkiyi ifade etmektedir.¹⁰¹² Tevrat'ta geçen zina yasağı "evli bir kadınla cinsel ilişki yasağı" olsa da, bu emir, yasak olan her türlü cinsel ilişkiyi de yasaklamaktadır. Hatta İbn Ezra'ya göre doğrudan anlam, "her türlü yasak ilişki" şeklindedir. Bunlar arasında evli olmadığı bakire bir kız ya da dulla, adet halindeki kendi eşiyle, başkasıyla evli bir kadınla, Yahudi olmayan bir kadınla, bir erkekle, bir hayvanla, ya da her türlü ensest ilişkiye girenler sayılabilir.¹⁰¹³ Zina suçuyla ilgili olarak Tevrat'ta ağır cezalar öngörülmüştür. Buna göre bir erkek,

¹⁰⁰⁷ Tesniye: 23/17- 18.

¹⁰⁰⁸ Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 23 : 17/18, s.516.

¹⁰⁰⁹ Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 23 : 17/18, s.517.

¹⁰¹⁰ Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 23 :17/18, s.516.

¹⁰¹¹ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 20/14; Tesniye : 5/18.

¹⁰¹² David Werner Amram, "*Adultery*", (JE), c.I, s.216.

¹⁰¹³ Tora ve Aftara (Şemot), c.II, 20:13, s.232.

başkasının karısıyla zina yaparsa bunun cezası, bu erkek ve kadının öldürülmeleridir.¹⁰¹⁴ Tevrat'a göre zina eden kişilerin yakınlık derecelerine göre farklı yöntemlerle idam edilmeleri gerekmektedir. Bu idam yöntemleri Serefa/Yakma, Sekila/Taşlama, Henek/Boğma'dır.¹⁰¹⁵ Ayrıca, Tevrat'ta hayvanla ilişki "*Ve hiçbir hayvanla kendini murdar etmek için yatmayacaksın; ve bir kadın hayvanla yatmak için onun önünde durmayacak; rezalettir*"¹⁰¹⁶ denilerek kesin bir şekilde yasaklanıp, böyle bir günahın cezasının ölüm olduğu bildirilmiştir.¹⁰¹⁷

Yahudiliğe göre uygun cinsel ilişkiyi mümkün kılan tek ortam evliliğdir.¹⁰¹⁸ Zira, bir erkekle bir kadının evlilik sözleşmesi olmaksızın cinsel ilişkiye girmesi konusundaki yasak, Tora'nın 613 emrinden biridir.¹⁰¹⁹ Zina yasaklanmıştır çünkü; zina, her şeyin ötesinde toplumsal yapının en temel yapıtaşı olan aile biriminin dinamitlenmesi anlamına gelir ki, bu da toplumun çöküşünde büyük rol oynar. Dolayısıyla Yahudilik zinayı yasaklamak suretiyle insanın namusunu koruma altına alarak, bu günahın sebep olabileceği cinayet, hırsızlık, ahlaksızlık, umarsızlık, açgözlülük, kabalık, dürtülere yenilme, kıskançlık ve daha birçok olumsuz durumu bertaraf eder.¹⁰²⁰

İnsanın namusunu tehdit edici diğer bir unsur olan eşcinsellik, Tevrat'ta kesin bir dille yasaklanmakta¹⁰²¹ ve bu iğrençliği işleyenlerin cezasının ölüm olduğu bildirilmektedir.¹⁰²² Tevrat'ta Hz. Lut zamanında yaşamış olan Sodom ve Gomora halkının, eşcinsellikleri nedeniyle Tanrı tarafından helak edildiği haber verilmektedir.¹⁰²³

Tevrat'ta eşcinsel ilişki yasağı açısından sadece iki erkek arasındaki ilişki yasaklanırken,

¹⁰¹⁴ Bkz. Tesniye: 22/22; Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 22:20/22, s.494; Tora ve Aftara (Vayikra), c.III, 20:10-13, s.433.

¹⁰¹⁵ Tora ve Aftara (Vayikra), "*Yahudilikte İdam Cezası*", c.III, s.844- 850.

¹⁰¹⁶ Levililer: 18/23.

¹⁰¹⁷ Bkz. Mısır'dan Çıkış: 22/19.

¹⁰¹⁸ Tora ve Aftara (Vayikra), c.III, 20: 10- 13, s.433.

¹⁰¹⁹ Tora ve Aftara (Devarim), c.V, 23: 17/18, s.516.

¹⁰²⁰ Tora ve Aftara (Şemot), c.II, 20: 13, s.232

¹⁰²¹ Bkz. Levililer: 18/22, 20: 13.

¹⁰²² Bkz. Levililer: 20/13.

¹⁰²³ Bkz. Tekvin: 18,19; Tora ve Aftara (Vayikra), c.III, 18,19, s.117- 133; James B. DeYoung, *Homosexuality: Contemporary Claims Examined in Light of the Bible and Other Ancient Literature and Law*, Kregel Publication, USA- 2000, s.23- 24.

lezbiyen ilişki hakkında açık bir yasak mevcut değildir. Ancak, Mişna'da “*bir kadının bir başka kadınla ilişkiye girmesi ahlaksızlıktır; ancak böyle bir ilişki için, ne Tora tarafından ne de Hahamlarımız tarafından herhangi bir ceza öngörölmüş değildir.*” denilmektedir.¹⁰²⁴ Ancak Yahudilik'te “*Kadınlar erkek giysisi, erkekler de kadın giysisi giymesin. Tanrınız Rab bu gibi şeyleri yapanlardan tiksindir.*”¹⁰²⁵ denilerek erkek ve kadının kendi cinsine yaraşır bir tarzda hareket etmesi istenmektedir.

Yahudilik'te eşcinsellik yasaklanmasına rağmen günümüzde eşcinsellik ve eşcinsel evlilik Yahudi mezhepleri arasında tartışma konusu olmaktadır. Ferdi olarak farklı düşünceler olmakla birlikte Ortodoks Yahudilik, geleneksel Yahudi yasaklarına uyup aynı cinsiyetten kişilerin evlenmesi veya ilişkide bulunmasını kabul etmemektedir.¹⁰²⁶ Ancak Reformist Yahudilik eşcinsel birlikteliği evlilik tanımına dahil etmektedir.¹⁰²⁷

Yahudilik insandan namusunu koruması için birtakım tedbirlere uymasını istemektedir. Bu tedbirlerden birisi insanın gözünü haramdan korumasıdır. Öyle ki, Yahudilik'te evli bir erkeğin, başka bir kadına şehvetle bakması veya evli bir kadının başka bir erkeği düşlemesi de sadakatsizlik olarak görölmüştür.¹⁰²⁸

Yahudiliğin insandan namusunu koruması için uymasını istediği tedbirlerden birisi de tesettürdür. Genel anlamda kapanması gereken yerleri örtmek anlamına gelen tesettür, konumuzu oluşturan dinlerin üzerinde durduğu ortak bir konudur. İnsanın örtünmesi ile ilgili olarak Yahudi Kutsal Kitabı'nda verilen ilk bilgi Hz. Adem ve Hz. Havva'nın örtünmesidir.¹⁰²⁹ Bu kitapta Yahudilere *tefillin* ve *tzitzit*¹⁰³⁰ kullanma emri

¹⁰²⁴ Tora ve Aftara (Vayikra), c.III, 20: 10- 13, s.432.

¹⁰²⁵ Tesniye: 22/5.

¹⁰²⁶ Bkz. <http://www.ou.org/public-affairs/article/ou-resp-same-sex-marriage>, (01.08.2012)

¹⁰²⁷ Bkz. http://urj.org/about/union/governance/reso/?syspage=article&item_id=2000, (01.08.2012)

¹⁰²⁸ Besalel, “*Niuf (Zina)*”, (YA), c.II, s. 447.

¹⁰²⁹ Bkz. Tekvin: 3/21.

¹⁰³⁰ *Tefilin*, deri kayışlar yardımı ile biri alna takılan diğeri de kola sarılan, içinde Tevrat'tan ayetlerin bulunduğu, küp şeklindeki iki kutucuğa verilen addır. *Tzitzit* ise, Musevi erkeklerinin sabah dualarında

getirilmiş olmasının dışında örtünme ile ilgili açık bir hükme rastlanmamaktadır.¹⁰³¹ Kadının örtünmesiyle ilgili olarak Talmud'da, kadının başı açık olarak dışarı çıkmasının yasak olduğu bildirilmektedir.¹⁰³² Dolayısıyla, Yahudilik'te, kadınların başlarını örtmeleri geleneği vardır; hatta onlarda kadının saçını örtmemesi, utandırıcı bir şey olarak kabul edilmektedir.¹⁰³³ Çarşıda bir kadının başındaki örtüyü çekip çıkarmanın cezalandırılması da Yahudilik'te kadının başını örtmesine verilen önemi göstermektedir.¹⁰³⁴ Rabbinik kanunlarda ise, başı açık bir kadın çıplak kabul edilmektedir.¹⁰³⁵ Kimi yorumlarda da başörtüsü iffetin sembolü kabul edilerek, bir kadının başının açık olması iffetsizlik olarak değerlendirilmektedir.¹⁰³⁶

Günümüzde de bazı Hahamlar tarafından Yahudi kadınların karşı cinsin ilgisini çekmemek için saçlarını örtmek zorunda oldukları ifade edilmesine rağmen, Yahudilerin çoğunluğu tarafından başın örtülmesi sadece sinagogla sınırlandırılmış ve bunun dışında başın açılması yaygınlaşmış durumdadır.¹⁰³⁷

Buraya kadar yer verdiğimiz konuların dışında insanın namusunu korumasını sağlayan ve Yahudilik tarafından da teşvik edilen yegane konu evlilik yani ailedir. Zira, Yahudilik'te meşru sınırlar içerisinde kaldığı müddetçe, cinsel ilişki hiçbir zaman günah olarak görülmemiş; evlenme ve çoğalma her zaman teşvik edilmiştir.¹⁰³⁸ Dini bir görev olarak kabul edilen ve kutsal bir boyutu olan¹⁰³⁹ evliliğin amacı insan neslinin

giydikleri Tallit ve dindar musevilerin içlerine giydikleri Tallit Katanın 4 ucuna takılmış püskülün adıdır. Bkz. Rabi Nisim Behar, *Dini Uygulama Rehberi*, Çev. Mordehay Yanar, İstanbul- 1967, s.77- 83.

¹⁰³¹ Asife Ünal, *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*, Ankara Üniversitesi S. B. E., (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara- 2004, s.23.

¹⁰³² Babylonian Talmud, Kethuboth/72b,

<http://juchre.org/talmud/kethuboth/kethuboth4.htm#72b>, (03.08.2012)

¹⁰³³ Besalel, "*Başın Örtülmesi*", (YA), c.I, s.97- 98.

¹⁰³⁴ A. Ünal, *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*, 36.

¹⁰³⁵ A. Ünal, *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*, 37.

¹⁰³⁶ J.A. Macculloch, "*Head*", (ERE), c.V, s.538.

¹⁰³⁷ A.Ünal, *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*, s.40- 41.

¹⁰³⁸ Besalel, "*Seks Kavramı (Yahudilik'te)*", (YA), c.III, s.579.

¹⁰³⁹ Pirke Avot, s.9.

devamını sağlamaktır.¹⁰⁴⁰ Evlilikte çoğalma, Tanrı'nın isteği olduğu için, Yahudilere göre çocuk, evliliği kutsallaştırmaktadır.¹⁰⁴¹ Yahudiliğe göre, ruhani anlamda evlilik, kadın ile erkeğin ruhlarının bir bütün olmasıdır. Bu sebeple evlenmemiş adam "tam" sayılmaz çünkü ruhu henüz tamamlanmamıştır ve yarımır.¹⁰⁴² Yahudiler evlenmeye ve çoğalmaya büyük bir önem atfederek, hanımsız yaşayanları zevksiz, mutsuz, iyiliksiz ve Tora'sız (Şeriat) bir şekilde yaşar kabul etmektedirler.¹⁰⁴³

Yahudilik'te tek eşlilik ideal bir durum olarak kabul edilir. Dolayısıyla Yahudiler arasında yaygın olan evlilik türü tek eşle evliliğdir.¹⁰⁴⁴ Ancak Eski Ahit'te ve eski İsrail adetlerinde, çok eşliliği yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁰⁴⁵ Eski Ahit'te Hz.İbrahim, Hz.Yakub, Hz.Davud ve Hz.Süleyman'ın çok eşliliğine işaret edilmiştir.¹⁰⁴⁶ Bu sebeple çok evlilik, Yahudiler arasında yaygın olarak uygulanmıştır.¹⁰⁴⁷ Ayrıca Eski Ahit'te kimlerle evlenilemeyeceği zikredilerek insanlara doğru evliliğin yolu gösterilmiştir.¹⁰⁴⁸

Yahudilik'te evliliğin devamı esas olmakla birlikte gerekli durumlarda boşanmaya izin verilmiştir.¹⁰⁴⁹ Ancak , boşanmanın yasak olduğu iki durum vardır. Birincisi, erkeğin evlendiği kızın bakire olmadığını iddia edip, aksinin ispat edilmesi durumudur.¹⁰⁵⁰ İkincisi de bekar bir kızla zina etmenin neticesinde yapılan evliliğdir.¹⁰⁵¹ Bu boşanma yasaklarının amacının da kadının namusunu korumak olduğu görülmektedir. Ayrıca Yahudilikte boşanan kadının tekrar evlenmesine ancak doksan gün sonra izin verilmektedir. Çünkü boşanan kadının hamile olma ve bu durumda da

¹⁰⁴⁰ Adele Berlin- Maxine Grossman, "Marriage", The Oxford Dictionary of the Jewish Religion, Oxford University Press, New York- 2011, s.473.

¹⁰⁴¹ Bkz. Malka Drucker, *Celebrating Life: Jewish Rites of Passage*, Holiday House, New York- 1984, s.48.

¹⁰⁴² *Babylonian Talmud, Yebomoth 62b*, http://www.come-and-hear.com/yebamoth_62.html, (04.08.2012)

¹⁰⁴³ McCurdy, "Marriage", (JE), c.VIII, s.335.

¹⁰⁴⁴ Roland de Vaux, *Yahudilik'te Aile*, Terc. Ahmet Güç, Bursa- 2003, s.53.

¹⁰⁴⁵ Bkz. W.M. Foley, "Marriage (Christian)", (ERE), c.VIII, s.433.

¹⁰⁴⁶ Bkz. McCurdy, s.335.

¹⁰⁴⁷ Bkz. James Strahan "Family (Biblical and Christian)", (ERE), c.V, s.724.

¹⁰⁴⁸ Bkz. Levililer: 18/6-18, 20/21; Tesniye : 7/1-4.

¹⁰⁴⁹ M.Akif Aydın, "Aile", (DİA), c.II, İstanbul- 1989, s.197.

¹⁰⁵⁰ Bkz.Tesniye: 22/13-19.

¹⁰⁵¹ Bkz.Tesniye: 22/28-29.

çocuğun eski kocadan olma ihtimali bulunmaktadır.¹⁰⁵² Netice itibariyle bekar kalmanın günah kabul edildiği Yahudilikte evlilik günahlardan uzak kalmanın yolu olarak gösterilerek tavsiye edilmiştir.¹⁰⁵³

2. Hıristiyanlık'ta Namusu Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Hıristiyanlık insanın namusunu korumaya büyük önem vererek, insanlardan namuslu bir hayat yaşamalarını istemektedir. Yeni Ahit'te *"Bu dünyada sağduyulu, doğru ve Tanrı yoluna yaraşır bir yaşam sürmeliyiz."*¹⁰⁵⁴ denilerek, Hıristiyanlardan nefislerinin ve gözlerinin heveslerine uymamaları istenmektedir.¹⁰⁵⁵ Hıristiyanlığın iffet ve haya, fuhuş ve zina, eşcinsellik ve cinsel sapkınlıklar, gözü haramdan sakınmak, tesettür, evlenme ve boşanma gibi konulara bakışı insanın namusunu korumayı hedeflediğini ortaya koymaktadır.

Hıristiyanlık'ta, *"Bakire Meryem (Virgin Mary) ya da "Tanrı Anası"(Theotokos)*¹⁰⁵⁶ adı verilen Hz.Meryem'in bir iffet abidesi olduğu görülmektedir. Yeni Ahit'te Hz.Meryem'in oğlu Hz.İsa'yı dünyaya getirişi şöyle anlatılmaktadır: *"İsa Mesih'in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem, Yusuf'la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rab'bin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: "Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh'tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlarından O kurtaracak."*¹⁰⁵⁷ Bu bilgilerden anlaşıldığı

¹⁰⁵² Bkz. Besalel, "Boşanma", (YA), c.I, s.128.

¹⁰⁵³ Bkz. McCurdy, s.336.

¹⁰⁵⁴ Titus: 2/12.

¹⁰⁵⁵ Bkz. Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri, s.107- 108.

¹⁰⁵⁶ Bkz. Herbert Thdrston, "Virgin Mary", (CE), c.XV, s.459; H. H. Johnstone, "Mary", (ERE), c.VIII, s.474; Schimmel, s.134.

¹⁰⁵⁷ Bkz. Matta: 1/18-21.

gibi Hz.İsa namuslu ve bakire bir kadın olan Hz.Meryem'den dünyaya gelmiştir.¹⁰⁵⁸ Bu doğum o kadar eşsizdir ki tarih boyunca Hz.Meryem'in bakire olarak doğum yapmasına benzeyen bir başka örneğe rastlanmamaktadır.¹⁰⁵⁹ Hz. Meryem, Hıristiyanlık ve İslam'da Allah'a bağlılığın, iffet ve ismetin bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁶⁰ Ancak Kuran'da da bildirildiğine göre Yahudiler Hz.Meryem'i günahkar bir kadın olarak nitelendirmişlerdir.¹⁰⁶¹

İnsanlardan nefislerinin arzularını yenerek iffet ve haya sahibi olmalarını isteyen Hıristiyanlık, bu doğrultuda fuhuş ve zinaya karşı mücadele etmekten geri durmamıştır. Öyle ki Hıristiyanlığın kabul ettiği on emirden biri de “Zina Etmeyeceksin”¹⁰⁶² şeklindedir. Hıristiyanlık'ta bu emirle beraber yine on emir içerisinde yer alan “komşunun eşine, kölesine, cariyesine göz dikmeyeceksin” emriyle özellikle zinaya yaklaştıran davranışlar konusunda insan uyarılmaktadır.¹⁰⁶³ Ayrıca bu dinde de Yahudilikte olduğu gibi zina eden kadın ve erkeğe yönelik farklı ceza ve uygulamalar mevcuttur.¹⁰⁶⁴

Zina ile ilgili Hz.İsa “Zina etmeyeceksin dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur.”¹⁰⁶⁵ demek suretiyle zina yasağıyla beraber insanın kendisini günaha götürecek azalarına dikkat etmesini hatta gerekirse o azayı kesmesini tavsiye etmiştir.¹⁰⁶⁶ Çünkü Hz.İsa'ya göre zina davranışlardan önce düşüncede başlayan bir olaydır.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁵⁸ Bkz. Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.V, s.14- 15. (Matta: 1/18-21, Açıklama Kısmı)

¹⁰⁵⁹ Bkz. Tümer, *Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Hz.Meryem*, Ankara- 1996, s.127.

¹⁰⁶⁰ Tümer, *Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Hz.Meryem*, s.178.

¹⁰⁶¹ Bkz. Nisa: 4/156.

¹⁰⁶² Bkz. Mısır'dan Çıkış: 20/14; Tesniye: 5/18.

¹⁰⁶³ Bkz. W.M. Foley, “*Adultery (Christian)*”, (ERE), c.I, s.132.

¹⁰⁶⁴ A.J. Maclean, “*Chastity (Christian)*”, (ERE), c.III, s.492.

¹⁰⁶⁵ Matta: 5/27-28.

¹⁰⁶⁶ Bkz. Matta: 5/29-30.

¹⁰⁶⁷ Üçal- Malcolm, s.204.

Yeni Ahit'e göre Yahudi din adamları, Hz. İsa'yı denemek amacıyla ona zina yaparken yakalanmış bir kadın getirip, Hz. Musa'nın yasasına göre bu kadının taşlanarak öldürülmesi gerektiğini hatırlatarak, ona bu konudaki görüşünü sormuşlar; o da cevabında “*Aranızda günahsız olan, ona ilk taşı atsın!*” demiştir. Bu cevap üzerine insanlar oradan uzaklaşırken, Hz. İsa kadına bir daha günah işlememesini tavsiye ederek onu serbest bırakmıştır.¹⁰⁶⁸ Hıristiyan yorumculara göre Hz. İsa'nın kadına karşı bu tavrı onun işlemiş olduğu günaha izin verdiği anlamına gelmez. Hıristiyanlara göre bu durum, İsa Mesih vasıtasıyla gelen lütuf ve insanları yargılamama gerçeğinin, bizzat O'nun tarafından uygulamalı olarak gösterilmesidir.¹⁰⁶⁹

Pavlus da evlilik dışı ilişkinin her türlüşünün yanlışlığını vurgulayıp durmuştur. Hele hele bir Hıristiyan için evlilik dışı her hangi bir cinsel ilişkiye girmek, kendisini pazarlayan bir kişi ile yatmak, ya da herhangi bir yolla kaçamaklara kalkışmak başta ruhsal anlamda Rab Mesih ile olan yakınlığını ihlal etmeye kalkması demektir. Çünkü yüreğinde Rab Mesih İsa olan kişinin bedeni canlı bir Tanrı tapınağı, Kutsal Ruh'un tapınağıdır.¹⁰⁷⁰ Bu nedenle Hıristiyanlık cinselliği evlilik sınırları içinde değerlendirmektedir.¹⁰⁷¹

Hıristiyan kiliseleri de günümüzün küresel sorunu haline gelen seks köleliği ya da her türlü cinsel istismar gibi konulara karşı çıkmakta ve çözüm önerileri sunmaktadırlar.¹⁰⁷²

Zinanın her çeşidine karşı çıkan hıristiyanlık aynı zamanda eşcinsellik, lezbiyenlik, yakın akraba ile ilişki (ensest) ve hayvanlarla ilişki gibi cinsel sapkınlıklarla mücadele etmektedir. Kitab-ı Mukaddes'te bu tür ilişkileri hedef alan ve kabul etmeyen

¹⁰⁶⁸ Bkz. Yuhanna: 8/1-11.

¹⁰⁶⁹ MacDonald, (*Yeni Antlaşma Serisi*), c.I, s. 494.

¹⁰⁷⁰ Üçal- Malcolm, s.201.

¹⁰⁷¹ Üçal- Malcolm, s.200.

¹⁰⁷² Bkz. Melanie A. May, “*Prostitution*”, The Encyclopedia Of Christianity, Ed. Erwin Fahlbusch, Wm.B. Eerdmans Publishing Company, USA- 2005, c.IV, s.394.

pek çok ayet vardır. Öyle ki eşcinsellikle ilgili olarak; Eski Ahit’de eşcinsel ilişkilerinden bahsedilen Hz.Lut’un halkı olan Sodom ve Gomore’nin cinsel sapkınlıklarından Yeni Ahit’te de şu şekilde bahsedilmektedir: “*Sodom, Gomore ve çevrelerindeki kentler de benzer biçimde kendilerini fuhuş ve sapıklığa teslim ettiler. Sonsuza dek ateşte yanma cezasını çeken bu kentler ders alınacak birer örnektir.*”¹⁰⁷³ Hıristiyanlık ahlak anlayışına göre aynı cinsten kişilerin ilişki kurması tamamen iğrençtir. Çünkü böyle yanlış bir seçim kişileri ve toplumları Allah’tan ve O’nun sözlerinden uzaklaştırmaktadır.¹⁰⁷⁴

Yeni Ahi’te Pavlus, “*Kadınları, doğal ilişkiyi doğala ters düşen ilişkiye dönüştürdüler. Bunun gibi, erkekleri de kadınla doğal ilişkiyi bırakıp tutkuyla birbirleri için yanıp tutuştular.*”¹⁰⁷⁵ diyerek homoseksüel ve lezbiyen ilişkilerin kötülüğüne dikkat çekmektedir.

Ayrıca Pavlus göklerin egemenliğini göremeyecek olanların listesini verirken bu listede cinsel sapkınlıkları da saymaktadır: “*Günahkarların, Tanrı Egemenliği’ni miras almayacağını bilmiyor musunuz? Aldanmayın! Ne fuhuş yapanlar Tanrı’nın Egemenliği’ni miras alacaktır, ne puta tapanlar, ne zina edenler, ne oğlanlar, ne oğlancılar, ne hırsızlar, ne açgözlüler, ne ayyaşlar, ne sövücüler, ne de soyguncular.*”¹⁰⁷⁶ Bu açıklamalarla beraber Hıristiyanlık’ta erkek ve kadının kendi cinsine göre hal, hareket, giyim ve kuşama sahip olması emredilmektedir. Çünkü bu dine göre bir Hıristiyan giyim ve kuşamıyla Tanrı’ya onur getirmektedir.¹⁰⁷⁷

Hıristiyanlığa göre cinsel sapkınlıklardan biri olarak kabul edilen ve Tevrat’ta da yasaklanan ensest ilişki¹⁰⁷⁸ hakkında Pavlus, bu yasağı çiğneyen ve ona şahitlik edenlere

¹⁰⁷³ Yahuda: 1/7.

¹⁰⁷⁴ Bkz. Üçal- Malcolm, s.209- 211.

¹⁰⁷⁵ II.Romalılar: 1/27.

¹⁰⁷⁶ I.Korintoslular: 6/9-10.

¹⁰⁷⁷ Üçal- Malcolm, s.215- 216.

¹⁰⁷⁸ Levililer: 18/6-18.

şu şekilde kızmaktadır: “Aranızda zina olduğu açık açık duyuluyor. Hem de öylesine bir zina ki, uluslar arasında bile eşine rastlanmaz! Adam babasının karısıyla yaşıyor. Siz de yas tutacak yerde bununla böbürleniyorsunuz. Bu işi yapanın içinizden sökülüp atılması gerekmez miydi?”¹⁰⁷⁹

Hıristiyanlık'ta ne aynı cinsler arası, ne aile içi ilişkiler ne de hayvanlarla olabilecek ilişkiler Tanrı'nın yaratılış planında yer almamaktadır. Buna aykırı olan her davranışın hem fiziksel hem ruhsal anlamda olumsuz sonuçları olmaktadır dolayısıyla bu davranışlar yasaklanmıştır.¹⁰⁸⁰

Hıristiyanlık'ta Allah'ın insanın namusunu korumak için emrettiği konulardan birisi insanın gözünü haramdan sakındırmasıdır. Hz.İsa, bir kadına istekli bakış ile bakan bir erkeğin o kadınla zina etmiş gibi olduğunu vurgulayarak,¹⁰⁸¹ zinanın öncelikle düşüncede başladığını dile getirmektedir. Dolayısıyla ona göre şehvet, kötü düşünceler Mesih İsa'da kurtuluşa ermiş bir kişinin aklından uzak tutması gereken şeylerdir.¹⁰⁸² Pavlus ise “Rab İsa Mesih'i kuşanın ve beden gereksiz tutkularını karşılamayı bırakın!”¹⁰⁸³ diyerek inananlara kendilerini her türlü şehvet ve kötü düşüncelerden uzak tutmalarını tavsiye etmiştir.

Hıristiyanlığa göre insanın namusunu koruma yollarından birisi tesettüre riayet etmesidir. Tesettürle ilgili olarak temel ilkeler Yeni Ahit'te şu şekilde bildirilmiştir: “Kadınların da saç örgüleriyle, altınlarla, incilerle ya da pahalı giysilerle değil, sade giyimle, edep ve ölçülü tutumla, Tanrı yolunda yürüdüklerini ileri süren kadınlara yaraşır biçimde, iyi işlerle süslenmelerini isterim.”¹⁰⁸⁴ Hıristiyanlık, erkekten aklını, zihnini yalnızca Yaradanı ve Kurtarıcısı olan Rab'de tutmasını ve cinsel yaşamıyla da

¹⁰⁷⁹ 1.Korintoslular: 5/1-2.

¹⁰⁸⁰ Üçal- Malcolm, s.219.

¹⁰⁸¹ Bkz. Matta: 5/28.

¹⁰⁸² Üçal- Malcolm, s. 224.

¹⁰⁸³ Romalılar: 13/13-14.

¹⁰⁸⁴ 1.Timoteos: 2/9-10.

Tanrı'ya onur getirmesini isterken, kadına da aynı şekilde hem düşüncelerini pak tutması, hem de giysileri ile karşı cinse bu konuda ödün verici olmaması tavsiye edilmektedir.¹⁰⁸⁵

Hıristiyanlık'ta tesettürün önemli bir parçası olan kadınların başlarının örtülü olması ise, Pavlus tarafından, "erkeğin kadına hakimiyetinin sembolü" olarak nitelendirilmiş ve emredilmiştir. Günümüzde Hıristiyanların çoğu, Pavlus'un örtüye yüklediği bu yorumu kabul etmemektedir. Hıristiyanlık'taki birçok kolaylaştırmanın kaynağı olarak kabul edilen Pavlus'un kadınlara getirdiği bu zorunluluk, geçmişte bütün kadınlar tarafından uygulanırken, günümüzde daha çok rahibelere özgü duruma gelmiştir. Bununla birlikte, birçok Hıristiyan mezhebinde kadınların, kilisede, en azından kominyon alacakları zaman, başlarının örtülü olması istenmektedir.¹⁰⁸⁶

İnsanın namusunu korumak için buraya kadar yer verdiğimiz emir ve yasaklar dışında, bu dine göre kutsal kabul edilen evlilik kurumu da insanın namusunu koruyabilmesi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlarda bir sakrament¹⁰⁸⁷ olarak kabul edilen evlilik yerine getirilmesi şart olan bir görev değildir. Evlenmeyip bekar kalmak da mümkündür.¹⁰⁸⁸ Hıristiyanlık'ta evliliğe, zinaya düşmemek gayesiyle izin verilmekle birlikte evlenmeyip bekar kalmak, daha üstün görülmektedir. Hıristiyan evliliğinin en belirgin özelliği ise, evlendikten sonra ayrılmanın mümkün olmayışıdır.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁵ Üçal- Malcolm, s.231- 232.

¹⁰⁸⁶ A.Ünal, *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*, s.313.

¹⁰⁸⁷ Hıristiyanlık'ta ayin; inancın göstergesi olarak yapılan düzenli ritüele verilen addır. Katolik ve Ortodoks Kiliseleri yedi sakramente riayet etmektedirler. Bu sakramentler; Vaftiz, Konfirmasyon, Evlenme, Ruhbanlık, Tövbe, Hasta Yağı, Evharistiya'dır. Protestanlar ise sadece Vaftiz ve Evharistiya'ya riayet ederler. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.329; M. Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s.71- 78.

¹⁰⁸⁸ A.Ünal, *Yahudilik'te Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, Ankara- 1998, s.75.

¹⁰⁸⁹ A.Ünal, *Yahudilik'te Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, s.73.

Hıristiyanlığa göre Tanrı, evlilik sayesinde kendi halkının sağlıklı aileler kurmasını, cinsel anlamda da sağlıklı örnekler sergilemesini istemektedir.¹⁰⁹⁰ Eski Ahit'te olduğu gibi Yeni Ahit'te de insanın yaratılışı itibariyle erkek ve dişi olarak yaratıldığı dolayısıyla insanın annesini babasını bırakıp karısına bağlanacağı ve ikisinin tek beden olacağı bildirilmektedir.¹⁰⁹¹

Hıristiyanlık'ta evlilik kurumuna karşı olumlu tutum içinde olanların anlayışına göre evlenme ve aile kurma insanların yerine getirmek durumunda oldukları, vazgeçilmesi mümkün olmayan ilahi bir görevdir. Evlilik, aynı zamanda, İsa ile Kilise arasındaki münasebetide temsil etmektedir. Dolayısıyla, o dini boyutu olan bir kurumdur.¹⁰⁹² Öyle ki, evlilikten doğan Hıristiyan aile, tüm insanlara dünyada kurtarıcının canlı varlığını ve kilisenin tabiatını gösterir.¹⁰⁹³ Ancak Hıristiyanlık tarihine bakıldığında evliliğe karşı hem olumlu hem de olumsuz bir tavrın sergilenmiş olduğu görülmektedir. Bekarlığı ideal bir durum kabul ederek,¹⁰⁹⁴ evliliğe ahirete yönelik faaliyetleri engelleyeceği düşüncesiyle olumsuz bakanlar kendilerine, İsa'dan sonra Hıristiyanlık'ta en önemli isim olarak kabul edilen Pavlus'un bazı sözlerini ve yaşam tarzını örnek almaktadırlar.¹⁰⁹⁵

Pavlus, bekar kalmaya sabredebilenlere böyle kalmalarını; ama şehvetlerine sahip olamıyorlarsa “İçin için şehvetle yanmaktansa evlenmek daha iyidir.”¹⁰⁹⁶ diyerek evlenmelerini tavsiye etmiştir. Pavlus'a göre ideal olan, evlenmemektir; çünkü evli kişinin eşini hoşnut etmeye çalışması ibadete olan ilgisini azalmaktadır. Bu nedenle

¹⁰⁹⁰ Üçal- Malcolm, s.201.

¹⁰⁹¹ Bkz. Matta: 18/4-5.

¹⁰⁹² Hakkı Ş.Yasdıman, “Pavlus'un Evlilik Hakkındaki Görüşü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta- 2001, sayı:8, s.77; Max Thurian, *Marriage and Celibacy*, SCM Press, London-1959, s.32.

¹⁰⁹³ Michel, s.91; M.Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s.74.

¹⁰⁹⁴ Bkz. Besalel, “*Seks Kavramı (Yahudilik'te)*”, (YA), c.III, s. 579- 580.

¹⁰⁹⁵ Yasdıman, s.77.

¹⁰⁹⁶ Bkz. 1.Korintliler: 7/1-9.

Pavlus, “Kızını evlendiren iyi eder, evlendirmeyen ise daha iyi eder.”¹⁰⁹⁷ diyerek evlilik karşısında bekarlığı tercih etmiştir. Ancak Pavlus, evlenmiş olanlara boşanmayı tavsiye etmemekte¹⁰⁹⁸ ve özellikle görüşlerinin vahiy kaynaklı değil kendi sözleri olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁹⁹

Hıristiyanlık'ta Hz.İsa'nın, evlenmemesine rağmen evliliği yasakladığına ve bekarlık andı verdiğiine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁰⁰ Dolayısıyla ruhbanların evlenmemeyi adet haline getirmeleri, dini kaynaklı bir emir değildir. Ancak Hıristiyan ruhbanlığında evlenmeme kutsal bir hale getirilmiştir. Çünkü Hıristiyanlık tarihi içerisinde kaleme alınmış bazı eserlerde bekarlık, cinsel ilişkiden uzak durma, meşru evlilikten uzaklaşma ve bir köşeye çekilme en güzel ahlaki değer olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla ruhbanlara göre iffet ve namusun anlamı, her türlü cinsi münasebet ve hatta karı koca arasındaki meşru ilişkiden uzak durmak olmuştur. Nitekim, bazı yorumlarda rahiplerin evlenmek bir yana, bir kadının yüzüne bakmasının bile yasak olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰¹

Hıristiyanlık'ta bekarlığın üstün görülmesinin nedeni olarak, Greko-Romen dünyanın ahlaksızlıklarına tepki olarak ortaya çıktığı ve bu ahlaki tepkinin, onları bekar kalmaya, hatta, evliliği veya cinsel faaliyeti yermeye kadar sürüklediği ifade edilmektedir.¹¹⁰² Ancak Hıristiyanlık'ta bekar kalmanın evliliğe tercih edilişi evliliğin tamamen yasaklanmasına da yol açmamıştır.¹¹⁰³

Hıristiyanlık'ta evlilikle ilgili görüş farklılığı olmasına rağmen, evliliğin devamlılığı esas olarak kabul edilmektedir. Tanrı, Havva'yı Adem'in vücudundan

¹⁰⁹⁷ 1.Korintliler: 7/38.

¹⁰⁹⁸ Bkz. 1.Korintliler: 7/1-40.

¹⁰⁹⁹ Bkz. 1 Korintliler: 7/25.

¹¹⁰⁰ Muhammed Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, Çev. Kürşat Demirci, İstanbul- 1994, s. 177-178.

¹¹⁰¹ Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, Çev. N. Ahmed Asrar, Ankara- 1983, c.I, s.545- 546.

¹¹⁰² Bkz. Thurian, s.39- 40.

¹¹⁰³ A.Ünal, *Yahudilik'te Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, s.76.

yaratarak eşin ayrılmaz olduğunu ve Tanrı'nın birleştirdiğini ayırmanın caiz olmadığını, insanlara bildirmek istemiştir.¹¹⁰⁴ Hz.İsa'da kendisine boşanmayla ilgili yönetilen soru karşısında “*Tanrı'nın birleştirdiğini, insan ayırmasın.*”¹¹⁰⁵ diyerek kadının zina etmesi durumu dışında boşanmanın yasak olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰⁶ Hıristiyan kutsal kitap yorumcularına göre de Tanrı'nın tasarısında boşanma yoktur; O'nun planı, erkek ve kadını yaşadıkları sürece evlilikte birleştirmektir. Bundan dolayı O'nun birleştirdiğini, insan ayırmamalıdır. Tanrı, sırf insanların katı kalpliliğinden dolayı geçmişte boşanmaya izin vermiştir; çünkü O, sık sık kendisinin doğrudan isteği olmayan durumlara katlanır.¹¹⁰⁷ Ayrıca Hz.İsa, karısını fuhuş nedeni dışında boşayanın onu zinaya itmiş olacağını ve boşanmış bir kadınla evlenenin de zina etmiş kabul edileceğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁸

Hıristiyanlar arasında esas olan, evlilik birliğinin devamıdır. Evliliğin bozulmazlığı hususunda en katı olanlar ise Katoliklerdir.¹¹⁰⁹ Çünkü Katoliklere göre, kutsanmış bir evlenmenin bozulması imkansızdır. Yalnız ölüm, evlenme anlaşmasını bozmaktadır.¹¹¹⁰

Bugün Hıristiyan aleminde çok evlilik yasaktır. Buna karşılık bu yasağın doğru olmadığını söyleyen ve çok evliliği savunan bazı Batılı düşünürler vardır. Bu düşünürler erkeğin fitratının poligamiye uygun olduğuna vurgu yapmaktadırlar.¹¹¹¹

Görüldüğü gibi Hıristiyanlık'ta, insan bedeni Tanrı tarafından verilmiş bir emanet ve Kutsal Ruh'un tapınağı olarak görülmektedir. Bu nedenle nefsinin bütün arzularından sıyrıp Kutsal Ruh'la doldurması emredilen insandan, Tanrı'nın izin verdiği

¹¹⁰⁴ Bkz. J.Strahan, “*Family (Biblical and Christian)*”, (ERE), c.V, s.725.

¹¹⁰⁵ Bkz. Matta: 19/3-5.

¹¹⁰⁶ Bkz. Matta: 5/31-32, 19/7-9; Markos: 10/4-12.

¹¹⁰⁷ MacDonald, (*Yeni Antlaşma Serisi*), c.I, s. 127.

¹¹⁰⁸ Bkz. Matta: 5/32.

¹¹⁰⁹ A.Ünal, *Yahudilik'te Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, s.126.

¹¹¹⁰ Bkz. Strahan, c.V, s.725.

¹¹¹¹ Bkz. A.Ünal, *Yahudilik'te Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, s.121.

cinsellik dışında her tür cinsel hazdan uzak durmasının istenmesiyle, insanın namusunun korunması hedeflenmektedir.

3. İslam'da Namusu Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Mü'minlerin, Kuran'da zikredilen en önemli özelliklerinden biri de namuslarını korumalarıdır. Kuran'da mümin erkeklere ve kadınlara namuslarını korumaları ve harama bakmaktan uzak durmaları emredilmektedir.¹¹¹² Yüce Allah, namuslarını koruyanlara ahirette mağfiret ve büyük bir mükafaat vadetmektedir.¹¹¹³

İslam'a göre, mü'min erkek ve kadınların namuslarını koruyabilmeleri için öncelikle iffet ve haya sahibi olmaları emredilmektedir. İffet, şehvetin nefse galip gelmesini engelleyen bir haldir.¹¹¹⁴ Haya ise, insanın çirkin bir iş yaptığını anladığı zaman, ayıplanmayı hak ettiğini düşünerek utanmasıdır.¹¹¹⁵ Kuran'da iffet ve haya sahibi olan kişiler insanlara örnek olarak sunulmaktadır. Özellikle, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta iffetlerine atıfta bulunduğumuz Hz.Yusuf ve Hz.Meryem Kuran'da benzer şekilde birer iffet abidesi olarak görülmektedir.¹¹¹⁶

İslam, namuslarını korumak için insanlara bir takım emir ve yasaklar getirmiştir. Bu amaçla Yüce Allah, "*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*"¹¹¹⁷ ayetiyle, zinayı kesin bir şekilde yasaklamıştır. Nikah akdi olmaksızın birisiyle cinsel ilişkide bulunmayı¹¹¹⁸ ifade eden zina ve fuhşun her çeşidi ile buna götüren yollar İslam'da ahlaka son derece aykırı, kötü bir yol, çirkin bir iş ve bir

¹¹¹² Bkz. Nur: 24/30-31.

¹¹¹³ Bkz. Ahzab: 33/35

¹¹¹⁴ Bilmen, *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, İstanbul- 1967, s.73; Bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, "Kuran'da İffet Anlayışı- Batılı Cinsel Ahlak Anlayışlarıyla Bir Mukayese", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun- 2003, c.III, sayı: 4, s.5-25.

¹¹¹⁵ Bilmen, *Ahlak Lügatçesi*, s.40.

¹¹¹⁶ Bkz.Yusuf: 12/19-53; Meryem: 19/16-40; Nisa: 4/156; Bakara: 2/273; Tümer, *Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Hz. Meryem*, s.151- 170.

¹¹¹⁷ Bkz. İsrâ: 17/32; Nisa: 4/25.

¹¹¹⁸ Isfehâni, s.674.

hayasızlık olarak nitelendirildiği için, zinadan uzak durması, Allah'ın halis kullarının özellikleri arasında sayılmaktadır.¹¹¹⁹

İslam'da zinanın yasaklanma nedenlerinden birisi de neslin korunmasıdır. Nesli korumak, bir noktada insan türünü korumak demek olacağından neslin bozulmasına sebep olacak zina da İslam hukukunda yasaklanmış, hakkında dünyevi ceza takdir edildiği gibi uhrevi cezalar da belirtilerek insanların bu suçu işlemelerinin önüne geçilmesi gayesi güdülmüştür.¹¹²⁰ Peygamberimizin de yasaklığına işaret ettiği zinanın cezası, dört şahidin bulunması şartıyla zina eden erkek ve kadına yüz sopa vurulmasıdır.¹¹²¹

İslam'da mezhepler arasında farklı görüşler olsa da, müctehidlerin çoğunluğuna göre hür ve evli bir kişinin zina etmesinin cezası, recm, yani bu kişinin taşlanarak öldürülmesidir.¹¹²² Çağımız hukukçularından bazıları, recm cezasının Hz. Muhammed (SAV) zamanında uygulanmayıp ilk halifeler zamanında konulmuş olduğunu belirtmektedirler. Ancak, Buhari gibi muteber hadis kitaplarında, Hz. Muhammed (SAV)'in recm cezasını bizzat tatbik ettirdiği nakledilmektedir.¹¹²³ Recm cezasının, Yahudi hukukundan geçtiğini söyleyen modern hukukçular da vardır. Ancak bu husus, bir çok yönlerden ele alınıp tartışılabilir. Zira İslam hukukunun, kendisinden önceki hukuk sistemlerinin İslamın ruhuyla çatışmayan bazı esaslarını veya müesseselerini devam ettirdiği de bir gerçektir.¹¹²⁴

İffet ve namusun korunması, İslam dininin cinsi hayata ilişkin genel dinî ve ahlakî ilkesini teşkil ettiği gibi zinanın haram kılması, zinaya veya iffetin ihlaline yol

¹¹¹⁹ Bkz. Furkan: 25/68.

¹¹²⁰ İbrahim Çalışkan, "İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası", *AÜİFD*, c.33, Ankara- 1992, s.72.

¹¹²¹ Bkz. Nur: 24/2; Nisa: 4/15.

¹¹²² Bkz. Mevdudi, c.I, s.301, c.III, s. 410- 430; Derzeze, c.VI, 307- 314; S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c. VI, s.144- 151.

¹¹²³ Bkz. Buhari, *Hudud*, 30, 32.

¹¹²⁴ Bkz. Muhammed Hamidullah, "İslam Hukukunun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes", Çev. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 1980, sayı:III, s. 379- 410.

açabilecek durum ve davranışların yasaklanması da aynı ilkeyi korumaya yönelik önlemlerdir.¹¹²⁵ Bu amaçla erkek ve kadınların gözlerini haramdan korumaları, avret yerlerini örtmeleri emredilmiş, böylece zinaya giden yolun bir yönüyle kapanmış olacağına işaret edilmiştir.¹¹²⁶ Bir hadiste Hz. Peygamber dil, ağız, el, ayak, göz gibi organların zinasından söz ederek¹¹²⁷ zinaya zemin hazırlayıcı her türlü gayri meşru ilişkinin, flört ve beraberliğin de bu nevi zina olduğunu belirtmiş, bunlardan da sakındırmıştır. Çünkü iffet ve namus bir bütün olup, o ancak onu lekeleyecek her türlü kötülük ve yanlışlıktan uzak kalınarak korunabilir.¹¹²⁸

İslam'da zina ile birlikte insanın onur ve şerefini yok sayarak namusunu tehdit eden eşcinsellik (livata),¹¹²⁹ sevicilik (lezbiyenlik),¹¹³⁰ ensest (aile içi) ilişki,¹¹³¹ hayvanla¹¹³² ve ölü ile cinsel ilişki gibi cinsel sapkınlıklar yasaklanarak, bazı ceza-i müeyyideler yürürlüğe konmuştur.¹¹³³ Bu bağlamda Hz. Muhammed (SAV) de, her anlamda kadına benzemeye çalışan erkeklere ve erkeklere benzemeye çalışan kadınlara lanet etmiş¹¹³⁴ ve bu şekilde davrananlar için bir takım yaptırımları ortaya koymuştur.¹¹³⁵

İffet ve namus lekelendiğinde geri dönüşü ve telafisi olmayan bir zarar ortaya çıkmış ve temel bir kişilik hakkı ihlal edilmiş olacağı için İslam, insanın namusunu tehdit edebilecek yolları engellemek amacıyla birtakım tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirlerin en önemlilerinden birisi, islam hukukunda aralarında devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkek ile bir kadının bir yerde baş başa kalmaları anlamına gelen

¹¹²⁵ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.128- 129.

¹¹²⁶ Nur: 24/30-31.

¹¹²⁷ Bkz. Müslim, *Kader*, 5.

¹¹²⁸ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.132.

¹¹²⁹ Kuran-ı Kerim'de, eşcinsel bir yönelişe saplanıp kalan Lut kavminin davranışı çok sert bir dille eleştirilerek reddedilir . Bkz. Araf: 7/80-81; Şuara: 26/161-166; İsrâ: 17/32; Ankebut: 29/28-29.

¹¹³⁰ Bkz. İbn Mace, *Nikah*, 15; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İstanbul- 1997, s. 712.

¹¹³¹ Bkz. Nisa: 4/22-23; S. Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.II, s.238, 247-248; Elmahılı, c.II, s.533-537.

¹¹³² Bkz. Ebu Davud, *Hudud*, 30; Tirmizi, *Hudud*, 23.

¹¹³³ Bkz. Çalışkan, "İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası", *AÜİFD*, Ankara-1992, c.33,

¹¹³⁴ Bkz. Buhari, *Libas*, 61-62; Ebu Davud, *Libas*, 30.

¹¹³⁵ Bkz. Buhari, *Libas*, 61; Müslim, *Selam*, 62.

halvetin yasak olmasıdır.¹¹³⁶ Bu yasağın amacı, zinaya meylettirebilecek tahrik edici unsurları ve olası dedikoduları önleyerek, erkek ve kadının iffetinin zedelenmesini engellemektir.

İnsan olmaları açısından erkekle kadın arasında bir fark görmeyen İslam, her iki cinsin iffet ve namuslarını korumalarını emretmekte ancak bu konuda kadınlardan davranışları noktasında daha dikkatli olmalarını istemektedir. Bu nedenle, yabancı erkeklerle konuşurken kadınların, kalpte şüphe uyandırmayacak ve karşısındaki kişiyi yanlış anlamaya süreklenecek tarzda ciddi ve ağır başlı olarak konuşmaları,¹¹³⁷ süs ve endamlarını yabancılara göstermemeleri,¹¹³⁸ bunun için de sokağa çıktıklarında güzelce örtünmeleri¹¹³⁹ gerekmektedir.¹¹⁴⁰

İslam'da kadın ve erkeğin namusunu korumasının yollarından birisi de örtünme/tesettür'e riayet etmesidir. Genel olarak, kadınların erkekler karşısındaki avret mahalli, el ve yüz hariç bütün vücutlarıdır. Ayrıca vücut hatlarını gösterecek kadar dar ve ten rengini gösterecek kadar ince giyinmek de yasaklanmıştır. Erkeklerin avret mahalli ise, diz ile göbek arasındır.¹¹⁴¹ Kuran'da örtünme ile ilgili söz konusu ayetlere bakıldığında, örtünmenin amacının insanın iffet ve namusunu korumak olduğu görülmektedir.¹¹⁴²

İslam, kadın ve erkeğin nikah akdine dayalı beraberliği dışında, serbest ilişki ve birleşmelere izin vermez. Çünkü, cinsi ahlakta esas olan iffet ve namusun korunmasıdır ve bunun en uygun yolu da evlenmedir.¹¹⁴³

¹¹³⁶ Bkz.Müslim, *Hac*, 74; Tirmizi, *Rada*,16; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukunda Suç ve Ceza*, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul- 1994, c.I, s.212.

¹¹³⁷ Bkz.Ahzab: 33/32

¹¹³⁸ Bkz. Nur: 24/31.

¹¹³⁹ Bkz. Nur: 24/31; Ahzab: 33/59.

¹¹⁴⁰ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.133.

¹¹⁴¹ Bkz. S.Ateş, "Örtünme", *Kuran Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, c.I, sayı:10- 12, s.14- 26.

¹¹⁴² Bkz. Zemahşeri, c.III, s.229- 230.

¹¹⁴³ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.125.

İslam'da, insan namusunun ve neslinin korunmasına doğru atılan emin ve sağlam adımlardan biri olan evliliğin hükmü, kişinin evlenme ihtiyacına ve durumuna göre farklı görülmekte, farzdan aşağıya doğru bir derecelenmeye tabi tutulmaktadır.¹¹⁴⁴ Kuran, anne-babalara evlenme çağı gelen çocuklarını evlendirmelerini; imkanı olmadığı için evlenemeyenlere de, evlenme imkanı buluncaya kadar iffetlerini korumalarını emretmektedir.¹¹⁴⁵ Evliliğin yükünü kaldırabilecek her erkeğin evlenmesini isteyen İslam, zaruret olmadıkça bekarlığı da hoş karşılamaz.¹¹⁴⁶ Ayrıca, kendini ibadete vermek gayesiyle de olsa, bekar kalmanın dinen uygun görülmediğini Peygamberimiz açıkça bildirmiştir.¹¹⁴⁷

Yüce Allah, “...Size helal olan kadınlarla evlenin...”¹¹⁴⁸ ve “Bekarlarınızı evlendirin...”¹¹⁴⁹ gibi emirlerle, insanları evliliğe teşvik etmektedir.¹¹⁵⁰ Peygamber efendimiz de; “Nikah benim sünnetimdir. Bundan yüz çevirenler benden değildir.”¹¹⁵¹ diyerek evliliği tavsiye etmiştir. Peygamberimizin; “Gençler! Sizden durumu müsait olan hemen evlensin. Zira evlilik gözü (haramdan) çevirir ve iffetin korunmasına daha çok vesile olur.”¹¹⁵² sözünde insanın iffet ve namusunu koruma da evliliğin önemine işaret etmektedir.

İslam'da evliliğin gayelerinden birisi, şehvi ihtiyaçların meşru yollarla tatmin edilmesini sağlamak ve böylece zinadan korunmaktır. Kuran-ı Kerim'de kadınların erkekler için, erkeklerin de kadınlar için birer örtü oldukları¹¹⁵³ açıklanmaktadır. Çiftlerden her birinin ötekine örtü olması, onu örtmesi; şehvet hislerinin açığa çıkıp, kötü

¹¹⁴⁴ Bkz. Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul- 1993.

¹¹⁴⁵ Bkz. Nisa: 4/3; Nur: 24/32-33.

¹¹⁴⁶ Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-II*, İstanbul- 2005, s. 60.

¹¹⁴⁷ Bkz. Buhari, *Nikah*, 23; Müslim, *Nikah*, 1,3; Davud, *Nikah*, 1; Tirmizi, *Nikah*, 1; Nesai, *Nikah*, 3.

¹¹⁴⁸ Nisa: 4/3.

¹¹⁴⁹ Nur: 24/32.

¹¹⁵⁰ S.Ateş, “Kuran-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri”, *AÜİFD*, Ankara- 1978, c.XXIII, s.221.

¹¹⁵¹ Buhari, *Nikah*, 23; Müslim, *Nikah*, 1,3; Davud, *Nikah*, 1; Tirmizi, *Nikah*, 1; Nesai, *Nikah*, 3.

¹¹⁵² Buhari, *Savm*, 10; *Nikah*, 2; Müslim, *Nikah*, 1-3; Ebu Davud, *Nikah*, 2; Tirmizi, *Nikah*, 1.

¹¹⁵³ Bkz. Bakara: 2/187

yollara düşmesini önlemesi olarak yorumlandığı gibi; herbirinin ötekine muhtaç olup, birbirlerini her bakımdan tamamlaması olarak da yorumlanmaktadır. Kuran-ı Kerim’de evlenme için; muhafazalı olmak, korumak, iffetli olmak anlamında “ihsaan” tabirinin kullanılması da çiftlerden her birinin evlenmekle günahtan, şehvetin baskısından, hayatın tehlikelerinden korunmuş olacağını göstermektedir.¹¹⁵⁴

İslam, prensip itibariyle, tek evliliği esas almaktadır. Bununla birlikte, çok evlilik yasak olmayıp, bazı şartlarla birden fazla evlenmeye izin verilmektedir.¹¹⁵⁵ Çok evlilik konusunda; tek evliliğin esas alınıp, çok evliliğe imkan bırakılmış olmasının, birden fazla evlenmenin zaruri olduğu hallere çözüm amacının güdüldüğü belirtilmektedir.¹¹⁵⁶

İslam’da, gerektiğinde izin verilmiş olmakla birlikte boşanma hoş karşılanmamaktadır.¹¹⁵⁷ Bu duruma rağmen İslam, boşanma durumunda insanın namusunu korumak amacıyla erkeğin ve kadının uyması gereken bir takım kurallar getirmiştir.¹¹⁵⁸

E. DİNİ KORUMAYA YÖNELİK HAKLAR VE UYGULAMALAR

Bu başlık altında ele alacağımız din ve vicdan hürriyeti kavramı, herkesin istediği dini serbestçe seçebilmesi (iman), hiçbir zorlama ve müdahaleye maruz kalmadan seçtiği dinin hükümlerini uygulayabilmesi (amel), bu konuda sahip oldukları hakları(öğretme, okutma, yayma, telkin vb.) kullanmaları şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁵⁹

Din ve vicdan hürriyetinde, dine girmekte ve dini kuralları uygulamakta zorlama olmadığı gibi, dini kabul etmek ve dinin kurallarını uygulamak isteyen kimseye mani

¹¹⁵⁴ A.Ünal, *Yahudilik’te Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik*, s.142- 143; Bkz. Bekir Topaloğlu, *İslam’da Kadın*, İstanbul- 1980, s. 37.

¹¹⁵⁵ A.Ünal, *Yahudilik’te Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik*, s.201; Nisa: 4/3,129; Bkz. Derveze, c.VI, s.65- 70.

¹¹⁵⁶ A.Ünal, *Yahudilik’te Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik*, s.204.

¹¹⁵⁷ Bkz. Ebu Davud, *Talak*, 11.

¹¹⁵⁸ Bkz. Bakara: 2/228; Talak: 65/6-7; Bakara: 2/234- 235.

¹¹⁵⁹ Harman, “*Din ve Vicdan Hürriyeti*”, (DİA), İstanbul- 1994, c.IX, s.320.

olmak da yoktur. Aynı zamanda bu hürriyet, din seçme ve din kurallarını uygulama hürriyetini de ifade eder.¹¹⁶⁰

Din ve vicdan hürriyeti, Hz.Adem'den beri bütün dinlerin öğrettiği ve korumaya çalıştığı temel değerlerdendir. Çünkü din, bilindiği ve tarifinden de anlaşıldığı gibi bir "ihtiyar" (irade, hür bir tercih) işidir.¹¹⁶¹ Tanrı'yı bilme ve ona inanma şuuruна sahip yegane varlık olan insan, ister erkek ister kadın olsun din nezdinde eşittir ve bu özgürlüğe sahiptir.¹¹⁶²

1. Yahudilik'te Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Yahudiler, din ve vicdan hürriyetinin kanunlar tarafından ellerinden alınamayacağını ve özellikle bu hürriyete sahip olmanın, Işık Bayramı gibi kutlanılacak bir durum olduğunu ifade ederler.¹¹⁶³ Bu hürriyet kişiye şu hakları vermektedir:

1. Din, vicdan ve inanç hürriyeti.

2. Yalnız ya da topluluk içinde, umumi veya özel bir yerde herhangi bir inancını değiştirme veya beyan etme özgürlüğü.

3. Herhangi bir dini ibadeti veya töreni uygulama ve öğretme özgürlüğü.¹¹⁶⁴

İnsanları Yahudi olanlar ve Yahudi Olmayanlar (goy) şeklinde ikiye ayıran Yahudilik'te, din seçme hürriyetini incelediğimizde, Yahudi olmanın bazı ırki ve dini şartlarının olduğu görülmektedir.¹¹⁶⁵ Yahudi Hukuku'na göre, bir Yahudi anneden doğan veya Yahudi Hukuku'na uygun şekilde Yahudiliğe geçen kişi Yahudi kabul

¹¹⁶⁰ "Din ve Vicdan Hürriyeti", Dini Kavramlar Sözlüğü, Komisyon, Ankara- 2010, s.123.

¹¹⁶¹ Fahri Demir, "Hukukta Eşitlik, Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara- 1994, c.30, sayı:I, s.20.

¹¹⁶² Bkz. Wolfgang Huber, "Human Rights and Biblical Legal Thought", Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives, Ed.John Witte- J. D. Van der Vyver, Kluwer Law International, USA- 1996, c.I, s.58

¹¹⁶³ Bkz. Traer, s.100.

¹¹⁶⁴ Bkz. Rainer Huhle, "Jewish Rights are Human Rights": Jewish Contributions and Controversies in the International Establishment of Human Rights after 1945", *Human Rights and History*, Ed. Rainer Huhle, Trans. Patricia Szobar, FATA Morgana Verlag, Berlin- 2010, s.43- 44.

¹¹⁶⁵ Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s.24.

edilmektedir.¹¹⁶⁶ Yahudi bir anneden doğan ve tam olarak Yahudiliğe geçmiş bir insanın dinini değiştirmesi imkansızdır. Bu durum büyük günah işlemesi hatta başka bir dinin inanç ve pratiklerini kabul etmesi halinde bile değişmez, *halakhaha* göre bu kişi yine Yahudidir. Bunun böyle olmasını Tanrı ile İsrail arasında yapılan anlaşmaya bağlamaktadırlar.¹¹⁶⁷

Yahudi doğan birisi için Yahudilik bir seçim meselesi olmayıp, ondan dönüş yoktur. Onun için Yahudilik tek seçenektir. Aynı şekilde mürted bir anneden doğan çocuk, annesinin mürted olduğuna bakılmaksızın Yahudi kabul edilir. Her ne kadar Yahudi doğan bir kimse ölünceye kadar bu kimliği taşıyorsa da, Yahudilikten ayrılıp başka bir dini kabul ettiği için günah işlemiş sayılır ve diğer günah işlememiş mümin Yahudilerden farklı muameleye tabi tutulur.¹¹⁶⁸ Bu durumdaki bir yahudi, toplumundan dışlanır, mali ve bedeni bir takım cezalar yanında sahip olduğu pek çok hakları da elinden alınır.¹¹⁶⁹

Halakhaha göre ırken Yahudi olmayıp Yahudiliğe ihtida eden (*giyyur*) kimse de Yahudi sayılır ve din değiştiren kişi mucizevi olarak İbrahim, İshak ve Yakub'un evladı haline gelmiş olur. Bu nedenle Yahudiliğe geçiş hem manevi hem de biyolojik anlamda mümkün sayılır.¹¹⁷⁰ Buna en güzel örnek Kıpçak ve Hazar Türkleri'nin Yahudiliği kabul etmeleridir.¹¹⁷¹

Yahudiliğe göre, başka bir dine, özellikle de Hıristiyanlığa girmek, kişiyi otomatik olarak Yahudi toplumundan çıkarır. Modern Yahudi yasaları açısından bir kimsenin Yahudi milletine kabul edilebilmesi için Yahudiliği din olarak kabul etmesi

¹¹⁶⁶ Rebecca Weiner, "Who is a Jew?",

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/whojew1.html>, (05.08.2012)

¹¹⁶⁷ A.Osman Kurt, "Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da İrtidat", Cumhuriyet Üniversitesi S.B. E. (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas- 2000, s.50- 51.

¹¹⁶⁸ Kurt, s.51.

¹¹⁶⁹ Kurt, s.50.

¹¹⁷⁰ Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslama Bakışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları-I*, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996), Ankara- 1998, s. 150.

¹¹⁷¹ Kurt, s.52.

yeterli olmayıp, daha önce Yahudilikten ayrılmamış olması şarttır. Bu kişi Yahudi olabilir ancak Yahudi (İsrail) vatandaşı olamaz.¹¹⁷² Dolayısıyla, Yahudi şehitlik geleneğine göre bir yahudinin dini inançlarından dönmektense bu uğurda şehit olması makbul sayılmaktadır. Bu doğrultuda Yahudiler imanı terk etmektense ölmeyi seçen Haham Akiva ile arkadaşları gibi çok sayıdaki şehitleriyle gurur duyarlar.¹¹⁷³

Yahudi tarihi, çoğunlukla sürgün ve göçlerle neticelenen bir dizi savaş ve isyan olaylarından müteşekkil bir tarihtir.¹¹⁷⁴ Dolayısıyla, Yahudiler başlarına gelen bütün bela ve musibetlerin, inançsızlıklarından¹¹⁷⁵ yani Yehova'nın emirlerini tutmayıp karşı gelmelerinden kaynaklandığını söylemektedirler.¹¹⁷⁶ Bu nedenle Tevrat, eskisine oranla daha fazla Yahudilerin hayatlarında etkili olmaya başlamıştır.¹¹⁷⁷ Bunun tabii sonucu olarak da, dinlerini terk edenler yanında başka kültürlerle ait bir takım inanç ve adetleri benimseyenler, *koşer*¹¹⁷⁸ ve Cumartesi (Sabbath/Şabat)¹¹⁷⁹ yasağı gibi rabbinik öğretileri uygulamayıp dini yaşantılarında gevşeklik yapanlar hain ve mürted kabul edilmeye başlanmıştır.¹¹⁸⁰

Yahudilik'te geleneksel olarak bu dine geçmek isteyenlerin cesareti kırılrsa da, günümüzde Yahudiliğin tüm ana akımlarının samimi bir şekilde din değiştirmek isteyenlere açık konumda olduğu görülmektedir.¹¹⁸¹ Geleneksel Yahudiliğe göre, gerek Yahudi olarak doğan gerekse Yahudiliğe sonradan geçen her birey ebediyen Yahudi olarak kalmaktadır. Ancak, Reformist Yahudilik başka bir dine geçen bir Yahudinin

¹¹⁷² Kurt, s.66- 67.

¹¹⁷³ Bkz. Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır S.Şener, İstanbul- 1996, s.98- 99.

¹¹⁷⁴ Bkz. Kurt, s.68.

¹¹⁷⁵ Bkz. Hoşea: 14/2; Yeremya: 3/12-13

¹¹⁷⁶ Bkz. Schimmel, s.141.

¹¹⁷⁷ Schimmel, s.149; Michel, s.24.

¹¹⁷⁸ Yahudilik'te yenilebilecek yiyeceklere verilen addır. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.223; Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.238.

¹¹⁷⁹ Yahudilik'te alemi 6 günde yaratan Tanrı'nın dinlenmeye çekildiği yedinci güne denir. Bu günde çalışmak, dünyevi herhangi bir iş yapmak, ateş yakıp yemek pişirmek ve benzeri işler yasaktır; günün sadece dua ve ibadetle geçirilmesi gerekir. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.350; Greenstone, *"Sabbath"*, (JE), c.I, s. 587- 602.

¹¹⁸⁰ Bkz. Kurt, s.70.

¹¹⁸¹ Bkz. Rebecca Weiner, *"Who is a Jew?"*,

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/whojew1.html>, (05.08.2012)

artık Yahudi olmadığını savunmaktadır.¹¹⁸² Günümüzde, Yahudi bir devlet olan İsrail’de mahkeme kararları neticesinde bu görüş kabul edilmektedir.¹¹⁸³

Yahudiliğin din ve vicdan hürriyeti bağlamında diğer dinlere bakışına baktığımızda; Yahudiler, Allah’ın Tevrat’ın hükümleriyle amel etmeyi sadece Yahudi ırkına buyurduğuna bu yüzden diğer ırk mensuplarının Yahudiliğe dahil olmak gibi bir zorunluluklarının bulunmadığına inanırlar. Yahudi olmayanları dini inançlarına göre, “Nuhiler” (*Bney Noah*) ve “Putperestler” (*Avoda Zarim*) olarak iki kısımda değerlendirirler.¹¹⁸⁴ Daha önce zikrettiğimiz Nuh’un yedi kanununu kabul ederek uygulayan ve “*Hasidey Umot Ha-Olam*” (Dünyanın Dindar İnsanları) adını alan Nuhiler, ahiret hayatında kurtuluşu elde edebilirler.¹¹⁸⁵ Bu kimseler, Yahudi hukukunun hakim olduğu devlette veya topraklarda imtiyazlı olup, bir muhtedinin sahip bulunduğu tüm haklardan faydalanırlar.¹¹⁸⁶ Genellikle Yahudilerin yahudi olmayanlara karşı tutumu, onların Yahudilere karşı takındığı tavra bağlı olmuştur. Dolayısıyla zaman zaman Talmudik yasalar yeniden yorumlanmış ve diğer dinlere karşı açık bir hoşgörü fikri geliştirilmiştir.¹¹⁸⁷

Yahudilik’te, Yahudi cemaati arasında yaşayan azınlıklar hakkında da Tevrat tarafından özel hükümler getirilmiştir. Tevrat’a göre Yahudi cemaati arasında yaşayan yabancı, bir gariptir. O garibe zulmedilmemelidir. Mısır’daki hayatlarında garipliğin ne olduğunu bilen Yahudiler¹¹⁸⁸ kendi aralarındaki gariplere sevgiyle muamele etmelidirler.¹¹⁸⁹ Çünkü Allah’ın da garipleri sevdiği bildirilmektedir.¹¹⁹⁰ Yahudilik

¹¹⁸² Bkz. Susannah Heschel, *Abraham Geiger and the Jewish Jesus*, University of Chicago Press, Chicago-1998, s.157.

¹¹⁸³ Bkz. “*Law of Return 5710-1950*”, Israel Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/1950_1959/Law%20of%20Return%205710-1950, (05.08.2012)

¹¹⁸⁴ Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s.24.

¹¹⁸⁵ Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s.11.

¹¹⁸⁶ Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s.25.

¹¹⁸⁷ Harman, “*Din ve Vicdan Hürriyeti*”, c.IX, s.322.

¹¹⁸⁸ Bkz. Mısır’dan Çıkış: 23/9.

¹¹⁸⁹ Bkz. Tesniye: 10/19.

¹¹⁹⁰ Bkz. Tesniye: 10/18; Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, s.27.

tarhinde din ve vicdan hürriyetiyle ilgili olarak bazı olumsuz uygulamalar yer almaktadır. Öyle ki, aydınlanma döneminden önce (1546) Tevrat'ın bütün harf ve kelimeleriyle vahiy mahsulü olduğu dogmasına karşı eleştiri yapanlardan pek çoğu “Kofer”, yani “Kafir” sayılarak yakılmak suretiyle öldürölmüştür.¹¹⁹¹ Yahudi asıllı ve Yahudi hahamı (rav) olmak için eğitim almış olan Hollanda'lı Spinoza'da (1632-1677), Tanrı'yı inkar etmek suçundan 1656 yılında Amsterdam'da “Herem”¹¹⁹² cezasına çarptırılarak Yahudi cemaatinden atılmıştır.¹¹⁹³

Yahudilik'te ibadet etme özgürlüğüyle ilgili olarak dikkat çeken bir husus kadınların Sinagoglara dahi girmelerinin yasak olmasıdır. Ancak son dönemlerde Reformist Yahudiler, kadınların da erkeklerle birlikte sinagogda ibadete katılabileceklerini hatta hahamlık görevi bile üstlenebileceklerini söyleyerek, Ortodoks Yahudilerin kadına bakışını değiştirmişlerdir.¹¹⁹⁴

Genel anlamıyla “yahudi düşmanlığı” olarak tarif edilen anti-semitizm ise, Yahudilerin din ve vicdan hürriyetini olumsuz olarak etkilemektedir. Anti-semitizm'in tüm sami halklarına yönelik olabileceği etimolojik olarak ima edilse de, terim ortaya çıkışından itibaren sadece Yahudilere yönelik saldırganlığı belirtmek için kullanılmıştır.¹¹⁹⁵ Çeşitli fikir adamları, uluslar arası örgütler ve devletlerin tanımını yapmaya çalıştığı anti-semitizm; ABD Dışışleri Bakanlığının 2005 tarihli Küresel Antisemitizm Raporu'nda, “*Tek tek ya da bir grup olarak Yahudilere duyulan ve Yahudilik dini veya etnik kimliğine yöneltilebilecek nefret*” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁹⁶

¹¹⁹¹ Bkz.Tanyu, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi”, *AÜİFD*, sayı:14, Ankara- 1967, s.111.

¹¹⁹² Toplum dışı etme/cemaat dışına atma anlamına gelen herem bir anlamda Hırsitiyanlık'taki aforozla karşılık gelir. Ancak herem zamanla anlamını yitirmişdir. Bkz. Besalel, “*Herem*”, c.I, s.206- 207.

¹¹⁹³ Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Yrsz-1980, c.I, s. 151- 152.

¹¹⁹⁴ Bkz. Kurt, s.50; Schimmel, s.243; Challeye, s.148.

¹¹⁹⁵ Bkz. Gavin I. Langmuir, *Toward a Definition of Antisemitism*, University of California Press, London-1990, s.178.

¹¹⁹⁶ Bkz.<http://www.state.gov/j/drl/rls/40258.htm>, (07.08.2012)

Antik dönemden günümüze kadar Yahudilere yönelik anti-semitik uygulamalara rastlamak mümkündür. Bunun en aşırı örnekleri arasında, 1096'daki I.Haçlı Seferi, İspanyol Engizisyonu, Yahudilerin 1290'da İngiltere'den, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den kovulmaları ve Nazi Almanya'sının gerçekleştirdiği Holokost (soykırımı) yer alır. Yahudilerin kitle halinde sürülmesi ya da zorla Hıristiyanlaştırılması gibi olaylar Batı'da yaygınca görülmüş fakat buna karşılık Sünni İslam dünyasında Yahudilere yönelik kitle katliamları, sürgünler, zorla Müslümanlaştırma olayları görülmemiştir.¹¹⁹⁷

Yahudilik'teki irken Yahudi olma ve mürtede yönelik uygulamalar, bu dindeki din ve vicdan hürriyetini engeller bir durum ortaya koymaktadır. Ancak bu bakış açısının şekillenmesinde Yahudilerin tarih içerisinde maruz kaldıkları durumların etkili olduğu unutulmamalıdır. Günümüzde ise, özellikle uluslararası platformda dillendirilen din ve vicdan hürriyeti, Yahudiliğin bu özgürlüğe bakışını değiştirerek eskiye oranla daha yumuşak bir tutum sergilemesine neden olmaktadır.

2. Hıristiyanlık'ta Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

Din ve vicdan hürriyeti Hıristiyanlık açısından önemli bir konudur. Öyle ki, batı kültür tarihinde din ve vicdan hürriyeti problemi ilk defa Hıristiyanlık'la ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın ortaya çıkışından günümüze kadar Hıristiyanlık'ta din ve vicdan hürriyeti farklı şekillerde değerlendirilerek, bu değerlendirmelere göre hem Hıristiyanlara hem de diğer din mensuplarına karşı muamelede bulunulmuştur. Bu bakımdan, öncelikle Hz.İsa ve kendisini Hz.İsa'nın temsilcisi olarak kabul eden kilisenin bu hürriyete bakışını açıklamaya çalışacağız.

¹¹⁹⁷ Bülent Şenay, "Yahudi-Hıristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti- Semitizm- Oryantalizm İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa- 2002, c. XI, sayı:II, s.121.

Yeni Ahit'e bakıldığında Hz. İsa'nın bütün insanlara karşı sevgi ve merhamet dolu olduğu görülmektedir. Zira o, "*Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin.*"¹¹⁹⁸ ve "*Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin.*"¹¹⁹⁹ şeklindeki sözleriyle düşmanlığı ve kin beslemeyi yasaklayarak insanların sevgi dolu ve hoşgörülü olmalarını tavsiye etmektedir. Bu ayetlerle ilgili yapılan yorumlarda Hıristiyanlar için düşmanlarını sevmelerinin büyük bir görev olduğu, diğer din mensuplarını sevmenin de bu kapsamda değerlendirilebileceği belirtilmektedir.¹²⁰⁰

Yeni Ahit'te "*Sevgili kardeşim, birbirimizi sevelim. Çünkü sevgi Tanrı'dandır... Tanrı bizi bu kadar sevdiğine göre biz de birbirimizi sevmeye borçluyuz.*"¹²⁰¹ denilerek Tanrı'nın insanları sevdiği gibi insanlara da birbirlerini sevmeleri tavsiye edilmektedir ki, İsa Mesih'de Tanrı'nın insanlara karşı sevgisinin bir göstergesi olarak, Tanrı tarafından insanlar için bir kurban ve aynı zamanda bir kurtarıcı olarak gönderilmiştir.

Hz.İsa'nın getirdiği mesajlara göre, insanların dinsel kimliklerine saygı göstermek gerekir. Bir insanı inancından mahrum etmeye çalışmak o kişiye verilen en büyük zarardır. Hatta, bu, sırf inançlı olduğundan dolayı bir kişiyi öldürmekle eşitir. Hz.İsa inananlara şu şekilde seslenmiştir:¹²⁰² "*Bedenlerinizi öldürenlerden korkmayın, ruhu öldürmek mümkün değildir. Siz Cehennem'de hem bedeninize hem de ruhunuza azap edenden korkun.*"¹²⁰³

Hz.İsa'nın sözlerinden, uygulamalarından ve Hıristiyan kutsal metinlerinden yola çıkılarak ulaşılan bu sevgi anlayışına, Hıristiyanlık tarihi göz önüne alındığında, hiçbir dönemde ulaşılmadığı görülür. Öyleki kilise teşekkül ettiği ilk dönemlerden itibaren çeşitli sebeplerle konsiller düzenlemek zorunda kalmıştır. Bu konsillerin bazısı kilise

¹¹⁹⁸ Matta: 5/44.

¹¹⁹⁹ Matta: 5/39.

¹²⁰⁰ Bkz. Henry, *An Exposition Of The Old And New Testament*, c.V, s.60-61. (Matta: 5/44, Açıklama Kısmı)

¹²⁰¹ Yuhanna: 4/7-11.

¹²⁰² Kardinal Francis Arinze, "Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri: (23-27 Kasım 1998)*, Ankara- 2003, c.II, s. 51.

¹²⁰³ Matta: 10/28.

doktrinine aykırı düşünceleri düzeltmek, bazısı da kilise disiplini ile ilgili bir problemi çözmek için düzenlenmiştir. Yine de, Yeni Ahit'in sevgi dünyası ve Tanrı'nın sevgi krallığı oluşturulamamıştır.¹²⁰⁴

Hz.İsa'dan itibaren günümüze kadar Hıristiyanlığın din ve vicdan hürriyetine bakışını ortaya koymak için, insan hakları karşısında Katolik Kilisesinin tavrı önemli bir yer teşkil eder. Hz.İsa'dan sonra Hıristiyanlık, dogmatik tekelciliği sebebiyle dinde bir hoşgörüsüzlük doğurmuştur. Hıristiyanlık, ortaya çıkışından itibaren üç asır boyunca Roma'dan beklediği hoşgörüyü, kendi devlet dini olduktan sonra ne kendi içinde çıkan gruplara ve farklı inanışlara ne de başka dinlere göstermiştir.¹²⁰⁵

Ortaçağ dinsel değerlere göre şekillenmiş bir çağ idi ve kilisenin muazzam maddi ve manevi bir gücü vardı. Hıristiyanlığın amaçları doğrultusunda toplumun her alanına el atıp eğitimden vergiye her türlü toplumsal ilişkilere müdahale ediyordu.¹²⁰⁶ Kilise babaları ile imparatorlar arasında işbirliğinin mevcut olduğu bu dönemde Hıristiyanlık, dünyayı Tanrı'ya ve şeytana ait olmak üzere ikiye ayırmış, Hıristiyan olmayanları şeytanın hükümrانlığında kabul ederek onlarla mücadeleyi prensip edinmiştir.

Hıristiyanlık'ta hoşgörüsüzlüğü ilke haline getiren St. Augustin'dir. St. Augustin İncil'deki, "*Ve efendi hizmetçiye dedi: Yollara ve çitlerin boyuna çık, bulduklarını içeri girmeye zorla da evim dolsun.*"¹²⁰⁷ sözünü, "*Madem ki İsa Mesih'te bildirilen hakikat, bütün insanlığın kurtuluşu için gereklidir, o halde insanları bu hakikatte tutmak için bütün araçlar veya ona tabi kılmak için baskı yapmak gereklidir.*"¹²⁰⁸ diyerek zora başvurmanın lüzum ve doğruluğunu kanıtlamada mesnet olarak kullanmıştır. Bir başka Hıristiyan teologu Aziz Thomas Aquinas ise, "*İmanı kucaklamak irade işidir fakat kabul edilen imanda devam etmek zorunluluk işidir.*" diyerek Mesih'te iman özgürlüğünü

¹²⁰⁴ Ali İsra Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, Ankara- 1997, s.220.

¹²⁰⁵ Diyanet İlmihali-II (İslam ve Toplum), s.308.

¹²⁰⁶ Perry Anderson, *Passages From Antiquity to Feodalism*, Verso, London- 1978, s.214.

¹²⁰⁷ Luka: 14/23.

¹²⁰⁸ Harman, "*Din ve Vicdan Hürriyeti*", c.IX, s.322.

kabul etmekte ve fakat bunu terk etme özgürlüğünü tanımamaktadır.¹²⁰⁹ Bu dönemde, “*Kilise dışında kurtuluş yoktur.*” (*Extra Ecclesiam Nulla Salus*) öğretisi Kilisenin resmi öğretisi haline gelmiştir.¹²¹⁰ Kilisenin anlayışına göre, Hıristiyanlığın dışında kalan sözde dinler kaba ve ilkeldir. Bu dinler, Eski Ahit peygamberlerinin şiddetle reddettikleri dinlerden farklı değildir. Nasıl ki Yahudilik çevresindeki dinleri ortadan kaldırıp tek din haline gelmişse, Hıristiyanlık da bütün dinleri yutacak ve zamanla, Hıristiyanlık dışında hiçbir din kalmayacaktır.¹²¹¹ Dolayısıyla bu dönemde, Yahudi ve Müslümanlara, belli ölçüde vicdan özgürlüğü tanınmakla birlikte, heretik ve şizmatiklere¹²¹² karşı mutlak toleranssızlık mevcuttur. XI. yüzyıldan itibaren ölüm cezası, vaftiz olduktan sonra dinden çıkanlar için cari uygulama haline gelmiştir. XII. yy.’da Papa IX. Gregoire Kral II. Frederic’le mutabık kalarak engizisyonu, inatçı heretiklerle, mürtedlere karşı ateşte yakılmayı ceza olarak tesis etmiştir.¹²¹³

XV ve XVII. yüzyıllar arasında özellikle tüm Avrupa’yı etkileyen Reform hareketi, bireylerin doğrudan tanrıyla ilişki kurabileceğini, bunun için kiliseye ve onun dinsel ve törensel kurallarına gerek olmadığını ve Tanrıyla kulu arasına hiçbir şeyin giremeyeceğini savunmuştur.¹²¹⁴ Ancak Almanya’da Luther’in başlattığı bu reform hareketi Katolik kilisesinin diğer Hıristiyanlara karşı daha da katı bir tutum sergilemesine sebep olmuş, kilise devletten aldığı gücü kaybettiği oranda bu katı tutum zorunlu olarak yumuşamış ve azalmıştır.¹²¹⁵ Hıristyan dünyasında din ve vicdan

¹²⁰⁹ Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.11.

¹²¹⁰ Kadir Canatan, “Kilise-Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye’de Laiklik”, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz-1995, sayı:11, s.26.

¹²¹¹ Adam, “Katolik Kilisesinin Kurtuluş Öğretisi Açısından Yahudiliğe ve İslam’a Bakışı”, *AÜİFD*, Ankara- 2000, sayı:41, s.197.

¹²¹² Vaftiz olduktan sonra, bilerek ve isteyerek Papa’nın üstün kudretini tanımayan kimseye “şizmatik” yani ayrılıkçı adı verilir. Eğer bu kişi, üstelik Kilise’nin öğretisinin şu veya bu temel noktasını reddediyorsa, ona sapkın (heretik) adı verilir. Bkz. P. Xavier Nuss- Hakkı Demirel, *Hıristiyan Öğretisi*, İstanbul- 1994, s.107; Kurt Rudolph, “*Heresy*”, (ER), c.VI, s.269.

¹²¹³ Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.11.

¹²¹⁴ M.Ali Ağaoğulları- Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, Ankara- 1991, s.91.

¹²¹⁵ Harman, “*Din ve Vicdan Hürriyeti*”, c.IX, s.322.

hürriyetinin olmadığı bu dönem, 1789’da ilan edilen ve insan haklarını da içine alan Fransız İhtilali’ne kadar devam etmiştir.

Batı dünya tarihinde bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali, Katolik Kilisesinin din ve vicdan hürriyetine bakışında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu ihtilalle birlikte ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisine göre, toplumların uğradıkları felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının tek nedeni insan haklarının bilinmemesi, unutulması ya da hor görülmesidir.¹²¹⁶ Bu bildiri insanların eşit doğduğunu, eşit yaşamaları gerektiğini ve hiç kimsenin dini ve sosyal inançları yüzünden kınanamayacağını ortaya koymuştur.¹²¹⁷ Bildiri, Katolik Kilise örgütünün insanların vicdanları üzerinde kurduğu tekeli yıkarak din ve vicdan hürriyetini getirmiştir.¹²¹⁸ Ancak XVIII ve XIX. yüzyıl papaları bu bildiriye karşı çıkararak bu tür fikirleri aforoz etmişler, hatta Papa IV. Paul bu bildirin redaktörlerini mahkum ettirmiştir.¹²¹⁹

İnsan Hakları konusunda Katolik Kilisesindeki köklü değişiklik, Papa Jean XXIII ve II.Vatikan konsilince olmuştur. Bunun delili Papa’nın “*Pacem in terris/Dünya’da Barış*” tamimi ve II.Vatikan konsilinin “*Dignitatis Humanae/Dini Özgürlük Deklarasyonu*” dur ki, her insana özgürce dinini seçme hakkını tanımaktadır.¹²²⁰ II.Vatikan Konsili, insan şahsının dinsel özgürlük hakkına sahip olduğunu beyan eder. Bu özgürlük her insanın başka insan ya da grupların baskısından ya da her tür insani güçten bağımsız olarak özel ya da herkese açık, yalnızken ya da başkalarıyla beraberken

¹²¹⁶ Halis Çetin, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sivas- 2002, c.III, sayı:I, s.92.

¹²¹⁷ Bkz. Musulin Janho, “Magna Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine”, Çev. Necmi Zeka, İstanbul- 1983, s.97.

¹²¹⁸ Çetin, s.92; Karatepe, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri”, s.111

¹²¹⁹ Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.12.

¹²²⁰ Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.10.

kimsenin hiçbir şekilde kendi inançlarına aykırı bir şekilde davranmaya zorlanamayacağını ifade eder.¹²²¹

1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini “*Pacem in terris*” genelgesiyle onaylayan kilise, artık insan haklarını aforoz etmediği gibi modern dünyadaki temel görevlerinden birinin insan haklarını savunma ve geliştirme olduğunu beyan etmektedir.¹²²² Bu konsille Katolik Kilisesi, her ne kadar kendisini Petrus’un halefi olarak görse de, kendisine mensup olmayan diğer hıristiyanların da kutsallığa ve hakikate sahip olduklarını kabul ederek,¹²²³ “Kilise dışında kurtuluş yoktur” dogmasını terk etmiş olmaktadır.¹²²⁴ Öyle ki, *Dignitatis Humanae*’de ifade edildiği üzere, Katolik Kilisesi, insanların dinsel özgürlüklerinde ısrar etmektedir. Katoliklerin inançlarını diğer kişilerle paylaşmaları gibi, Kilise Kanunu da açıkça şu ibareyi vermektedir: “*Hiç kimse başkalarını Katolik inancını kabul etmesi hususunda zorlayamaz.*” (Kilise Kanunu 748,2)¹²²⁵

Bu konsilden sonra, kilise diğer dinlerle ilgili olarak da, diğer dinlerdeki otantik değerlerin varlığını kabul ederek, hakikatin yegane temsilcisi olduğu iddiasında bulunmamış ve söz konusu diğer dinlerle diyalog kurulması tavsiyesinde bulunmuştur.¹²²⁶ “Dinlerarası Diyalog” kavramı, II.Vatikan Konsili kararları doğrultusunda Roma Katolik Kilisesi önderliğinde başlayan,¹²²⁷ aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında olduğu gibi, farklı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini zorla birbirine kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak

¹²²¹ Papa IV. Paul, “*Declaration on Religious Freedom/Dignitatis Humanae*”, (7 Aralık 1965), http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-decl_19651207_dignitatis-humanae_en.html, (11.10.2012)

¹²²² Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.10.

¹²²³ Taşpınar, “II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul- 2011, sayı:41, s.111.

¹²²⁴ Taşpınar, “II. Vatikan Konsili...”, s.116.

¹²²⁵ Kardinal Francis Arinze, “Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü”, *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri: (23-27 Kasım 1998)*, Ankara- 2003, c.II, s. 51.

¹²²⁶ Taşpınar, “II. Vatikan Konsili...”, s.111.

¹²²⁷ Yitik, “Dinlerarası Diyalog ve Dünya Barışı”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı, 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara- 2006, s.60.

ve hoşgörüyle bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi ve işbirliği yapabilmesi anlamına gelir.¹²²⁸ Özellikle Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ın “tevhit anlayışı”, “ahlak anlayışı” ve “On Emir” içerisinde yer alan genel ilkelerin yakınlığı nedeniyle bu dinlere mensup insanlar birbirlerine hoşgörüyle bakmaktadır.¹²²⁹ Dolayısıyla tarihte hem Hıristiyanların kendi aralarında, hem de Müslümanlarla diğer din mensupları arasında çeşitli sebeplerle diyaloglar olmuştur.¹²³⁰ Günümüzde ise, Hıristiyan dünyasında Hıristiyanlık dışındaki dinler ve mensuplarına karşı farklı yaklaşımlar vardır. Diyaloga karşı olumlu yaklaşımlara karşın Evanjelik Kiliselerin¹²³¹ anlayışına göre, misyon kilisenin en temel görevidir. Diyalog ise, bu temel misyonun vasıtası olarak kalmaktadır.¹²³²

Din ve vicdan hürriyetiyle ilgili olarak diğer bazı Hıristiyan anlayışlarına baktığımızda; Kalvinistlere göre de, Tanrı mutlak olarak herşeyin sahibidir. Bu nedenle insan hakları Tanrı'nın iradesine bağlıdır. Dolayısıyla insanın bu haklara sahip olabilmesi için üzerine düşen Tanrı'ya hizmet etmektir.¹²³³

Reformla birlikte, kilisenin insanların din ve vicdan hürriyeti noktasındaki dogmatik anlayışına karşı çıkan Protestanlar ise, Hıristiyanlık'taki düşünce hürriyetinin temelini atmışlardır. Onlara göre, Tanrı İncil aracılığıyla insanlara özgür bir hayat vademiştir. Bu vaad ise insanların hem birbirlerine hem de Tanrı'ya karşı gösterecekleri saygıya dayanmaktadır.¹²³⁴

¹²²⁸ A. İsra Güngör, “Katolik Kilisesi'nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996)*, Ankara- 1998, s. 181.

¹²²⁹ Küçük, “Hıristiyanlık'ta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog”, *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü Bugünü ve Geleceği)*, Ankara- 2002, s.373.

¹²³⁰ A. İsra Güngör, “Katolik Kilisesi'nin...”, s.181.

¹²³¹ Evanjelik Kiliseler,kendilerini İncil'e bağlı olarak isimlendiren ve Protestanlar içinde muhafazakar Hıristiyanlar olarak değerlendirilen bir cemaattir.

¹²³² A. İsra Güngör, “Katolik Kilisesi'nin...”, s.183.

¹²³³ Bkz. Hendrik M.Vroom, “Religious Ways Of Life and Human Rights”, *Human Rights and Religious Values: An Uneasy Relationship?*, Ed. Abdullah A. An-Naim, Gerald D.Gort, Henry Jansen, Hendrik M.Vroom, Rodopi, New York- 1995, s.35- 37.

¹²³⁴ Bkz. Harman, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, s.13.

Hıristiyanlık tarihi içerisinde, hem Hıristiyanlara hem de diğer din mensuplarına yönelik din ve vicdan hürriyetlerini açık bir şekilde ihlal eden uygulamalarda mevcuttur. Örneğin; aforoz, endüljans ve günah çıkarma, haçlı seferleri ve engizisyon mahkemeleri bu uygulamalardan en öne çıkanlardır.

Hıristiyanlık'ta, insanların inançlarını adeta ipotek altına alan ve kilise tarafından uygulanan aforoz, dinden ayrılanlara, büyük günah işleyenlere, kilisenin doğmalarına karşı gelenlere ve bilim adamlarına “cemaatten kovulma” şeklinde verilen bir cezadır.¹²³⁵ Hıristiyanlık tarihinde mürtede verilen cezalardan en yaygın olanı aforozdur. Bu ceza, Sint-Siege adı verilen en büyük kurul tarafından verilir. Mürtedin bulunduğu yerde kurul veya dini yetkili yoksa, aforoz cezası baki kalmak şartıyla eskiden olduğu gibi bırakılır, bir şey yapılmaz. Ancak yine de günahkar sayılır. Şayet mürted pişman olur geri dine dönerse, tüm hakları iade edilir. Verilecek ceza da bağışlanır.¹²³⁶ Bütün Hıristiyan Kilise ve mezheplerince kabul edilen bu dışlama yöntemiyle aforoz edilmiş kimseler kilise ayinlerine katılamazlar ve Hıristiyanlık ilkelerine göre gömülmeleri de yasaktır.¹²³⁷ Bu uygulamayla insanların inanç özgürlüğünün ve ibadet etme haklarının açık bir şekilde ellerinden alındığı görülmektedir.

Kilise, endüljans¹²³⁸ uygulaması ve insanların günahlarından kurtulmaları için bir sakrament haline getirdiği “Tövbe ve Günah İtirafı”yla¹²³⁹, inananların bağışlanma hakkını da ellerinden almış görünmektedir. Kilise Hıristiyanların, dinsel olarak bağışlanan günahlarının geriye kalan dünyevi cezasının, Mesih ve azizlerin faziletine

¹²³⁵ *Dini Terimler Sözlüğü*, Ed. A. Nedim Serinsu, s.7; M.Süreyya Şahin, “Aforoz”, (DİA), c.I, s.412.

¹²³⁶ Kurt, s.130; Bkz. A. Boudinhon, “*Excommunication*, (CE), c.V, s.678.

¹²³⁷ Ana Britannica, “Aforoz”, c.I, s.124; Bkz. A. Boudinhon, “*Excommunication*, (CE), c.V, s.678- 691; Kurt, s.131.

¹²³⁸ Bkz. Harman, “Endüljans”, (DİA), c.XI, s.209- 210; Michel, s.106- 107; M. Aydın, *Din Fenomeni*, Konya-1993, s.176.

¹²³⁹ *Dini Terimler Sözlüğü*, Ed. A.Nedim Serinsu, s.75; Michel, 92- 93.

dayanılarak kilise tarafından affedilebileceği iddiasındadır.¹²⁴⁰ Çünkü, kiliseye göre tövbe kişisel boyutlu bir davranış olmayıp, sosyal boyutlu bir davranış olduğu için, Tanrı'nın bağışlamasını kilise çerçevesinde ümit etmek gereklidir. İlk yüzyıllarda açık tövbe yöntemi uygulanırken, bu anlayışın bir neticesi olarak tövbe “günahların özel itirafı” şeklinde seromonik bir hale getirilir.¹²⁴¹ Buna göre günahından pişman olan bir günahkar, ancak bir rahibe günahlarını itiraf ettiğinde bağışlanabilmektedir. Tanrı ile kulu arasında böyle bir düzeneğin mevcudiyeti, Hıristiyanlık'ta günah bağışlama ibadetine ilişkin sömürü sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹²⁴²

Günah bağışlamanın seromonik bir hale gelmesinin bir sonucu olan endüljans uygulaması, özellikle Orta Çağ Avrupasında yaygın hale gelmiştir. Günahları bağışlama da kendisini tek yetkili olarak gören Kilise zamanla, günahların kefareti sadece para ile ifade eder olmuş, dolayısıyla insanların bağışlanması için gerekli olan dini ibadet ve dualara fazla gerek duyulmamaya başlanmıştır.¹²⁴³ Bu uygulama da para o kadar öne geçmiştir ki, bedeli ödendiği sürece bağışlanamayacak bir günahın olmadığı vurgulanarak, işlenen günaha göre bir fiyat listesinin hazırlandığı bile olmuştur.¹²⁴⁴

Kilise tarihine bakıldığında Papa'ların endüljans uygulamasını kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıkları görülmektedir. Örneğin, Papa II. Urban'ın (1042- 1099) 1095 tarihli Clemont Konsili'nde haçlı ordusuna katılan herkesin umumi endüljansa ulaşacağını ilanı şu şekildedir: *“Her kim, şöhrret ve zenginlik gayesi olmaksızın, Kudüs'teki Tanrı Kilisesi'nin kurtuluşu için yola çıkarsa, katıldığı bu sefer, onun için bütün günahlarının kefareti olacaktır.”*¹²⁴⁵ Görüldüğü gibi bu endüljans ilanında Papa,

¹²⁴⁰ Hakan Olgun, “Katolik Kilisesi'nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun- 2005, sayı:18- 19, s.327; Bkz. A. Boudinhon, “*Indulgences*”, (ERE), c.V, s.252- 254; E. L. Van Becelaere, “*Penance (Roman Catholic)*”, (ERE), c.IX, s.714- 715.

¹²⁴¹ M. Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s.76.

¹²⁴² Olgun, s.328- 329.

¹²⁴³ Bkz. H. Daniel- Rops, *The Protestant Reformation*, J.M. Dent&Sons Ltd., London- 1963, s.278.

¹²⁴⁴ Bkz. Olgun, s.333- 334.

¹²⁴⁵ Boudinhon, s.253.

bir defada günaha bağlı bütün dünyevi cezaları kaldırma yetkisini kendinde görerek¹²⁴⁶ insanların bağışlanma hakkını kendi tekeline almıştır.

Kilisenin bu anlayışına karşı çıkan Protestanlar, Tanrı'nın kayıtsız şartsız affedici olduğunu ortaya koymuşlar ve onların bu görüşü reformun kalbini teşkil etmiştir.¹²⁴⁷ 1965 yılında toplanan II. Vatikan Konsiliyle'de endüljasların tatbiki ciddi bir şekilde düzenlenmiş ve bundan böyle endüljansın geçerliliği gerçek iman ve takva fiilerine bağlanmıştır.¹²⁴⁸

Kilise Papaları'nın türlü vaatlerle teşvik ettiği ve müslümanların hakimiyetinde olan "kutsal toprakları kurtarma" amacı nedeniyle dini bir nitelik taşıyan Haçlı Seferleri de,¹²⁴⁹ hem insanlık adına utanç verici vahşi olayların yaşandığı hem de müslümanların ezildiği ve hatta tarihten silinmeye çalışıldığı bir görünüm arz etmektedir. Zira, Haçlı Seferlerinin temel gayesinin, halklardan ziyade, toprak parçalarının (örneğin Suriye, Filistin) Hıristiyanlaştırılması, başka bir ifadeyle, Roma Katolik dünyasının hakimiyeti altına alınması olduğu çokça vurgulanmaktadır. Bu da buralarda yaşayan müslüman halkın katledilmesi gerektiği gibi bir sonucu doğurmuştur. Bu anlayışın iki örneği, 1098'in Haziran'ın da meydana gelen Antakya katliamı ve 1099'un Temmuz'unda cereyan eden Kudüs katliamıdır.¹²⁵⁰ Netice itibariyle Tanrı'yı tutsaklıktan kurtarmayı ve barışı tesis etmeyi hedefleyen¹²⁵¹ Haçlı Seferleri, hedefine tezat bir şekilde öncesi ve sonrasında insanların din ve vicdan hürriyetini hiçe sayan birçok uygulamayla tarihteki yerini almıştır.

¹²⁴⁶ Ana Britannica, "Endüljans", c.VIII, s.106.

¹²⁴⁷ Roger Mehl, *Hıristiyan İlahiyatı (Protestan Mezhebi)*, Çev. Mehmet Aydın, Ankara- 1983, s.95; M. Aydın, *Din Fenomeni*, s.176.

¹²⁴⁸ M. Aydın, *Din Fenomeni*, s.176; Harman, "Endüljans", (DİA), İstanbul- 1995, c.XI, s.210.

¹²⁴⁹ H. B. Workman, "Crusades", (ERE), c.IV, s.345- 351.

¹²⁵⁰ Düzgün, "Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü", *Dini Araştırmalar*, Ankara- 2004, c.VII, sayı:20, s. 78.

¹²⁵¹ Carl Erdmann, *The Origin of the Idea of Crusade*, Trans. Marshall W. Baldwin and Walter Goffart, Princeton University Press- 1977, s.28.

Ayrıca, Ortodoks Kilisesinin temsilcisi olan Rusların 16. yüzyıldan başlayarak uzun bir tarihi süreç içerisinde ve bir nevi adı konulmamış “*Ortodoks Haçlı Seferlerinin*” yardımıyla, Çuvaşlara ve diğer Türk topluluklarına yönelik uyguladığı zorla ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetleri de, Hıristiyan din ve kültürüne sahip bu ülkenin, farklı din ve etniğe sahip insanlara inanç özgürlüğü hakkı tanımadığının en açık delilidir.¹²⁵²

Hıristiyanlık tarihinde din ve inanç hürriyetini tehdit edici bir uygulama olarak ortaya çıkan Engizisyon, XIII.Yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ve Hıristiyanlık’tan dönenler, Kilise tarafından tespit edilmiş olan doktrine aykırı hareket edenlere karşı kurulmuş olan mahkemelerin genel adıdır.¹²⁵³ Bu mahkemeler; halkın imanını sorgulamak, gerçek imandan ayrılanları gerçek imana döndürmek, en azından onların Hıristiyanların inancına zarar vermelerini engellemek ile görevli idi.¹²⁵⁴ Özellikle İspanya’da zorla hıristiyanlaştırılan Müslümanlar (Morisko) ve Yahudilerin (Maran) eski dinlerine bağlılıklarını devam ettirip ettirmediği konusunu araştırma ve suçlu bulunanları yargılamada görev yapmış ve binlerce Yahudi ve Müslümanın yakılarak öldürülmesine karar vermiştir.¹²⁵⁵ Bu mahkemeler reform hareketleri çıktıktan sonra da Protestanlara karşı görev yapmıştır.¹²⁵⁶

¹²⁵² Bkz. Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Ankara- 2006; “Günümüzde Çuvaş Türklerinde Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü Bugünü ve Geleceği)*, Ankara- 2002, s. 541- 556; “Çuvaşlarda Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, Ankara- 2000, s.221- 264; “Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan’da Misyoner Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme”, *Dini Araştırmalar*, c. VI, Ankara- 2003, sayı:17, s. 327- 350; “Rusya Federasyonu’ndaki Müslüman Olmayan Türk Topluluklarının Dinî Yaşamında İslam’ın Etki ve İzleri”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu (31 Mayıs- 1 Haziran 2007)*, Isparta- 2007, s. 525- 532; “Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar”: Kreşinler”, *AÜİFD*, Ankara- 2008, c. 49, sayı:II, s. 57- 75.

¹²⁵³ Bkz. Kürşat Demirci, “*Engizisyon*”, (DİA), c.XI, İstanbul-2000, s.238-240; E. Vacandard, “*Inquisition*”, (ERE), c.VII, s.330.

¹²⁵⁴ Eroğlu, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar*, Ankara- 2004, c.VII, sayı: 20, s. 96.

¹²⁵⁵ Engizisyon mahkemelerinin İspanya’daki Yahudiler ile ilgili uygulamaları konusunda bkz. Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Ankara- 2003, s.47- 52.

¹²⁵⁶ Eroğlu, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü”, s.98- 99.

Günümüzde de, Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanlar, Hıristiyanlardan farklı inançlara sahip oldukları için özel kısıtlamalara, sorgulamalara, ithamlara, ayrımcılıklara ve baskılara maruz kalmaya başlamıştır. Batı ülkelerindeki Müslümanlara karşı takınılan tutum, Batı’da engizisyon düşüncesinin tekrar uyanmaya başladığının göstergesi olarak değerlendirilmeli ve buna karşı önlem alınmalıdır.¹²⁵⁷

Hıristiyanlık’ta din ve vicdan hürriyetiyle ilgili olarak buraya kadar verdiğimiz bilgilere göre, Hıristiyanlığın temel kaynakları ve Hz.İsa’nın mesajlarıyla, Hıristiyanlık tarihi içerisinde Hıristiyanların ortaya koyduğu uygulamaların uyuşmadığı görülmektedir. Bu noktada, din üzerine yapılan yorumlarla ortaya çıkan din anlayışlarının zamana ve duruma göre değişmesi ve dogmatik tekelciliği sebebiyle, kilisenin elinde tuttuğu gücünü (din, yönetim, ekonomik güç) kötüye kullanması ve din istismarına gitmesi bu olumsuz tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3. İslam’da Dini Korumaya Yönelik Haklar ve Uygulamalar

İslam’a göre, ibadet amacıyla yaratılan insan,¹²⁵⁸ hiçbir varlığın yüklenemediği ilahî bir emaneti yüklenen,¹²⁵⁹ daha dünyaya teşrif etmeden Allah’ın ilah oluşunu kabul eden,¹²⁶⁰ akıl¹²⁶¹ ve vicdan¹²⁶² ile donatılmış yegane varlıktır. Bu varlığa din konusunda rehberlik etmesi için peygamber ve kitaplar gönderilmiştir. Ancak Yüce Allah, insanı peygamber ve kitaplarla gönderdiği dini kabule ve ibadete zorlamamıştır. Çünkü insanı ölümü ve hayatı,¹²⁶³ malı ve evladı,¹²⁶⁴ hayır ve şer,¹²⁶⁵ iyilik ve kötülük,¹²⁶⁶ doğruluk ve

¹²⁵⁷ Eroğlu, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılanmanın Sonucu: Engizisyon Terörü”, s.100.

¹²⁵⁸ Bkz. Zariyat: 51/56.

¹²⁵⁹ Bkz. Ahzab: 33/72.

¹²⁶⁰ Bkz. Araf: 7/172.

¹²⁶¹ Bkz. Maide: 5/100.

¹²⁶² Bkz. Şems: 91/7.

¹²⁶³ Bkz. Mülk: 67/2.

¹²⁶⁴ Bkz. Enfal: 8/28.

¹²⁶⁵ Bkz. Enbiya: 21/35.

¹²⁶⁶ Bkz. Araf: 7/168.

yalan,¹²⁶⁷ Allah yolunda çalışıp çalışmama,¹²⁶⁸ ve verilen nimetler¹²⁶⁹ ile “imtihana” tabi tutmuştur.¹²⁷⁰ İmtihan halinde olanın inanıp inanmamakta, ibadet edip etmemekte hür olması gerekir.¹²⁷¹

Nitekim Kuran, Rasulüllah’ın sadece bir tebliğci olup, insanları uyarmaktan başka, din konusunda zorlamada bulunamayacağını¹²⁷² belirterek, “*Dinde zorlama yoktur, artık doğruluk ile eğrilik birbirinden ayrılmıştır.*”¹²⁷³ demekle, din ve vicdan hürriyeti hakkını insanlara vermiş olmaktadır.

İslam dini, kendini ilahi dinlerin ve tevhid geleneğinin son halkası, değişikliğe uğramamış ve uğramayacak yegane hak din olarak tanıtmak ve İslam dışındaki din ve inanışları batıl olarak nitelendirmekle birlikte, diğer din ve inanışların varlığını da vakıa olarak kabul eder. Onların yeryüzünden silinip kazınması ve sadece İslam’ın hak din olarak kalması gerektiği gibi bir iddia taşımaz. Kuran’da “*Eğer rabbın dileyseydi, yeryüzündeki insanların hepsi hakkı benimseyip iman ederdi. Yoksa sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın?*”,¹²⁷⁴ “*De ki hak, rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin.*”,¹²⁷⁵ “*Sizin dininiz size benim dinim banadır.*”¹²⁷⁶ buyurularak insanları din konusunda zorlamak yerine onları hür iradeleriyle baş başa bırakmanın tercih edildiği, diğer din mensuplarının kendi dinlerinde kalmak veya İslam’ı tercih etmek arasında bırakıldığı, uhrevi alandaki sonuçlarına ve sorumluluğuna katlanması kaydıyla küfrü tercih edebileceği bildirilir.¹²⁷⁷

¹²⁶⁷ Bkz. Ankebut: 29/3.

¹²⁶⁸ Bkz. Muhammed: 47/31.

¹²⁶⁹ Bkz. Bakara: 2/155; Maide: 5/48; Kehf: 18/7.

¹²⁷⁰ Bkz. Mülk: 67/2.

¹²⁷¹ İsmail Karagöz, “İnsanın Dine Olan İhtiyacı ve Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 36, sayı:III, Ankara- 2000, s.100.

¹²⁷² Bkz. Maide: 5/99; Gaşiye: 88/21-2; Yunus: 10/99.

¹²⁷³ Bakara: 2/256; Din hürriyeti bakımından bu ayetinin yorumu için bkz. Halil Altuntaş, *İslam’da Din Hürriyetinin Temelleri*, Ankara- 2000. s. 15- 72,

¹²⁷⁴ Yunus: 10/99.

¹²⁷⁵ Kehf: 18/29.

¹²⁷⁶ Kafirun: 109/6.

¹²⁷⁷ Ali Bardakoğlu, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti (Sempozyum)*, Ankara- 2000, s.44.

Kuran, Hıristiyan ve Yahudileri “Ehl-i Kitap” adlandırmasıyla ayrı bir grup telakki eder ve onlara ayrı bir statü tanır. Hz.Peygamber’in sözlü ve uygulamalı sünnetinde de başta Ehl-i kitap olmak üzere diğer din mensuplarına karşı müsemahanın hakim olduğu ve bu yönde telkin ve tavsiyelerin ısrarlı biçimde tekrarlandığı görülür.¹²⁷⁸ Hz. Peygamberin, kendisini ziyarete gelen Necran’lı bir hıristiyan heyetinin, mescidde kendi usullerine göre, doğuya yönelerek ibadet etmelerine müsaade etmesi de¹²⁷⁹ onun insanların inançlarına gösterdiği saygıyı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İslam tarihi boyunca özellikle azınlık konumunda olan gayri müslimlerin hiçbir baskı altında tutulmaksızın kendi inançlarını istedikleri gibi yaşadıkları, İslam’a ve Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum sergilemedikçe, herhangi bir Müslüman gibi dokunulmaz ve koruma altında oldukları görülmektedir. Bu koruma, Allah ve Rasulünün şahsında devlet eliyle sağlanmış ve bundan dolayı onlara “koruma altında olan” anlamında zimmi denilmiştir.¹²⁸⁰

Ayrıca Kuran’da diğer din mensuplarının kutsal değerlerine hakaret edilmemesi o dine inananların temel hakları kapsamında değerlendirilmektedir. Öyle ki, İslam hikmet ve güzel öğüdü merkeze alarak¹²⁸¹ bu davranış biçimini genel ilke olarak benimsedikten sonra, hakareti şu ifadelerle yasaklamaktadır:¹²⁸² “*Bununla beraber, onların Allah’tan başka taptıklarına da sövmeyin ki, onlar da cahilliklerinden Allah’a sövmesinler...*”¹²⁸³

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler çerçevesinde İslam’da din ve vicdan hürriyetini vurgulamış olsak da, İslam’da irtidat ve cihad konusu, yanlış yorumlamalar dolayısıyla

¹²⁷⁸ Bardakoğlu, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, s.44.

¹²⁷⁹ Bkz. İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Tahkik: Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyara- Abdülhafiz Çelebi, Mısır- 1955, c.I, s.574; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul- 1991, c.I, s.60.

¹²⁸⁰ Mehmet Salih Kumaş, “Postmodern Bir İnsan Hakları Söylemi Olarak Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale-2010, s.138.

¹²⁸¹ Nahl: 16/125-127.

¹²⁸² Bkz. Tevhit Ayengin, “İnsan Hakları Sözleşmelerinde Din Ve Vicdan Hürriyeti”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale- 2010, s.111.

¹²⁸³ Enam: 6/108.

bu özgürlüğü sınırlayan veya ortadan kaldıran bir görünüm arz etmektedir. Bu noktada irtidat ve cihad konularını açıklamak, İslam'ın din ve vicdan hürriyetine bakış açısını ortaya koymak adına faydalı olacaktır.

İrtidat ile ilgili her ne kadar İslam hukukçuları, bir takım ayetleri¹²⁸⁴ mürtedin öldürülmesi için delil olarak kullansalar da, bu ayetlerin öldürmeye delaleti açık değildir. Fıkıh kitaplarında mürtede verilecek ölüm cezası ile ilgili daha çok sünnet delil olarak gösterilmektedir.¹²⁸⁵

Peygamberimizden rivayet edilen “*Dinini değiştireni öldürün.*”¹²⁸⁶ ve benzeri hadisler¹²⁸⁷ dayanak gösterilerek mürtede verilecek ceza, İslam'ın maksatlarından olan, “dinin korunması” ilkesine yöneliktir.¹²⁸⁸ Bu çerçevede düşünüldüğünde, İslam dininden dönenlerle ilgili uygulamalar din ve vicdan hürriyetiyle çelişmemektedir. Zira, Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan irtidat hareketlerine bakıldığında, bu hareketlerin içindeki kişilerin, sadece dinden dönmeyle kalmadıkları, toplum düzenini bozmaya yönelik silahlı mücadeleye dahi girdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu kişilerin, toplum düzenini sağlamak amacıyla cezalandırılmaları bir zorunluluk haline gelmiştir.¹²⁸⁹

Ancak, İslam'da tekfir yasaktır. İslam alimleri, “*Büyük günah işlemiş olsa bile ehl-i kiblede kimseyi tekfir etmeyiniz.*” demişlerdir.¹²⁹⁰ Dolayısıyla bir kimseye mürted hükmü uygulayabilmek için mutlaka o kişinin bunu kesin bir dille ifade etmesi veya İslam'dan çıktığını gösterir açık hal ve hareket içinde bulunması gerekir.¹²⁹¹

¹²⁸⁴ Bkz. Bakara: 2/217; Fetih: 48/16; Tevbe: 9/5; Ali İmran: 3/85.

¹²⁸⁵ Kurt, s.156.

¹²⁸⁶ Buhari, *Cihad*, 149; *İ'tisam*,28;Tirmizi, *Hudud*, 25; Ebu Davud, *Hudud*, 1; İbn Mace, *Hudud*, 2; İslam harici dinler arasındaki tüm geçişler bu hadisin kapsamı dışındadır. İslam toprakları içinde yaşayan zimmilerin inandıkları dinlerini bırakıp farklı dine girmelerine karışılmaz. Bkz. Kurt, s.157.

¹²⁸⁷ Bkz. Müslim, *Kasame*, 25,26; Ebu Davud, *Hudud*, 1; Tirmizi, *Diyyet*, 10; *Fiten*, 1.

¹²⁸⁸ İbrahim b.Musa b. Muhammed eş-Şatibi, *el-Muvafakat*, Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul- 1990, c.II, s.299- 300.

¹²⁸⁹ Bkz. Altuntaş, s. 72- 81; Köse, s. 100- 103; Abdurrahman Ateş, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul- 2002, s.95- 108.

¹²⁹⁰ Bekir Topaloğlu, *İslam İnancı Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul- 1991, s.30.

¹²⁹¹ Kurt, s.160.

İslamın din ve vicdan hürriyetine verdiği önemin yanlış anlaşılma nedenlerinden biri de cihad prensibidir. Papa XVI. Benedictus'un, Bizanslı İmparator II.Mihail Paleologos'un bir İslam alimine hitaben söylediği, "*Hadi bana Hz.Muhammed'in yeni olarak ne getirdiğini göster; bu konuda kendisinin vazettiği dini kılıç ile yayma emri türünden kötü ve insanlık dışı şeylerden başka bir şey bulamazsın.*"¹²⁹² sözlerini nakledişi bu yanlış anlayışın en açık örneklerindendir. İslam'ın kılıçla yayıldığı iddiasına batılı bir tarihçi olan Thomas Carlyle (1795- 1881) şu cevabı vermiştir: "*Muhammed insanları zorla dinine soktu demek kelimenin tam anlamıyla tarihe iftiradır. Zira bir tek insanın eline kılıç alarak bütün insanlığa meydan okuması mümkün müdür?*"¹²⁹³

Kuran'da var olan cihad prensibi,¹²⁹⁴ insanları kılıç zoruyla İslam'a sokmak için ortaya konulmuş bir prensip değildir. Aksine cihadın meşru kılınma sebebi, kendilerine karşı cihad edileceklerin müslümanlara karşı muharip bir düşman durumunda olmalarıdır. Zira cihad insan hak ve hürriyetlerini korumak, toplumun sulh ve saadetini temin etmek amacıyla teşri kılınmıştır. Dolayısıyla cihaddan maksat, müslümanların emniyet içinde bulunmaları ve din ile dünya işlerini yürütme imkanına sahip olmasıdır.¹²⁹⁵ Müslümanları dinlerinden döndürmeye, onlara eziyet etmeye çalışmak, İslam'ın serbestçe anlatılmasına engel olmak gibi durumlar, savaşı gerektiren sebeplerdir. Vicdanlardan baskının kalkması ve Allah'ın dininin hakim olması için, bunları yapanlara karşı savaşılır.¹²⁹⁶

¹²⁹² Harun Şahin, "Kuran-ı Kerim'deki Cihad Ayetleri Bağlamında İslam'ın İnsana Bakışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa- 2007, c.XII, sayı:XVII, s.83- 84.

¹²⁹³ Musa K. Yılmaz, "Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa- 1996, sayı.II, s.17.

¹²⁹⁴ Genel olarak cihad, hak dini anlatmak ve iyiliği hakim kılmak için yapılan ve "Allah rızasını" hedef alan her türlü çaba olarak tarif edilebilir. Bkz. Rahmi Yaran, "İslam, Cihad ve Savaş", *Bakü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, Bakü- 2004, c.I, sayı.II, s.165- 182; Saffet Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2007, sayı:X, s. 37- 69; Cihadla ilgili bazı ayetler için bkz. Bakara: 2/193, Bakara: 2/218, Ali-İmran: 3/142, Enfal: 8/60.

¹²⁹⁵ Bkz. Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı (Daru'l-İslam-Daru'l-Harb)*, İstanbul- 1998, s. 62- 63; İbrahim Çelik, *Kuran Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa- 2001, s. 118- 119; Köse, s.55.

¹²⁹⁶ S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.333.

Nitekim, Hz. Peygamber'in tebliğe başladığı Mekke döneminde müşrikler, mü'minlere dinlerinden dönmeleri için baskı ve hatta işkence yapıyorlardı. Din konusundaki bu baskı ve zulmü ortadan kaldırmak için Medine döneminde cihad farz kılınmıştır.¹²⁹⁷ Demek ki cihad, din değiştirmek için zorlama aracı değil hak dinin yüksekliğini fiilen ispat vasıtasıdır. Cihadın hikmeti, insanları zorlamadan korumak, zorlamayı kabul etmeyen dini hakim kılmak suretiyle Allah'ın kelimelerini yüceltmektir.¹²⁹⁸

Kuran'a göre dine saldırıda bulunan insanlara karşı müdafaa hakkı yeryüzünü anarşi ve kargaşadan koruduğu gibi,¹²⁹⁹ hakkın hak olarak yeryüzüne hakim kılınmasını, batılın da ortadan kaldırılmasını temin eder.¹³⁰⁰ Bu ise her medeni insanın arzu edeceği bir sonuç olmalıdır. Bu itibarla barış dini olan İslam, cihadı "insanlara hayat veren bir ibadet şekli" olarak telakki etmektedir.¹³⁰¹

Ayrıca son yıllarda, özellikle İslam'daki cihad prensibi sebep gösterilerek müslümanların din ve vicdan hürriyetini tehdit edici bir unsur haline gelen islamofobi konusu ön plana çıkmaktadır. Zira, İslam'dan ve Müslümanlardan duyulan kaygı ya da korku sonucunda oluşan tepkisel yaklaşıma verilen ad olan İslam korkusu, İslam karşıtlığı ya da İslamofobi, müslümanlara yönelik sürdürülen kin, nefret ve önyargıya dayalı görüş ve tutumları ifade eden bir kavramdır.¹³⁰²

Batı ülkelerinde müslümanların sadece kimliklerinden dolayı maruz kaldıkları kötü muamelelerin nedeni olan İslamofobinin ortaya çıkışının sebebi ne olursa olsun, İslam'la ilgili dış dünyada ve içerde oluşan şüphe ve kaygıları gidermek, öncelikle Müslümanlara düşen bir görevdir. Öyleyse müslümanların İslam'la ilgili oluşan şüphe

¹²⁹⁷ Bkz. Mevdudi, c.I, s.134-135; Çelik, s. 133-134; S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.335.

¹²⁹⁸ Bkz. S.Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c.I, s.456.

¹²⁹⁹ Bkz. Enfal: 8/8.

¹³⁰⁰ Bkz. Enfal: 8/24.

¹³⁰¹ M. Kamil Yılmaz, "Cihad Ayetleri...", s.21.

¹³⁰² Hüseyin Yılmaz, "İslam Korkusunun/İslamofobinin Oluşmasında Cihad Algısının Rolü", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas- 2012, c.XVI, sayı:I, s.167.

ve kaygıları gidermeye çalışarak, İslam dinini insanlığa doğru bir şekilde tanıtmaya gayret göstermeleri gerekmektedir.¹³⁰³

F. KARŞILAŞTIRMA

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre insan, maddi ve manevi bakımdan mükemmel bir şekilde yaratılan, üstün özelliklerle donatılan ve evrendeki her şey emrine verilen şerefli bir varlıktır. İnsanın diğer yaratılanlar içerisinde üstün bir yere sahip şerefli bir varlık olmasının nedeni onun akıl, iffet, namus ve ahlak duygularının kendisindeki mevcudiyeti ve muhafazasıdır. Bu dinlerde, insanı insan yapan bütün temel değerleri koruma altına alan temel haklar da, insanın sadece insan olması dolayısıyla sahip olduğu ve ilahi dinlerin insana verdiği değerın göstergesi olan haklardır. Burada, daha önce temas ettiğimiz ve bütün ilahi dinlerin yegâne amacı olan bu temel hakların ilahî dinlerde ne şekilde yer aldığını karşılaştırmalı olarak kısaca özetlemeye çalışacağız.

İlahi dinlerin öncelikle üzerinde durdukları temel hak insanın sahip olduğu yaşam hakkıdır ve diğer haklar bu hakkın üzerine temellendirilmektedir. Çünkü bu dinlerin temel kaynaklarında insana hayat nefesini üfleyerek ona can verenin de verdiği canı geri alacak olanın da yalnız Allah olduğu ortaya konularak, “bir insan canına kıymak dünyadaki tüm insanları öldürmekle eş değer” görülmüştür. Her üç din de, masum bir cana kıymak yasaklanarak, cezası kısas yani ölüm olarak belirlenmiş ve bu ceza insan yaşam ve onurunu korumada önemli bir yere sahip olmuştur. Yaşamlarını korumaları için müntesiplerine nefis-i müdâfa hakkı veren bu dinlerde idam cezası, insanın yaşam hakkını, haysiyet ve şerefini korumaya hizmet eden bir mahiyet arz etmektedir. Dahası, bu dinlerde bazı yasaklara aşırıya gitmemek şartıyla, insanın yaşam hakkını koruma adına izin verilmiştir.

¹³⁰³ H.Yılmaz, s.184.

Ayrıca, bu dinlerde insanın yaşam hakkını tehdit eden intihar, ötenazi ve kürtaj cinayetle eş değer görülerek kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Nitekim, her üç dinde de intihar Tanrı'ya karşı geliş olarak görülmekle beraber, intihar edene bu dünya da bir takım yaptırımların uygulanması gerektiği ve hatta onun ebedi hayatında azaba müstehak olacağı kabul edilmiştir.

İnsan yaşamının kutsallığını kabul eden bu dinler, insan hayatını Allah'ın bir emaneti olarak gördükleri için ötenaziye karşı çıkmakta ve onu insan onurunu yok sayarak Allah'a karşı işlenmiş bir cinayet olarak kabul etmektedirler. Zira, bu dinler müntesiplerine, ne kadar hasta olunursa olunsun Allah'ın iyileştirebileceğinden ümidin kesilmemesi gerektiğini ve her anına şükrederek yaşamlarını sürdürmeye çalışmalarını telkin etmektedir.

Bütün dinlerde insan yaşamı başlangıcından sonuna kadar kutsal sayılmakla birlikte insan yaşamının ne zaman başladığı konusu, hem dinlerin kendi bünyesinde hem de dinler arasında tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün tartışmalara rağmen ilahi dinler insanın yaşama hakkını yok sayan kürtaja sadece annenin yaşamı tehlikede olduğu ya da bazı tıbbi durumlarda izin vermektedirler. Aksi durumda yapılan her kürtaj bir cinayet olarak kabul edilmektedir. Çünkü, anne karnındaki bir cenin dahil Allah nezdinde bütün yaşamlar kutsal ve değerlidir.

İlahi dinlerde insan hayatını kurtarmak ve bir insanın yaşamasına vesile olmak çok büyük bir erdem olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu amaca hizmet eden organ bağıışı ve nakline insan onurunu zedelememe şartıyla herhangi bir menfaatin söz konusu olmadığı ve karşılıklı rızanın mevcut olduğu durumlarda izin verilmektedir. Ancak günümüzde, Yahudi ve Hıristiyan toplumlara nazaran müslüman toplumlardaki organ bağıışı ve nakil oranının düşüklüğü dikkat çekici bir durumdur.

İlahi dinlerde insanın sahip olduğu temel haklardan birisi de aklının korunmasıdır. Nitekim her üç dinde de, insanı diğer varlıklardan ayıran en üstün özelliği ve sorumlu bir varlık olmasının nedeni akıl olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu dinlerde insanın aklını kullanmasını etkileyecek her türlü uygulama hoş karşılanmamış ya da yasaklanmıştır.

Bu bölümde yer verdiğimiz insan aklını etkileyen içkiye yönelik ilahi dinlerin genel tutumu olumsuz olmasına rağmen, Yahudilik ve Hıristiyanlığın temel kaynak kitaplarındaki birbirleriyle çelişen ifadelerin varlığı ve dini ritüellerinde içkiyi kullanmaları onlar adına tutarsız bir durum ortaya koymaktadır. Bu tutarsızlıklarına rağmen bu iki dinde sarhoşluk hoş karşılanmaz, ibadet edecek kişinin sarhoş olmaması istenir ve “kişinin kendisini bir krala uygun şekilde sunacak kadar kendinde olup olmaması” sarhoşlukta ölçü kabul edilerek, insanlara akıllarını maksimum düzeyde kullanmaları tavsiye edilir. Bu iki dinin aksine, İslam’da sarhoşluk verici bütün maddeler kesin bir şekilde yasaklanarak içki uzak durulması gereken, şeytan işi bir pislik olarak görülmüştür.

Bu dinlerin temel kaynaklarında içki dışında insanın aklını tehdit eden uyuşturucu maddelere temas edilmese de, her üç dinde de insanın bedeninin ve aklının kutsallığı ile bunların Allah’ın en değerli emanetleri olduğu ilkeleri çerçevesinde bu tür zararlı maddelerin yasaklandığı görülmektedir. Ayrıca, bu dinler açısından sarhoşluk verici katı veya sıvı bütün içecekler ve uyuşturucu maddeler insanın sadece aklını değil, canını, malını, namusunu ve dinini de tehdit etmektedir.

İlahi dinlerde insanın sahip olduğu temel haklardan bir diğeri de malının korunmasıdır. Nitekim, insanın sahip olduğu her şey Allah’ın emaneti ve kutsal kabul edildiği gibi insanın sahip olduğu malıda bu kategoride değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu dinlerde, alın teriyle çalışmak, doğruluk ve dürüstlükten şaşmadan

helalinden kazanmak teşvik edilirken, hileli ve haksız kazanç yollarından uzak durulması emredilmiştir. Bu çerçevede de insanın üzerine düşen en büyük görev, kalbini mal ve servet sevgisiyle değil Allah'ın sevgisiyle doldurmasıdır.

İlahi dinlerde insanın malını korumak için açıkça üzerinde durulan ve kesin bir şekilde yasaklanan en önemli konu hırsızlıktır. Bu dinlerin temel kaynaklarında hırsızlık yasaklanmakla beraber ölüm cezasına varıncaya kadar bir takım ceza-i müeyyideler ortaya konmuştur. Kitab-ı Mukaddes'te açıkça ifade edilmeyen ancak Kuran-ı Kerim'de meysir adı altında açıkça ifade edilen kumar, bu dinlerde hem bir nevi hırsızlık sayıldığı hem de insanlar arasında kin ve düşmanlık soktuğu için kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Ancak Yahudilik'te yaşamını devam ettirebilmek için herhangi bir geliri olmayanların kumar oynamalarına izin veren görüşler de mevcuttur. Bu görüşlere rağmen Yahudilik'te kumarın bu dindeki on emrin hepsini de ihlal edecek tarzda büyük bir günah olduğu da ifade edilmiştir.

İnsanın malını tehdit edici bir uygulama olan faizle ilgili olarak Kitab-ı Mukaddes'te farklı ifadeler olmasına rağmen Kuran-ı Kerim faizi, Allah'a karşı savaş açmak olarak görerek kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bu doğrultu da Yahudilik'te faiz Yahudiler arasında yasak olmakla birlikte Yahudi olmayanlardan faiz alınmasına izin verilmektedir. Hıristiyanlık'ta ise, herhangi bir tefecilik modeli ortaya koymayan ve karşılıksız borç vermeyi ahlaki bir erdem olarak kabul eden Hz.İsa'nın sözlerinde faizi hem yasaklayan hem de izin veren ifadelere rastlamak mümkündür. Genel olarak, faiz yasağının sadece Yahudilere has olması durumunun ve Hıristiyanlık'ta faize izin verildiği algısının bu dinlerin kutsal metinlerinin tahrifinden, yanlış yorumlanmasından ve bu metinleri bir araya getirenlerin kendi menfaatlerini gözetmesinden kaynaklandığı yorumları ön plana çıkmaktadır. Nitekim, Hıristiyanlık tarihi içerisinde kimi zaman

faizin yasak ediliŖi kimi zaman da faize izin verililiŖiyle ilgili uygulamaların mevcudiyeti bu yorumları destekler mahiyettedir.

İlahi dinlerde insanın malını koruma hakkını elinden alıcı bir uygulama olan rüşvet de yasaklanarak, özellikle adalet işleriyle uğraşanlar bu konuda uyarılmaktadır. Ancak, Yahudilik'te bazı menfaatleri elde etmek için rüşvete izin verilebileceğine dair yorumlarda mevcuttur. Ayrıca her üç dinde de, ölçüyü tam tartmak, emaneti sahibine vermek emredilirken, emanete ihanet etmek ve yalan yere yemin ederek menfaat elde etmek insanın malını koruma amacıyla kesin bir şekilde yasaklanmıştır.

İlahi dinler, insanlardan iffet ve haya sahibi, namuslarını koruyan birer birey olmalarını istemektedir. Çünkü bu dinlere göre namus, koruma altına alınan ve inananlarda bulunması gereken büyük bir ahlaki erdemdir. Hıristiyanlık ve İslam'da Hz.Yusuf ve Hz.Meryem iffet ve haya konusunda birer sembol ve örneklik teşkil ederken, bu dinlerin aksine Yahudilik'te Hz.Meryem günahkar bir kadın olarak görülmektedir.

İlahi dinlerde, sadece evlilik müessesesi altında cinsel ilişki meşru görülmektedir. Dolayısıyla, fuhuş ve zina, eşcinsellik, sevicilik (lezbiyenlik), ensest (aile içi) ilişki, hayvanla ve ölü ile cinsel ilişki gibi bütün cinsel sapkınlıklar insanın namusunu korumak amacıyla yasaklanarak, bu fiillere karşı bir takım ceza-i müeyyideler ortaya konmuştur. Diğer taraftan, bu dinlerde üzerinde durulan, gözü haramdan ve akli şehevi düşüncelerden sakındırmak ve tesettüre riayet etmek gibi bir takım tedbirler de insanın namusunu koruma amacına hizmet etmektedir. Ayrıca, her üç dinde de insanın kadın ve erkek şeklinde iki ayrı cins olarak yaratıldığı belirtilerek, insanlardan kendi cinslerine layık hal, tavır ve davranışta bulunmaları istenmektedir.

İlahi dinlerde kutsal bir birliktelik olarak görülen evlilik, insanın namusunu koruma yollarının en önemlisi olarak kabul edilmektedir. Bu önem ve kutsallığa

rağmen, dinlerin evliliğe bakış açılarında farklılıklar bulunmaktadır. Yahudilik'te bekarlık kerih bir durum kabul edilir ve evli olmayan kişi tam sayılmaz. Zira, bu dine göre evlilik, erkek ile kadının birbirine bağlanması, tek beden haline gelmesi demektir. Bu sebeple evlilik tavsiye edilmekte hatta bir zorunluluk olarak görülmektedir. Hıristiyanlık'ta evliliğin, bir "sır/sakrament" olarak kabul edilmesine ve bekarlıkla ilgili açık ve kesin bir emrin bulunmamasına rağmen, bekarlık daha tercih edilir bir hal almıştır. Hatta ruhban sınıfına göre, bekar kalmak iffet ve namusun sembolü olarak görülmüştür. İslam'da ise, zaruret olmadıkça bekarlık hoş karşılanmazken, evliliğin hükmü, kişinin evlenme ihtiyacına ve durumuna göre farklı görülmekte, farzdan aşağıya doğru bir derecelenmeye tabi tutulmaktadır. Nitekim, evlenmediği takdirde iffet ve namuslarını koruyamayacakların evlenmeleri farz kabul edilmektedir.

İlahi dinlerde evlilik dahil olmak üzere, hangi konu olursa olsun, bütün farklı bakış açılarına rağmen, insanın namusunun korunması söz konusu olduğunda asla taviz verilmemiştir.

İlk insan Hz.Adem'den itibaren, bir seçme ve irade işi olarak görülen dinlerin, korumaya çalıştığı temel konu insanın dinini koruma hakkıdır. İlahi dinlerde insan, özgür irade sahibi ve yaptığı seçimlerden dolayı sorumlu olan bir varlık olduğu için, bu hakka sahip olarak görülmektedir. Ancak bu dinlerin yorumlarında ve tarih içerisindeki uygulamalarında bu özgürlükle çelişen bazı durumlara da rastlanmaktadır.

Yahudilik'te; Yahudiler, kendilerini Tanrı'nın seçilmiş ve diğer milletlerden üstün kavmi kabul ederken, Yahudi olanlarla olmayanlar arasında kesin bir ayırım ortaya koymuşlardır. Yahudiler her ne kadar Nuh'un Yedi Temel İlkesine uyanların kurtuluşa ereceklerini söyleseler de, hem seçilmişlik hem de milli din anlayışları Yahudi olmayanlara karşı katı bir tutum sergilemelerine yol açmıştır. Bununla birlikte, yahudi-

lerin bu tutumunda, diğler din mensuplarının özellikle de Hıristiyanların yahudilere karşı takındığı tavrın önemli etkisi olmuştur.

Yahudilerin diğler din mensuplarına karşı sert tavrı bazı noktalarda kendi mensuplarına da yönelmiştir. Erken Yahudi olma, mürtede yönelik ceza ve uygulamalar gibi durumlarda bu durum açıkça görölmektedir. Ancak, günümüzde Yahudi mezheplerinin görüşleri çerçevesinde, bu konularla ilgili din ve vicdan hürriyetini temin edecek şekilde gelişmeler yaşanmaktadır.

Hıristiyanlık, kendisini sevgi ve hoşgörü dini olarak tarif ederek tarih sahnesine çıkmıştır. Hz.İsa mesajların da sevgi ve merhamete özel bir önem vererek, hangi durumda olursa olsun barışın temin edilmesi onun temel felsefesi olmuştur. Ancak, Hıristiyanlıktaki bu sevgi anlayışına, tarihi göz önüne alındığında, hiçbir dönemde ulaşılmadığı göröür. Hatta bu dinde en etkin kurum olan Kilise, ilk günden beri aforoz, endüljans, günah çıkarma, haçlı seferleri ve engizisyon mahkemeleri gibi birçok sıkıntı oluşturacak uygulamalar göstermiştir. Mevcut sorunları gidermek amacıyla tarihte, pek çok konsil düzenlenmiş fakat Hz.İsa'nın mesajlarındaki sevgi anlayışı bir türlü oluşturulamamıştır.

Ancak, Aydınlanma ve Reform hareketleriyle birlikte ilk kıvılcımları ortaya çıkan kilisedeki değışim ateş, nihayet II.Vatikan Konsiliyle kemale ulaşmıştır. Bu konsille birlikte din ve vicdan hürriyetinin amansız bir savunucusu olan Kilise, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" anlayışından tamamen vazgeçerek, bu özgürlüğü de içine alan bir dünya barışı için dinlerarası diyalog söylemini dillendiren bir kimliğe bürünmüştür. Bu duruma rağmen, geçmişinde silinmez acı hatıralar bırakan Kilise ve diyalöğü sadece diğler din mensuplarına kendi dinlerini empoze etme yöntemi olarak gören Hıristiyan algısı nedeniyle, Hıristiyanlığın diğler din mensuplarına tanıdığı inanç özgürlüğü; suni bir hal almakta hatta bir nevi truva atı vazifesi görmektedir.

İslam'da ise insanın dinini korumaya yönelik Kuran ve Hadislerde pek çok açık ve kesin ifade yer almaktadır. İslam dini, kendini yegane hak din olarak nitelendirmekle birlikte, diğer din ve inanışları batıl olarak görse de, bu din ve inanışların varlığını kabul etmektedir. İnsanın özgür iradesine atıfta bulunulan İslam'da, dinde zorlamanın olmadığı dolayısıyla dileyenin iman edip dileyenin de inkar edebileceği ilke olarak benimsenmiştir. Görevi sadece tebliğ olarak belirlenen, İslam Peygamberi Hz.Muhammed'in söz ve uygulamaları da bu özgürlüğün mevcudiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İslam'daki mürted ve cihad konuları, tarihte ve günümüzde kasıtlı olarak din ve vicdan özgürlüğüyle çelişecek şekilde yorumlansa da, bilakis İslam'ın bu konulardaki yaklaşımı insanın din ve vicdan özgürlüğünün teminatı durumundadır.

Ayrıca, günümüzde anti-semitizm ve islamofobi gibi kavramlar, ön yargı ve hoşgörüsüzlük temeline dayanarak, ilahi dinlere müntesip kişilerin din ve vicdan hürriyetlerini ellerinden alan bir durum arz etmektedir. Bu durumda bütün insanlığın üzerine düşen sevgi, merhamet ve hoşgörü duygularını kalplerine yerleştirerek bir arada yaşama kültürlerini geliştirmeleridir.

SONUÇ

İlk insandan itibaren insan, evrenin ve hayatın merkezinde yer almıştır. Nitekim, tüm evrenin insanın varlığını mümkün kılacak şekilde bir yapıya sahip olması ve sonsuz evren içerisinde akla yani düşünme gücüne sahip yegâne varlığın insan olması bu durumun kanıtı niteliğindedir. Bu nedenle, genel olarak bütün din ve mitolojiler, felsefi ekoller ve hukuk sistemleri insanı merkeze alarak hareket etmişlerdir. Öyle ki, giriş kısmında yer verdiğimiz Yunan mitolojilerinde insan, insanüstü özelliklere sahip ve Yunan Tanrı'larıyla bir nevi yarış içerisinde olan varlıklar olarak görülmüştür. Türk mitolojilerinde ise insanoğlu, Tanrı'nın yarattığı en kıymetli varlıktır ve yeryüzü ile gökyüzünden sonra ikisi arasında ortaya çıkan kainatın üç önemli varlığından biridir.

Hint dinlerinde insanın doğumu itibarıyla kasta tabi bir varlık olarak görülmesi yanında, insanların tamamen eşit kabul edildiği ve insanın kendi kaderinin mimarı olarak görüldüğü inanışlar da mevcuttur. Hint dinlerinde ortak unsur, insanın mutluluğu için kurtuluş yolunun gösterilmiş olmasıdır. Zira, bu dinlere göre ahlaklı ve erdemli bir hayat neticesinde insan hem tenasühteki yerini hem de nihaî kurtuluşunu kendisi sağlayabilmektedir.

Tanrı'ya hizmet etmenin yolunun, insana hizmet etmekten geçtiğini ilke olarak benimseyen Konfüçyüsçülüğün içerisinde yer aldığı Çin ve Japon dinlerinde ise, daha çok insanın nasıl terbiye edileceği ve onun sahip olması gereken ahlakî özellikler üzerinde durulur.

Eski İran dinlerinde, evrenin ışık- karanlık gibi zıtlıklardan teşekkül ettiği ve insanın da beden ile ruhtan oluşan yapısı nedeniyle bu zıtlığın içerisinde yer aldığı görülür. Bu dinlere göre, beden kötülüğün ruh ise iyiliğin kaynağıdır. Dolayısıyla insana iyilik-kötülük zıtlığı karşısında, kötülüğün kaynağı olarak kabul edilen beden in ihtiraslarından kurtulması tavsiye edilir.

Sabiilik'e göre de madde ve ruhtan yaratılan insan, Yaratıcı güç tarafından kendisine dünyada vekil olması ve kötülükle mücadele etmesi için yaratılmıştır. Çünkü bu dine göre insan, beden hapisanesinden kurtulmaya çalışan, iyiliği temsil eden bir ruha sahip olarak görülmüştür.

Bu dinlerde insanın canını, aklını, malını, namusunu ve dinini korumaya yönelik emir, yasak ve uygulamalar mevcuttur. Ancak Hinduizm'de kast sisteminin insanın değerini belirleyen bir ölçü ve Şintoizm'de harakiri'nin bir erdem olarak kabul edilmesi gibi bazı örnekler, bu dinlerde insanın temel haklarını tehdit edici birer uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dinlerin bazılarında döngüsel bir zaman anlayışı, bazılarında ise doğrusal bir zaman anlayışı mevcut olduğu için bu dinlere göre insan yaptıklarından sorumlu bir varlıktır.

Tarih boyunca mesajlarıyla insanları muhatap alan bütün dinlerin amacı, insanın nihaî mutluluğu olmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam bu amaç doğrultusunda insana verdiği değerlerin bir sonucu olarak insanların temel haklarını koruma altına almıştır. İnsanın mutluluğunu temin etmek amacıyla gönderilen ilahî mesajlara karşın insanlık tarihi, insan onur ve şerefine hiçe sayıldığı, haysiyetli ve namuslu bir şekilde hayat sürmenin imkansızlaştığı dönemleri yaşamıştır. Öyle ki, Yahudiler tarihlerinin çeşitli dönemlerinde yaşadıkları kölelik, anarşi, fetih, işgal ve sürgün gibi deneyimleri nedeniyle insan onuruna yakışmayan durumlara maruz kalmışlardır. Roma yönetiminin İsevilik suç saydığı bir dönemde Hıristiyanlarda inançlarından dolayı baskı ve zulme uğramışlardır. Cahiliye döneminin karanlığını aydınlığa çeviren İslam dininin müntesipleri de putperest arapların şiddet ve zulümüyle karşılaşmışlardır. Müslümanların onurunu hiçe sayan bu şiddet ve zulüm tarih içerisinde Haçlı seferleri gibi girişimlerle zirveye çıkmış ve devam edegelmiştir. Günümüzde de insanın şeref ve onuruyla

bağdaşmayacak olaylara, cinayetlere, aşağılamalara, insanın sahip olduğu temel hakları zedeleyen uygulamalara her an şahit olunmaktadır.

Tarih içerisinde insanların onurlarını yok sayan pek çok olumsuz örneğin mevcudiyetine rağmen insanın onurunun ve şerefının garantörü insanlara üstün bir değer veren ilahi dinlerdir. Çünkü Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da insanoğlunun atası ve ilk insan Hz.Adem'dir ve kendisinden çoğalan nesli Ademoğlu ismini almıştır. İnsanoğlunun prototipi kabul edilen Hz.Adem, maddi ve manevi bakımdan mükemmel bir şekilde yaratılan şerefli ve onurlu bir varlıktır. Onun bu mükemmelliği, şeref ve onuru kendisinden sonra gelen bütün insanlığı kapsamaktadır. Nitekim bu dinlere göre insan, bütün yaratılanlar üzerinde yetki ve sorumluluk sahibi bir halife olarak yaratılmıştır. Ayrıca, bu dinlerde insanın bir amaç için yaratıldığı ve bu amaca hizmet ettiği ölçüde Allah katında değerli olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam diğer yaratılmışlardan farklı ve üstün gördüğü insanın şeref ve onurunu korumak için insana bir takım temel haklar vermiş ve bu hakları temel kaynaklarında bazı emir, yasak ve uygulamalarla koruma altına almıştır. İnsanların sadece insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları bu temel haklar Allah'ın iradesine dayanır. Yüce Yaratıcı, mükerrem (saygın) bir varlık olan insanın sahip olduğu hakları, onu yaratırken belirtmiştir. Bu durum söz konusu dinlerin insana verdiği değer için açık bir göstergesidir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre insan kutsal bir varlıktır. Dolayısıyla insanın canı, aklı, namusu, malı ve dini de aynı derecede kutsaldır. Hatta Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın özünden bir parça olarak görülen insanın günahkar yaratılmış olması bile onun bu konumuna zarar vermemektedir. Çünkü insan, Tanrı suretinde yaratılışından dolayı kutsallık kazanmıştır. İnsana kutsallığı veren bizzat Allah'tır ve insanın sahip olduğu haklarına yapılan her türlü saldırı Allah'a karşı gelmek demektir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam için insanın sahip olduğu hakları, kişinin tabiatı gereği elde ettiği, devlet hukuklarından önce varolan ve bizzat Allah tarafından koruma altına alınan haklardır. Bu dinler, günümüzde her platformda dillendirilen insan haklarının hepsinin Allah'ın insana verdiği ilahi haklarla temellendirilebileceği noktasında birleşmektedirler.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın öncelikle üzerinde durdukları konu insanın yaşam hakkıdır. Çünkü diğer bütün haklar bu hakkın üzerine temellendirilmektedir. Bu dinlere göre, insan aklı nedeniyle sorumlu olan bir varlık olduğu için insanın aklı da koruma altına alınmış ve onu etkileyebilecek her türlü uygulama hoş karşılanmamış ve ya yasaklanmıştır. İnsanların dürüst ve ahlaklı olmaları dinlerin temel ilkeleri olduğu için insanların helalinden kazanmaları ve başkalarının malını haksız yere elde etmemeleri emredilerek insanın malı korunmuştur. Bu dinlerde namus, müntesiplerinde bulunması gereken ahlakî bir özellik olarak bildirilmiş ve bir takım emir, yasak ve uygulamalarla korunmuştur. Bu dinlerde insan, özgür irade sahibi ve yaptığı seçimlerden dolayı sorumlu olan bir varlık olduğu için din hakkına (din ve vicdan hürriyeti) sahip olarak görülmektedir. Ancak bu dinlerin yorumlarında ve tarih içerisindeki uygulamalarında bu hürriyetle çelişen bazı durumlara da rastlanmaktadır.

Sonuç olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam; Hz.Adem neslinden geldikleri için bütün insanların menşe itibariyle eşit olduklarını, Yahudilerin kendilerini üstün ırk olarak gören yorumlarına rağmen birbirlerine karşı hiçbir üstünlüğe ve imtiyaza sahip bulunmadıklarını ve sahip oldukları temel hakların Allah'ın insana verdiği değer göstergesi olduğunu ifade etmektedirler. Bütün insanların üzerine düşenin ise insan onurunu koruyarak bunları en iyi şekilde değerlendirmek ve yaratılış amaçlarına uygun bir biçimde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya gayret göstermek olduğunu dile getirirler.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKİ**, Muhammed Fuad, *Kuran-ı Kerim Lügatı (İlavelerle Mücemül Müfehres)*, Terc. Mahmut Çanga, Timaş Yayınları, İstanbul- 2012.
- ACAR**, H.İbrahim, “Organ Bağışının Dinimizdeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 2007, sayı:27, s.17- 30.
- ADAM**, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yay., İstanbul- 2010
-, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, MEB Yay., Ankara- 2003.
-, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yay., İstanbul- 2002.
-, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, DİB Yay., Ankara- 2010, s.205- 275.
-, “Katolik Kilisesinin Kurtuluş Öğretisi Açısından Yahudiliğe ve İslam’a Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 2000, sayı:41, s.195- 224.
-, “Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslama Bakışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-I*, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996), Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara- 1998, s.147- 176.
-, “Yahudilik’te Din ve Gelenek Üzerine”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1992, c.VI, sayı:1, s.44-50.
-, “Yahudilik’te Din Kavramı ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, (Sempozyum: 1998, Konya), Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara- 2000, s.129- 134.
- ADİLOĞLU**, Adilhan, “Karaçay- Malkar Nart Destanları”, *Turkish Studies*, Volume:2 /1, Winter- 2007, s.196- 218.
- AĞAOGULLARI**, M.Ali – **KÖKER**, Levent, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, İmge Yay., Ankara- 1991.
- AHMET CEVDET PAŞA**, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Çile Yay., İstanbul- 1979.
- AHMED B.HANBEL** (v. 241/855), *el-Müsned*, (I-VI), Çağrı Yay., İstanbul- 1992.
- AKDEMİR**, Ali, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale- 2010, s.5- 8.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, *İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi*, Timaş Yay., İstanbul- 1991.
- ALAU**, Suzan, *Yahudilik’te Kavram ve Değerler*, Miro Matbaacılık, İstanbul- 1996.

- ALTINEL**, Tolga Savaş, *İslami Kaynaklara Göre Yahudilik'te Seçilmişlik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul-2002.
- ALTUNTAŞ**, Halil, *İslam'da Din Hürriyetinin Temelleri*, DİB Yay., Ankara- 2000.
- AMRAM**, David Werner, "Adultery", *The Jewish Encyclopedia (JE)*, (I-XII), Funk and Wagnalls Company, Ed. Isidor Singer vd., New York and London- 1901, c.I, s.216- 218.
- ANABRİTANNİCA (I-XXII)**, Ana Yayıncılık, İstanbul- 1986- 1992.
- ANDERSON**, Perry, *Passages From Antiquity to Feodalism*, Verso, London- 1978.
- ANDERSON**, Susan Leigh, *On Kierkegaard*, Wadsworth, USA- 2000.
- AQUINAS**, Thomas, *De Malo of Thomas Aquinas*, Ed. Brain Davies, Oxford University Press, New York- 2001.
- ARIK**, Durmuş, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Andaç Yay., Ankara- 2006.
-, "Çuvaşlarda Din ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları- II*, Ankara-2000, s. 221- 264.
-, "Rusya Federasyonu'ndaki Müslüman Olmayan Türk Topuluklarının Dini Yaşamında İslam'ın Etki ve İzleri", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu* (31 Mayıs - 1 Haziran 2007, Isparta- 2007), s. 525- 532.
-, "Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar: Kreşinler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 2008, c.49, sayı:2, s. 57- 75 .
-, "Günümüzde Çuvaş Türklerinde Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi Araştırmaları- III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü Bugünü ve Geleceği)*, Ankara- 2002, s. 541- 556.
-, "Küreselleşme Sürecinde Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar*, Ankara- 2003, c.VI, sayı:17, s. 327- 350.
- ARİNZE**, Kardinal Francis, "Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri: (23-27 Kasım 1998)*, DİB Yay., Ankara- 2003, c.II, s.47- 53.
- ARMAĞAN**, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yay., Ankara-2001.
- ARMSTRONG**, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, Ayraç Yay., Ankara- 1998.
- ATAR**, Yavuz, "Batılı Toplumlarda ve İslam'da İnsan Hakları", *Diyanet Dergisi*, Ankara-1992, c.28, sayı:1, s.61- 98.
- ATASAĞUN**, Galip, *Hıristiyanlıkta Dünya'nın Sonu ve Ahret Kavramı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya- 1989.
- ATAURRAHİM**, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, Çev. Kürşat Demirci, İnsan Yayınları, İstanbul-1994.

- ATAY**, Hüseyin, “Kuran ve Hadis’te Aile Planlaması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara-1970, c.XVIII, s.1- 22.
- ATEŞ**, A.Osman, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, BeyanYay., İstanbul- 1996.
- ATEŞ**, Abdurrahman, *Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul- 2002.
- ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kuran’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., (I-XII), İstanbul- 1989.
-, “Kuran-ı Kerim’de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1978, c.XXIII, s.221- 286.
-, “Örtünme”, *Kuran Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, c.I, sayı:10-12, s. 14- 26.
- ATTİAS**, Jean Christophe– Esther Benbassa, *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, İletişim Yayınları, İstanbul- 2002.
- AUGUSTİNE**, “*Faith Seeking Understanding*”, Reading in The Philosophy of Religion, John A.Mourant and Thomas Y.Crowell Company, New York- 1956, s.255- 263.
- AYDEMİR**, Abdullah, “Toplumları Felç Eden Büyük Felaket: Rüşvet ve Zararları”, *Diyanet Dergisi*, Ankara- 1977, c.XVI, sayı:1, s.57- 63.
- AYDIN**, Fuat, *Pavlus ve Din anlayışının Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul- 2000.
- AYDIN**, Hüseyin, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yay., Ankara- 2002.
- AYDIN**, M.Akif, “*Aile*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDV Yay., İstanbul-1989, c.II, s.196- 198.
- AYDIN**, Mehmet, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, TDV Yay., Ankara- 1991.
-, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir- 1999.
- AYDIN**, Mehmet, *Din Fenomeni*, Tekin Kitabevi, Konya-1993.
-, *Hristiyan kaynaklarına göre Hristiyanlık*, TDV Yay., Ankara- 2007.
-, “*Hristiyanlık*”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1998, c.XVII, s.328- 353.
- AYENGİN**, Tevhit, “İnsan Hakları Sözleşmelerinde Din Ve Vicdan Hürriyeti”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale- 2010, s.101- 113.
-, *İslam ve İnsan Hakları: Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar*, Ravza Yayınları, İstanbul- 2007.

THE BABYLONIAN TALMUD (I-X), Translated by Michael L. Rodkinson, The Talmud Society, Boston- 1918.

BALDRİAN, Farzeen, “*Taoism*”, The Encyclopedia of Religion (ER), (I-XVI), Ed. Mircea Eliade, The Macmillan Co., New York- 1987, c.XIV, s.288- 306.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi (I-II)*, MEB Yay., İstanbul- 1987.

BARDAKOĞLU, Ali, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti (Sempozyum)*, İSAV, Ensar Neşriyat, Ankara- 2000, s.41- 57.

BARRETT, William, *Irrational Man: A Study of Existential Philosophy*, N.Y., Doubleday &Company Inc., New York- 1958.

BARTLET, J. V., “*Baptism (New Testament)*”, Encylopedia of Religion and Ethics (ERE), (I-XII), Ed. J.Hasting, Edinbourg- 1908, c.II, s.375- 406.

BARTON, George A., “*Incararnation (Semitic)*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.VII, s.199- 200.

....., “*Ark Of The Covenant*”, Jewish Encyclopedia (JE), (I-XII), Funk and Wagnalls Company, Ed.Isidor Singer vd., New York and London- 1901, c.I, s.103- 107.

....., “*Religions of China*”, A Dictionary of Religion and Ethics, Ed. Shailer Mathews- Gerald Birney Smith, The Macmillan Company, New York- 1923, s.83- 86.

....., *The Religions of The World*, The University of Chicago Press, Chicago- 1917

BAYINDIR, Abdulaziz, “İslam’a Göre Sarhoş Edici İçkiler”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, İstanbul- 1980, c.IV, sayı:III, s.3- 17.

....., “İslam’da Faiz Mefhumu ve Unsurları”, *Para, Faiz ve İslam (Sempozyum)*, İSAV Yay., İstanbul- 1992, s.117- 159.

BEHAR, Rabi Nisim, *Dini Uygulama Rehberi*, Çev. Mordehay Yanar, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul- 1967.

BENNETT, W.H., “*Adam*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.I, s.84- 88.

....., “*Cain*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.III, s.493- 495.

BERLİN, Adele – **GROSSMANN**, Maxine, The Oxford Dictionary of the Jewish Religion, Oxford University Press, New York- 2011.

BESALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi (YA)*, (I-III), Gözlem Gazetecilik Yay., İstanbul-2001, 2002.

BHAGAVADGİTA: *Hinduların Kutsal Kitabı*, Sanskritçeden Çev. Korhan Kaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara- 2001, s.16.

- BHASKARANANDA**, Swami, *The Essentials of Hinduism*, Viveka Press E., Canada-2002.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, Bilmen Yay., İstanbul- 1967.
....., *Büyük İslam İlmihali*, İpek Yay., İstanbul- 1992.
....., *Muvazzah İlm-i Kelam*, Yeni Matbaa, İstanbul- 1959.
- BLAU**, Ludwig, “*Gehenna*”, (JE), New York and London- 1901, c.V, s.582- 584.
- BLEDSOE**, Byron, *Every Reason To Be a Christian*, Xulon Press, USA- 2006.
- BLEICH**, J.David, *Judaism and Healing: Halakhic Perspectives*, KTAV Publishing House, Jersey City- 2003.
- BLETCHER**, David B., “*Substance Abuse*”, The Encyclopedia Of Christianity (I-V), Ed. Erwin Fahlbusch vd., Wm.B. Eerdmans Publishing Company, USA- 2008, c.V, s.214- 215.
- BLOCH**, Abraham P., *A Book of Jewish Ethical Concepts: Biblical and Postbiblical*, USA- 1984.
- BOLAY**, Süleyman Hayri, “*Adem*”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1988, c.I, s.357- 363.
- BOUDINHON**, A., “*Excommunication*, The Catholic Encyclopedia (CE), (I-XV), Ed. Charles G. Herbermann vd., The Encyclopedia Press, New York- 1913, c.V, s.678- 691.
....., “*Indulgences*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.V, s.252- 254.
- BRANDON**, S. G. F., *A Dictionary Of Comparative Religion*, Weidenfeld&Nicolson, London- 1970.
- BROWNING**, W.R.F., *A Dictionary of the Bible*, Oxford Uni. Press., New York- 2004.
- BUHARİ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul- 1981.
- BURKİTT**, Francis Crawford, *The Religion of the Manichees: Donnellan Lectures for 1924*, Cambridge University Press, United Kingdom- 2010.
- CAN**, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılab Kitabevi, İstanbul- 1997.
- CANATAN**, Kadir, “*Kilise-Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye’de Laiklik*”, *Bilgi ve Hikmet*, Yaz-1995, sayı:XI, s.23- 42.
- CARREL**, Alexis, *Man, The Unknown*, Harper& Brothers, Yrsz- 1939.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, “*Kuran-ı Kerim ve Sabiiler*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1962, c.X, s.103- 116.
- CEVİZCİ**, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul- 1999.
....., *Etiğe Giriş*, Paradigma Yay., İstanbul- 2002.

- ÇİLACI**, Osman, “İlahi Dinler Açısından Günah Kavramı”, *Diyanet Dergisi*, Ankara-1988, c.24, sayı:4, s.41 -49.
- COBBOLD**, George A., *Religion in Japan: Shintoism- Buddhism- Christianity*, New York- 1905.
- COHEN**, Simon, “Fatalism”, *The Universal Jewish Encyclopedia (I-X)*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., NewYork-1948. c.IV, s. 252.
- COHEN**, A., *Everyman’s Talmud*, Schocken Books, New York- 1975.
- COHON**, Samuel S., “Chosen People”, *The Universal Jewish Encyclopedia (I-X)*, Ed. Isaac Landman, The Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc., USA- 1948, c.III, s.164-169.
- COOPER**, J. C., *Taoculuk Nedir? Eski Çin Bilgelik Öğretisine Giriş*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Omega Yay, İstanbul- 2003.
- CROSS**, F.L. – **LIVINGSTONE**, E.A., *The Oxford Dictionary of The Christian Church*, Oxford University Press, USA- 2005.
- CROXALL**, T. H, *Kierkegaard Studies*, Roy Publishers, New York- 1956.
- ÇALIŞKAN**, İbrahim, “İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1992, c.33, s. 61- 100.
- ÇELİK**, Hüseyin Avni, “Kuran’a Göre İnsanın Değeri ve Üstünlüğü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 1993, sayı:11, s. 136- 169.
- ÇELİK**, İbrahim, *Kuran Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa- 2001.
- ÇETİN**, Halis, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sivas- 2002, c.3, sayı:I, s.79- 96.
- ÇORUHLU**, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay., İstanbul- 2002.
- DAVİDS**, Rhys, *Buddhism*, Williams and Norgate, London- 1912.
- DELANY**, Joseph F., “Homicide”, (CE), New York- 1913, c.VII, s.441-443.
....., “Euthanasia”, (CE), New York- 1913, c.V, s.630.
- DEMBİTZ**, Lewis N., “Robbery”, (JE), New York and London- 1901, c.X, s.435- 437.
....., “Usury”, (JE), New York and London- 1901, c.XII, s.388- 391.
- DEMİR**, Fahri, “Hukukta Eşitlik, Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara- 1994, c.30, sayı:1, s.17- 22.
- DEMİRCİ**, Kürşat, “İslam Öncesi Dinlerde İçki”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 2000, c.XXI, 456- 458.
....., “Engizisyon”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1995, c.11, s.238- 240.
- DENİZ**, Osman Murat, *Akıl- İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Emin Yay., Bursa- 2012.

- DERVEZE**, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis; Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri (I-VII)*, Terc: Şaban Karataş vd., Ekin Yay., İstanbul- 1998.
- DE YOUNG**, James B., *Homosexuality: Contemporary Claims Examined in Light of the Bible and Other Ancient Literature and Law*, Kregel Publication, USA- 2000.
- DİNİ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ**, Komisyon, DİB Yay., Ankara- 2010.
- DİNİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ**, Editör: A. Nedim Serinsu, MEB Yay., Ankara- 2009.
- DİYANET İLMİHALİ (İman ve İbadetler-I, İslam ve Toplum-II)**, Komisyon, TDV Yay., İstanbul- 1999.
- DONELLY**, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çev. Mustafa Erdoğan- Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara- 1996.
- DOUGLAS**, Robert K., *Confucianism and Taoism (Non-Christian Religious Systems)*, E. and J.B. Young and Co., New York- 1900.
- DÖLEK**, Adem, “İnsanın Yaşama Hakkının Korunmasının Dini Dayanağı”, İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs- 2009), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale- 2010, s.18- 39.
- DRAZIN**, Israel, *Maimonides: Reason Above All*, Gefen Publishing House, Jerusalem- 2009.
- DRİSCOLL**, James F., “Adam”, (CE), New York- 1913, c.I, s.129- 132.
....., “Eve”, (CE), New York- 1913, c.V, s.646- 647.
- DRUCKER**, Malka, *Celebrating Life; Jewish Rites of Passage*, Holiday House, New York- 1984.
- DRUM**, Walter, “Incarnation”, (CE), New York- 1913, c.VII, s.706- 716.
- DÜZGÜN**, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Ankara- 1999.
....., “Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü”, *Dini Araştırmalar*, Ankara- 2004, c.VII, sayı:20, s. 73- 92.
....., *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Akçağ Yay., Ankara- 1999.
- DVORNİK**, Francis, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, Çev. Mehmet Aydın, Ankara- 1990.
- DOWSON**, John A *Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion*, Rupa Paperback, New Delhi- 1987.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. el-Eş'as (v. 275/888), *es-Sünen*, (I-V), Çağrı Yay., İstanbul- 1992.
- EBU ZEHRA**, Muhammed, *İslam Hukunda Suç ve Ceza (I-II)*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi Yay., İstanbul- 1994.

- EİSENBERG**, Ronald L., *Dictionary of Jewish Terms: A Guide to the Language of Judaism*, Schreiber Publishing, USA- 2008.
- EL-BURSEVİ**, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan (I-XVII)*, Erkam Yay., İstanbul- 2009.
- ELİADE**, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yay., İstanbul- 2003.
-, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rıfat, Simavi Yay., İstanbul- 1993.
- EL-KUZAT**, Ş. Mahmud, “Cenine ruh ne zaman verilir?”, Çev. Ekrem Keleş, *Diyanet İlmî Dergi*, 38/2, Ankara- 2002, s.107- 128.
- EN- NESAI**, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünen*, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul- 1992.
- ELLEN**, M. Umansky, “*Election*”, (ER), New York- 1987, c.V, s.75- 81.
- ERDEM**, Hüsametdin, “Dini Ahlak ve İlahi Dinlerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıktaki Bazı Ahlaki Meselelere Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya- 1990, sayı:3, s.225- 253.
- ERDEM**, Mustafa, *Hız. Adem (İlk İnsan)*, TDV Yay., Ankara- 2007.
-, “Hıristiyanlık’taki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1993, c.34, s.133- 154.
- ERDMANN**, Carl, *The Origin of the Idea of Crusade*, Trans. Marshall W. Baldwin and Walter Goffart Princeton University Press, 1977.
- ERGİN**, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yay., İstanbul- 2001.
- ERGİNLİ**, Zafer, “İbn Arabî’ye Göre Hız. Adem’de Temel İnsan Nitelikleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnül-Arabi Özel Sayısı-I)*, Ankara- 2008, c.IX, sayı:21, s.167- 191.
- EROĞLU**, Ahmet Hikmet, “Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, Ankara- 1999, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.39, s.439- 453.
-, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılamının Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dini Araştırmalar*, Ankara- 2004, c.VII, sayı:20, s.93- 100.
-, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yay., Ankara- 2003.
- ER-RAZİ**, Muhammed Fahreddin, *Tefsir-i Kebir (Mefatihul Gayb)*, (I-XXIII), Terc. Suat Yıldırım vd., Huzur Yay., İstanbul- 2008.
- ESED**, Muhammed, *Kuran Mesajı*, Çev. C.Koytak- A.Ertürk, İşaret Yay., İstanbul- 1997.

- ESEN**, Muammer, “İnsanın Halifelîği Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 2004, c.45, sayı:I, s.15- 38.
-, “Kuran’da Akıl- İman İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 2011, c.52, sayı:II , s .85- 96.
- EŞ-ŞATİBİ**, İbrahim b.Musa b. Muhammed, *el-Muvafakat (İslami İlimler Metodolojisi)*, (I-IV), Çev.Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul-1990-1993.
- ET-TABERİ**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Milletler Ve Hükümdarlar Tarihi (I-V)*, Çev. Zakir Kadiri Ugan- Ahmet Temir, MEB Yay., İstanbul- 1992.
-, *Tarih-i Taberi (I-IV)*, Çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yay., İstanbul- Trsz.
- EYÜBOĞLU**, Sabahattin - **ERHAT**, Azra, *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları*, TTK Yay., Ankara- 1977.
- FAZLUR RAHMAN**, *Ana Konularıyla Kuran*, Ankara Okulu Yay., Ankara- 1999.
- FEDLER**, Kyle D., *Exploring Christian Ethics: Biblical Foundation for Morality*, Westminster John Knox Press, USA- 2006.
- FİRESTONE**, Reuven, *Yahudiligi Anlamak: İbrahim’in/Avraam’ın Çocukları*, Çev. Çağlayan Erendağ- Levent Kartal, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yay., İstanbul- 2004.
- FİSHBANE**, Michael, “Adam”, (ER), New York- 1987, c.I, s.27- 28.
- FOLEY**, W.M., “Adultery (Christian)”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.I, s.132- 133.
-, “Marriage (Christian)”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.VIII, s.433- 442.
- FORTA**, Arye, *Judaism*, Harcourt Education Ltd., England- 1996.
- FRANCO**, M., “Suicide”, (JE), New York and London- 1901, c.XI, s.580- 582
- GARVİE**, Alfred E., “Christianity”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.III, s.579- 600.
- GAON**, Saadia, *The Book of Beliefs and Opinions*, Translated by Samuel Rosenblatt, Yale University Press- 1967.
- GİBSON**, Margaret Dunlop, *Apocrypha Arabica (Kitabu’l-Magal)*, Cambridge University Press, London- 1901
- GİLL**, Robin, *A Textbook of Christian Ethics*, Published by T&T, London- 1988.
- GİRİTLİ**, İsmet –**GÜNGÖR**, H. Atilla, *Günümüzde İnsan Hakları*, Der Yay., İstanbul- 2002.
- GOLDMAN**, Lucien, *Kant Felsefesine Giriş*, Çev. Avşar Timuçin, Metis Yay., İstanbul- 1993.
- GÖKMENOĞLU**, Hüseyin Tekin, *İslam’da Şahsiyet Hakları*, TDV Yay., Ankara- 1997.
- GÖLCÜK**, Şerafeddin - **TOPRAK**, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya- 1998.

- GÖMEÇ**, Saadettin, *Kök Türk Tarihi*, Türksoy Yay., Ankara- 1997.
....., *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yay., Ankara- 2011.
....., *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yay., Ankara- 2012.
- GRANGER**, Earnest, *Mitoloji*, Çev. Nurullah Ataç, Cem Yayınevi, İstanbul- 1983.
- GREENSTONE**, Julius H., “*Gambling*”, (JE), New York and London-1901, c.V, s.563.
....., “*Sabbath*”, (JE), New York and London- 1901, c.I, s. 587- 602.
- GRİFFİN**, Lepel, “Sikhizm and Sikhs”, *Great Religions of the World*, Harper and Brothers Publishers, New York and London- 1902.
- GRİMAL**, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, Sosyal Yay., İstanbul- 1997.
- GULA**, Richard M., “Medical Ethics, Euthanasia”, *Christian Ethics: An Introduction*, Ed. Bernard Hoose, New York- 1998.
- GÜÇ**, Ahmet, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul- 1999.
....., “Taoizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, DİB Yay., Ankara- 2010, s.401- 409.
....., “Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa- 2001, c.10, sayı:2, s.43- 65.
- GÜLER**, Mehmet Nuri, “Kuran’a Göre Halife Kavramı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa- 1995, sayı:II, s.159- 185.
- GÜLERYÜZ**, Naim, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, Gözlem Yay., İstanbul- 2012.
- GÜLLÜCE**, Veysel, “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum- 2001, sayı:15, s.169- 214.
- GÜNDÜZ**, *Din ve İnançlar Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara- 1998.
....., *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara- 2001.
....., *Sabiiler- Son Gnostikler*, Vadi Yay., Ankara- 1999.
....., *Hıristiyanlık*, İsam Yay, İstanbul- 2008.
....., “Maniheizm ”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara- 2010, s.494- 507.
....., “Sabiilik ”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara- 2010, s.508- 528.
....., “Mecusilik ”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara- 2010, s.507- 527.
....., “Sihizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara- 2010, s.373- 381.
....., “Dinler Tarihi Açısından Kürtaj”, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, İstanbul- 2012, sayı:24, s.16- 19.

- GÜNGÖR**, A.İsra, “Katolik Kilisesi’nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-I*, (Sempozyum: 8-9 Kasım 1996), Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara- 1998, s.177- 192.
-, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, Töre Basın Yay., Ankara- 1997.
- GÜNGÖR**, Harun, “Maniheizm”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri- 1988, sayı:5, s.145- 166.
- GÜRKAN**, Salime Leyla, *Yahudilik*, İsam yay., İstanbul- 2008.
-, *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation*, Taylor & Francis e-Library, New York- 2009.
-, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennet’ten Düşüş”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2003, sayı:IX, s.1- 48.
-, “Kuran’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, İstanbul- 2005, sayı:13, s.25- 61.
- HAİDER AASİ**, Ghulam, “Organ Bağış Ve Nakil Konusuna İslamın Hukuki Ve Ahlaki Yaklaşımı”, Çev. Mehmet Erdem, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya- 2010, sayı:15, s.265- 278.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *İslam Peygamberi(I-II)*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul- 1991
-, “İslam Hukukunun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes”, Çev. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum-1980, sayı:4, s.313-326.
- HAMILTON**, Edith, *Mitologya*, Çev. Ülkü Tamer, Varlık Yay., İstanbul- 2002.
- HANH**, Thich Nhat, *Buda’nın Öğretisi*, Çev. Nur Yener, Okyanus Yay., İstanbul- 2002.
- HARMAN**, Ömer Faruk, “Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara- 1998, c.34, sayı:3, s.3-16.
-, “Endüljans”, (DİA), TDV Yay., İstanbul-1995, c.XI, s.209- 211.
-, “Din ve Vicdan Hürriyeti”, (DİA), TDV Yay., İstanbul-1994, c.IX, s.320- 322.
-, “Cehennem”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1993, c.VII, s.225- 233.
- HEEREN**, A. Vandeb, “Suicide”, (CE), New York- 1913, c.XIV, s.326- 328.
- HELLWING**, Monica K., “Eucharist”, (ER), New York- 1987, c.V, s.185- 186.
- HENRY**, Matthew, *An Exposition Of The Old And New Testament (I-VI)*, Ed.George Burder- Joseph Hughes, Barrington&Geo.D.Haswell, Philadelphia- 1828.
- HERRİNG**, Basill F., *Jewish Ethics and Halakhah for Our Time: Sources and Commentary*, KTAV Publishing and Yeshiva University Press, New York- 1984.

- HERSHON**, Paul İsaac, *Genesis with a Talmudical Commentary*, Samuel Bagster and Sons, London- 1883.
- HESCHEL**, Susannah, *Abraham Geiger and the Jewish Jesus*, University of Chicago Press, Chicago- 1998.
- HESCHEL**, Abraham J., *Who is Man?*, Stanford University Press, Kaliforniya- 1965.
- HEXHAM**, Irving, *The Concise Dictionary of Religion*, Regent College Pub., Canada- 1999.
- HİRSCH**, Emil G., “Decalogue”, (JE), New York and London- 1901, c.IV, s.496- 498.
....., “Eva”, (JE), New York and London-1901, c.V, s.275- 276.
....., “Sheol”, (JE), New York and London- 1901, c.XI, s.282- 283.
- HODOUS**, Lewis, “Konfüçyüs Dini”, Çev.Günay Tümer, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1976, c. 21, s.391- 410.
- HONTHEİM**, Joseph, “Heaven”, (CE), New York-1913, c.VII, s.170-175.
....., “Hell”, (CE), New York-1913, c.VII, s.207- 211.
- HÖKELEKLİ**, Hayati, “İntihar”, (DİA), T.D.V. Yay., Ankara- 2005, c.22, s.351-353.
- HUBER**, Wolfgang, *Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives*, Ed.John Witte- J. D.Van der Vyver, Kluwer Law International, USA-1996.
- HUHLE**, Rainer, *Human Rights and History*, Ed. Rainer Huhle, Trans. Patricia Szobar, FATA Morgana Verlag, Berlin- 2010.
- İBN AŞUR**, *İslam Hukuk Felsefesi (Mekasıdu’s Şeriatı’l İslamiyye)*, Çev. Mehmet Erdoğan- Vecdi Akyüz, Rağbet Yay., İstanbul- 1999.
- İBN HİŞAM**, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Tahkik: Mustafa es-Saka, İbrahim el-Ebyara- Abdülhafız Çelebi, Mısır- 1955.
- İBN MANZUR**, Ebul-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu’l-Arab (I-XV)*, Beyrut- 1990.
- İBN KESİR**, İmadü’d-Din Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer, *El-Bidaye ve’n-Nihaye (I-XV)*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul- 1994.
....., *İbn-i Kesir Tefsiri (I-XII)*, Tahk. Abdurrezzak El-Mehdi, Çev. M.Beşir Eryarsoy- Savaş Kocabaş, Karınca&Polen Yay, İstanbul- 2011.
- İBN-İ MACE**, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid (v. 273/886), *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul- 1992.
- İNAN**, Abdulkadir, *Tarih’te ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay., Ankara- 1986.
....., *Eski Türk Dini Tarihi*, MEB Basımevi, İstanbul- 1976.

İNAN, Ahmet, “Kuran Verileri Açısından İnsan Hakları”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs-2009)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale- 2010, s.40- 52.

İNCİL (*Müjde*), Yeni Yaşam Yay., İstanbul- 2001.

İNSAN HAKLARI NEDİR? *Temel Bilgiler ve Türkiye’de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Ed. A. Uzak –M. Altuntaş, Ankara- 2007.

İSFEHANİ, Ragıb, *Müfredat: Kuran Kavramları Sözlüğü*, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İstanbul- 2012.

İZUTSU, Toshihiko, *Kuran’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara- Trsz.

....., *Tao-culuk’daki Anahtar-Kavramlar*, Çev. Ahmed Y. Özemre, Üsküdar- 2001.

JACOBS, Louis, “*Shabbat*”, (ER), New York- 1987, c.XIII, s.320- 322.

....., *Principles of Jewish Faith: An Analytical Study*, Basic Books, New York- 1964.

JACOBI, Hermann, “*Jainizm*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.VII, s.465- 474.

JANHO, Musulin, *Magna Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine*, Çev. Necmi Zeka, Belge Yay., İstanbul- 1983.

JOHNSON, Thomas K., *Human Rights (A Christian Primer)*, Culture and Science Publ., Bonn- 2008.

JOHNSTONE, H. H., “*Mary*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.VIII, s.476- 480.

KALAFAT, Yaşar, *Türk Halk Tefekküründe Kurt-II*, Berikan Yayınevi, Ankara- 2009.

....., *Türk Halk İrfanında Kurt*, Lalezar Kitabevi, Ankara- 2007.

KAPLAN, Mehmet, “*Oğuz-Kağan – Oğuz Han Destanı*”, *Türkler*, Ankara- 2002, c.III, s.511- 519.

KARAGÖZ, İsmail, “*İnsanın Dine Olan İhtiyacı ve Din ve Vicdan Hürriyeti*”, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara- 2000, c.36, sayı:3, s.89- 106.

KARAKURT, Deniz, *Türk Söylence Sözlüğü*, (E-Kitap), Türkiye- 2011.

KARAKUŞ, Abdil, *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş- 2006.

KARAMAN, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İrfan Yay., İstanbul- 1974.

....., *İslam’da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1993.

- KARAMAN**, Hüseyin, “İbn Meymun’un Düşüncesinde Aklın Sınırları ve Din-Felsefe İlişkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun- 2006, c.6, sayı:4, s.153-173.
- KARATEPE**, Şükrü, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri”, *Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-94)*, TDV Yay., Ankara- 1996, s.109- 115.
- KASAPOĞLU**, Abdurrahman, “Kuran’da İffet Anlayış-Batılı Cinsel Ahlak Anlayışlarıyla Bir Mukayese”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara-2003, c.III, sayı:IV, s.5- 25.
- KATAR**, Mehmet, “İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2007; 20(4): s.458- 463.
....., *Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Tövbe*, Aziz Andaç Yay., Ankara-2003.
- KATOLİK KİLİSESİ DİN VE AHLAK İLKELERİ**, Çev. Dominik Pamir, Yaylacılık Matbacılık, İstanbul- 2000.
- KATZ**, Steven T., *Jewish Ideas and Concepts*, Schocken Books, NewYork- 1977.
- KAYA**, Remzi, *Kuran-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’te Helal ve Haram Gıdalar*, Kaya Matbası, İstanbul- 2002.
- KELLNER**, Menachem, “Jewis Ethics”, *A Companion To Ethics*, Ed. Peter Singer, Blackwell Publishing, London- 1993.
- KELLY**, J.N.D., *Early Christian Doctrines*, Harper, New York- 1960.
- KILIÇ**, Sadık, Mitoloji, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim*, Nil Yay., İzmir- 1993.
- KIZILER**, Hamdi, “Mevlana’ya göre insan ve Değeri”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara- 2005, sayı:14, s.473- 482.
- KİNG**, Robert H., *Tanrı’nın Anlamı*, Çev. Temel Yeşilyurt, İnsan Yay., İstanbul- 2001.
- KİTAB-I MUKADDES (Eski ve Yeni Ahid)**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul- 1995.
- KOÇYİĞİT**, Talat– **CERRAHOĞLU**, İsmail, *K.Kerim Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., Ankara- 1984.
- KOHLER**, Kaufmann, “*Judaism*”, (JE), New York and London-1901, c.VII, s.359-368.
....., “*Chosen People*”, (JE), New York and London- 1901, c.IV, s.45- 46.
- KOHN**, Daniel B., *Sex, Drugs, and Violence in the Jewish Tradition: Moral Perspectives*, The Rowman and Littlefield Publishing, USA- 2004.
- KONFÜÇYÜS**, *The Four Books (Confucian Analects, The Great Learning, The Doctrine of the Mean, The Works of Mencius)*, Trans. James Legge, The Commercial Press, China-Trsz.

-, *Konuşmalar*, Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, Çağdaş Matb., Haziran- 2000.
- KONUK**, Ahmed Avni, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi (I-II)*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul- 1995.
- KONVİTZ**, Milton R., *Judaism and Human Rights*, Transaction Publishers, New Jersey- 2001.
- KÖKSAL**, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, T.D.V. Yay, Ankara- 1995.
- KÖSE**, Saffet, “İslam Hukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya- 2008, sayı:11, s.139- 166.
-, “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya- 2007, sayı:10, s. 37- 69.
- KUMAŞ**, Mehmet Salih, “Postmodern Bir İnsan Hakları Söylemi Olarak Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu (15-17 Mayıs 2009)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale- 2010, s.114- 150.
- KURT**, A. Osman, “Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslam’da İrtidat”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas- 2000.
- KUTLUER**, İlhan, “İnsan”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 2000, c.22, s.320- 323.
- KUTUB**, Seyyid, *Fi Zilali’l- Kuran*, Çev. M.Emin Saraç vd., Çelik Yay., İstanbul- 1993.
- KÜÇÜK**, Abdurrahman- **TÜMER**, Günay- **KÜÇÜK**, M.Alparslan, *Dinler Tarihi*, Berikan Yay., Ankara- 2009.
- KÜÇÜK**, Abdurrahman, “Hıristiyanlık’ta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-III*, 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünyü Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Derneği Yay., Ankara- 2002, s.359- 385.
-, “Ahit Sandığı”, (DİA), TDV, İstanbul- 1988, c.I, s.535.
-, “Sihizm”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1986, sayı:28, s.391- 417.
- LANGE**, John Peter, *A Commentary Of The Holy Scriptures (I-XXVI)*, Trans. Philip Schaff, Charles Scribner’s Sons, New York- 1882.
- LANGMUIR**, Gavin I., *Toward a Definition of Antisemitism*, University of California Press, London- 1990.
- LAO TSE**, *Tao Te Ching*, Türkçesi ve Yorumu: Ömer Tulgan, Yol Yay., İstanbul- 1994.
- LEVİ**, Gerson B., “*Adamah*”, (JE), New York and London- 1901, c.I, s.183.
- LEWIS**, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, B.S.Şener, İmge Yay., İstanbul- 1996.
- LİPMAN**, J.G., “*Bribery*”, (JE), New York and London- 1901, c.III, s.379- 381.

- MACCULLOCH**, J.A., “*Head*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.VI, s.532- 540.
- MACDONALD**, William, *Kutsal Kitap Yorumu (Yeni Antlaşma Serisi)*, (I-III), Terc. Filiz Akyüz - M.Uysal, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 2000-2003.
-, *Kutsal Kitap Yorumu (Eski Antlaşma Serisi)*, (I-III), Terc. Filiz .Akyüz - M. Uysal, Yeni Yaşam Yay., İstanbul- 2004- 2005.
- MACKENZIE**, W. Douglas, “*Jesus Christ*”, (ERE), c.VII, Edinbourg- 1908, s.504-550.
- MACKINTOSH**, H. R., “*Sin (Christian)*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.XI, c.538- 543.
- MACLEAN**, A.J., “*Chastity (Christian)*”, (ERE), Edinbourg- 1908, c.III, s.490- 493.
- MAIMONIDES**, Moses, *The Guide Of The Perplexed*, Trans. M. Friedlander, George Routledge and Sons Ltd., London- 1910.
- MATHEWS**, Shailer - **SMITH**, Gerald Birney, *A Dictionary of Religion and Ethics*, The Macmillan Company, New York- 1923.
- MATURİDİ**, *Kitabü't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara- 2002.
- MAY**, Melanie A., “*Prostitution*”, The Encyclopedia Of Christianity (I-V), Ed. Erwin Fahlbusch, Wm.B. Eerdmans Publishing Company, USA- 2005.
- MC.KENZIE**, John L., *Dictionary of the Bible*, The Bruce Publishing Company, NewYork- 1965.
- MCCORD**, James I., “*Know Thyself: Biblical Doctrine of Human Depravity*”, The Nature Of Man, Ed. Simon Doniger, Harper&Brothers, New York- 1962, s.22- 34.
- MCCURDY**, J.Frederic, “*Marriage*”, (JE), New York and London- 1901, c.VIII, s.335- 340.
-, “*Adam*”, (JE), New York and London- 1901, c.I, s.173- 179.
-, “*Abel*”, (JE), New York and London- 1901, c.I, s.48.
- MEHL**, Roger, *Hıristiyan İlahiyatı (Protestan Mezhebi)*, Çev. Mehmet Aydın, Arı Basımevi, Ankara- 1983.
- MERT**, Muhit, *İnsan Nedir?*, Ankara Okulu Yay., Ankara- 2004.
- MESLİN**, Michel, “*Baptism*”, (ER), New York- 1987, c.II, s.59- 63.
- MEVDUDİ**, Ebul-Ala, *Tefhimul-Kuran(I-VII)*, Terc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İstanbul-1986.
-, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, Çeviri: N. Ahmed Asrar, Pınar Yayınları, Ankara- 1983.
- MİCHEL**, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul- 1992.

- MİDRASH RABBAH (I-X)**, H. Freedman- Maurice Simon, The Soncino Press, London-1961.
- MİTCHELL**, Murray, *The Great Religions of İndia*, Turnbull and Spears, New York- Trsz.
- MONTGOMERY**, Mary W., “*Eden, Garden Of*”, (JE), New York and London- 1901, c.V, s.36- 38.
- MÜSLİM** b. Haccac, Ebu’l-Hüseyin (v. 261/875), *el-Câmiu’s-Sahîh*, (I-III), Çağrı Yay., İstanbul-1992.
- NASR**, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, İz Yay., İstanbul- 1999.
- NECATİGİL**, Behçet, *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınevi, İstanbul- 1978.
- NİEBUHR**, Reinhold, *The Nature and Destiny of Man (A Christian Interpretation)*, Charles Scribner’s Sons, New York- 1945.
- NOVAK**, David, “A Jewish Theory of Human Rights”, *Religion and Human Rights An Introduction*, Ed. John Witte and M.Christian Green, Oxford University Press, New York- 2012, s.27- 42.
- NUSS**, P.Xaiver – **DEMİREL**, Hakkı, *Hiristiyan Öğretisi*, MüjdeYay., İstanbul- 1994.
- O’MATHUNA**, Donal P., “But The Bible Doesn’t Say They Were Wrong to Commit Suicide, Does It?”, *Suicide: A Christian Response : Crucial Considerations for Choosing Life*, Ed. Timothy J. Demy- Gary P. Stewart, Kregel Publication, USA- 1998, s.387- 397.
- OLGUN**, Hakan, “Katolik Kilisesi’nin Endüljans Uygulaması ve Protestan Reformuna Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun- 2005, sayı:18- 19, s.327- 346.
- O’NEİL**, A..C., “*Sin*”, (CE), New York- 1913, c.XIV, s.4- 11.
- ÖGEL**, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (I-II)*, TTK Yay., Ankara- 1993.
....., *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara - 2003.
- ÖRS**, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul- 1966.
- ÖZBEK**, Abdullah, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-II*, İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul- 2005, s. 57- 74.
- ÖZBUĞDAY**, Şükrü, *Cana Kıyma, Kan Davası ve İntihar*, DİB Yay., Ankara- 2005.
- ÖZEL**, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı (Daru’l-İslam/Daru’l-Harb)*, İz Yay., İstanbul- 1998.
- ÖZERVARLI**, M.Sait , “*Hikmet*”, (DİA), TDV Yay., İstanbul-1998, c.XVII, s.503-511.

- ÖZSOY**, Ömer - **GÜLER**, İlhami *Konularına Göre Kuran (Sistemik Kuran Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara- 2001.
- ÖZYAZICI**, Alparslan, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, DİB Yay., İstanbul- 2004.
....., “Zararlı Alışkanlıklar ve Aile”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara- 2004, c.40, sayı:4, s.113- 130.
- PAÇACI**, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi*, Ankara Okulu Yay., Ankara- 2001.
- PATAİ**, Rapael, *The Jewish Mind*, Wayne State University Press, New York- 1996.
- PEKCAN**, Ali, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, Rağbet Yay., İstanbul- 2003.
- PİKE**, E. Royston, *Encyclopedia of Religion and Religions*, George Allen & Unwin Ltd., London- 1951.
- PİRKE AVOT** (Bilgelerimizin Öğütleri), Yorumlayan ve Derleyen: Rav Naftali Haleva, Gözlem Gazetecilik Basın veYayın A.Ş., İstanbul- 2004.
- ROBERTS**, A.- **DONALDSON**, J., *The Ante-Nicene Fathers (I-X)*, Charles Scribner’s Sons, New York-1903.
- ROPS**, H. Daniel, *The ProtestanReformation*, J.M.Dent&Sons Ltd., London- 1963.
- ROSENBERG**, Dona, *Dünya Mitolojisi (Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi)*, Çev. Koray Atken vd., Ankara- 2003.
- RUBEN**, Walter, *Budizm Tarihi*, Çev. Abidin İtil, DTCF Yay., Ankara- 1947.
- RUDOLPH**, Kurth, “Maniheizm”, Çev. Mustafa Bıyık, *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum- 2002, c.1, sayı:1, s.378- 393.
....., “Heresy”, (ER), New York- 1987, c.VI, s.614- 623.
- SAMİ**, Şemseddin, *Esatir: Dünya Mitolojisinden Örnekler*, Ed. Cengiz Batuk, İnsan Yay., İstanbul- 2004.
- SAMUEL**, Charles, *Buddhism, The World Religions*, New York- 1954, s.225- 276.
- SARICIK**, Murat, “Cahiliye Kumarı Meysir”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta-1 998, sayı:5, s.33- 64.
- SARIKÇIOĞLU**, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Otağ Yay., İstanbul- 1983.
....., *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, Süleyman Demirel Ünivesitesi Yay., Isparta- 2002.
- SAYIM**, Huzeife, “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri- 2004, sayı:16, s.91- 101.
- SCHİMME**L, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara- 1955.

- SCHENKER**, Joseph G., “The beginning of human life: Status of embryo. Perspectives in Halakha (Jewish Religious Law)”, *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 2008, Jun; 25(6), s.271- 276.
- SCHOEPS**, Hans Joachim, *The Jewish-Christian Argument*, Faber and Faber, London- 1965.
- SENA**, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, (I-IV), Remzi Kitabevi, İstanbul- 1974.
- SEPETÇİOĞLU**, Necati, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İrfan Yayınevi, İstanbul- 1995.
- SMİTH**, Henry Preserved, *Old Testament History*, Charles Scribner’s Sons, New York- 1917.
- SÖDERBLOM**, Nathan, *The Age of the World (Zoroastrian)*, (ERE), Edinbourg- 1908, c.I, s.205- 210.
- SÖNMEZ**, Mustafa, “Zemahşeri’nin Keşşaf’ında Cennetle İlgili İfadelerin Tahlili”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum- 2009, sayı:38, s.137- 158.
- SPARKS**, H.F.D., *The Apocryphal Old Testament*, Oxford U. Press, New York- 1984.
- STRAHAN, JAMES**, *Familiy (Biblical and Christian)*, (ERE), c.5, s.723- 727.
- ŞAHİN**, Harun, “Kuran-ı Kerim’deki Cihad Ayetleri Bağlamında İslam’ın İnsana Bakışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa- 2007, c.12, sayı:17, s.79- 90.
- ŞAHİN**, M. Süreyya, “Doğu ve Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul- 1986, sayı:IV, s.311- 329.
-, “Cennet”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1993, c.VII, s.374- 386.
-, “Aforoz”, (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1988, c.I, s.412- 413.
- ŞAHİN**, Naim, “Kuran-ı Kerim’de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya- 1999, sayı:8, s.221- 242.
- ŞEKERCİ**, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslam*, Nun Yay., İstanbul- 1996.
- ŞENAY**, Bülent, “Yahudi-Hıristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti- Semitizm- Oryantalizm İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa- 2002, c.XI, sayı:II, s. 117- 146.
- ŞENER**, Mehmet, “Veda Hutbesinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”, *Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-94)*, TDV Yay., Ankara- 1996, s.125- 130.
- ŞENTÜRK**, Recep, *İnsan Hakları ve İslam*, Etkileşim Yayınları, İstanbul- 2006.

- ŞEYBETÜL HAMD**, Abdulkadir, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, Çev. Osman Cilacı, Beyan Yay., İstanbul- 1995.
- ŞİMŞEK**, M.Sait, *Kuran Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yay., İstanbul- 1993.
- THE BOOK OF ARDA VİRAF**, Gosht-i Fryano, and Hadokht-Nask, by Martin Haug, assisted by E. W. West, Messrs Trubner and Co., Bombay- London- 1872.
- THE LAWS OF MANU**, Trans. G. Bühler, Oxford University Press, USA- 1886.
- THE TALMUD** (*Selections from The Contents of That Ancient Book, Its Commentaries, Teachings, Poetry and Legends*), Translated From The Original By H.Polano, Frederick Warne and Co and New York, London- 1876.
- TANYU**, Hikmet, “Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara- 1967, sayı:14, s.95- 124.
....., *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Bilge Yay., Yrsz- 1980.
- TARAKÇI**, Muhammed, “St. Thomas’a Göre Asli Günah”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa- 2006, c.15., sayı:I., s.307- 318.
- TAŞPINAR**, İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahret İnancı)*, Gelenek Yay., İstanbul- 2003.
....., “II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul- 2011, sayı:41, s.107- 120.
- TAVKUL**, Ufuk, “*Karaçay- Malkar Nart Destan Kahramanlarından “Demirci Debet”*”, *Kırım Dergisi*, 8 (33), 2000, s.25- 29.
- TESTAS**, Guy- Jean, *Orta Çağ Hıristiyan Dünyasında Dinsel Şiddet Engizisyon*, Çev. Ali Erbaş, İstanbul- 2003.
- THDRSTON**, Herbert, “*Virgin Mary*“, (CE), New York- 1913, c.XV, s.459.
- TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ (v. 279/892), *es-Sünen*, (I-V), Çağrı Yay., İstanbul- 1992.
- THURIAN**, Max, *Marriage and Celibacy*, SCM Press, London-1959.
- TİERNEY**, John J., “*Abel*“, (CE), New York-1913, c.I, s.35- 36.
- TOGAN**, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuz-namesi Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul- 1982.
- TOPALOĞLU**, Bekir, *İslam İnancı Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti* , Aydınlar Ocağı Yay., İstanbul-1991.
- TOPALOĞLU**, Nuri, “İnsan Hakları ve İslam”, *Diyanet Dergisi*, Ankara- 1990, cilt.26, sayı.1, s.3-12.

- TORA;** *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (1. Kitap: Beresit)*, Terc. Moşe Farsi vd., Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul- 2002.
- TORA;** *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (2. Kitap: Şemot)*, Terc. Moşe Farsi vd., Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul- 2007.
- TORA;** *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (3. Kitap: Vayikra)*, Terc. Moşe Farsi vd., Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul- 2010.
- TORA;** *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara (5.Kitap: Devarim)*, Terc. Moşe Farsi vd, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul- 2009.
- TRAER,** Robert, *Faith in Human Rights: Support in Religious Traditions for a Global Struggle*, Georgetown University Press, USA- 1991.
- TUNALI,** Ramazan, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da İçki*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa- 2006.
- TÜMER,** Günay, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yay., Ankara- 1975.
-, *Hristiyanlık'ta ve İslam'da Hz. Meryem*, TDV Yay., Ankara- 1996.
-, "Asli Günah", (DİA), TDV Yay., İstanbul- 1991, c.III, s.496- 497.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ (I-XXXIII)**, MEB Yay., Ankara- 1970.
- ULUDAĞ,** Süleyman, "Halife", (DİA), İstanbul- 1997, c.15, s.299- 300.
-, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yay., Ankara- 1997.
- USTA,** Ahmet, "M. Şemseddin Günaltay'ın Tarih-i Eryan'ına Göre Çin Dinleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derg.*, Samsun- 1999, sayı:11, s.129-164.
- ÜÇAL,** Turgay, **MALCOLM,** Derek, *Hristiyan Ahlakı*, Ön asya Basın Dağıtım, İstanbul- 2000.
- ÜNAL,** Asife, *Türkiye'de Örtünme Anlayışı Üzerine Bir Araştırma (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*, Ankara Üniversitesi S.B.E. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara- 2004.
-, *Yahudilik'te Hristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara- 1998.
- ÜNAL,** Necdet, "Kuran'da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeve de Değerlendirilmesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun- 2010, c.10, sayı:3, s.247- 265.
- VACANDARD,** E., "Inquisition", (ERE), Edinbourg- 1908, c.VII, s.330- 336.
- VAUX,** Roland de, *Yahudilik'te Aile*, Arasta Yay., Terc. Ahmet Güç, Bursa- 2003.
- VERMEERSCH,** A., "Usury", (CE), New York- 1913, c.XV, s.235- 237.

- VRİES**, Hent de, “Kabihat İmkani: Kierkegaard’da Şehadet”, *Kierkegaard ve Din*, Ed. Ahmet Demirhan, Gelenek Yay., İstanbul- 2003, s.159- 178.
- VROOM**, Hendrik M., “Religious Ways Of Life and Human Rights”, *Human Rights and Religious Values: An Uneasy Relationship?*, Ed. Abdullah A.An-Naim, Gerald D.Gort, Henry Jansen, Hendrik M.Vroom, Rodopi, New York- 1995, s.24- 42.
- WEBER**, N.A., “Suicide”, (CE), New York- 1913, c.XIV, s.326- 328.
- WHITE**, Andrew Dickson, *A History of The Warfare of Science With Theology*, Dover Publications, New York-1960, c.II, s. 264- 287.
- WILLIAMS**, Monier, *Hinduism (Non-Christian Religious Systems)*, Pott,Young&Co., New York- 1877.
- YARAN**, Rahmi, “İslam, Cihad ve Savaş”, *Bakü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, Bakü- 2004, c.I, sayı.II, s.165- 182.
- YASDIMAN**, Hakkı Ş., “Pavlus’un Evlilik Hakkındaki Görüşü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta- 2001, sayı:8, s.77- 92.
- YAVUZ**, Nazmiye, “*Kitabı Mukaddes açısından Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Seçilmişlik Anlayışı*” Ankara Üniversitesi S.B.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara- 2006.
- YAZIR**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Sad. İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, İstanbul- Trsz.
....., *Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Haz. Hayrettin Karaman vd., TDV Yay., Ankara- 2006.
- YEPREM**, Saim, “İlahi Dinlerin Gayesi”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı- 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu ve Müzakereleri*, TDV Yay., Ankara- 2006, s.23- 29.
- YILDIRIM**, Mustafa, “İslam Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir- 2001, sayı: 14, s.31- 52.
- YILDIRIM**, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, DİB Yay., Ankara- 1988.
- YILMAZ**, Hüseyin, “İslam Korkusunun/İslamofobinin Oluşmasında Cihad Algısının Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas- 2012, c.XVI, sayı:1, s. 165- 187.
- YILMAZ**, Musa K.,“Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa- 1996, sayı.II, s.13- 32.
- YİĞİT**, Yaşar, “İslam Ceza Hukuku Açısından Ötenazi ve Hukuki Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2003, c.16, sayı:3, s.337- 349.

YİTİK, Ali İhsan, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, Ruh ve Madde Yay., İstanbul- 1996.

....., “Hinduizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, TDV Yay., Ankara- 2010, s.278- 304.

....., “Budizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.307- 355.

....., “Caynizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara- 2010, s.357- 367.

....., “Dinlerarası Diyalog ve Dünya Barışı”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı, 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yay., Ankara- 2006, s.60- 66.

YURDAYDIN, Hüseyin G.- **DAĞ**, Mehmet, *Dinler Tarihi*, Gündüz Matbaacılık, Ankara- 1978.

ZEMAŞERİ, Ebul-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed , *el-Kesşaf an Hakaiki Gavamızı't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, (I-IV), Tashih: Muhammed Abdüsselam Şahin, Daru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut- 1995.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

BARANZKE, Heike, “*Dinlerin Gen Teknolojisi, Ötenazi ve Organ Nakline Karşı Tutumları*”, <http://www.konrad.org.tr/Islam%20tr%202006/15baranzkeTR.pdf>, (15.11.2012).

HUSTON, Brad, “*What Does The Bible Say About Gambling*”, <http://carm.org/bible-gambling>, (01.10.2012)

KARAMAN, Hayrettin, *Hayatımızdaki İslam-II*, İnternet Baskısı- 2006, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0075.htm>, (31.10.2012).

MALHERBE, Michel, “*Shinto– Japan : What is Shintoism?*”, <http://www.1000questions.net/en/religion/shinto.html>, (12.12.2012)

POPE IV. PAUL, “*Declaration on Religious Freedom/Dignitatis Humanae*”, (7 Aralık 1965), http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-decl_19651207_dignitatis-humanae_en.html, (11.10.2012)

POPE JOHN PAUL-II, *Evangelium Vitae*, 1995, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp_enc_25031_995_evangelium-vitae_en.html, (08.09.2012)

POPE PAUL-VI, “*Gaudium et Spes, 51*”, 1965,
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html, (08.09.2012).

RAHĪ, M.S., “*Human Rights and Sikhism*”,
<http://www.sikhreview.org/pdf/january2008/pdf-files/dynamics.pdf>, (10.12.2012).

SMITH, William, *Smith’s Bible Dictionary*- 1884,
http://www.ccel.org/ccel/smith_w/bibledict.html, (10.12.2011).

WEĪNER, Rebecca, “*Who is a Jew?*”,
<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/whojew1.html>, (05.08.2012)
<http://juchre.org/talmud/kethuboth/kethuboth4.htm#72b>, (03.08.2012)
http://www.come-and-hear.com/yebamoth_62.html, (04.08.2012)
<http://juchre.org/talmud/berachoth/berachoth1.htm#10a>, (01.01.2012)
<http://www.state.gov/j/drl/rls/40258.htm>, (07.08.2012)
http://urj.org/about/union/governance/reso//?syspage=article&item_id=2000,
(01.08.2012)
http://www.ou.org/public_affairs/article/ou_resp_same_sex_marriage, (01.08.2012)
<http://www.torah.org/advanced/shulchan-aruch/classes/chapter13a.html>, (01.08.2012)
<http://juchre.org/talmud/berachoth/berachoth2.htm#28b>, (03.08.2012)
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.html, (08.09.2012)
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html, (07.01.2012).
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.html, (01.09.2012)
http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/1950_1959/Law%20of%20Return%205710-1950, (05.08.2012)
<http://grefmaster.livejournal.com/113682.html>, (11.09.2012).
<http://www.ultimatebiblereferencelibrary.com>.
http://covenantofgrace.com/bible_commentary_title.htm.
<http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/>.
<http://www.meryemana.net>.
<http://www.isam.org.tr>.
<http://archive.org>.

ÖZET

Şevket ÖZCAN, “Dinlerin İnsana Verdiği Değer (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Durmuş ARIK, 227 sayfa.

Dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) insana bakışını tespit etmek ve bu dinlerin insana verdiği değeri göstermek tezin başlıca amacıdır. Bu bağlamda tezde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam kaynaklarına göre insanın sahip olduğu temel haklar ile bu temel hakları tehdit eden uygulamalar incelenerek, bu dinlerin insana verdiği değer deskriptif bir şekilde ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Tez giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında; Türk ve Yunan mitolojilerinde, Hint, Çin ve Japon Dinlerinde, Sabilik’te ve Eski İran Dinlerinde insanın değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde; üç dinin insana bakışını tespit edebilmek için, insanların atası, ilk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen Hz.Adem prototip kabul edilerek, insanın biyolojik-psikolojik özellikleri ile yaratılış amacına yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise; üç dinin insana verdiği değerın göstergesi kabul edilen ve bu dinlerin insana verdiği temel hakları oluşturan can, akıl, mal, namus ve dinin korunmasıyla ilgili haklar ve bu hakları tehdit eden uygulamalar incelenmiştir.

Bölüm sonlarında, verilen bilgiler ışığında karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonuç kısmında; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da insanın biyolojik ve psikolojik özellikleriyle en üstün bir varlık kabul edildiği ve kendisine verilen temel hakların bunun bir göstergesi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, İnsan, Temel Haklar.

ABSTRACT

Şevket ÖZCAN, “The value granted human being by religions (Judaism, Christianity and Islam model)”, Master thesis, Supervisor: Prof. Dr. Durmuş Arık, Ankara University Faculty of Divinity, 227 p.

The main aim of this thesis is identifying the point of view of the religions (Judaism, Christianity and Islam) to the human beings. In this context in this thesis, according to Judaism, Christianity and Islam resources, basic rights that human beings have and practices that threaten those rights are being examined. Also, the value that these religions grant to the human beings is aimed to be introduced descriptively.

Thesis consists of introduction and two parts. In the introduction part the value of human being in Turkish and Greek mythology, Indian, Chinese and Japanese Religion, in Sabianism and Old Iran Religions was tried to be presented.

In the first part; in order to be able to identify three religions’ point of view towards human beings, the ancestor of the people, who is considered to be the first man and first prophet Adam was accepted as prototype and biological and psychological characteristics of people and the purpose of the creation is mentioned.

In the second part, three religions’ faiths accepted as the indicator of the value of people’s basic rights that make up human intellect, property, life, honor and religion were examined for the protection of the rights and practices that threaten these rights.

At the end of the parts, comparisons were made in the light of the given informations. At the conclusion, in Judaism, Christianity and Islam it was confirmed

that human being is accepted as supreme being with his biological and psychological characteristics and the fundamental rights granted him was found to be an indication.

Keywords: Judaism, Christianity, Islam, Human Being, Fundamental Rights.